

**T.C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**EBUSSUUD EFENDİ'NİN İRŞÂDÜ'L-AKLİ'S-SELÎM
ADLI TEFSİRİNDE KIRAAT OLGUSU**

(Doktora Tezi)

Kadir TAŞPINAR

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU

RİZE 2016

T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EBUSSUUD EFENDİ'NİN İRŞÂDÜ'L-AKLİ'S-SELÎM
ADLI TEFSİRİNDE KIRAAT OLGUSU

(Doktora Tezi)

Kadir TAŞPINAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU

Tez Savunma Tarihi

27/09/2016

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmza

Başkan: Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU

Üye : Yrd. Doç. Dr. Muhammet YILMAZ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Süleyman TURAN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Süleyman GÜR

Üye : Yrd. Doç. Dr. Burhan SÜMERTAŞ

Enstitü Müdürü

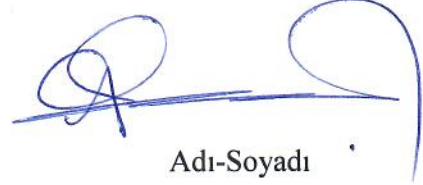
.../.../2016

Onay Tarihi

BİLİMSEL ETİK BEYANI

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu tezi bilimsel metotlara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak hazırlayıp sunduğumu, tezde bana ait olmayan tüm bilgi, düşünce ve sonuçları belirttiğimi ve kaynağını gösterdiğimi onurumla beyan ederim. 27/09/2016

Adı-Soyadı

Kadir TAŞPINAR

ÖNSÖZ

Hidayet rehberi olarak insanlığa sunulan Kur'ân-ı Kerîm, nuzûlünden itibaren Müslümanların ilgi odağı olmuş, onu anlama ve hayata aktarma çabası, ilmî bir miras olarak nesilden nesile günümüze kadar aktarılagelmiş ve kıyamete kadar da devam edecektir. Şüphesiz, ilmî disiplinler arasında yer alan kıraat ilmi de, bu çabanın bir mahsulü olarak müstesna bir yere sahiptir. Bu sebeple müfessirler, Kur'ân'ın anlaşılması için telif ettikleri eserlerinde kıraatlerden müstağnî kalamamışlar, ayetlerin muhtemel mânalarını keşfetmek için kıraatlerden istifade etme yoluna gitmişlerdir.

Bu çalışmada, Osmanlı döneminde yetişen ve tefsiriyle islâm âleminin dikkatini üzerine çeken Ebussuud Efendi'nin tefsirindeki kıraat olgusu ele alınmaktadır. Beş yıllık bir çalışmanın ürünü olan bu tezde pek çok kimsenin emeği bulunmaktadır. Hepsine ayrı ayrı teşekkür borçluyum.

Başta tezin konusunun tespitinden neticelenmesine kadar ilgi ve desteğini esirgemeyen, tezi defaatle okuma zahmetine katlanarak beni yönlendiren ve tavsiyeleriyle ufkumu açan değerli danışmanım Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU hocama teşekkür ve minnet borçluyum. Tezi okuyarak olgunlaşmasına katkı sağlayan Yrd. Doç. Dr. Muhammet YILMAZ ve Yrd. Doç. Dr. Süleyman TURAN'a şükranlarımı sunuyorum.

Çalışmam boyunca kapısını her çaldığımda benimle ilgilenme zahmetine katlanan ve arapça metinlerin tahlilinde kendisinden istifade ettiğim değerli arkadaşım Arş. Gör. Ahmet KAPLAN'a; bu süre zarfında çeşitli vesilelerle bilgi ve tecrübelerine başvurduğum Yrd. Doç. Dr. İlyas YILDIRIM, Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN, Yrd. Doç. Dr. Mustafa IRMAK, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin YAĞCI, Öğr. Gör. Abdülkadir KİŞMİR ve ismini burada zikredemediğim diğer hocalarıma ve mesai arkadaşlarıma teşekkür borçluyum.

Kadir TAŞPINAR

RİZE 2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
İÇİNDEKİLER	2
GİRİŞ.....	7
Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı	7
Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	9

BİRİNCİ BÖLÜM

EBUSSUUD EFENDİ VE KIRAAT İLMİ

1. 1. EBUSSUUD EFENDİ’NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	14
1. 1. 1. Hayatı	14
1. 1. 2. İlmî Kişiliği	17
1. 1. 3. Eserleri	19
1. 2. KIRAAT İLMİ VE EBUSSUUD EFENDİ’YE KADAR KIRAAT İLMİNİN TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ.....	21
1. 2. 1. Kıraat İlmî	21
1. 2. 1. 1. Sahih Kıraatler.....	24
1. 2. 1. 1. 1. Mütevâtir Kıraat	24
1. 2. 1. 1. 2. Meşhur Kıraat.....	24
1. 2. 1. 2. Sahih Olmayan Kıraatler	24
1. 2. 1. 2. 1. Âhâd Kıraat	24
1. 2. 1. 2. 2. Şâz Kıraat	24
1. 2. 1. 2. 3. Müdrec Kıraat	25
1. 2. 1. 2. 4. Mevzû Kıraat.....	25
1. 2. 2. Kıraat İlminin Tarihi Gelişim Süreci	26
1. 2. 3. Kıraatte Kaynakları	36

1. 2. 4. Kıraatleri Nakletmedeki Yöntemi	39
1. 2. 4. 1. Kıraatleri Nakletmede Kullandığı Kavramlar	39
1. 2. 4. 1. 1. Malûm Kalıpla Naklettiği Kıraatler	41
1. 2. 4. 1. 2. Meçhûl Kalıpla Naklettiği Kıraatler.....	45
1. 2. 4. 1. 3. Ayetlerin Tefsirine Destek Bağlamında Kullanılan İfadeler	47
1. 2. 4. 2. Kıraatleri Değerlendirmede Kullandığı Kavramlar.....	50
1. 2. 4. 2. 1. Tercih İfadelerini Kullanması	50
1. 2. 4. 2. 2. Kıraatleri Açıklayıcı İfadeler Kullanması	52
1. 2. 4. 2. 3. Arap Lehçelerine İşaret Etmesi	53

İKİNCİ BÖLÜM

EBUSSUUD EFENDİ'NİN TEFSİRİNDE KIRAAT VECİHLERİNİN SİSTEMATİK TASNİFİ

2. 1. LEHÇE YÖNÜNDEN KIRAAT VECİHLERİ	57
2. 1. 1. Harf ve Hareke Farklılığı İle İlgili Vecihler.....	59
2. 1. 1. 1. Hemze'nin Okunuşu ile İlgili Vecihler	59
2. 1. 1. 2. Boğaz Harfleriyle İlgili Vecihler.....	63
2. 1. 1. 3. Harekenin Fetha, Zamme ve Kesra Okunması İle İlgili Vecihler	65
2. 1. 1. 4. Muzâraat Harfinin Kesralı Vechi	70
2. 1. 1. 5. Fonetikle İlgili Vecihler	71
2. 1. 1. 5. 1. İdğam ve İzhar İle İlgili Vecihler	72
2. 1. 1. 5. 2. İmâle-Beyne-Feth İle İlgili Vecihler	74
2. 1. 1. 5. 3. İsmâm İle İlgili Vecihler	78
2. 1. 1. 5. 4. Harekenin Hazfedilmesi İle İlgili Vecihler	84
2. 1. 2. Sarf İle İlgili Lehçe Farklılıkları	86

2. 1. 2. 1. İsimlerde	86
2. 1. 2. 1. 1. Muarrebler	86
2. 1. 2. 1. 2. Sülâsî Masterlar	89
2. 1. 2. 2. Fiillerde	92
2. 1. 3. Nahiv İle İlgili Lehçe Farklılıkları	95
2. 1. 3. 1. “ا”nın İşlevselliği	96
2. 1. 3. 2. Müzekker-Müennes Uyumu	98
2. 1. 4. Delâlet İle İlgili Lehçe Farklılıkları	101
2. 2. SARF YÖNÜNDEN KIRAAT VECİHLERİ	103
2. 2. 1. İsim	104
2. 2. 1. 1. İsm-i Fâil ile İlgili Kıraat Vecihleri	104
2. 2. 1. 2. Kelimenin Müfred-Cem‘ Okunması İle İlgili Kıraat Vecihleri	108
2. 2. 1. 3. Kelimede Yapılan Ziyadelik ve Noksanlık İle İlgili Kıraat Vecihleri	111
2. 2. 2. Fiil	115
2. 2. 2. 1. Fiilin Malûm-Meçhûl Okunması İle İlgili Kıraat Vecihleri	115
2. 2. 2. 2. Haber-İnşâ Cümle Yapıları ile İlgili Kıraat Vecihleri .	120
2. 2. 2. 3. Fiilin Farklı Bablarda Okunması İle İlgili Kıraat Vecihleri	126
2. 2. 2. 4. Gâib-Muhatab-Mütekellim ile İlgili Kıraat Vecihleri .	132
2. 2. 2. 5. Fiilin Tahfifli-Teşdidli Okunması İle İlgili Kıraat Vecihleri	138
2. 3. NAHİV YÖNÜNDEN KIRAAT VECİHLERİ	143
2. 3. 1. Fiilerin İrabı ile İlgili Kıraat Vecihleri	143

2. 3. 2. İsimlerin İrabı İle İlgili Kıraat Vecihleri	150
2. 3. 3. Harf ile İlgili Kıraat Vecihleri	156
2. 3. 4. Kelimenin Noktasının/Harfinin Değiştiği Kıraat Vecihleri	167

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRAAT TASAVVURU

3. 1. KIRAATLARA SENED AÇISINDAN YAKLAŞIMI.....	178
3. 2. KIRAATLARA MUSHAF HATTI AÇISINDAN YAKLAŞIMI	181
3. 3. KIRAATLARA ARAP DİLİ AÇISINDAN YAKLAŞIMI.....	184
3. 3. 1. Kıraatler Arasında Tercihle Bulunması.....	185
3. 3. 2. Kıraatleri Eleştiriye Tabi Tutması.....	192
3. 3. 3. Kıraatleri Çeşitli Delillerle Desteklemesi.....	196
3. 3. 3. 1. Arap Şiirinden Delil Getirmesi	197
3. 3. 3. 2. Farklı Bir Kıraatten Delil Getirmesi.....	199
3. 3. 3. 3. Ayetten Delil Getirmesi	199
3. 3. 3. 4. Hadisten Delil Getirmesi	200
SONUÇ.....	203
KAYNAKÇA	207
ÖZET.....	221
ABSTRACT	222

KISALTMALAR

AÜİFVY.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
as.	: Aleyi's-selam
b.	: İbn/bin
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İSAM.	: İslâm Araştırmaları Merkezi
IRCICA.	: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
Ktp.	: Kütüphane
MÜİFVY.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
sav.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
ss.	: Sayfadan sayfaya
sy.	: Sayı
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
ö.	: Ölüm tarihi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
ys.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik çabalar, ilk dönemlerden itibaren islâm âlimlerinin gündeminden hiç düşmemiştir. Hiç şüphesiz kıraatler, Kur'ân'ın anlaşılması için önemli bir malzeme niteliğine sahiptir. Çünkü kıraat vecihlerinin bir kısmı, ayetlerin anlamını zenginleştirmekte, anlamın daha net bir şekilde ortaya çıkmasına yardımcı olmakta ve bazı hususlarda belirleyici bir özellik arz etmektedir. Bu yönüyle kıraatler, çoğu müfessir tarafından Kur'ân'ın yorumunda mutlaka göz önünde bulundurulmuştur. Kaldı ki bazı kaynaklarda kıraat ilminin, müfessirlerin bilmesi icap eden ilimlerin başında yer aldığı belirtilmektedir.¹

Kıraat literatürüne baktığımızda, kıraatlerin konu edildiği çalışmaları birkaç gurup altında toplamamız mümkündür: a. Kıraatler hakkında yapılan müstakil çalışmalar, b. Me'âni'l-Kur'ân tarzı eserler, c. Tefsirler. Kıraatler hakkında yapılan müstakil çalışmalar, kıraatleri hem sened hem de hüccet yönünden ele alarak daha sistematik bir metod takip ederken, Me'âni'l-Kur'ân tarzı eserler ise kıraatleri daha çok Arap dili açısından incelemektedir. Müfessirler ise kıraatlerden genelde tefsîrî manada yararlanmanın yanında kıraatleri Arap dili açısından değerlendirmeye tabi tutmaktadır.²

Günümüzde Tefsir ve Kıraat Anabilim Dalı'nda yapılan çalışmalara baktığımızda, kıraat konusunda birçok çalışmanın mevcut olduğunu görmekteyiz. Özellikle Kıraat Anabilim Dalı'nın müstakil hale gelmesiyle bu alandaki, özellikle de tefsirlerdeki kıraat olgusuna yönelik akademik çalışmaların yoğunluk kazandığı müşahede edilmektedir. Bu bağlamda, doktora seviyesinde tamamlanan veya devam etmekte olan çalışmalar için, Taberî, Zeccâc, Semerkandî, Beğavî, Zemahşerî, Râzî, Kurtubî, Ebu Hayyân, Âlûsî ve İbn Âşûr gibi tefsirler örnek

¹ Hüseyin b. Muhammed Râğîb el-İsfehânî, *Tefsîru Râğîb el-İsfehânî*, thk. Muhammed Abdülazîz, Mısır: Külliyyetü'l-Âdâb, 1999, I, 38; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru'l-Bahrî'l-Muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001, I, 16; Ebû'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü'd-Dirasati'l-Kur'âniyye, Medîne: Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tibâati'l-Mushafi's-Şerif, ts., VII, 2296; Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974, I, 130.

² Kıraatlerin tefsirle ilişkisine dair bilgi için bk. Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Fecr Yayınları, 2005, ss. 131-177.

verilebilir. İşte bu müfessirlerden biri de, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyê'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı tefsirindeki kıraatleri konu edindiğimiz Ebussuud Efendi'dir.

Tefsirinde sahih ve şâz olmak üzere birçok kıraat vechini nakleden Ebussuud Efendi, kıraatlerden daha çok kıraat-tefsir ve kıraat-Arap dili bağlamında istifade etmiştir. Kıraat ile alakalı konuların boyutları çok çeşitli olmakla birlikte çalışmamız, müellifin naklettiği kıraat vecihleri çerçevesinde şekillenecektir. Bu minvalde, müellifin kıraat vecihlerine yaklaşımı, kıraatleri lehçe, sarf ve nahiv temelinde değerlendirmesi tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

Ebussuud Efendi'nin tefsirini telif ettiği dönem, İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ile kıraat-i aşere sisteminin yerleşmesinden sonraki döneme tekâbül etmektedir. Dönemsel olarak böyle bir kıraat zemini üzerinde tefsirin kaleme alınması, müellifin kıraatlere yaklaşımının tespiti bakımından önemlidir.

Yukarıda bahsi geçen hususlara ilaveten, müellifin tefsirinde yer alan kıraatlere yönelik kapsamlı bir araştırmanın yapılmamış olması, çalışmamızın önemini artırmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebussuud Efendi'nin tefsirindeki kıraatleri konu alan bir doktora bir de makale çalışması yapılmıştır.

Doktora çalışması, Ürdün Mu'teh Üniversitesinde, Hâlid Hacîl Ahmed ed-Duheysât tarafından, *et-Tevcîhu'n-Nahvî li'l-Kıraati'l-Kur'âniyye fî Tefsîri Ebussuud el-Îmâdî* (Nahiv Açısından Ebussuud el-Îmâdî'nin Tefsirinde Kıraatler) ismiyle yapılmış olup, 2011 yılında tamamlanmıştır. Çalışmanın giriş bölümü (ss. 1-14) Ebussuud Efendi'nin hayatı ve ilmî kişiliği hakkındadır. Birinci bölümde (ss. 15-50), müellifin kıraatleri ele alış biçimi ve kıraatleri çeşitli delillerle destekleme metodu; ikinci bölümde (ss. 50-111), nahiv ile ilgili kıraat ihtilâflarına dair örnekler; üçüncü bölümde ise (ss. 112-131) müellifin nahiv yönünden istifade ettiği kaynaklar ele alınmıştır. Bu çalışmanın, Ebussuud Efendi'nin tefsirindeki kıraatleri kısmen ele aldığı, metoduna dair bazı bilgileri içerdiği görülmekle beraber, tefsirde nakledilen kıraatlerin tamamına dair kapsayıcı bir bilgi içermediği müşahede edilmektedir.

Makale olarak yapılan çalışma ise, Üstâz el-Arabî Şâviş tarafından kaleme alınmış ve 1998 yılında Dâru'l-Hadîs el-Haseniyye dergisinde *Tefsîri Ebi's-suud*

Tarîkatuhû fi'l-ameli bi'r-rivâye ve menhecuhû fi tevzihi'l-Kıraati'l-Kur'âniyye (Ebussuud Efendi'nin Tefsirinde Rivâyetle Amel Etmedeki Yöntemi ve Kur'ân Kıraatlerini Kullanmadaki Üslûbu) ismiyle yayımlanmıştır. Çalışmasının bir başlığını (ss. 212-229) müellifin kıraatleri işlemedeki yöntemine ayıran yazar, önce mütevâtir, meşhur ve şâz kavramlarını izah ederek bunlara dair örnekler sunmuş, daha sonra müellifin tercih ve delil yöntemini çeşitli örneklerle irdelenmiştir. Bu makale çalışmasının, Ebussuud'un tefsirindeki kıraatleri yansıtmada konusunda yeterli olduğunu söylememiz mümkün gözükmemektedir. Türkiye'de müellifin kıraatiyle ilgili müstakil bir çalışma bulunmamakla birlikte, Abdullah Aydemir'in *Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu* adlı çalışmasını burada zikretmemiz gerekir. Yazar çalışmada, müellifin tefsirini dirâyet yönünden tanıttığı bölümde, Kıraat İlmindeki Yeri (ss. 198-209) başlığı altında, müellifin kıraatleri kullanmadaki metodundan bahsetmiş ve çeşitli örneklere işaret etmek sûretiyle özet bilgiler sunmuştur. Kısaca tanıttığımız her üç çalışma da, Ebussuud Efendi'nin tefsirindeki kıraat olgusunu yansıtmada bakımından bazı genel bilgiler içerse de yeterli olduğunu söylememiz mümkün gözükmemektedir. Zira müellifin kıraatleri nakletme metoduyla ilgili sağlıklı bir sonuç elde edebilmek için, tefsirde yer alan kıraatleri bütünüyle değerlendirmeye tabi tutmak gerekmektedir.

Netice olarak, konu ve önemini ortaya koymaya çalıştığımız tezimizde, müellifin kıraatleri nakletme yöntemi, kıraatleri tefsirinde kullanma keyfiyeti ve kıraat tasavvurunun tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Ebussuud Efendi, sahih veya şâz, mânayı etkilesin veya etkilemesin, tefsirinde birçok kıraat vechine işaret etmiştir. Kıraatleri naklederken belli bir tasnif gözetmemiş, tefsir ve Arap dili bağlamında kıraatlerden istifade etme yoluna gitmiştir. Bu durum bizi, tefsirde yer alan kıraatleri belli bir sisteme göre tasnif edip, mümkün mertebe her konuyu kapsayıcı şekilde başlıklar oluşturmaya sevk etmiştir.

Çalışmamız, giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, önemi ve amacı üzerinde durulmuş ve konuyla ilgili yapılan çalışmalar tanıtılmış; yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, müellifin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri, temel kaynaklara başvurulmak sùretiyle ele alınmış, tefsiri hakkında bilgi verilmiştir. Ebussuud Efendi'nin hayatı ve ilmî kişiliği, çeşitli tabakât kitaplarında ve günümüzde yapılan akademik çalışmalarda çok kapsamlı olarak ele alındığı için konuya kısaca temas edilmiştir. Yine bu bölümde, kıraat ilmi ve bu ilmin Ebussuud Efendi'ye kadar geçirdiği merhaleler özetlenmiş, müellifin kıraatleri değerlendirirken istifade ettiği âlimlere işaret edilmiş ve kıraatleri naklederken ve değerlendirirken kullandığı ifadeler verilmiştir.

Ebussuud Efendi'nin, kıraatleri, kıraat-tefsir ve kıraat-Arap dili ilişkisi bağlamında ele almasından hareketle çalışmanın ikinci bölümünde bu çerçevede başlıklar oluşturulmuştur. Bu minvalde nakledilen kıraat vecihleri önce Arap lehçeleri açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Her ne kadar çalışmanın ilgili bölümlerinde, lehçeye dayalı kıraat vecihlerinin anlama etki etmediği ifade edilse de, örnekler izah edilirken bu genel durumun aksine, lehçeye dayalı bazı kelimelerin farklı anlamlarına temas edilmiş, her iki kategoride ele alınması mümkün olan bu tür kelimelerin, lehçe başlığı altında ele alınması tercih edilmiştir.

Lehçelere işaret edilirken tefsir ve kıraat kaynaklarında, Arap kabilelerinin lehçesine vurgu yapma bağlamında sıkça kullanılan *lügat* kavramına yer verilmiş olup, bununla, ilgili kelimenin Arap kabilelerindeki kullanım keyfiyeti kastedilmiştir. Daha sonra kıraat vecihleri, sarf ve nahiv kuralları açısından çeşitli alt başlıklar halinde incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, sahih kıraat esasları dikkate alınarak müellifin kıraat tasavvuru tespit edilmeye çalışılmıştır. Kıraatleri değerlendirirken yaptığı tercihler, tenkitler ve kıraatleri desteklemek için ileri sürdüğü delillerin izah edilmesiyle bu bölüm nihayete erdirilmiştir. Çalışmamız, üç bölüm altında elde edilen verilerin özet olarak aktarıldığı sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Ebussuud Efendi'nin tefsirinde yer alan kıraatlerin tespiti için, çalışmanın başlangıç aşamasında eser baştan sona taranarak kıraatlerin yer aldığı metinler müstakil bir belge haline getirilmiştir. Daha sonra burada yer alan kıraatler, müellifin kullandığı bağlam doğrultusunda sistematik bir tasnife tabi tutulmuş ve

tefsirde yer alan kıraatlerin tamamını yansıtabacak şekilde alt başlıklar oluşturulmuştur. Bu başlıklar oluşturulurken günümüz araştırmacılarından Mehmet Dağ'ın, *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*; Mehmet Ünal'ın, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*; Mustafa Kılıç'ın *Kıraat-Tefsir İlişkisi/Zemahşerî Örneği* isimli çalışmalarından yararlanılmıştır.

Söz konusu başlıklar altında, ele alınan konuya uygun ve konuyu her yönden temsil edebilecek birkaç örnek seçilmiş, müellifin tefsirinde uyguladığı yöntem takip edilerek seçilen örneklerin sahih ve şâz kıraatleri temsil eden örnekler olmasına dikkat edilmiştir.

Seçilen örnekler, ilgili başlığın hususiyetlerini taşıırken aynı zamanda bir başka başlığın özelliklerini yansıtabacak mahiyette de olabilmektedir. Örneğin “سَعِينٌ” kelimesi “سَعِينٌ” şeklinde okunduğunda hem muzâraat harfi kesralı okunmakta, hem de hareke değişimi meydana gelmektedir. Bu da aynı kelimenin her iki başlık altında verilebilme ihtimâlini ortaya çıkarmaktadır. Netice itibariyle verilen örnekler, birden çok başlığın hususiyetlerini yansıtabacak muhtevada olmasına rağmen çalışmamızda, her başlık altında farklı örneğin verilmesine özen gösterilmiştir.

Müellifin, kıraatleri naklederken ve değerlendirirken kullandığı ifade kalıpları, atıfta bulunduğu kıraat âlimlerinin isimleri ve çalışmamızda yer almayıp tefsirde bulunan kıraat vecihlerine dair örnekler belirtilirken, tefsirin muhtelif baskılarını dikkate alarak, her baskıdan veya dijital ortamdan kaynağa rahat ulaşılabilmesi için cilt ve sayfa numarasını kaynak göstermek yerine sûre ve ayet numaralarının kaynak gösterilmesi tercih edilmiştir.

Seçilen örneklerin ve örneklerle alakalı yapılan değerlendirmelerin kıraat ile ilgili yapılan diğer çalışmalardaki örneklerle kısmen benzerlik arz etmesi mümkün olabilmektedir. Tefsirler arasındaki etkileşimden kaynaklanan bu tabii durum, söz konusu tefsirler hakkında yapılan çalışmalarda da görülebilmektedir. Bu yüzden zaman zaman örnek benzerliği bulunan çalışmalara dipnotta işaret edilmiştir.

Konulara dair örnekler ele alınırken, ilgili ayetin konuyla irtibatlı kısmı metne alınmış, okuyucu açısından bir bütünlük arz etmesi için anlamı da tırnak içerisinde verilmiştir. Metne alınan ayet ile mâna bakımından bağlantılı olan veya konu bütünlüğü için işaret edilmesi icap eden ayetler, anlamlarıyla beraber dipnotta belirtilmiştir. Âyetlerin anlamı verilirken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın meâlinden istifade edilmiştir. Sûre isimleri verilirken, mezkûr mealdeki yazım şekli dikkate alınmış, arapça veya farsça kökenli kelimelerin yazımında ise Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ne müracaat edilmiştir.

Müellifin tefsirinde yer alan kıraat ihtilâfları değerlendirilirken, öncelikle, nakledilen kıraatin, kıraat imamlarından hangisine ait olduğu, kaynaklara başvurulmak sûretiyle tespit edilmiş, daha sonra müfessirin o kıraat hakkındaki görüşleri belirtilmiştir. Gerekli görülen durumlarda, ilgili konunun yer aldığı diğer tefsir ve kıraat kaynaklarına dipnotta atıfta bulunulmuş, zaman zaman söz konusu kaynaklardaki görüşler mukayeseli bir şekilde metne taşınmıştır.

Çalışmada çok sayıda âlimin ismine yer verilmiş; fakat her biri hakkında detaylı bilgi vermek tezin konusu ve sınırları açısından mümkün olmadığı için ölüm tarihleri belirtilmiş, adı geçen zevât hakkında -sahabeden meşhur olanlar hariç- dipnotta tanıtıcı kısa bilgi verilerek ilgili kaynaklara işaret etmekle yetinilmiştir.

Çalışmamızda, Ebussuud Efendi'nin tefsirinin, 2010 yılında, Hâlid Abdülğani Mahfûz tarafından tahkik edilen ve sekiz cilt halinde Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye'de neşredilen Beyrût baskısı dikkate alınmış, tereddüt edilen yerlerde diğer baskılarıyla karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Tefsirin adı dipnotta çokça tekrar edildiğinden, ilk geçtiği yerde tam adı, diğer yerlerde ise sadece *İrşâd* şeklinde kısa adı verilmiş, bu yöntem, çok tekrar edilen diğer eserler için de uygulanmıştır.

Şayet nakledilen kıraat, yedi kıraat imamına ait ise, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-Seb' fi'l-Kırâât* ve Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teyisîr fi'l-Kıraati's-Seb'*; on kıraat imamına ait ise, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*; on dört kıraat imamına ait ise, Dimyâtî'nin (ö. 1117/1705) *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbe'ate Aşer* adlı eserine; şâz

kıraatler için ise, İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980) *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân*, İbn Cinni'nin (ö. 392/1001) *el-Muhteseb* ve Ukberî'nin (ö. 616/1219) *İ'râbu'l-Kıraati's-Şevâz* adlı eserine müracaat edilmiştir.

Nakledilen kıraatler ile ilgili hüccet bilgisi için başvuru kaynakları arasında, İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980), *el-Hücce fî'l-Kırââti's-Seb'*; Fârisî'nin (ö. 377/987), *el-Hücce li'l-Kurrâi's-Seb'*; İbn Zencele'nin (ö. 403/1012), *Hüccetü'l-Kırâât*; Mekki b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045), *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb'* ve *İlelihâ ve Hicecihâ* adlı eserlerini saymamız mümkündür. Bunun yanında, Kisâî (ö. 189/804), Ferrâ (ö. 207/822), Ahfeş (ö. 215/830) ve Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserleri; Taberî (ö. 310/923), Zemahşerî (ö. 538/1144), Râzî (ö. 606/1209), Kurtubî (ö. 671/1273), Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) tefsirleri sık sık müracaat ettiğimiz kaynaklar arasında yer almaktadır. Mezkûr kaynaklara ilaveten, kıraat, tefsir, ulûmu'l-Kur'ân, tarih, tabakât, hadis ve ihtiyaç duyulan diğer eserlere atıfta bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBUSSUUD EFENDİ VE KIRAAT İLMİ

1. 1. EBUSSUUD EFENDİ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. 1. 1. Hayatı

Ebussuud Efendi, 896/1490 yılında İstanbul yakınlarındaki Meteris (Metris/Müderriş) köyünde dünyaya gelmiştir.³ Asıl adı Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilîbî el-İmâdî'dir.⁴ Yaygın olarak kullanılan Ebussuud isminin kim tarafından verildiği, isim veya künye olarak hangi amaçla kullanıldığı konusunda kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.⁵ Fakat tefsîrinin mukaddimesinde kendisinden Ebussuud b. Muhammed el-İmâdî⁶ olarak bahsettiği dikkate alınırsa asıl adının Muhammed, Ebussuud'un da bir künye veya lakap olduğu kanaatine varılabilir.⁷

Babası, Şeyh Yavsî Muhyiddîn Muhammed el-İskilîbî el-İmâdî (ö. 920/1515) olup,⁸ Ali Kuşçu'nun (ö. 879/1474)⁹ da kardeşi olan Mustafa el-İmâdî'nin oğludur. Annesi Sultan Hatun ise Ali Kuşçu'nun kardeşinin kızıdır.¹⁰

³ Doğum tarihi ve yeri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Doğum tarihi çeşitli kaynaklarda, 893/1487, 897/1491 ve 898/1492 şeklinde yer alırken doğum yeri hakkında vakfiyesinde yer alan bilgiye göre İskilip'te veya İstanbul Sultan Selîm civarında babası adına yaptırılan, sonradan Sivasî adını alan tekke'de doğduğu ileri sürülmektedir. Geniş bilgi için bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul; Matbaa-i Âmire, 1333, I, 225; M. Cavid Baysun, "Ebussuud Efendi", *İA*, IV, 92; Abdullah Aydemir, *Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993, s. 3; Pehlul Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Seyhülislâm Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 21.

⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955, II, 253; Aydemir, *Ebussuud Efendi*, s. 4.

⁵ Ahmet Akgündüz, "Ebussuud Efendi", *DİA*, X, 365.

⁶ Muhammed b. Muhammed Ebussuud el-İmâdî, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010, I, 33.

⁷ Pehlul Düzenli, "Şeyhülislâm Ebussuud Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sy. 5, (2005), s. 442.

⁸ Ebussuud Efendi'nin babası, "Şeyh Yavsî" veya Sultan II. Bayezid'e yakınlığı dolayısıyla "Hünkâr Şeyhi" olarak bilinir. Bk. Baysun, "Ebussuud Efendi", IV, 92; Akgündüz, "Ebussuud Efendi", X, 365.

⁹ Ali Kuşçu, Timurlular devrinde Semerkant'ta yetişmiş, daha sonra Osmanlı ülkesinde büyük bir şöhret kazanmış olan Türk astronom ve matematikçisidir. Daha geniş bilgi için bk. Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", *DİA*, II, 408.

İlk tahsiline babasının yanında başlayan Ebussuud Efendi, babasından tefsire dair çeşitli eserleri ve Seyyid Şerîf Cürçânî'nin (ö. 816/1413) bazı kitaplarını okudu.¹¹ Henüz talebelik yıllarında ilmî dehâ ve zekâsıyla II. Bayezid'in (ö. 918/1512) dikkatini çekti ve kendisinin iltifatına mazhar oldu.¹² Daha sonra Müeyyedzâde Abdurrahmân Amasyavî (ö. 922/1516), Mevlânâ Seyyidî Karamânî (ö. 923/1517) ve İbn Kemâl'den (ö. 940/1533)¹³ ders aldı.¹⁴ Ebussuud Efendi'nin tahsili ve hocaları hakkında bilgi veren kaynakların, onun kıraat ilmini kimden aldığına dair her hangi bir bilgiye yer vermedikleri görülmektedir. Bu konu çalışmamızın “Kıraatte Kaynakları” başlığı altında ayrıca ele alınacaktır.

Ebussuud Efendi, ilim tahsilinin hemen akabinde çeşitli medreselerde görev yapmış, kadılık ve kazaskerlik vazifelerinden sonra 952/1545'te, Fenârîzâde Muhyiddin Efendi'nin (ö. 954/1548) yerine Şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir.¹⁵ Ebussuud Efendi'nin Şeyhülislâm olması, Şeyhülislâmlık

---

¹⁰ Şekâiku'n-Nu'mâniyye'ye yazdığı zeyille tanınan Osmanlı âlimi Nev'îzâde Atâî'nin (ö. 1045/1634) belirttiğine göre ise Sultan Hatun bizzat Ali Kuşçu'nun kızıdır. Bu durumda Ebussuud Efendi Ali Kuşçu'nun torunu olmuş olur. Bilgi için bk. Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmiletî's-Şakâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı yayınları, 1989, I, 183; Baysun, “Ebussuud Efendi”, IV, 92; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 4-5; Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 365.

¹¹ Ebussuud Efendi, babasından Seyyid Şerîf Cürçânî'nin (ö. 816/1413) kelâma dair *Hâşiyetü't-Tecrîd* ve *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserlerini, belâğata dair *Hâşiyetü 'ale'l-Mutavvel* adlı eserini okudu. Bilgi için bk. Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 9; Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 365.

¹² Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 7.

¹³ İbn Kemâl (Kemalpaşâzâde), Tokat'ta doğup Edirne'de yetişmiştir. İlmî kudretinden dolayı kendisine “Muftî's-Sakaleyn” ve “el-Muallimu'l-evvel” (Talebesi Ebussuud Efendi de İbn Kemâl'e nispeten el-Muallimu's-Sânî diye anılmıştır) denmiştir. Yaşadığı dönemin hemen hemen bütün ilimlerine vâkıf olan İbn Kemâl, üç yüze yakın eser telif etmiştir. XVI. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ilim ve kültür hayatına derin izler bırakan İbn Kemâl, Şeyhülislâmlık vazifesini yürütürken 940/1533'te vefat etmiştir. Bilgi için bk. Şerafettin Turan, “Kemalpaşâzâde”, *DİA*, XXV, 238.

¹⁴ Ebussuud Efendi'nin İbn Kemâl'den ders alıp almadığı konusunda farklı görüşler olmakla beraber, Bursalı Mehmed Tâhir, Ebussuud Efendi'nin, İbn Kemâl'in talebeleri arasında seçkin bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Bilgi için bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 224; Turan, “Kemalpaşâzâde”, XXV, 238; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 11.

¹⁵ Ebussuud Efendi, Yavuz Sultan Selim döneminde, ilim tahsilinin hemen akabinde İnegöl İshak Paşa Medresesine tayin edildi. Henüz yirmi altı yaşında iken bu göreve atanan Ebussuud, bundan sonra Davud Paşa Medresesi'ne, bir yıl sonra da Mahmud Paşa Medresesi'ne görevlendirildi. 1525/931 yılında ise Vezir Mustafa Paşa'nın Gebze'de inşa ettirdiği medreseye tayin edildi. Bir yıl sonra Bursa Sultâniye Pâyesine getirilen Ebussuud, 934/1528'de Medâris-i Semâniyye'den Müftü Medresesi'ne müderris olarak atandı. Beş yıl bu görevde kaldıktan sonra önce Bursa, 1533/940'ta da İstanbul kadılığına getirildi. Dört yıl sonra Kânûnî tarafından Rumeli Kazaskerliğine getirilen Ebussuud, sekiz yıl bu görevde kaldıktan sonra Şeyhülislâmlık makamına getirildi. Bilgi için bk. Atâî, *Zeylû's-Şakâik*, I, 184; Baysun, “Ebussuud Efendi”, IV, 92-93; Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 365; Düzenli, *Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, s. 27-28.

kurumunu diğer müesseselerin önüne geçirmiş,¹⁶ bu kurumun İbn Kemâl ile başlayan yükselişini zirveye tırmandırmıştır.¹⁷

Ebussuud Efendi'nin on yedi yıllık müderrislik hayatında (922/1516-939/1533) yetiştirdiği öğrencileri, kendisinden sonra dönemlerinin önde gelen ilim erbabı arasında yer almışlar, böylece Ebussuud Efendi'nin uzun yıllar Osmanlı ilim ve kültür hayatında etkili olmasına sebep olmuşlardır.¹⁸

Ebussuud Efendi'nin, Müeyyedzâde Abdurrahmân Amasyavî'nin kızı Zeyneb Hanım ile olan evliliklerinden, Mehmed, Şemseddîn Ahmed, Mahmud ve Mustafa adında dört oğlu ile Hatîce ve Kerîme adlı iki kızı dünyaya gelmiş, soyu, ilmiye sınıfından olan en küçük oğlu Mustafa Efendi ile devam etmiştir.¹⁹

Kanûnî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) ve II. Selim (ö. 982/1574) dönemlerinde toplam otuz yıl Şeyhülişlâmlık yapan Ebussuud Efendi,²⁰ 23 Ağustos 1574 yılında 84 yaşında vefat etmiştir.²¹ Cenazesi Fatih camiinde, devrin ulemâ ve devlet erkânının katılımıyla büyük bir topluluk tarafından kılınmıştır. Cenaze namazı Muhaşşî Sinan Efendi (ö. 986/1578) tarafından kıldırılmış ve Eyüp Camii civarında kendisinin yaptırdığı medresenin hazîresine defnedilmiştir.

¹⁶ Ona kadar Şeyhülişlâm maaşı günlük iki yüz akçe iken, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı tefsirini padişaha takdim etmesi üzerine günlük maaş altı yüz akçeye çıkartılmıştır. Bilgi için bk. Baysun, "Ebussuud Efendi", IV, 96; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1996, II, 296; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 90; Akgündüz, "Ebussuud Efendi", X, 366.

¹⁷ Düzenli, *Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, s. 31.

¹⁸ Öğrencilerinden bazıları şunlardır: Mâlulzâde Seyyid Mehmed (ö. 993/1585), Abdülkadir Şeyhî Efendi (ö. 1002/1593), Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1008/1599), Bostanzâde Mehmed Efendi (ö. 1006/1597), Sun'ullah Efendi (ö. 1021/1612), Bostanzâde Mustafa (ö. 1014/1605), Şâir Bâki (ö. 1008/1599), Hâce-i Sultânî Atâullah (ö. 979/1571), Kınalızâde Hasan Çelebî (ö. 979/1572) ve Ali Cemâlî Efendi'nin oğlu Fudayl Efendi (ö. 991/1583). Bilgi için bk. Atâî, *Zeylû's-Şakâik*, I, 149, 275; II, 411, 434; Baysun, "Ebussuud Efendi", IV, 94; İsmail Cerrahoğlu, "Ebu's-Suûd ve Tefsiri", *Diyanet İlmi Dergi*, c. 13, sy. 4, (1974), s. 196; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 43; Akgündüz, "Ebussuud Efendi", X, 367.

¹⁹ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 22.

²⁰ Atâî, *Zeylû's-Şakâik*, II, 184-185; İbrahim Peçevî Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, I, 42; Baysun, "Ebussuud Efendi", IV, 93; Cerrahoğlu, "Ebu's-Suûd ve Tefsiri", s. 196; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 16. İslâm Ansiklopedisinde Ebussuud maddesini yazan Akgündüz, Ebussuud'un Şeyhülişlâmlık müddetini yirmi sekiz yıl on bir ay olarak vermektedir. Bk. Akgündüz, "Ebussuud Efendi", X, 366.

²¹ Vefat tarihi hakkında, 984/1576 ve 987/1579 gibi farklı tarihler de verilmektedir. Bk. Atâî, *Zeylû's-Şakâik*, I, 185; Peçevî, *Tarih*, I, 42; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 226; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 6; Akgündüz, "Ebussuud Efendi", X, 366.

Vefatı islâm âleminde büyük yankı uyandırmış Mekke ve Medîne’de gıyâbî cenaze namazı kılınmıştır.²²

1. 1. 2. İlmî Kişiliği

Osmanlı İmparatorluğu’nun en ihtişamlı zamanında yetişen ve “Hoca Çelebi”, “müftî’l-enâm”, “sultânu’l-müfessirîn”, “hâtimetü’l-müfessirîn”, “muallim-i sâni”, “allâme-i kül” ve “Ebû Hanîfe-i Sâni” nâmıyla anılan Ebussuud Efendi, ilmî kudreti sayesinde çağdaşları tarafından otorite kabul edilmiş bir şahsiyettir.²³

Osmanlı döneminde yetişen müfessirlerin çoğu daha önce yazılan tefsirlere hâşiye ve ta’lik yazmakla yetinmişlerdir. Ebussuud Efendi’nin, Kur’ân-ı Kerîm’i baştan sona tefsir edenlerin başında yer alması ve hakkında söylenen “sultânu’l-müfessirîn/hâtimetü’l-müfessirîn” gibi ifadeler, onun tefsir ilmindeki yerine işaret etmesi bakımından önemlidir. Arapça olarak kaleme aldığı ve Kânûnî Sultan Süleyman’a sunduğu *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâye’l-Kitâbi’l-Kerîm* adlı tefsiri, önceki müfessirlerden Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* ve Nâsirüddîn Ebû Saîd el-Beyzâvî’nin (ö. 685/1286) *Envâru’t-tenzîl* adlı tefsirleriyle kıyaslanmış, bazı yönleriyle onlardan daha üstün bulunmuştur.²⁴ Mezkûr tefsirin iki nüshasının, telifinden hemen sonra istinsah edilmesi için Mekke ve Medîne’ye gönderilmesi²⁵ ve yakın tarihe kadar çeşitli İslâm ülkelerinin üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulması, Ebussuud Efendi’ye haklı bir şöhret kazandırmıştır.²⁶ Müellifin, mezkûr tefsirinin dışında bazı sûrelerin müstakil tefsirleri ve bazı tefsirler üzerine yazmış olduğu şerh ve hâşiyeleri de bulunmaktadır.

Ebussuud Efendi fıkıh alanında, fıkıhla ilgili eserlerinden ziyade fetvâları ile öne çıkmıştır. *Fetâvâ-yı Bezzâziyye*²⁷ gibi bir eserin varlığını ileri sürerek

²² Peçevî, *Tarih*, I, 42; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 6; Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 366.

²³ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 38; Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 365.

²⁴ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirîn*, Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts., I, 246-247; Cerrahoğlu, “Ebu’s-Suûd ve Tefsiri”, s. 196; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 298; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 91; Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 370.

²⁵ Atâî, *Zeylû’s-Şakâik*, I, 186; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 657.

²⁶ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 261-262.

²⁷ *Fetâvâ-yı Bezzâziyye*, Hâfîzüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb, el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö. 827/1424) tarafından hazırlanmış bir eserdir. Eserin adı “*el-Câmiu’l-vecîz*”dir,

müstakil bir fıkıh kitabı yazmaya meyletmeyen müellifin bu alana dair yetkinliği, Hanefî hukukçularının yapmış olduğu tasnif içinde, “ashâbü’t-tahrîc”, “ashâbü’t-tercîh” ve “meselede müctehid” gibi ifadelerle ortaya konmuştur.²⁸ Ebussuud hakkında kullanılan bu sıfat ve ünvanlar onun fıkıhtaki yetkinliğine açık bir şekilde işaret etmektedir.²⁹

Ebussuud’un Osmanlı hukukuna getirdiği yenilikler aynı zamanda onun İslâm hukukuna getirdiği yenilikler olarak düşünölmelidir. Yeni kurumların oluşturulması, âme, arazi, vergi ve ceza hukukundaki düzenlemelerin bu minvalde değerlendirilmesi mümkündür.³⁰

Ebussuud Efendi, kelâmî meselelerde, sünnî kelâm ekolünün önde gelen âlimi Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) görüşlerine bağılı kalmıştır.³¹ O aynı zamanda, Osmanlı ilim hayatında XV. yüzyıldan itibaren hâkim olan, Fahreddîn er-Râzî’nin (ö. 606/1210) temsil ettiği kelâm geleneğinin temsilcilerinden kabul edilmektedir.³² Ebussuud Efendi’nin kelâmcılığı ve kelâm ilmindeki yeri hakkında bilgi veren en önemli kaynak, onun itikâdî konulardaki fetvâları³³ ve tefsirinde ele aldığı kelâmî hususlardır.³⁴

Ebussuud Efendi, Türkçe, Arapça ve Farsça’ya oldukça hâkimdir. Başta tefsiri olmak üzere, şiir diliyle verdiği fetvâları ve Arapça şiirleri, onun dil ve edebiyattaki vukufiyetini ortaya koyması bakımından önemlidir.³⁵

“*Fetâvâ’l-Kerderî*” diye de bilinir. Hanefî imamlarının ve sonraki dönem Hanefî âlimlerinin görüşlerinin derlendiği, zamanındaki bazı meselelere dair kendi fetvalarının da yer aldığı bir eserdir. Bilgi için bk. Ahmet Özel, “Bezzâzî”, *DİA*, VI, 114.

²⁸ Muhammed b. Abdülhayy el-Leknevî, *el-Fevâidü’l-Behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, Beyrût: Dâru’l-Mârifet, ts., s. 81; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûki İslâmiye ve Istilâhâtü Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1986, I, 357; Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 367; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2001, s. 285.

²⁹ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 38; Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 365.

³⁰ Hamdi Döndüren, “Bir Fakih Olarak Ebussuûd”, *Türk Kültüründe İz Birakan İskilipli Âlimler Sempozyumu*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 275.

³¹ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 165.

³² Ahmet Yaşar Ocak, “Din ve Düşünce”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1998, II, 175.

³³ Kelâmî konulardaki fetvâları bir arada görmek için bk. Düzenli, *Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, ss. 125-153.

³⁴ Tefsirindeki kelâmî konulara dair örnekleri görmek için bk. Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, ss. 165-171.

³⁵ Ebussuud Efendi’nin edebî yönü hakkında daha geniş bilgi için bk. Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, ss. 33-37; Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 367; Yılmaz Fidan, *Ebussuud’un Fıkhi Meseleleri*

1. 1. 3. Eserleri

Bu bölümde tezin sınırlarını aşmamak için Ebussuud Efendi'nin tefsir ile ilgili eserleri kısaca tanıtılacak, diğer alanlardaki eserleri ise dipnotta belirtilecektir.

a. İrşâdü'l- 'akli's-selîm ilâ mezâyê'l-Kitâbi'l-Kerîm

Müellif, Şeyhülislâmlık makamına atanmasından bir yıl sonra 7 Mayıs 1546 tarihinde tefsirini yazmaya başlamış ve 20 küsur yılda tefsirini tamamlamıştır.³⁶ Tefsirinin mukaddimesinde belirtildiğine göre yazma işleminin bu kadar gecikmesi, vazifelerinin yoğunluğundan kaynaklanmıştır.³⁷ Kânûnî'nin isteği üzerine Sâd sûresine kadar olan kısım temize çekilerek Padişah'a gönderilmiş, bundan bir yıl sonra da tefsirin tamamı iki cilt halinde Padişah'a takdim edilmiştir.³⁸ Padişah'ın hayli iltifâtına mazhar olan tefsirin nüshalarından birer takım, Mekke, Medîne, Mısır ve Halep gibi belli başlı İslâm merkezlerine gönderilmiş, bir kısmı da müellif tarafından Süleymaniye Medresesine vakfedilmiştir.³⁹

Müfessir, tefsirini kaleme alırken doğal olarak önceki tefsirlerden ve özellikle Zemahşerî'nin *Keşşâfı* ve Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'inden istifade etmiş,⁴⁰ kendisinden sonraki müfessirlere ve özellikle de *Fethu'l-Kadîr* adlı tefsirin müellifi Şevkânî (ö. 1250/1834) ve *Ruhu'l-Meânî* adlı tefsirin müellifi Âlûsî'ye (ö. 1270/1854) tefsirlerinde kaynaklık etmiştir.⁴¹

Ebussuud Efendi Kur'ân'ın Kur'ân ve hadisle tefsirine önem vermiş, sebab-i nüzûl, nesh, kıssalar, fikhî ve kelâmî meseleler, isrâiliyyât, muhkem, müteşâbih, dil ve kıraat gibi konular üzerinde durmuştur.⁴² Dirayet tefsirleri

---

Çözümündeki Metodu, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, ss. 49-51.

³⁶ AdemYerinde, "Ebussuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerim Adlı Tefsirinin Müellif Nüshası", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-II*, ed. Bilal Gökür vd., Ankara: İlim Yayma Vakfı, 2013, s. 39.

³⁷ Ebussuud, *İrşâd*, I, 37.

³⁸ Atâî, *Zeylî's-Şakâik*, I, 186; Peçevî, *Tarih*, I, 42; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 81; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 90.

³⁹ Yerinde, "Müellif Nüshası", s. 11-12, 40.

⁴⁰ Ebussuud, *İrşâd*, I, 35.

⁴¹ Süleyman Ateş, "İrşâdü'l-akli's-selîm", *DİA*, XXII, 457.

⁴² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 298; Ateş, "İrşâdü'l-akli's-selîm", XXII, 457; Akgündüz, "Ebussuud Efendi", X, 369-370.

kategorisinde ele alınan *İrşâdü'l-akli's-selîm*,⁴³ fesâhat ve belâgat yönüyle de nahvî-edebî tefsirler arasında yer almıştır.⁴⁴

Müellif nüshası⁴⁵ Beyazıt Devlet Ktp. Merzifonlu K.M., nr. 47'de bulunan tefsirin,⁴⁶ ilk olarak 1275/1858'de Kâhire'de olmak üzere günümüze kadar çeşitli baskıları yapılmış,⁴⁷ üzerinde hâşiye-ta'lik⁴⁸ ve inceleme araştırma⁴⁹ çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca tefsir, on iki cilt halinde Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁵⁰

b. Me'âkidü't-tarrâf fi evveli sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf

Zemahşerî'nin tefsirinin Fetih sûresi ile ilgili bölümünün hâşiyesidir. Eserin ismi *Hâşiye ale'l-Keşşâf* olarak da bilinir.⁵¹

c. Risâletü'l-Mevlâ Ebussuud 'ala Hâşiyet-i'l-Keşşâf li's-Seyyid es-Şerîf bi enne'l-besmele hel mine'l-Kur'ân.

Fâtiha sûresinin Mekkî - Medenî oluşu ve besmelenin Kur'ân'dan bir ayet olup olmadığına ilişkin tartışmalar üzerine kendi görüşlerini kaleme aldığı bir hâşiyedir.⁵²

d. Ta'lîka ale'l-Beyzâvî

Fâtiha sûresi ve A'râf sûresinin 20. ayeti ile ilgili Beyzâvî tefsirine bazı ta'liklerden oluşmaktadır.⁵³

Bu eserlerin dışında Fâtiha, Bakara, Furkân, Şu'arâ, Mü'minûn, Nûr ve Mülk sûrelerinin tefsirlerine dair bazı risâleler de Ebussuud Efendi'ye nispet edilmektedir.⁵⁴

⁴³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 212; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 88.

⁴⁴ Ateş, "İrşâdü'l-akli's-selîm", XXII, 457.

⁴⁵ Müellif nüshası hakkında daha detaylı bilgi için bk. Yerinde, "Müellif Nüshası", s. 11-12, 37.

⁴⁶ Müellif nüshasının Beyazıt Devlet Kütüphanesine kadar serencamını görmek için bk. Yerinde, "Müellif Nüshası", s. 40.

⁴⁷ Başlıca baskılarını bir arada görmek için bk. Yerinde, "Müellif Nüshası", s. 22; Ateş, "İrşâdü'l-akli's-selîm", XXII, 458.

⁴⁸ Yerinde, "Müellif Nüshası", s. 17.

⁴⁹ Yerinde, "Müellif Nüshası", s. 18.

⁵⁰ Muhammed b. Muhammed Ebussuud el-İmâdî, *Ebussuûd Tefsiri, Kuran-i Kerim'in Meziyetlerinin Akıselime Açıklanması*, çev. Ali Akın, I-XII, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006.

⁵¹ Atâî, *Zeylû's-Şakâik*, I, 186; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992, II, 1480.

⁵² Düzenli, *Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, s. 47.

⁵³ Düzenli, *Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, s. 47.

⁵⁴ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 31.

Müellifin, hukuk alanına dair fetvalarının derlenmesiyle oluşturulan eserleri de bulunmaktadır.⁵⁵ Ayrıca Dil ve Edebiyat,⁵⁶ Kelâm,⁵⁷ Tasavvuf⁵⁸ ve muhtelif alanlarda⁵⁹ birçok eser kaleme almıştır. Ebussuud Efendi'ye ait, Arapça-Türkçe mektup⁶⁰ ve şiirlere⁶¹ de kaynaklarda işaret edilmektedir.⁶²

1. 2. KIRAAT İLMİ VE EBUSSUUD EFENDİ'YE KADAR KIRAAT İLMİNİN TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

1. 2. 1. Kıraat İlmî

Kırâe (قراءة) kelimesi, “k-r-e/كـرأ” kökünden semâî bir mastardır. “Okumak, tilâvet etmek” anlamına gelmektedir.⁶³ Yaygın olarak kullanılan ve bizim çalışma

⁵⁵ Ebussuud Efendi'nin İslâm Hukukuna dair eserleri: a. Fetâvâ-yı Ebussuud Efendi: Bu fetvâlar, İstanbul kütüphanelerinde Ebussuud Efendi'ye ait olduğu ileri sürülen fetvâların derlenmesiyle oluşturulan fetvâ mecmualarıdır. M. Ertuğrul Düzdağ'ın yeniden derlemesiyle iki cilt halinde yayımlanan bu fetvâlar, Ebussuud Efendi'yi fetvâ yönünden tam olarak anlatacak yeterlilikte değildir. Bilgi için bk. Hüseyin Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967, s. 28-33; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1972, s. 27. Ebussuud'un fetvalarının günümüze intikâli ve mevcut durumları ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, “Fetâvâ-yı Ebussuud”, *DİA*, XII, 441-443; Düzenli, *Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, ss. 71-82;

b. Kânûnî Sultan Süleyman'a sunulup onayı alındığı için “ma'rûzât” adıyla anılan bu fetvâlar, Ebussuud'un hayatı boyunca verdiği fetvâların bir kısmından oluşmaktadır. Bilgi için bk. Atsız, *Ebussuud Bibliyografyası*, s. 43; Ahmet Akgündüz, “Ma'rûzât”, *DİA*, XXVIII, 72. Kadıları bağlayan ve uyulması mecburi olan bu fetvâlar uzun yıllar mahkemelerde yürürlükte kalmıştır. Bk. Akgündüz, “Ma'rûzât”, XXVIII, 73; Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 370. Fetvalardan oluşan eser son olarak Ahmet Akgündüz tarafından yayımlanmıştır. Bk. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1992, IV, 32-75.

c. Kanunnâmeler: Ebussuud Efendi'nin Osmanlı mîrî arazi hukukunun temelini teşkil eden fetvâ nüshalarıdır. Tamamı Akgündüz tarafından neşredilmiştir. Bilgi için bk. Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 370; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, IV, 78-91; Düzenli, *Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, ss. 52-55. d. Risâleler: Ebussuud Efendi'ye ait çeşitli konularda risâle, şerh-hâşiye ve ta'likler bulunmaktadır. Bilgi için bk. Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 370; Düzenli, *Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, ss. 55-61; Atsız, *Ebussuud Bibliyografyası*, ss. 58-59.

⁵⁶ Atsız, *Ebussuud Bibliyografyası*, s. 61; Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 370-371; Düzenli, *Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, ss. 61-64.

⁵⁷ Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 371; Düzenli, *Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, s. 61.

⁵⁸ Düzenli, *Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, s. 61.

⁵⁹ Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, X, 371; Düzenli, *Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, ss. 63-66.

⁶⁰ Atsız, *Ebussuud Bibliyografyası*, ss. 51-52; Düzenli, *Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, s. 64.

⁶¹ Atsız, *Ebussuud Bibliyografyası*, ss. 52-55;

⁶² Ebussuud Efendi'ye ait eserleri bir arada görmek için bk. Düzenli, “Şeyhülislâm Ebussuud Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, ss. 446-465.

⁶³ Muhammed b. Mukrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrût: Dâru'l-İhyâ, 1995, XI, 78; Hüseyin b. Muhammed Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrût: Dâru'l-Ma'rîfe, ts., s. 402; Muhammed Abdülazîm Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Şemseddîn, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, I, 410; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetu'n-Neşr*, İstanbul: MÜİFVY., 1996, s. 29; İsmail Karaçam, *Kıraat*

alanımızın da ismini teşkil eden *kıraat* ise aynı mastarın çoğulu olup “*okumalar*” demektir.⁶⁴

Terim olarak bu kavram, kıraat imamlarından her birinin belirli rivâyet ve tarikleri kullanarak kendilerine has üslûp ve kurallar ile diğer kıraat imamlarından farklı şekilde okumasına denir.⁶⁵

Kıraat ilmine dair çeşitli tanımlar olmakla birlikte, bu alanda otorite olarak bilinen Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî,⁶⁶ kıraat ilmini, “Nakledenlerine nispet ederek, Kur’ân kelimelerinin edâ keyfiyetlerini⁶⁷ ve ihtilâflarını bilme ilmidir” şeklinde tanımlamıştır.⁶⁸

Kıraat ilmi, konu olarak Kur’ân kelimelerinin telaffuzundaki değişiklikler ile bu kelimelerin edâ keyfiyeti hususunda hazf, isbât, tahrîk, teskîn, fasl, vasl, iskân, imâle ve işmâm⁶⁹ gibi konularda kıraat imamlarının ihtilâflarını ele alan bir ilimdir.⁷⁰ Diğer bir ifade ile kıraat ilmi, Kur’ân kelimelerinin okunuş ve adâ edilmiş biçimini ittifâk ve ihtilâf yönleriyle nakledene dayandırarak inceler.⁷¹ Yani kıraat ilminin konusu Kur’ân’daki kelimelerdir.

İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi, İstanbul: MÜİFVY., 1996, s. 73.

⁶⁴ Ali Osman Yüksel, “Kıraat-ı Aşere”, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1990, III. 356.

⁶⁵ Zerkânî, *Menâhil*, I, 410; Karaçam, *Kıraat İlmi*, s. 73.

⁶⁶ Asıl adı Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'dir. Kıraat ve hadis âlimi olan İbnü'l-Cezerî Şam'da uzun yıllar kıraat dersleri verdikten sonra 1396 yılında Yıldırım Bayezid döneminde Bursa'ya gelmiş ve burada kıraat dersleri vermiştir. İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *kıraat-i seb'a* anlayışına alternatif olarak *kıraat-i aşera* sistemini geliştirdi ve bu meyanda *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-'aşr* adlı eserini kaleme aldı. Sonra *Tayyibetü'n-Neşr* adıyla onu manzum hale getirdi. Daha sonra talebelere kolaylık olsun diye onu, *Takribü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-'aşr* adıyla ihtisar etti ve günümüzde devam etmekte olan aşere sisteminin temelini oluşturmuş oldu. Daha geniş bilgi için bk. Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Bursa: Emin Yayınları, 2004, ss. 93-96; Tayyar Altukulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, XX, 551-557.

⁶⁷ Edâ keyfiyeti, Kur’ân kelimelerinin asr-ı saadetten günümüze kadar kârîler yoluyla ağızdan ağza pratize edilerek gelen tüm okuma şekillerini ifade eder. Daha geniş bilgi için bk. Necati Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, ss. 97-99; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, İstanbul: MÜİFVY., 2013, s. 47.

⁶⁸ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*, nşr. Muhammed Ali Beydûn, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., s. 49; Ayrıca bk. Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfu Fudela'i'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erbe'ate Aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâîl, Beyrût: 'Alemü'l-Kütüb, 1987, I, s. 67; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati*, İstanbul: MÜİFVY., 1995, s. 235.

⁶⁹ Tanımda geçen kavramların anlamları için bk. Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, ss. 179-188; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, ss. 35-145.

⁷⁰ Dimyâtî, *İthâf*, I, s. 67; Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, s. 235.

⁷¹ Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, s. 235; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 15.

Kıraat ilminin gayesi, kıraat imamlarından her birinin okuduğunu bilmektir.⁷² Daha farklı bir ifadeyle, tevâtür yolu ile gelen ihtilâfların zabt melekelerini elde etmektir.⁷³ Vahyin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber (sav), Kur'ân kelimelerini ashabına nasıl okuduysa, aynı şekilde gelecek nesillere ulaştırmak bu ilmin temel gayesidir. Diğer diller ve metinler zamanla mâna ve ses kaymasına uğrarken Kur'ân orijinal fonetik hususiyetlerini koruyan tek metindir. Bu da kıraat ilmi ve isnad geleneği sayesinde mümkün olmuştur.⁷⁴

Kıraat ilminin önemini açıkça ortaya koyan birçok faydası bulunmaktadır. Gerek Kur'ân'ın genel okuyuş vecihlerini koruyup bize kadar naklinde, gerekse bu farklı okuyuşlardan çıkan muhtelif anlamlarla ayetlerin tefsirinde sağladığı faydalar çeşitli eserlerde dile getirilmiştir.⁷⁵

Şayet kıraat ilmi ortadan kalkmış olsa, Kur'ân'daki mütevâtir kıraatlerden bir kısmının kaybolması ihtimalinin yanı sıra, bu kıraatlere dayanan hükümler de anlaşılabilir hale gelir ve mütevâtir kıraatleri hüccet kabul eden fikhî ekollerin dayanakları da kaybolmuş olur. İşte bütün bu menfî sonuçları önleyen kıraat ilmidir.⁷⁶

Kıraatlerin sened yönünden tasnifinde genelde Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) yaptığı altılı tasnif kabul görmüştür.⁷⁷ Kıraatleri, Süyûtî'nin tasnifini dikkate alarak, sahih olanlar ve sahih olmayanlar şeklinde ele almamız mümkündür.

Senedi sahih olan, bir vecihle de olsa Arap gramerine ve Resm-i Osmânî'ye uygun olan kıraatlere sahih kıraat denir.⁷⁸ İbnü'l-Cezerî'ye göre bu şartları taşıyan kıraat, ister yedi imamdan, ister on imamdan ya da diğer

---

⁷² Dimyâtî, *İthâf*, I, s. 67.

⁷³ Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, s. 236.

⁷⁴ İsnat, sözü söyleyenine ulaştırmaktır. Bu açıdan her kârî kendisini, hocasından itibaren Hz. Peygamber'e kadar ulaşan ve kesintisiz isnad zikreden bir icâzetnâme ile kayıt altına almıştır. Bk. Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s.16.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts, I, 28-29; Süyûtî, *el-İtkân*, II, 531-534; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 115-116; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 15-17

⁷⁶ Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, s. 236.

⁷⁷ Bu altılı tasnif; Mütevâtir, Meşhur, Âhâd, Şâz, Müdrec ve Mevzû'dur. Bk. Süyûtî, *el-İtkân*, II, 491-508.

⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 9; Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, ss. 253-260.

imamlardan sâbit olsun, Kur'ân'ın indirildiği yedi harften olması hasebiyle inkâr edilemez.⁷⁹

Kaynaklarda sahih kıraatler başlığı altında mütevâtir ve meşhur kıraatler, sahih olmayan kıraatler başlığı altında da âhâd, şâz, müdrec ve mevzû kıraatler ele alınmaktadır.

1. 2. 1. 1. Sahih Kıraatler

1. 2. 1. 1. 1. Mütevâtir Kıraat

Yalan haber üzerine ittifâk etmeleri aklen mümkün olmayacak sayıdaki bir topluluğun, yine aynı özelliğe sahip bir topluluktan rivâyet ettikleri kıraatlere denir.⁸⁰

1. 2. 1. 1. 2. Meşhur Kıraat

Senedi sahih olup Arap gramerine ve Resm-i hatta uygun olduğu halde tevâtür derecesine ulaşamayan kıraatlerdir. Kurrâ nezdinde hata ve şâz sayılmayan meşhur kıraati inkâr etmek câiz değildir.⁸¹ Bu kıraat çeşidinde, kıraat-ı seb'â imamlarının râvilerinin birbirinden farklı nakillerde bulunduğu görülür.⁸²

1. 2. 1. 2. Sahih Olmayan Kıraatler

1. 2. 1. 2. 1. Âhâd Kıraat

Senedi sahih olmakla birlikte ya Resm-i hatta ya da Arap gramerine uymayan kıraatlerdir. Kıraat imamları arasında meşhur derecesine ulaşamayan âhâd rivâyetle Kur'ân kıraati câiz değildir.⁸³

1. 2. 1. 2. 2. Şâz Kıraat

Senedi sahih olmayan kıraatlerdir.⁸⁴

⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 9.

⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, s. 80; Süyûtî, *el-İtkân*, II, 491; Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, s. 108-109.

⁸¹ Zerkânî, *Menâhil*, I, 428.

⁸² Süyûtî, *el-İtkân*, II, 503.

⁸³ Süyûtî, *el-İtkân*, II, 503-504; Zerkânî, *Menâhil*, I, 428.

⁸⁴ Zerkânî, *Menâhil*, I, 429.

1. 2. 1. 2. 3. Müdrec Kıraat

Tıpkı hadislerde olduğu gibi metnin aslından olmayan bazı kelimelerin tefsir gâyesiyle Kur'ân kelimelerine ilave edilmesine denir.⁸⁵

1. 2. 1. 2. 4. Mevzû Kıraat

Sonradan uydurulan, asılsız olarak bir kimseye nispet edilen kıraatlerdir.⁸⁶

Çağdaş akademisyenlerden Abdurrahman Çetin, eserinde altılı tasnife yer verdikten sonra kıraatleri; a) mütevâtir, b) şâz şeklinde iki ana gruba ayırmaktadır. Bu ikili tasnife göre on kıraati mütevâtir kapsamında, on kıraatin dışında kalanları ise şâz kapsamında değerlendirmektedir.⁸⁷ Biz de tezimizde kıraatleri ele alırken on imamın kıraatini sahih, bunun dışında kalanları ise şâz olarak değerlendirerek ele almayı düşünmekteyiz.

Kıraatlerin sıhhatine işaret ettiğimiz bu bölümde, kıraat imamlarına, kıraat, rivâyet ve tarik terimlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Kıraat ile ilgili yazılan eserlerin birçoğunda ve tabakât kitaplarında kıraat imamları, râvileri ve onların hayat hikâyeleri hakkında detaylı bilgi verilmiş olduğundan, burada bu bilgiler tekrar edilmeyecek, kıraat imamlarının isimleri ve ilgili kaynaklar dipnotta belirtilecektir.

Kıraat imamların her birinin çok sayıda râvisi olmakla birlikte, kıraate dair yazılan eserlerde bu râviler iki ile sınırlandırılmış, böylece her imamın iki râvisi meşhur olmuştur.⁸⁸ Her bir imamın râvisinin ittifakla naklettikleri okuyuşa, imama nispetle “kıraat”,⁸⁹ râvilerden birinin diğerine muhâlif olan okuyuşuna “rivâyet,”⁹⁰ daha sonraki râvilerin kendi aralarındaki ihtilâfına ise “tarik” denmiştir.⁹¹

⁸⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, II, 506; Zerkânî, *Menâhil*, I, 429.

⁸⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, II, 506; Zerkânî, *Menâhil*, I, 429.

⁸⁷ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, s. 234.

⁸⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 237.

⁸⁹ Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, s. 85.

⁹⁰ Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, s. 115.

⁹¹ Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, s. 128.

Kıraat imamaları ile ilgili yedili (seb'a),⁹² onlu (aşere)⁹³ ve on dördlü (erbaate aşere)⁹⁴ tasnifler yapılmıştır. Yedili tasnifte “kıraat-i seb'a” imamalarının⁹⁵, onlu tasnifte, yedi imama üç imam daha ilave edilmesiyle “kıraat-i aşere” imamalarının⁹⁶, on dördlü tasnifte ise bu on imama dört imam daha ilave edilmesiyle “kıraat-i erbaate aşere” imamalarının⁹⁷ isimlerine yer verilmektedir.⁹⁸ Yedili ve onlu tasnifte yer alan imamlar ve kıraatleri sahih kategorisinde ele alınırken, on dördlü tasnifte yer alan son dört imam ve kıraatleri şâz olarak değerlendirilmiştir.⁹⁹

1. 2. 2. Kıraat İlminin Tarihi Gelişim Süreci

Kıraat ilmi, bir disiplin olarak Kur'ân'ın nüzûlünden sonra ortaya çıkmışsa da Kur'ân dilinin Arapça olması ve kendine mahsus okunuş şekillerinden bir kısmının Arap toplumu tarafından Kur'ân'dan önce de uygulanması, bu ilmin köklerinin daha öncelere kadar uzandığına işaret etmektedir. Kıraatlerin dayanağı olarak kabul edilen *yedi harf*'in, Arap dili lehçeleriyle, dolayısıyla Arap dili tarihi ile alâkası bulunmaktadır. Bu sebeple ilk dönem dilcilerinin çoğunun kıraat

⁹² İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a Fi'l-Kirâât* adlı eseri, yedili tasnifle yazılan eserlere örnek olarak verilebilir.

⁹³ Onlu tasnife örnek olarak, en-Nîsâbü'rî'nin *el-Ğâye fi'l-Kirââti'l-aşr* adlı eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kirââti'l-aşr* adlı eseri verilebilir.

⁹⁴ On dördlü tasnif için, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ'nın, *İthâfu fudelâi'l-beşer bi'l-kirââti'l-erbaate aşer* adlı eseri örnek olarak gösterilebilir.

⁹⁵ Kıraat-i seb'a denilen yedi kıraat imamının mensub oldukları şehir ve ikişer râvileri şöyledir: Medîne'den Nâfi b. Abdurrahmân (ö. 169/785), râvileri: Kâlûn (ö. 220/835) ve Verş (ö. 197/812), Mekke'den Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738), râvileri: Bezzî (ö. 250/864) ve Kunbul (ö. 291/904), Basra'dan Ebû Amr b. el-'Alâ (ö. 157/770), râvileri: Dûrî (ö. 248/862) ve Sûsî (ö. 261/874), Şam'dan İbn Âmir (ö. 118/736), râvileri: Hişâm (ö. 245/859) ve İbn Zekvân (ö. 242/857), Kûfe'den Âsım b. Behdele (ö. 127/745), râvileri: Ebû Bekr Şu'be (ö. 193/809) ve Hafs (ö. 180/796), Hamza b. Habîb (ö. 156/773), râvileri: Halef (ö. 229/844) ve Hallâd (ö. 220/835), Kisâî (ö. 189/805), râvileri: Ebû'l-Hâris (ö. 240/854) ve Dûrî (ö. 248/862).

⁹⁶ Kıraat-i seb'a imamalarına, kıraat imamalarından Medîne'den Ebû Ca'fer (ö. 132/749), râvileri: İsa b. Verdân (ö. 160/776) ve Süleyman b. Cemmâz (ö. 170/786), Basra'dan Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821), râvileri: Ruveys (ö. 238/852) ve Ravh (ö. 235/849), Kûfe'den Halef b. Hişâm (Halefî'l-Âşir) (ö. 229/844), râvileri: İshâk (ö. 286/889) ve İdrîs (ö. 292/905) ilave edilerek kıraat-i aşere oluşturulmuştur.

⁹⁷ Kıraat-i aşere'ye ilave edilen şu dört imamla kıraat-i erbaate aşere oluşturulmuştur: Mekke'den İbn Muhaysin (ö. 123/741), râvileri: Bezzî (ö. 250/864) ve İbn Şenebûz (ö. 328/939), Basra'dan Yezîdî (ö. 202/817), râvileri: Süleyman b. el-Hakem (ö. 235/850) ve Ahmed b. Ferah (ö. 303/916), Basra'dan Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), râvileri: Şücâ' (ö. 190/806) ve Dûrî (ö. 248/862), Kûfe'den A'meş (ö. 148/765), râvileri: Ebû'l-Abbâs el-Muttavvi'î (ö. 371/982) ve Şenebûzî (ö. 388/998).

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 118-224; Dimyâtî, *İthâf*, I, 75-76; Karaçam, *Kıraat İlmi*, ss. 106-114; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, ss. 237-255; Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, ss. 101-130.

⁹⁹ Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, ss. 87-99.

ilmiyle, kıraat âlimlerinin büyük bir kısmının da dil ilimleriyle alâkadar olduğu görülmektedir.¹⁰⁰

Kur'ân taliminin, nüzûlünden itibaren başladığı bilinmekle beraber, farklı okuma vecihlerinin ne zaman gündeme geldiği konusunda muhtelif görüşler mevcuttur.¹⁰¹ Bununla beraber kıraat ilminin Kur'ân'ın nüzûlü ile başladığını söylemek mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber, nâzil olan ayetleri Cebrâil (as) tarafından kendisine öğretildiği şekilde okumuş ve aynı özenle ashabına öğretmiştir.¹⁰²

Bilindiği gibi vahiy, Hz. Peygamber'in yirmi üç yıllık risâleti sürecinde devam etmiştir. Peyderpey inen ayetler¹⁰³ bizzat Rasûlullah (sav) tarafından tebliğ vazifesinin gereği olarak sahabilere öğretilmiş ve anlayamadıkları yerlerin izahı yapılmıştır.¹⁰⁴

Hiz. Peygamber Kur'ân'ı, işitenin rahatça anlayacağı bir tarzda, tilâvetle ilgili kurallara riayet ederek ağır ağır okur ve çoğunlukla her bir ayetin sonunda dururdu.¹⁰⁵ O'nun, ümmetine vahyi aktarış şekli kendisine öğretilen *sema* ve *arz* usûlüne göre olmuştur. Önce kendisi sema yoluyla Kur'ân'ı Cebrâil'den almış sonra öğrendiklerini O'na arz etmiştir. Aynı şekilde Cebrâil'in kendisine uyguladığı talim usûlünü aynen ashabına uygulamıştır. Hiz. Peygamber, Kur'ân talimine yönelik bu usûlü fert fert ashabı arasında tatbik ettiği gibi toplu olarak da uygulamıştır.¹⁰⁶ Nitekim Hiz. Peygamber'e Kur'ân taliminde yardımcı olan Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654), mescitte sürdürülen toplu talim derslerinde çıkan yüksek seslerin yanılmaları yol açması üzerine Hiz. Peygamber'in ikazda bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁷

---

¹⁰⁰ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 23.

¹⁰¹ Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 17.

¹⁰² Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: ÇağrıYayınları, 1992, Fedâilü'l-Kur'ân 4; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, Ankara: TDVY., 1407/1986, s. 33.

¹⁰³ Kur'ân'ın parça parça inmiş olmasının sebep ve hikmetleri için bk. Zerkânî, *Menâhil*, ss. 54-63; Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrût: Muessestu'r-Risâle, 1993/1414, ss. 105-117.

¹⁰⁴ Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 19.

¹⁰⁵ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 29; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 21; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 24.

¹⁰⁶ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 31-32.

¹⁰⁷ Zerkânî, *Menâhil*, I, 242.

Hz. Peygamber'in "Sizin en iyi Kur'ân okuyunuz Übey'dir."¹⁰⁸ ve "Kur'ân'ı şu dört kişiden alınız(öğreniniz): Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim, Mu'âz ve Übey"¹⁰⁹ buyurması devam eden bu süreç sonunda bazı sahabenin Kur'ân konusunda öne çıktığını hatta muallimlik seviyesine kadar ulaştığını göstermektedir.¹¹⁰ Kur'ân talimi konusunda özel bir hassasiyet gösteren Hz. Peygamber, Müslümanlığı yeni kabul eden beldelere göndereceği kişileri de Kur'ân konusunda temayüz eden ashabından seçmiş ve Kur'ân talimini birinci planda tutmalarını kendilerine tembih etmiştir.¹¹¹

İslâm'ın ilk devirlerinde Kur'ân'ı iyi bilen, ezberleyen veya başkalarına öğretme konusunda öne çıkan sahabeye "kurrâ" deniliyordu.¹¹² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî (ö. 748/1348)¹¹³, Kur'ân talimiyle meşgul olup Kur'ân'ı bizzat Rasûlüllah'tan (sav) alan ve on kıraat imamının senedlerinde Rasûlüllah'tan sonra ikinci halkayı oluşturan sekiz sahabe ismi zikretmiştir. Bunlar; Übey b. Kâ'b (ö. 20/640), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652), Osman b. Affân (ö. 35/656), Ali b. Ebî Tâlip (ö. 40/660), Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 44/664) ve Zeyd b. Sâbit'tir (ö. 45/665).¹¹⁴

Burada şu hususun da belirtilmesi gerekir ki, Kur'ân talimi ve kıraati konusunda meşhur olmuş sahabeler sadece burada ismi zikredilenlerden ibaret değildir. Burada adı geçenler Kur'ân talimiyle daha çok meşgul olanlar ve kıraat vecihlerini diğerlerine nazaran daha iyi bilenlerdir.¹¹⁵ Nitekim Medîneli Ensar

---

¹⁰⁸ Ebû Mûsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmîzî, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Sevâbü'l-Kur'ân 13; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Salât 349; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Edeb 52.

¹⁰⁹ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân 8.

¹¹⁰ Kur'ân'ı ezberleme ve öğretme konusunda mahir olan sahabe hakkında daha detaylı bilgi için bk. Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 46-49.

¹¹¹ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 36-38.

¹¹² Mustafa Öz, "Kurrâ", *DİA*, XXVI, 445; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 46.

¹¹³ Türkmen asıllı bir aileye mensup olan ez-Zehebî, Şam'da dünyaya gelmiştir. Hadis hâfızı, tarihçi ve kıraat âlimidir. Bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, XLIV, 180.

¹¹⁴ Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, İstanbul: İSAM, 1995, I, 102-126; Zerkânî, *Menâhil*, I, 412; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s.47.

¹¹⁵ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s.48.

arasında sayıları yetmişden fazla, kendilerine kurrâ denilen ve civar kabilelere gönderilen kimselerin bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹¹⁶

Hız. Peygamber'in sağlığında vahyin devam etmesi, doğal olarak Kur'an'ın iki kapak arasında bir araya getirilmemesine¹¹⁷ ve Hız. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde de tilâvetin şifâhî olarak devam etmesine işaret etmektedir.¹¹⁸ Özellikle Yemâme Harbi'nde, aralarında hafızların da bulunduğu birçok müslümanın şehîd olması, Kur'an'ın korunması konusunda endişeye sebep olmuştur. Hız. Ömer'in (ö. 23/644) teklifiyle Hız. Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir komisyon oluşturmuş ve Kur'an'ı tek nüsha halinde cem' etmiştir.¹¹⁹

Hız. Ebû Bekir döneminde Kur'an'ın tek nüsha halinde yazılmasıyla, Kur'an metninin korunması hedeflenmişti. Halifenin yanında kalan bu mushafın yanı sıra sahabeden bazıları kendilerine ait özel mushaflar da yazmışlardı.¹²⁰ Gerek bu özel Mushafların, gerekse halifenin yanında bulunan mushafın Kur'an'ın indirildiği yedi harfi içermesi ve noktalama/harekelemeyi ihtiva etmemesi, Kur'an'ın birden fazla şekilde okunmasına imkân sağlamaktaydı. Buna bağlı olarak muallim olan sahabe gittikleri bölgelerde¹²¹ Kur'an öğretimi yaparken yedi harf ruhsatından doğal olarak istifade etmişlerdir.¹²² Ayrıca yedi harf ruhsatından kaynaklanan bu uygulama ileride kaideleri tespit edilecek olan kıraat ilminin de alt yapısını hazırlamış olmaktadır.¹²³

¹¹⁶ Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî el-Haccâc el-Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, İmâre, 147; Karaçam, *Kur'an'ın Nüzûlü*, s. 147; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 21.

¹¹⁷ Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kıraat*, thk. Abdulfettâh İsmâil Şelebî, Mısır: Dâru Nehdati, ts., s. 57; Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1391/1972, I, s. 238.

¹¹⁸ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 49-50; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 23.

¹¹⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 233; Zerkânî, *Menâhil*, I, 249; Karaçam, *Kur'an'ın Nüzûlü*, s. 166;

¹²⁰ Ebû Bekir Abdullâh b. Süleyman İbn Ebî Dâvûd el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhif*, nşr. Muhibbuddîn Abdüssübân Vâiz, Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002, I, s. 283-297.

¹²¹ Kûfe'de İbn Mes'ûd, Basra'da Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Şam'da Ebu'd-Derdâ'nın geniş gruplara kıraat dersi verdiği bilinmektedir. Geniş bilgi için bk. Muhammed Zâhid Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî*, Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1994, s. 112.

¹²² Karaçam, *Kur'an'ın Nüzûlü*, s. 185; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 24.

¹²³ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 50.

Kur'ân kıraati açısından, Hz. Osmân dönemini önceki dönemlerden ayıran en önemli özellik Kur'ân'ın çoğaltılması ve kıraatler için birer dayanak olan Mushafların çevredeki şehirlere gönderilmesidir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Hz. Ömer döneminde farklı beldelere gidip buralarda büyük gruplara Kur'ân talimi yaptıran sahabenin kıraatleri, az da olsa diğerlerine göre farklılıklar arz ediyordu. Bu durum, farklı sahabilerden Kur'ân öğrenen talebelerin, çeşitli münasebetlerle bir araya geldiklerinde kendi kıraatlerini diğer kıraatlerden üstün görmelerine hatta diğer kıraati inkâr dahi etmelerine sebep oluyordu.¹²⁴ Aynı durum Ermenistan seferi esnasında Irak'lı askerlerle Suriye'li askerler arasında yaşanmış,¹²⁵ her iki grup birbirlerinin kıraatlerini eleştirmişler ve birbirlerini küfürle itham etmeye kadar işi götürmüşlerdi.¹²⁶ Bu duruma vakıf olan Ebû Huzeyfe (ö. 12/633) Hz. Osman'ı bilgilendirmiş, durumun ciddiyetini fark eden Halife, Hz. Ebû Bekir dönemindeki mushafı esas almış ve sahabeden Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Saîd b. el-Âs (ö. 59/679) ve Abdurrahmân b. Hâris b. Hişâm'ı (ö. 43/663) istinsah işi ile görevlendirmiştir.¹²⁷

Son arzdaki tilâvet dikkate alınarak çoğaltılan Mushaflar çeşitli beldelere gönderilerek kıraatler konusunda yaşanan kargaşanın önüne geçilmek istenmiştir. Hz. Osman diğer bölgelerdeki Mushafların imam Mushafa tabi olmasını istemiş, hattı bu Mushafa uymayan Mushafları yasaklamış ve yaktırmıştır.¹²⁸

Söz konusu Mushaflar hem sahîh kıraatleri ihtivâ etmekteydi hem de Mushafları götürenler kıraatlere vâkıf kişilerdi. Bu bağlamda Zeyd b. Sâbit Medîne'de bırakılmış, Abdullah b. Sâib (ö. 70/689) Mekke'ye, Muğîre b. Şihâb (ö. 91/710) Şâm'a, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 73/692) Kûfe'ye, Âmir b. Abdülkays (ö. 55/675) ise Basra'ya gönderilmiştir.¹²⁹ Bu muallimler, gittikleri bölgelerde kendi kıraatlerini öğretmişler ve birçok kurrâ ve hafızın yetişmesini

¹²⁴ İbn Ebî Dâvûd, *Kitabu'l-Mesâhif*, I, s. 204; Zerkânî, *Menâhil*, I, 255.

¹²⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, s. 239.

¹²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 7; Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, s. 186.

¹²⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, s. 236; Subhi Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrût, ts. s. 79; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 52-53.

¹²⁸ Zerkânî, *Menâhil*, I, 260; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, s. 240; Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, s. 194; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 28.

¹²⁹ Zerkânî, *Menâhil*, I, 402.

sağlamışlardır.¹³⁰ Ayrıca bu kurrâ, ileride şöhret kazanacak olan kıraat imamlarının da senedlerinde yer alarak onlara öncülük etmişlerdir. Buna örnek olarak; Abdullah b. Sâib'in İbn Kesîr'in senedinde,¹³¹ Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin Âsım'ın senedinde,¹³² Muğire b. Şihâb'ın ise İbn Âmir'in senedinde¹³³ yer almasını göstermek mümkündür.¹³⁴

Yukarıda da ifade edildiği gibi Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği ve çeşitli şehirlere gönderdiği Mushaflarda mânaya ciddi etkisi olmayan harf, hareke ve noktalama işaretlerini içeren farklılıklar bulunmaktadır.¹³⁵ Bu kıraat farklılıklarından muhtemelen Hz. Osman ve Mushafları götüren sahabe haberdardı. Mushaflardaki bu farklılıkların korunması, değişik kıraatle okunabilen bir kelimeyi tek kıraatle sınırlamamaktan kaynaklanan bir titizlik olarak düşünülebilir.¹³⁶ Ayrıca kıraat vecihlerini ve nâzil olduğu bütün harfleri Rasûlullah'tan (sav) alan sahabeye göre bu yöntemin, Kur'ân'ın bütün vecihlerini ihâta etmeye daha elverişli olduğunu söylemek mümkündür.¹³⁷

Kur'ân ilimleri ve özellikle kıraat ilmi ile uğraşan âlimlerin, üzerinde en çok fikir beyan ettikleri ve eserlerinde yer ayırdıkları mevzulardan birisi de *yedi harf* konusudur.¹³⁸ Bunun yanında, kıraat ilminin ve kıraatlerin çeşitli olmasının

¹³⁰ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 53.

¹³¹ Zehebî, *Ma'rife*, I, 133.

¹³² Zehebî, *Ma'rife*, I, 147.

¹³³ Zehebî, *Ma'rife*, I, 132.

¹³⁴ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 51-52; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 30.

¹³⁵ Mushaflarda bulunan farklılıklara örnek olarak şu kelimeleri gösterebiliriz: / وسارعوًا / سارعوًا - وصى / من تحبها / تحبها - نثربها / نثربها - نُفصل / نُفصل - فنبئوا / فنبئوا bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitabu'l-Mesâhif*, I, ss. 253-259; Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, ss. 203-205; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 30.

¹³⁶ Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, s. 205; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 54-55.

¹³⁷ Zerkânî, *Menâhil*, I, 259; Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, s. 206.

¹³⁸ Ebû Ubeyde el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), *Fezâilü'l-Kur'ân ve Ğarîbü'l-hadîs* adlı eserlerinde, İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), tefsîrinin mukaddimesinde, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1052), *el-Câmiu'l-beyân fi'l-kirâati's-seb'* adlı kıraat ilmiyle ilgili eserinin mukaddimesinde konuyu ele almıştır. Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), *el-İbâne* adlı eserinde, yedi harf-kıraat ilişkisine değinirken, Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1268), eseri *el-Mürşidü'l-vecîz*'i bu konuya tahsis etmiştir. Son dönemde, yedi harf konusunun yer aldığı çalışmalara şu örnekleri verebiliriz: Hasan Ziyâuddin Itr, *el-Ahrufü's-Seb'a ve menziletü'l-kirâati minhâ*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988; Abdulaziz el-Kâri, *Hadisü'l-ahrufi's-seb'a*, Beyrut: Müesseses Risâle, 2002; Mennâu'l-Kattân, *Nuzûlü'l-Kur'ân 'alâ seb'ati ahruf*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1991; Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûdî, *el-Ahrufü'l-Kur'anîyyetü's-seb'a*, Riyad: Âlemü'l-Kütüb, 1991; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*; Çetin, "Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 1/3 (1987), ss. 71-88; Harun Öğmüş, "Yedi Harf Meselesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 24, 2010, ss. 1-23.

menşei kıraat imamları değil, Kur’ân-ı Kerîm’in inzâl olduğu *yedi harf* tir.¹³⁹ Bundan dolayı yedi harf-kıraat ilişkisine kısaca değinmek konunun anlaşılması açısından yerinde olacaktır.

Yedi harf’ten maksat, Kur’ân’ın yedi harf üzerine nâzil oluşudur.¹⁴⁰ Terkipte geçen “yedi” kelimesi hem hakîkî mânada, hem de kolaylık, genişlik ve kesret (çokluk) mânalarında kullanılmıştır. “Harf” kelimesi ise, üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülse de genel kanaate göre farklı lehçe ve vecihlerdir.¹⁴¹

Hz. Peygamber, ümmetinin içerisinde yaşlı, çocuk ve okuma yazma bilmeyenlerin bulunduğunu Allah’tan niyaz etmesi üzerine Cebrâil (as), Kur’ân’ın yedi harf üzere inzâl edildiğini bildirmiştir.¹⁴² Yedi harf ile ilgili diğer rivâyetler incelendiğinde,¹⁴³ yedi harf ruhsatının ne zaman gündeme geldiğine dair kesin bir bilgi ve tarih bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Kur’ân’ı farklı okuduğu için Hz. Ömer’in kendisini Hz. Peygamber’in huzuruna götürdüğü Hişâm b. Hâkim’in (ö. 15/636),¹⁴⁴ Mekke’nin fethiyle Müslüman olduğu dikkate alınırsa, yedi harf ruhsatının Medîne döneminde, Hz. Peygamber’in nübüvvetinin son yıllarında

¹³⁹ Zerkânî, *Menâhil*, I, 411; Mustafa Yıldırım, *Kıraat İlmine Giriş*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2013, s. 9.

¹⁴⁰ Yedi harf’in ne olduğu konusunda kırka yakın görüş bulunmaktadır ki en önemlileri şunlardır: 1. Arap dilinin yedi lehçesidir. Bu lehçeler, Kureys, Hüzeyl, Sakîf, Hevâzin, Kinâne, Temîm ve Yemen lehçeleridir. 2. Helal, haram, muhkem, müteşabih, emsal, inşa ve haber konularına işaret etmektedir. 3. Çok sayıda farklı kıraat demektir. 4. Bir şeyin aynı anlama gelen çeşitli lafızlarla söylenmesi mânasında yedi vecihtir. 5. Müşkil bir terimdir. Kesin bir anlamı yoktur. 6. Mutlaka yedi lehçeden ziyade yer yer farklı lehçelerdir. 7. Yedi meşhur kıraattir. Daha geniş bilgi için bk. Ebû Şâme, *el-Mürşidü’l-Vecîz*, ss. 77-145; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, ss. 211-227; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 22-23; Karaçam, *Kur’ân’ın Nüzûlü*, ss. 63-106.

¹⁴¹ Karaçam, *Kur’ân’ın Nüzûlü*, ss. 40-43; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 22; Yedi harf’in mahiyeti ve bu konuda yapılan çalışmaları bir arada görmek için bk. Suat Yıldırım, “el-Ahrufü’s-Seb’a”, *DİA*, II, ss. 175-177; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, ss. 61-67; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, ss. 22-37, 141-147; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, ss. 65-80.

¹⁴² Tirmizî, *Kıraat*, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, V, 132.

¹⁴³ Konuyla ilgili hadislerin tahrîc ve değerlendirmesi hakkında geniş bilgi için bk. Emin Aşıkutlu, “Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb’a Hadisi (Tahrîc ve Değerlendirilmesi)”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 43-106. Tekrarlarıyla beraber yedi harf kapsamında rivâyet edilen altmış dört adet hadisi bir arada görmek için bk. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, ss. 44-89.

¹⁴⁴ Yedi harf ile ilgili rivâyetlerin birinde Hz. Ömer, Hişâm b. Hâkim’in Furkân sûresinin ayetlerini farklı bir şekilde okuduğunu duymuş ve hemen kendisini Hz. Peygamber’e götürerek durumu arz etmiştir. Hz. Peygamber de her ikisinden aynı ayetleri dinledikten sonra Kur’ân’ın yedi harf üzere nâzil olduğunu bildirmiş ve bunlardan hangisi kolaylarına gelirse o şekilde okumalarına müsaade etmiştir. İlgili rivâyet için bk. Buhârî, *Fedâilü’l-Kur’ân* 5; Müslim, *Salatü’l-Müsâfirîn*, 270, 271; Tirmizî, *Kıraat* 11; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, İftitâh 37.

verildiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁵ Hz. Peygamber bu ruhsata binaen herkesin kendi lehçesine göre Kur'ân okumasına izin vermiştir. Bu ruhsatın bittiğine dair bir emrin bulunmayışı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da bu ruhsatın devam ettiği şeklinde yorumlanabilir.¹⁴⁶

Yukarıda da kısmen ifade edildiği üzere yedi harf, Arap toplumundaki farklı kabile lehçelerinin varlığı karşısında, onlara ilâhî mesajın ulaşması için meşru kılınmıştır. Farklı kıraatlerin menşei de bu yedi harf ruhsatına dayanır. Yedi harfe dair farklı görüşlere¹⁴⁷ ve genel kanaate göre yedi harften kastedilenin yedi vecih olduğuna yukarıda değinmiştik. Bu yedi vecihten kastedilenin ne olduğuna dair ileri sürülen görüşlerin genelde yedi konu etrafında döndüğü¹⁴⁸ ve bu konuların hemen hemen birbirinin benzeri olduğu görülmektedir. Yedi harf'i yedi vecih olarak yorumlayanlar arasında daha çok Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe'nin (ö. 276/889) tasnifi öne çıkmaktadır. İbn Kuteybe'den yaklaşık olarak beş asır sonra vefat eden İbnü'l-Cezerî'nin tasnifi de İbn Kuteybe'nin tasnifi gibidir.¹⁴⁹ Kıraat farklılıklarının dayanağı olan yedi harf konusuna kısaca değindikten sonra kıraat ilminin yayılması ve olgunlaşması sürecinin de kısaca ele alınması yerinde olacaktır.

Hz. Osman tarafından istinsah ettirilen ve kıraat vecihlerini ihtivâ eden Mushafların, yine kıraat vecihlerini bilen kârî sahabe tarafından çeşitli beldelere gönderilmesi kıraat ilminin olgunlaşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁵⁰ Bu farklı

¹⁴⁵ Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 54; Mehmet Dağ, *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Yaklaşım*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, s. 34; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 22.

¹⁴⁶ Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 23.

¹⁴⁷ Yukarıda bu konudaki farklı görüşler izah edilmiştir.

¹⁴⁸ Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Ebü'l-Fadl er-Râzî (ö. 290/902), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), İbnü'l-Cezerî, Zerkânî ve Subhi es-Sâlih gibi âlimler yedi vechi, yedi başlık altında izah ederken, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) on dokuz başlık altında izah etmiştir. Geniş bilgi için bk. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, ss. 141-147.

¹⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr* adlı eserinde, otuz küsur yıl düşündükten sonra bu konuda şu yedi vechi tespit ettiğini söylemektedir: 1. İhtilâf sadece harekede olur, mâna ve sûret (şekil, yazı) değişmez. 2. İhtilâf harekede olur, mâna değişir, sûret değişmez. 3. İhtilâf harfte olur, mâna değişir, sûret değişmez. 4. İhtilâf kelimedede olur, sûret değişir mâna değişmez. 5. İhtilâf kelimedede olur, hem mâna hem sûret değişir. 6. İhtilâf takdim-tehir şeklinde olur. 7. İhtilâf fazlalık ve noksanlık şeklinde olur. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, bu maddelerde geçmeyen edâya mahsus usûl ihtilâflarının (izhar-idğam, ravm, işmâm, tefhîm, terkîk, med, kasr, feth, imâle vb.) birinci madde kapsamında değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Geniş bilgi ve örnekler için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 26-27.

¹⁵⁰ Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, s. 243.

kıraatler okundukları bölgelerde yayılmış ve zamanla tabiîn neslinden kurrâlar yetişmiştir.¹⁵¹ Özellikle Tabiîn dönemi, kıraat ilmi konusunda, ashâbın öncülüğünde yetişen kârîlerin çoğaldığı, kıraat farklılıklarının iyice belirmeye başladığı ve kıraatler hakkında bir takım şartların ortaya konduğu bir dönemdir.¹⁵² Kaynaklarda, tâbiîn'den olup aralarında kıraat imamlarından İbn Kesîr, Âsım, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer'in de bulunduğu otuza yakın kurrâ ismi zikredilmektedir.¹⁵³ Tâbiîn dönemindeki kurrâların sayısı elbette daha fazladır. Belki kaynaklarda, şöhret bakımından daha çok öne çıkanların isimleri zikredilmiştir.¹⁵⁴

Hz. Osman zamanında ortaya çıkan kıraat ihtilâfları tabiîn döneminde de devam etmiş, fakat istinsah ettirilen Mushaflar neticesinde alınan tedbirler, bu dönemde kıraat konusunda bir istikrarın yaşanmasına vesile olmuştur.¹⁵⁵ Buna rağmen yine de kıraat ihtilâflarının tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Kısmen de olsa varlığını muhafaza eden bu ihtilâflar, tabiîn devrinden sonra yetişen diğer kıraat imamlarının ortaya çıkmasına ve sahih kıraatte aranan şartların tespit edilmesine kadar devam etmiştir.¹⁵⁶

Hicrî I. asrın sona ermesi ve hicrî II. asrın başlamasıyla, kıraat ilminin müstakil bir ilim olarak temayüz etmesine zemin hazırlayan kıraat imamları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönem, özellikle Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde, kıraat konusunda kendilerine uyulan imamların¹⁵⁷ öne çıktığı, insanların kendilerine teveccüh ederek ders almak için yolculuk ettiği ve buldukları şehirlerdeki halkın kendilerinden kıraatleri alıp kabul etme

¹⁵¹ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 56.

¹⁵² Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 31.

¹⁵³ Zehebî, *Ma'rife*, I, 127-158. Ayrıca kıraat konusunda mahir olan tâbiîn'in, buldukları beldelere göre dağılımını görmek için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 8.

¹⁵⁴ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 56.

¹⁵⁵ Mustafa Kılıç, *Kıraat Tefsir İlişkisi-Zemahşerî Örneği*, İstanbul: MÜİFVY., 2015, s. 68.

¹⁵⁶ Karaçam, *Kur'an'ın Nüzülü*, s. 243; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 57.

¹⁵⁷ Kıraat konusunda kendilerine uyulan imamlar ve buldukları beldeler şunlardır: Medîne'de, Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' (ö. 130/747), Şeybe b. Nasah (ö. 130/747) ve Nafî' b. Ebî Nuaym (ö. 169/780); Mekke'de, Abdullah b. Kesîr (ö. 120/737), Humeyd b. Kays el-A'rac (130/747) ve Muhammed b. Muhaysin (ö. 123/740); Kûfe'de, Yahya b. Vessâb (ö. 103/721), Âsım b. Ebi'n-Necûd (ö. 128/745), Süleyman b. A'meş (ö. 148/862), Hamza (ö. 156/722) ve Kisâî (ö. 189/805); Basra'da, Abdullah b. Ebî İshâk (ö. 110/728), İsa b. Ömer (ö. 149/766), Ebû Amr b. el-A'la (ö. 154/770), Âsım el-Cahderî (ö. 128/745) ve Yakup el-Hadramî (ö. 205/820); Şam'da, Abdullah b. Âmir (ö. 118/736), Atiyye b. Kays el-Kilâbî (ö. 121/738), İsmail b. Abdullah el-Muhâcir (ö. 132/749), Yahya b. el-Hâris ez-Zimârî (ö. 155/762) ve Şureyh b. Yezîd el-Hadramî (ö. 203/818). Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 8-9

konusunda icma ettiği bir dönemdir.¹⁵⁸ Bu dönem aynı zamanda kıraat imamlarının tespit ettikleri kıraatlerle isim aldıkları ve mensub oldukları kıraatleri yaymaya başladıkları dönemdir.¹⁵⁹

İlk dönemlerden itibaren şifahî olarak yürütülen kıraat çalışmaları, zamanla özel kitaplarda kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Kaynakların verdiği bilgiye göre kıraat konusunda eser kaleme alan ilk âlim Hârûn b. Mûsâ'dır (ö. 170/786).¹⁶⁰ İçerisinde meşhur yedi kıraatin de bulunduğu yirmiden fazla kıraati eserinde toplayan ilk zat ise Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dır (ö. 224/828).¹⁶¹ İsmail b. İshâk el-Mâlikî (ö. 282/895) ve İbn Cerîr et-Taberî de (ö. 310/923) yazdıkları eserlerde yirmiden fazla kıraate yer vermişlerdir.¹⁶²

Kıraatle ilgili olup günümüze kadar ulaşan eserlerin ilklerinden olan *Kitâbu'l-Mesâhif*, İbn Ebî Dâvûd es-Sicistânî'ye (ö. 316/929) aittir. Sicistânî ile çağdaş olup kıraatlerin tedvini ve geleceğe aktarılması hususunda bir dönüm noktası olan İbn Mücâhid (ö. 324/936) ise *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kıraat* adlı eseriyle halk nezdinde kabul gören yedi imamın kıraatini kayda geçirmiştir.¹⁶³ İbn Mücâhid'in, eserinde sadece yedi imamın kıraatine yer vermesinin, toplumsal ve bireysel ihtiyaçtan kaynaklandığını ve bir takım mahzurları bertaraf etmek gayesi güttüğünü söylemek mümkündür.¹⁶⁴ İbn Mücâhid'in yedili tasnifinden sonra bu çerçevede birçok çalışma yapılmıştır.¹⁶⁵

İbn Mücâhid'den kısa bir zaman sonra İbn Mihrân en-Nisâbûrî (ö. 381/992), *el-Ğâye fi'l-Kirâati'l-Aşr* adlı eseriyle yedi kıraate üç kıraat daha ilave ederek¹⁶⁶ on kıraati tespit etmiştir.¹⁶⁷ Fakat İbnü'l-Cezerî'nin on kıraati tertip

¹⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 8; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 32.

¹⁵⁹ Zerkânî, *Menâhil*, I, 411; Karaçam, *Kur'an'ın Nüzûlü*, s. 244.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser, Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1982, II, 303.

¹⁶¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 38; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 34.

¹⁶² Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 38; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 34.

¹⁶³ Birişık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 52.

¹⁶⁴ Kılıç, *Kıraat Tefsir İlişkisi-Zemahşerî Örneği*, s. 69-70. Geniş bilgi için bk. Dağ, *İhticâc*, s. 288-291.

¹⁶⁵ Ebû Amr Osman ed-Dânî'nin (ö. 444/1053), *et-Teyisir fi'l-Kirâati's-Seb'a* adlı eseri ve Şatıbî'nin (ö. 590/1194) *Hirzu'l-Emânî ve Vechu't-Tehânî* adlı eseri bu çalışmalara örnek olarak verilebilir. Bu konuda daha fazla eser görmek için bk. Birişık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 154-155.

¹⁶⁶ Yedi imama ilave edilen üç imam: Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir'dir.

¹⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 34; On kıraat (kıraat-i aşere) hakkında yazılan diğer eserleri görmek için bk. Birişık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 155-156.

ettiği *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr* adlı eserine kadar, İbn Mücâhid'in yedili sistemi İslâm dünyasında daha çok genel kabul görmüştür.¹⁶⁸ İbnü'l-Cezerî mezkûr eserinde, yedi kıraatle birlikte bu üç kıraatin de sahih olduğunu izah etmiş ve böylece on kıraat günümüze kadar Müslümanlar tarafından benimsenip kabul edilmiştir.¹⁶⁹ Yedi ve on kıraatin şöhret bulduğu dönemlerden sonra kaleme alınan kıraat eserlerinde genelde bu kıraatlerin tarikleriyle okuyuş vecihleri ortaya konmuş, kıraatlerle alakalı çeşitli ihtilâflar, yerini daha teknik çalışmalara bırakmıştır.¹⁷⁰

Burada şu hususa da işaret etmek yerinde olacaktır: Ebussuud Efendi'nin doğumu, İbnü'l-Cezerî'nin vefat tarihi olan 833/1429 tarihinden altmış üç yıl sonradır. Yani Ebussuud'un yaşadığı dönem, İbnü'l-Cezerî ile yaygınlaşan ve bazı İslâm ülkelerinde, özellikle Anadolu topraklarında benimsenen “kıraat-i aşere” sisteminin yerleşmesinden sonradır. Ebussuud Efendi tefsirini, böyle bir kıraat zemini üzerinde kaleme almıştır.

1. 2. 3. Kıraatte Kaynakları

Yukarıda, Ebussuud Efendi'nin hocalarının tanıtıldığı bölümde ifade edildiği üzere, tabakât kitapları, Ebussuud Efendi'nin kıraat ilmini kimden aldığına dair herhangi bir bilgiye yer vermemiştir. Buna göre, ya kaynaklar onun kıraat dersi aldığı hocalarını zikretmemiş ya da herhangi bir hocadan kıraat dersi almamıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi müellifin tefsirini kaleme aldığı dönem, “kıraat-i seb‘a” ve “kıraat-i aşere” sisteminin yerleşmesi ve yaygınlaşmasından sonradır. İbn Mücâhid'in yedili sistemi ve İbnü'l-Cezerî'nin onlu sistemi tesis etmesinden sonra bu kıraatlerin dışında kalanlar şâz diye isimlendirilmiş ve sadece ilmî olarak istifade edilmek üzere kitaplarda nakledilmiştir. Müellifin naklettiği kıraatlerin özelliği dikkate alındığında, sahih

¹⁶⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 221.

¹⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, Yıldırım Bayezid döneminde, Bursa'da kaldığı yıllarda (798/1396-804/1402) *en-Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserlerini kaleme aldı. Bu çalışmalarıyla “kıraat-i seb‘a” anlayışına alternatif olarak “kıraat-i aşere” sistemini geliştirdi ve bu onlu sistem, etkinliğini koruyarak günümüze kadar ulaştı. Türkiye’de kıraat tedrisatında korunagelen icâzet geleneğindeki isnad zincirlerinin en yoğun kesişme noktasında İbnü'l-Cezerî'nin bulunması onun bu ilimdeki haklı otoritesini göstermesi bakımından önemlidir. Bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, XX, 553; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 221; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, ss. 94-96.

¹⁷⁰ Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 35.

ve şâz olmak üzere pek çok kıraat rivâyeti zikrettiği görülmektedir. Bu durumda, Ebussuud Efendi'nin kıraat ilmini ve tefsirinde naklettiği kıraatleri, konu ile alakalı çeşitli eserlerden yararlanarak elde ettiğini söylememiz mümkündür.

Ebussuud Efendi, tefsirini kaleme alırken kendisinden önceki birçok âlimden ve eserden istifade etmiştir. Tefsirinin mukaddimesinde ifade ettiği üzere bu eserlerin başında Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı ve Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'i gelmektedir.¹⁷¹ Bunların dışında Taberî'nin *Câmi'u'l-Beyân*'ı, Fahreddîn er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-ğayb*'ı, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı da yararlandığı tefsirlerdendir. Tespitlerimize göre tefsirinde Kurtubî'nin ismini on üç yerde¹⁷² zikreden müellif, Taberî,¹⁷³ Zemahşerî¹⁷⁴ ve Râzî'nin¹⁷⁵ ismini ikişer kez tasrîh etmiştir. En çok Beyzâvî'nin tefsirinden istifade ettiği halde onun ismini hiç zikretmemiştir.¹⁷⁶ Mezkûr müfessirlerin tefsirlerindeki kıraat olgusu göz önünde bulundurulduğunda, Ebussuud Efendi'nin bu tefsirlerde nakledilen kıraatlerden de istifade ettiği sonucuna ulaşmamız mümkündür. Çeşitli tefsirlerden ve özellikle *Keşşâf* ve *Envârü't-tenzîl*'den istifade ederek tefsirini telif eden müellif, kıraat ile ilgili konuları izah ederken de isim belirtmeden bu iki tefsirden neredeyse aynen nakillerde bulunmuştur.¹⁷⁷

Ebussuud Efendi, devrinin ilim anlayışı gereği kendilerinden istifade ettiği âlimlerin isimlerini belirtmese de ayetleri Arap dili açısından değerlendirirken görüşlerinden yararlandığı bazı âlimlerin ismini vermeyi ihmal etmemiştir. Bu minvalde Ebû İmrân İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714),¹⁷⁸ Ebû Muhammed İsmâîl b.

---

¹⁷¹ Ebussuud, *İrşâd*, I, 35.

¹⁷² Ebussuud, *İrşâd*, I, 43, 545; II, 48, 54, 70, 462; IV, 38; V, 66, 287; VIII, 38, 168, 270, 324.

¹⁷³ Ebussuud, *İrşâd*, II, 70; VIII, 410.

¹⁷⁴ Ebussuud, *İrşâd*, I, 203; IV, 292.

¹⁷⁵ Ebussuud, *İrşâd*, V, 323; VII 137.

¹⁷⁶ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, s. 95.

¹⁷⁷ Ebussuud'un, Zemahşerî ve Beyzâvî'den ortak olarak naklettiği kıraatlerin geçtiği ayetlerden bir kısmını görmek için bk. Fâtiha 1/4; Bakara 2/7, 9, 42, 46, 61, 283; Âl-i İmrân 3/12, En'âm 6/32, 33, 38; Nûr 24/33.

¹⁷⁸ Ebussuud, *İrşâd*, VIII, 410. Muhaddis ve fakih olan Ebû İmrân İbrahim b. Yezîd b. Esved en-Nehâî el-Kûfî'nin tabiünden olduğu kabul edilmektedir. Bilgi için bk. Şükrü Özen, "Nehâî", *DİA*, XXXII, 535.

Abdirrahmân es-Süddî (ö. 127/745),¹⁷⁹ Ebü'n-Nadr Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146/763),¹⁸⁰ Ebü Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791),¹⁸¹ Amr b. Osmân Sîbeveyhi (ö. 180/796),¹⁸² Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822),¹⁸³ Ebu'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş (ö. 215/830),¹⁸⁴ Ebü Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838),¹⁸⁵ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Umeyr el-Müberred (ö. 286/900),¹⁸⁶ Ebü İshâk İbrahim ez-Zeccâc (ö. 311/923)¹⁸⁷ ve Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî (ö. 392/1001)¹⁸⁸ gibi âlimlerin isimlerini zikretmiştir.¹⁸⁹

¹⁷⁹ Ebussuud, *İrşâd*, I, 218. Ebü Muhammed İsmâil b. Abdirrahmân b. Ebî Kerîme el-A'ver es-Süddî el-Kebîr el-Kûfî, tabîin döneminin en meşhur müfessirlerindendir. Bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Süddî", *DİA*, XXXVIII, 17.

¹⁸⁰ Ebussuud, *İrşâd*, II, 26. Ebü'n-Nadr Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî, tabîinden olup tefsir ve nesep âlimi olarak tanınmaktadır. *Tefsîru'l-Kelbî* adlı eseri mevcuttur. Bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Kelbî", *DİA*, XXV, 205.

¹⁸¹ Ebussuud, *İrşâd*, I, 245. Ebü Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, Kur'an'ın noktalanmasına son şeklini vermesiyle bilinir. Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dil ve edebiyat âlimidir. Ders notlarından *el-Kitâb*'ı vücuda getiren Sîbeveyhi, onun en meşhur talebelerindendir. Bilgi için bk. Tefvik Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, XV, 309.

¹⁸² Ebussuud, *İrşâd*, III, 58. Adı, Ebü Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî olup Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) öğrencisidir. Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisi olan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eseri, arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eser özelliğini taşımaktadır. Bilgi için bk. M. Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhi" *DİA*, XXXVII, 130.

¹⁸³ Ebussuud, *İrşâd*, I, 543. IV, 75. Asıl adı Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'dır. Arap dili ve tefsir âlimi olan el-Ferrâ'nın en önemli eserlerinden biri *Me'âni'l-Kur'an*'dır. Bilgi için bk. Zülfikar Tüccar, "Ferrâ", *DİA*, XII, 406.

¹⁸⁴ Ebussuud, *İrşâd*, I, 244. II, 200; Adı, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat'dır. Nahiv sahasında otorite olup, Ahfeş lakabıyla tanınan Arap dil âlimlerinin ikincisi ve en meşhur olanıdır. Yaşça kendisinden küçük olan Sîbeveyhi'nin talebesi olan Ahfeş'in en önemli eseri *Me'âni'l-Kur'an*'dır. Bilgi için bk. İnci Koçak, "Ahfeş el-Evsat", *DİA*, I, 526.

¹⁸⁵ Ebussuud, *İrşâd*, III, 173. Adı, Ebü Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî olup, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimidir. En önemli eseri, *Garîbü'l-luga* diye anılan *el-Garîbü'l-musannef*'dir ki, nadir kelimeler hususunda konularına göre tertip edilen ilk lügat kitabıdır. Bilgi için bk. Zülfikar Tüccar, "Ebü Ubeyd", *DİA*, X, 244.

¹⁸⁶ Ebussuud, *İrşâd*, III, 296. Adı, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî'dir. Arap dili ve edebiyatı âlimi olan Müberred'in eserlerinden en önemlileri, *el-Belâğa*, *el-Kâmil fi'l-Edeb* ve *el-Muktedab*'dır. Bilgi için bk. İsmail Durmuş, "Müberred", *DİA*, XXXI, 432.

¹⁸⁷ Ebussuud, *İrşâd*, II, 52. III, 451; IV, 50. Adı, Ebü İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî olup Arap dili ve edebiyatı âlimi ve müfessirdir. Daha çok *Me'âni'l-Kur'an* ve *İ'râbuh* adlı eseriyle tanınmıştır. Bilgi için bk. Emrullah İşler, "Zeccâc", *DİA*, XLIV, 173.

¹⁸⁸ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 404. V, 178. Adı, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî olup Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Çeşitli alanlarda birçok eseri olan İbn Cinnî'nin kıraatlere dair en önemli eseri Şâz kıraatleri gramer ve i'rab yönünden incelediği *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kirâât ve'l-İzâh* kitabıdır. Bilgi için bk. Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî" *DİA*, XIX, ss. 397-400.

¹⁸⁹ Burada ismi zikredilen âlimler, Ebussuud Efendi'nin, ismini zikrettiği âlimlerden bazılarıdır. Tefsir incelendiğinde, değişik vesilelerle birçok âlimin ismine işaret edildiği görülecektir. Ayrıca bu isimlerin, tefsirin birçok yerinde geçtiği görülmektedir. Örneğin, Mücahid, Süddî, Ferrâ, Kelbî ve Zeccâc gibi âlimlerin isimlerinin geçtiği yerler otuzdan fazladır.

Ebussuud Efendi, yukarıda adı geçen dilbilimciler yanında nadiren de olsa, “*Basralılara göre*”,¹⁹⁰ “*Kûfelilere göre*”,¹⁹¹ “*Basralıların dışındakilere göre*”,¹⁹² “*Kûfelilerin dışındakilere göre*”¹⁹³ ve “*Lügat ehli*”¹⁹⁴ şeklinde ifade kalıplarını kullanarak bu ekollere mensup âlimlerin, nakledilen kıraat ile alakalı görüşlerine yer vermiştir. Ayrıca Ebussuud Efendi, kıraatleri naklettiği birçok yerde, başta İbn Mes‘ûd, İbn Abbâs ve Übey b. Kâ‘b’a ait olan sahabe Mushaflarına, sahabeden, tâbiînden ve tebe-i tâbiînden olan âlimlerin rivâyetlerine atıflarda bulunmuştur.¹⁹⁵

Ebussuud Efendi’nin tefsirinde işlediği kıraatlerin kaynakları elbette bunlarla sınırlı değildir. Kıraat ilmine dair temel kaynakların ve tefsir adlarının geçmemesi, onlardan istifade edilmediği anlamına gelmez. Zira ismi geçenlerin de fazla bir yekün teşkil etmediği âşikârdır. Bu durumda Ebussuud Efendi’nin, ismini zikretmese de çeşitli âlimlerden ve onların eserlerinden istifade ettiği sonucuna varmamız mümkündür.

1. 2. 4. Kıraatleri Nakletmedeki Yöntemi

Ebussuud Efendi, daha önce de belirtildiği üzere kıraatleri naklederken sahih-şâz ayrımı gözetmeksizin birçok kıraat vechine işaret etmiştir. Bazen naklettiği kıraatle ilgili kaynaklarda yer alan bütün vecihleri zikretmiş, bazen kıraat vecihlerinin bir kısmına değinmiş, bazen de hiçbir kıraate işaret etmediği olmuştur. Bununla ilgili örneklerle çalışmamızın ileriki aşamalarında zaten değineceğimiz için burada sadece bu hususa işaret etmekle yetinip, müellifin kıraatleri nakletme yöntemine geçmek istiyoruz.

1. 2. 4. 1. Kıraatleri Nakletmede Kullandığı Kavramlar

Ebussuud Efendi’nin, kıraatleri naklederken kullandığı ifade şekillerini malûm ve meçhûl olmak üzere iki başlık altında toplayabiliriz. Ayrıca müellif, tefsirinde, ayetlerin izahına destek bağlamında bazı kalıplara da yer vermiş ve bu

¹⁹⁰ Ebussuud, *İrşâd*, III, 181; VI, 500, 502.

¹⁹¹ Ebussuud, *İrşâd*, V, 401; VI, 502.

¹⁹² Ebussuud, *İrşâd*, V, 375.

¹⁹³ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 406.

¹⁹⁴ Ebussuud, *İrşâd*, I, 326; III, 296; IV, 155; V, 466.

¹⁹⁵ Ebussuud Efendi’nin, kendilerinden nakilde bulunduğu sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn’den olan âlimlerin isimleri, “Kıraatleri Nakletmedeki Yöntemi” başlığı altında verilmiştir. Aynı isimleri tekrar etmemek için burada sadece kendilerine işaret etmekle yetinilmiştir.

kalıpları kullanarak sahih ve şâz olmak üzere birçok kıraate işaret etmiştir. Bu esnada bazen kıraati nakleden âlimlerin isimlerini belirtmiş bazen isim belirtme gereği duymamıştır. Kıraatleri nakletmede kullandığı çeşitli ifadeler, onun kıraatlere yaklaşımını tespit etmemiz bakımından önem arz etmektedir.

Müfessirin, kıraatleri naklederken kullandığı ifade kalıplarına geçmeden önce, tefsirinde yer verdiği kıraat terimlerine temas etmemiz yerinde olacaktır. O, kıraat farklılıklarını tefsirine en çok yansıtan müfessirlerden olmasına rağmen ne tefsirinin mukaddimesinde ne da başka bir yerde kıraat terimlerine dair bir tanımlamada bulunduğu görülmemiştir. Buna rağmen onun, tefsirinde yeri geldikçe kıraat kavramlarına yer verdiği ve bu kavramlardan bazılarını kıraat terminolojisinde kendisine yüklenen terim anlamıyla, bazılarını da dilbilimsel açıklamalarda ayırt edici bir kavram olarak kullandığı müşahede edilmiştir.

Bu bağlamda Ebussuud Efendi'nin, kıraat meselesinin dayanağı olarak kabul edilen *ahrufu's-seb'a (yedi harf)* terimine hiç değinmediği, buna karşılık kıraat çeşitleri arasında yer alan *mütevâtir*, *meşhur* ve *şâz* terimlerinden en fazla, farklı bağlamlarda olmak üzere *meşhur kıraat*¹⁹⁶ terimine, dört yerde *şâz kıraat*¹⁹⁷ ve iki yerde de *mütevâtir kıraat*¹⁹⁸ ifadesine yer verdiği, yine kıraat kavramlarından olan *kurrâ* kelimesine dört ayrı yerde işaret ettiği görülmüştür. Bunlardan biri, Mekke, Medîne, Basra, Şam ve Kûfe kurrâsı bağlamında,¹⁹⁹ diğerleri ise kıraat imamları bağlamında zikredilmiş,²⁰⁰ aynı şekilde, kıraat imamlarının râvileri için kullanılan *rivâyet* kavramı terimsel anlamda iki yerde geçmiştir.²⁰¹

Ebussuud Efendi, yukarıda geçen terimlere ilaveten, *tertîl*,²⁰² *lahn*,²⁰³ *beyne beyne*,²⁰⁴ *teshîl*,²⁰⁵ *tahkîk*,²⁰⁶ *tahfîf*,²⁰⁷ *tefhîm*,²⁰⁸ *imâle*,²⁰⁹ *işmâm*,²¹⁰ *hâ-i*

¹⁹⁶ Bakara 2/15, 229; Âl-i İmrân 3/1, 30, 79, 120, 146; Nisâ 4/3, 12, 135; En'âm 5/101, 111; A'râf 7/156; Yûnus 10/81, 92; Yûsuf 12/11; Kehf 18/28, 80; Hac 22/47; Neml 27/82; Rûm 30/5; Kâf 50/22; Nebe' 78/6.

¹⁹⁷ Nisâ 4/140; Mâide 5/114; A'râf 7/186; Yûsuf 12/11.

¹⁹⁸ Mâide 5/114; Hûd 11/81.

¹⁹⁹ Fâtiha 1/1.

²⁰⁰ Nisâ 4/46; Nahl 16/98; Abese 80/15.

²⁰¹ Âl-i İmrân 3/147; Yûsuf 12/13.

²⁰² Furkân 25/32.

²⁰³ Bakara 2/6, 284; Tevbe 9/13, 90.

²⁰⁴ Bakara 2/6, 108; A'râf 7/123; Tevbe 9/12; Yûnus 10/1; Neml 27/61; Sebe' 34/14, 15; Mü'min 40/1.

sekt,²¹¹ *ihtilâs*,²¹² *vakf-ı tâm*, *vakf-ı ğayri tâm*²¹³ ve *idğâm*²¹⁴ gibi kıraat ve tecvid kavramlarına da yer vermiştir.²¹⁵

1. 2. 4. 1. 1. Malûm Kalıpla Naklettiği Kıraatler

Ebussuud Efendi, malûm sigayla aktardığı kıraatlerden bir bölümü için “...قرأ / *filan kişi şöyle okudu*” ifadesini kullanmıştır. Bu kalıpla naklettiği kıraatlerde, kıraat-i aşere imamlarından, Nâfi,²¹⁶ İbn Kesîr,²¹⁷ Ebû Amr,²¹⁸ İbn Âmir,²¹⁹ Âsım,²²⁰ Hamza,²²¹ Kisâî,²²² Ebû Ca‘fer²²³ ve Ya‘kûb’un,²²⁴ râvilerden, Verş,²²⁵ Bezzî,²²⁶ Hafs²²⁷ ve Ebû Bekir Şu‘be’nin,²²⁸ on dört kıraat imamından ise Hasan-ı Basrî²²⁹ ve A‘meş’in²³⁰ isimlerini zikretmiştir.

Ebussuud Efendi ayrıca, “...قرأ / *filan kişi şöyle okudu*” kalıbını kullanarak naklettiği kıraatlerde, Abdullah b. Mes‘ûd,²³¹ Übey b. Kâ‘b,²³² Hz. Âişe (ö.

²⁰⁵ Bakara 2/108; A‘râf 7/123, 202; İhlâs 112/4.

²⁰⁶ Bakara 2/6; Âl-i İmrân 3/145; A‘râf 7/123; Tevbe 9/12.

²⁰⁷ Tahfîf teriminin örnekleri oldukça fazladır. Bir kısmını görmek için bk. Fâtîha 1/2, 4, 5; Bakara 2/6, 49, 62, 78, 102, 233, 239, 265; Âl-i İmrân 3/3, 37, 49, 78, 145, 153, 156; Nisâ 4/1, 4, 11, 61, 92, 117, 166; Mâide 5/12, 69, 89, 114; A‘râf 7/160; Yûnus 10/44; Yûsuf 12/110.

²⁰⁸ Yûnus 10/1; Meryem 19/1; Şu‘arâ 26/1; Mü‘min 40/1.

²⁰⁹ Bakara 2/60; Âl-i İmrân 3/39; A‘râf 7/93, 156; Yûnus 10/1; Hûd 11/72; Yûsuf 12/19; Meryem 19/1; Tâhâ 20/1; Şu‘arâ 26/1; Ahzâb 33/53; Mü‘min 40/1; Haşır 59/14; Abese 80/25.

²¹⁰ Nisâ 4/122; Hûd 11/77; Yûsuf 12/11; Kehf 18/2, 5; Sebe’ 34/54; Ğâşiye 88/22.

²¹¹ Bakara 2/259; Hûd 11/72; Tâhâ 20/1; Zümer 39/56.

²¹² Bakara 2/128; Fâtır 35/43; Yâsîn 36/50; Fussilet 41/29.

²¹³ Bakara 2/3.

²¹⁴ Bakara 2/20, 21, 85; Nisâ 4/81; Mâide 5/54; A‘râf 7/3; Tevbe 9/108; Nahl 16/28; Furkân 25/25; Neml 28/36.

²¹⁵ Bu kavramlarla ilgili, çalışmamızın ileriki bölümlerinde yeri geldikçe gerekli açıklamalar yer almaktadır. Terimlerin tanımlarıyla ilgili bilgi için bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid Isılahları*, ss. 35-145.

²¹⁶ Hûd 11/77, 111; Yûsuf 12/7, 12.

²¹⁷ Âl-i İmrân 3/147; Hûd 11/20, 25, 77, 89, 111; Yûsuf 12/7, 12, 13, 56.

²¹⁸ Hûd 11/25, 27, 28, 42, 71, 77; Yûsuf 12/31; İsrâ 17/72.

²¹⁹ Hûd 11/20, 77, 81; Yûsuf 12/13.

²²⁰ Âl-i İmrân 3/1, 147; Hûd 11/71; Yûsuf 12/13; Kehf 18/94.

²²¹ Hûd 11/7; Yûsuf 12/13, 19, 63.

²²² Hûd 11/7, 25, 42, 68, 77; Yûsuf 12/19, 63; İbrahim 14/46.

²²³ Bakara 2/124.

²²⁴ Hûd 11/20, 42; Yûsuf 12/32.

²²⁵ Yûsuf 12/19.

²²⁶ Yûsuf 12/13.

²²⁷ Hûd 11/42, 68; İsrâ 17/64; Tâhâ 20/1.

²²⁸ Hûd 11/111.

²²⁹ Hûd 11/72; Hicr 15/46.

²³⁰ A‘râf 7/9; Yûsuf 12/32; Fetih 48/19; Kâri‘a 101/6.

²³¹ Mâide 5/23.

²³² Âl-i İmrân 3/195; Yûnus 10/58; Hûd 11/106; Yûsuf 12/18; Neml 27/66.

58/678),²³³ Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680),²³⁴ Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687),²³⁵ Enes b. Mâlik (ö. 93/711),²³⁶ İkrime b. Abdillâh (ö. 105/723),²³⁷ Talha b. Musarrif (ö. 112/730),²³⁸ İbn Ebî Able (ö. 152/769),²³⁹ Ebû Hayve (ö. 203/818),²⁴⁰ el-Yemânî (ö. 93/711)²⁴¹ ve Ebü's-Semmâl'in (ö. 160/777)²⁴² isimlerini belirtmiştir. Bu bilgiye ilâveten müellifin, “قرأ” formülünü kullandığı iki yerde “اهل الحرمين”²⁴³ ve “غيرالكوفيين”²⁴⁴ tabirlerini kullanarak bu şehirlerdeki imamların kıraatine atıflarda bulunduğunu belirtmemizde fayda mülâhaza etmekteyiz.

Ebussuud Efendi kıraatleri nadiren de olsa “... وعن انه قرأ / ve *filancanın şöyle okuduğu nakledildi*” kalıbını kullanarak nakletmiştir. O, kıraatleri bu kalıpla aktarıırken çoğunluğu sahâbî olan, Ali b. Ebî Tâlip,²⁴⁵ Zeyd b. Sâbit,²⁴⁶ Abdullah

²³³ Yûsuf 12/18.

²³⁴ Kehf 18/86.

²³⁵ Nisâ 4/27; Yûsuf 12/94.

²³⁶ İbrahim 14/24.

²³⁷ Yûsuf 12/41. İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî, tabiîn müfessirlerindedir. Bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “İkrime el-Berberî”, *DİA*, XXII, 40-42.

²³⁸ Hûd 11/62. Talha b. Musarrif el-Yâmî el-Hemedânî, tabiînden olup Kûfe hadis ve kıraat âlimidir. Zamanında “Seyyidü'l-kurrâ” olarak bilinmektedir. Bilgi için bk. Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993, VII, 386; Zehebî, *Ma'rife*, I, 211-213.

²³⁹ Nisâ 4/3. İbrahim b. Ebî Able, tabiîn neslinin son temsilcilerinden olup Şam kıraat ve hadis âlimidir. Bilgi için bk. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî, thk. Maufred Fleischhammer, *Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr*, Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1959, 117; Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1413, XI, 394-395.

²⁴⁰ Hûd 11/89. Şüreyh b. Yezîd Ebû Hayve el-Hadramî, Şam kıraat âlimlerindedir. Bilgi için bk. Zehebî, *Ma'rife*, I, 354-355.

²⁴¹ Yûsuf 12/70. Muhammed b. Sümeýfa' el-Yemânî, rivâyetleri şâz kabul edilen kıraat âlimlerindedir. Velîd b. Abdülmelîk'in (ö. 96/714) hilâfeti döneminde, h. 93 yılında vefat ettiği kaydedilmektedir. Bilgi için bk. Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmecûd, Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995, VI, 180; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, ys., ts., VII, 186.

²⁴² Âdiyât 100/11. Ebü's-Semmâl veya Ebü's-Semmâk künyesiyle bilinir. Asıl adı, Ka'neb b. Hilâl b. Ebî Muğîs b. Hilâl b. Ebî Ka'neb el-Adevî el-Basrî'dir. Kıraat rivâyetleri şâz olarak kabul edilir. Bilgi için bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 576; Zehebî, *Ma'rife*, I, 266, 307-308; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nühât*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1979, II, 265.

²⁴³ Fâtiha 1/3.

²⁴⁴ Yûsuf 12/19.

²⁴⁵ Nisâ 4/23; Vâkı'a 56/29.

²⁴⁶ Nisâ 4/23.

b. Ömer (ö. 73/692),²⁴⁷ Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692)²⁴⁸ ve İbn Ebî Able'nin²⁴⁹ isimlerini vermiştir.

Kıraatleri bazen de “...عن / *filancadan şöyle nakledildi*” ifadesiyle vermiştir. Bu şekilde nakilde bulunduğu bazı yerlerde kıraat-i seb‘a imamlarından, Nâfi,²⁵⁰ Ebû Amr,²⁵¹ İbn Âmir,²⁵² Âsım²⁵³ ve Kisâi'nin,²⁵⁴ on dört kıraat imamından Hasan-ı Basrî'nin;²⁵⁵ sahabeden Übey b. Kâ‘b,²⁵⁶ Ali b. Ebî Tâlip²⁵⁷ ve İbn Abbâs'ın,²⁵⁸ tâbiînden ise Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721),²⁵⁹ İkrime,²⁶⁰ Katâde b. Diâme (ö. 117/735),²⁶¹ Dahhâk b. Müzâhim (ö.105/723)²⁶² ve Atâ b. Ebî Rebâh'ın (ö. 114/732)²⁶³ isimlerini belirtmiştir.

Yine müellif konuyu işlerken bazen de “...قراءة / *filancanın kıraati*” lâfzını kullanmıştır. Bu lâfzı kullandığı yerlerin bir kısmında kıraat-i seb‘a imamlarından Nâfi,²⁶⁴ İbn Kesîr²⁶⁵ ve Ebû Amr'ın;²⁶⁶ kıraat-i aşere imamlarından Ebû Ca‘fer²⁶⁷ ve Ya‘kûb'un;²⁶⁸ on dört kıraat imamından ise A‘meş'in (ö. 148/765)²⁶⁹ ismine

²⁴⁷ Nisâ 4/23.

²⁴⁸ Nisâ 4/23.

²⁴⁹ Hûd 11/69.

²⁵⁰ A‘râf 7/186; Hûd 11/66; Yûsuf 12/11.

²⁵¹ A‘râf 7/186; Sebe’ 34/52.

²⁵² A‘râf 7/10.

²⁵³ Âl-i İmrân 3/1.

²⁵⁴ En‘âm 6/33.

²⁵⁵ Sebe’ 34/12, 23; Nâzi‘ât 79/32.

²⁵⁶ Fâtiha 1/5.

²⁵⁷ Fâtiha 1/5; Vâkı‘a 56/29.

²⁵⁸ En‘âm 6/14; Hûd 11/5; Şûrâ 53/37; Vâkı‘a 56/29; Tekvîr 81/9.

²⁵⁹ Mülk 67/27. Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, kıraat âlimi ve tabiîn neslinin önde gelen müfessirlerindendir. Bilgi için bk. Muhammet Fatih Kesler, “Mücâhid b. Cebr”, *DİA*, XXXI, 442-443.

²⁶⁰ Hûd 11/1.

²⁶¹ Cin 72/19. Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî, kıraat âlimi ve tabiîn neslinin müfessirlerindendir. Bilgi için bk. Abdülhamit Bırışık, “Katâde b. Diâme”, *DİA*, XXV, 22-23.

²⁶² Hûd 11/1. Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî, tebe-i tabiîn müfessirlerindendir. Bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, “Dahhâk b. Müzâhim”, *DİA*, VIII, 410-411.

²⁶³ Âl-i İmrân 3/107. Ebû Muhammed Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî, Tâbiîn devri Mekke fıkıh mektebinin tanınmış temsilcisi olup muhaddis ve müfessir kimliğiyle tanınmaktadır. Bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, “Atâ b. Ebî Rebâh”, *DİA*, IV, 35-36.

²⁶⁴ A‘râf 7/105.

²⁶⁵ Yûsuf 12/4, 7.

²⁶⁶ Yûsuf 12/4, 31.

²⁶⁷ Nûr 24/37.

²⁶⁸ Yûsuf 12/4.

²⁶⁹ Yûsuf 12/31.

atıfta bulunmuştur. Ayrıca mezkûr lafzı kullandığı birkaç yerde İbn Mes‘ûd,²⁷⁰ İbn Abbâs²⁷¹ ve Ebü’s-Semmâl’in²⁷² isimlerini zikrederken, bazı yerlerde ise hiçbir isme atıfta bulunmadığı görülmüştür.²⁷³

Ebussuud Efendi, “وفي قراءة... / *filancanın kıraatinde şöyledir*” tabirini kullandığı yerlerde, sahabeden İbn Mes‘ûd,²⁷⁴ Übey b. Kâ‘b²⁷⁵ ve Ali b. Ebî Tâlip’in²⁷⁶ isimlerini zikretmiştir. “وفي حرف... / *ve filancanın harfinden (mushafında)*²⁷⁷ şöyledir” ifadesinde ise sadece Ebü’l-Münzir (ö. 33/654)²⁷⁸ künyesini kullanarak Übey b. Kâ‘b’ın mushafına atıfta bulunmuştur.²⁷⁹

Tefsirde kıraat alanında kullanılan ifadelerden birisi de “وهي قراءة... / *bu filancanın kıraatidir*” ifadesidir. Burada, kıraat-i seb’a râvilerinden Hafs’ın²⁸⁰ adı yanında, Muâz b. Cebel (ö. 17/638),²⁸¹ İbn Mes‘ûd,²⁸² Ali b. Ebî Tâlip,²⁸³ Hz. Âişe,²⁸⁴ İbn Abbâs²⁸⁵ ve Saîd b. Cübeyr’in (ö. 94/713)²⁸⁶ adları da kaydedilmiştir.

²⁷⁰ Âl-i İmrân 3/175; Mâide 5/38; Yûsuf 12/31.

²⁷¹ Âl-i İmrân 3/175.

²⁷² Yûsuf 12/31.

²⁷³ Bakara 2/140, 191, 196, 212, 222; Âl-i İmrân 3/13; Nisâ 4/1, 92; Mâide 5/60, 95; En‘âm 6/16, 37; A‘râf 7/150; Enfâl 8/19; Yûsuf 12/49; Hac 22/47.

²⁷⁴ Yûsuf 12/36; İbrahim 14/7; Sebe’ 34/14.

²⁷⁵ Hüd 11/28.

²⁷⁶ İsrâ 17/7.

²⁷⁷ Bazı tefsirlerde sahabeden İbn Mes‘ûd, Übey b. Kâ‘b gibi Mushaf sahibi kâriflerin okuyuşlarına işaret edilirken “وفي حرف...” ifadesi kullanılmaktadır. Ebussuud Efendi ise tefsirinde, sadece bir yerde, Übey’in mushafına atfen bu ifadeyi kullanmıştır. Tefsirlerdeki örnekler için bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân ‘an te‘vîli âyi’l-Kur‘ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü’r-Risâle, 2000, XII, 30; XVII, 413; XVIII, 249; XX, 299; Ebü’l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hâkâiki Gavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te‘vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Riyâd: Mektebetü’l-Übeykân, 1998, IV, 20, 41, 180; V, 315; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur‘ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî, Riyâd: Dâru’l-Alemü’l-Kütüb, 2003, I, 283; III, 297; V, 323; XI, 131; XIII, 233.

²⁷⁸ Ebussuud, *İrşâd*, VIII, 252; Ebü’l-Münzir, Übey b. Kâ‘b’ın künyesidir. Bk. Bünyamin Erul, “Übey b. Kâ‘b”, *DİA*, XLII, 272.

²⁷⁹ Müddessir 74/1.

²⁸⁰ İsrâ 17/64.

²⁸¹ Mâide 5/112.

²⁸² Bakara 2/64.

²⁸³ Mâide 5/112.

²⁸⁴ Mâide 5/112.

²⁸⁵ Mâide 5/112.

²⁸⁶ Mâide 5/112. Ebü Abdillâh (Ebü Muhammed) Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî, tabîinden olup, hadis ve tefsir konusundaki rivâyetleriyle bilinmektedir. Geniş bilgi için bk. Mehmet Efendioğlu, “Sâid b. Cübeyr”, *DİA*, XXXV, 552-554.

Bazen de “... قراءة على /*filancanın kıraati üzere*” denilerek Nâfi,²⁸⁷ A‘meş,²⁸⁸ İbn Abbâs²⁸⁹ ve Talha b. Musarri‘in²⁹⁰ isimleri belirtilmiştir.

Yine aynı konuda nadiren de olsa kullandığı “القراءة المشهورة/ *meşhur kıraat*”,²⁹¹ “قراءة العامة/ *çoğunluğun kıraati*”,²⁹² “قراءة الجماعة/ *cemaatin kıraati*”,²⁹³ ve “قراءة الجمهور/ *cumhurun kıraati*”,²⁹⁴ kalıplarını da malûm sigâ olarak değerlendirmemiz mümkündür.

Ebussuud Efendi kıraatleri naklederken kısmen sahabe mushaflarındaki kıraatlere işaret etmiştir. Bu meydana “... في مصحف... / *(ayet/kelime) filancanın mushafında (şu şekildedir)*” ifadesinde İbn Abbâs,²⁹⁵ İbn Mes‘ûd,²⁹⁶ Übey b. Kâ‘b²⁹⁷ ve Hz. Osman’ın²⁹⁸ isimlerini zikrederek mushaflarına atıfta bulunmuş, ayrıca “في المصحف” ifadesinde isim belirtmeden çeşitli Mushaflardaki kıraatlere işaret etmiştir.²⁹⁹

1. 2. 4. 1. 2. Meçhûl Kalıpla Naklettiği Kıraatler

Ebussuud Efendi kıraatleri naklederken malûm sigâ yanında meçhûl sigâ da kullanmıştır. Hatta meçhûl sigâ ile naklettiği kıraatler malûm sigâ ile naklettiği kıraatlerden çok daha fazladır. Meçhûl kalıpla naklettiği kıraatlerde genelde “قريء / *şöyle okundu*” kalıbını kullanarak hem sahih³⁰⁰ hem de şâz³⁰¹ kıraatlerden

²⁸⁷ Fetih 48/19.

²⁸⁸ Fetih 48/19.

²⁸⁹ A‘râf 7/189.

²⁹⁰ Fetih 48/19.

²⁹¹ Bakara 2/15, 229; Âl-i İmrân 3/1, 30, 79, 120, 146; Nisâ 4/3, 12, 135; En‘âm 5/101, 111; A‘râf 7/156; Yûnus 10/81, 92; Yûsuf 12/11; Kehf 18/28, 80; Hac 22/47; Neml 27/82; Rûm 30/5; Kâf 50/22; Nebe‘ 78/6.

²⁹² Bakara 2/279.

²⁹³ İbrahim 14/24.

²⁹⁴ A‘râf 7/172.

²⁹⁵ Nûr 24/33.

²⁹⁶ Bakara 2/42, 46, 61; Nisâ 4/145; Yûsuf 12/105; Nûr 24/33.

²⁹⁷ Hicr 15/86; Kureyş 106/1.

²⁹⁸ Hicr 15/86.

²⁹⁹ Yûsuf 12/32; Sâffât 37/130; Alak 96/15.

³⁰⁰ Müellifin, “قريء” kalıbını kullanarak naklettiği sahih kıraatlerin sayısı oldukça fazladır.

Bunlardan bir kısmını görmek için bk. Bakara 2/9, 28, 34, 51, 78, 85, 91, 102, 126, 132, 148, 168, 185, 219, 251, 259, 265, 284; Âl-i İmrân 3/12, 23, 57, 115, 145, 161, 180; Nisâ 4/37, 77, 122, 162; Mâide 5/53, 69, 71, 110; En‘âm 6/44, 57, 68, 91, 122, 136, 152, 161; A‘râf 7/26, 32, 96, 127, 146; Tevbe 9/21, 30, 90; Yûsuf 12/24, 64, 90; Kehf 18/16, 36, 59; Neml 27/19, 49, 80; Sâffât 37/6, 8,

nakillerde bulunmuştur. Müellifin bunun dışında, aşağıda belirtildiği şekilde daha değişik kalıpları kullandığı da olmuştur.

- a. “... على قراءة / *filancanın kıraati üzere*”³⁰²
- b. “... على قراءة السابقة / *geçen kıraate göre*”³⁰³
- c. “... القراءة الاولى / *birinci kıraat*”³⁰⁴
- d. “... على القراءة الاولى / *birinci kıraate göre*”³⁰⁵
- e. “... في القراءة الاولى / *birinci kıraatte*”³⁰⁶
- f. “... قرأ من / *şöyle okuyan kişi*”³⁰⁷
- g. “... على قراءة من / *şu kişinin kıraatine göre*”³⁰⁸
- h. “... وعلیه قراءة من قرأ / *şöyle okuyan kişinin kıraati üzere*”³⁰⁹
- i. “... قراءة من قرأ / *şöyle okuyan kişinin kıraati*”³¹⁰
- j. “... /وقد نقل قراءة”³¹¹
- k. “... على بعض القراءات / *bazı kıraatlere göre*”³¹²

47; Zuhrûf 43/4, 11, 19; Muhammed 47/4, 15, 22; Hucurât 49/ 4, 6, 10; Mücâdele 58/ 2, 8, 11; Nebe’ 78/ 19, 25, 35; Tekvîr 81/6, 9, 24; Gâşiye 88/11, 25; Fecr 89/3, 17; Hümeze 104/1, 9.

³⁰¹ Müfessirin “ قرأ ” kalıbını kullanarak naklettiği şâz kıraatler sahîh kıraatlere oranla daha fazladır. Bunlardan bir kısmını görmek için bk. Fâtiha 1/1, 4; Bakara 2/2, 4, 14, 16, 22, 40, 61, 75, 102, 132, 187, 196, 221, 258, 265, 283; Âl-i İmrân 3/2, 18, 41, 71, 107, 117, 153; Nisâ 4/2, 12, 24, 31, 78, 104; En’âm 5/9, 38, 96, 111; Enfâl 8/2, 16, 42, 73; Yûnus 10/2, 11, 24, 71; Hûd 11/3, 15, 71, 95; Ra’d 13/2, 4, 24; Hicr 15/20, 55, 65; Tâhâ 20/5, 14, 42; Hac 22/2, 20, 36; Nûr 24/15, 35, 62; Ankebût 29/8, 58; Hadîd 57/ 12, 20, 29; Tahrîm 66/4, 8, 12; Nâzi’ât 79/10, 36; Şems 91/11; Beyyine 98/ 1, 5; Kureyş 106/2.

³⁰² Âl-i İmrân 3/180; Mâide 5/95; En’âm 6/111; A’raf 7/172; İsrâ 17/3.

³⁰³ En’âm 6/111.

³⁰⁴ Nisâ 4/1; En’âm 6/120; Neml 27/88; İnşikâk 84/14.

³⁰⁵ Nisâ 4/24; Tevbe 9/37; Yûsuf 12/64; Tâhâ 20/98; Nûr 24/22, 59; Neml 27/ 21, 60; Secde 32/17; Mücâdele 58/5.

³⁰⁶ Nisâ 4/94; Neml 27/89; Ahkâf 46/8, 31; Hadîd 57/21.

³⁰⁷ Bakara 2/259; Sâd 38/1.

³⁰⁸ Mü’minûn 23/20.

³⁰⁹ Mâide 5/2; Mü’minûn 23/1.

³¹⁰ Mâide 5/105; Enfâl 8/25; Mü’minûn 23/1, 20; Sâffât 37/11.

³¹¹ En’âm 6/59.

l. “ على سائر القراءات / *sâir kıraatlere göre*”³¹³

m. “ كما في قراءات / *kıraatlerde olduğu gibi*”³¹⁴

n. “ في بعض المصاحف / *bazı Mushaflarda*”³¹⁵

1. 2. 4. 1. 3. Ayetlerin Tefsirine Destek Bağlamında Kullanılan İfadeler

Ebussuud Efendi'nin, kıraatleri naklettiği pek çok yerde, ayetlerin tefsirine destek mahiyetinde bazı kıraat kalıplarını kullandığı da olmuştur. Nitekim bu alanda en fazla, “ ويؤيده قراءة / *filancanın kıraati bunu teyid etmektedir*” ifadesini kullanmış ve bu arada Hz. Peygamber,³¹⁶ İbn Mes'ûd,³¹⁷ Übey b. Kâ'b,³¹⁸ Ali b. Ebî Tâlip,³¹⁹ İbn Abbâs,³²⁰ Ebû Hayve (ö. 203/818),³²¹ İbn Ebî İshâk (ö. 205/821),³²² Yezîd b. Kuteyb (ö. 111-120/729-738)³²³ ve kıraat-i seb'â imamlarından Ebû Amr'ın³²⁴ isimlerine atıflarda bulunmuştur. Naklettiği kıraatlerin bir kısmında ise isim tasrihinde bulunmamış,³²⁵ ayrıca şu ifadeleri kullanarak kıraat ihtilâflarına işaret etmiştir.

³¹² Yûsuf 12/4.

³¹³ Mâide 5/95.

³¹⁴ İsrâ 17/13; Kehf 18/55; Şûrâ 42/3.

³¹⁵ Yûsuf 12/7; Ra'd 13/4; Meryem 19/19; Şûrâ 42/24; Kalem 68/9.

³¹⁶ İsrâ 17/101.

³¹⁷ En'âm 6/27; Hûd 11/57; Ahzâb 33/40; Zümer 39/33.

³¹⁸ A'râf 7/105; Muhammed 47/21.

³¹⁹ Ra'd 13/33.

³²⁰ Bakara 2/204; Ra'd 13/33; Zümer 39/33.

³²¹ En'âm 6/100.

³²² En'âm 6/27. Kıraat-i aşere imamlarının dokuzuncusu olan İbn Ebî İshâk'ın yaygın olarak kullanılan adı Ya'kûb el-Hadramî'dir. Bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “Ya'kûb el-Hadramî”, *DİA*, XLIII, 282-284.

³²³ En'âm 6/100. Yezîd b. Kuteyb es-Sekûnî eş-Şâmî el-Mukri'nin vefat tarihi hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte hicrî 110 ile 120 yılları arasında vefat ettiği belirtilmektedir. Bilgi için bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 504.

³²⁴ Bakara 2/88.

³²⁵ Ebussuud Efendi'nin hiçbir isme atıfta bulunmadan “ ويؤيده قراءة ” kalıbını kullandığı ayetler için bk. Bakara 2/83; Âl-i İmrân 3/96, 97; Nisâ 4/3; Mâide 5/105; Tevbe 9/17; Yûnus 10/98; İsrâ 17/1; Kehf 18/18; Meryem 19/19, 32; Tâhâ 20/15, 97, 128; Enbiyâ 21/45; Hac 22/13; Mü'minûn 23/53, 67, 101; Ahzâb 33/19; Sebe' 34/15; Fâtr 35/10; Yâsîn 36/30, 57, 70; Zümer 39/64; Mü'min 40/37; Zâriyât 51/ 23, 46; Saff 61/6, 11; Münâfikûn 63/4; Talâk 65/1; Hâkka 69/7; Kıyâme 75/21; Fecr 89/7.

- a. “ويؤيده قراءة من قرأ” / *şu şekilde okuyanın kıraati bunu teyit etmektedir.*³²⁶
- b. “ويؤيدها قراءة من قرأ” / *şu şekilde okuyanın kıraati bunu teyit etmektedir.*³²⁷
- c. “ويؤيده جماعة من الصحابة والتابعين” / *sahabe ve tâbiünden bir cemaatin kıraati bunu teyit eder.*³²⁸
- d. “وهو مؤيد لقراءة” / *...bu, şü kıraati destekler.*³²⁹
- e. “ويؤيد انه قرئ” / *...şeklinde okunduğunu destekler.*³³⁰
- f. “ويؤيدالاول قراءة من قرأ” / *birinci görüş...şeklinde okuyanın kıraatini destekler.*³³¹
- g. “ويؤيد الاخير القراءة” / *son görüş...kıraati destekler.*³³²
- h. “ويؤكدالاول قراءة” / *birinci görüş....kıraatini pekiştirir.*³³³

Tefsirde kıraat konusunda ayrıca şü tabirler de yer almıştır:

1. “ويعضده قراءة” / *filancanın kıraati bu yorumu destekler*”. Bu ifadeye, Übey b. Kâ‘b,³³⁴ İbn Mes‘ûd³³⁵ ve İbn Ebî Able‘nin³³⁶ isimleri belirtilmiştir.³³⁷
2. “ويعضده قراءة من قرأ” / *şöyle okuyan kişinin kıraati bu yorumu destekler.*³³⁸

³²⁶ Bakara 2/ 259; Âl-i İmrân 3/92, 121; Nisâ 4/97; En‘âm 6/59; A‘râf 7/145; Tevbe 9/19, 81; Zümer 39/36, 64; Mü‘min 40/37; Saff 61/6; Tebbet 111/1.

³²⁷ Bakara 2/240.

³²⁸ Ra‘d 13/33.

³²⁹ Bakara 2/280.

³³⁰ En‘âm 6/109, 140, 159; Hûd 11/116; Enbiyâ 21/87; Nûr 24/43; Sâffât 37/74; Kâf 50/24; Zâriyât 51/13; Hâkka 69/ 9; Me‘âric 70/10; Fecr 89/27.

³³¹ A‘râf 7/163.

³³² Ahkâf 46/12; Mutaffîfîn 83/6.

³³³ Yâsîn 36/35.

³³⁴ Bakara 2/137; Nisâ 4/19; Mâide 5/57.

³³⁵ Bakara 2/137, 158; Mâide 5/57.

³³⁶ İnsan 76/6.

³³⁷ “ويعضده قراءة” ifadesinin isim belirtilmeden kullanıldığı ayetler için bk. Bakara 2/19, 35, 83, 102, 254; Âl-i İmrân 3/3, 15, 19; İsrâ 17/16, 33; Kehf 18/51; Tâhâ 20/97; Ankebût 29/55; Yâsîn 36/57; Sâd 38/46; Muhammed 47/37; Kâf 50/36; Beyyine 98/5.

3. “ويعضدالاول قراءة من قرأ” / *birinci görüş...şeklinde okuyanın kıraatinin destekler*³³⁹

4. “ويدل عليه قراءة...” / *filancanın kıraati buna delâlet etmektedir*³⁴⁰

5. “كما يدل عليه قراءة” / *filancanın kıraatinin delâlet ettiği gibi*³⁴¹

6. “...والإستدلال عليه بقراءة...” / *...kıraatle buna delil getirmektedir*³⁴²

7. “ويشهد له قراءة” / *filancanın kıraati onun için bir şâhit/delildir*³⁴³

8. “كما تشهد به القراءة” / *...kıraatin desteklediği gibi*³⁴⁴

9. “كما ينبئ عنه القراءة” / *...kıraatinde belirttiği üzere*³⁴⁵

10. “كما ينبئ عنه قراءة من قرأ” / *şöyle okuyan kişinin kıraatinin işaret ettiği gibi*³⁴⁶

11. “كما تفصح عنه القراءة” / *...kıraatinin de açıkladığı gibi*³⁴⁷

12. “كما يفصح عنه قراءة” / *...kıraatinin de açıkladığı gibi*³⁴⁸

13. “كما تفصح عنه قراءة من قرأ” / *...şöyle okuyan kişinin kıraatinin işaret ettiği*

*gibi*³⁴⁹

14. “كما يعرب عنه قراءة” / *...kıraatinin de ifade ettiği gibi*³⁵⁰

³³⁸ Bakara 2/265; Nisâ 4/97; Mâide 5/23, 105; Enfâl 8/30, 59; Tevbe 9/81; Hicr 15/15; Nûr 24/22; Hucurât 49/1; Zâriyât 51/56; Vâkı’â 56/75.

³³⁹ Sâd 38/46.

³⁴⁰ Âl-i İmrân 3/188; Mü’min 40/72; Nâzi’ât 79/17.

³⁴¹ Tevbe 9/61, 111; Yûnus 10/71; Hicr 15/15; Nahl 16/1.

³⁴² Müellif, bu kalıbı kullandığı yerde İbn Mes’ûd, Sâd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675), Ali b. Hüseyin (ö. 94/713), İkrime (ö. 105/ 723), ‘Atâ (ö. 115/733), Muhammed Bâkır (ö. 115/733), Zeyd b. Ali (ö. 122/740) ve Câfer es-Sâdık’ın (ö. 148/765) isimlerini zikretmiştir. Bu isimlerin geçtiği yer için bk. Enfâl 8/1.

³⁴³ Bakara 2/143.

³⁴⁴ Fâtiha 1/3.

³⁴⁵ En‘âm 5/37; Kehf 18/96; Fussilet 41/10, 11; Hadîd 57/29.

³⁴⁶ Bakara 2/282.

³⁴⁷ Bakara 2/222.

³⁴⁸ Mâide 5/38; Fetih 48/16.

³⁴⁹ Âl-i İmrân 3/39.

15. “ وينصره قراءة / buna filancanın şu kıraati destek olmaktadır”³⁵¹

16. “ وينصره قراءة من قرأ / (ayeti) şöyle okuyanın kıraati ona (anlama) destek olmaktadır”³⁵²

1. 2. 4. 2. Kıraatleri Değerlendirmede Kullandığı Kavramlar

Tefsirinde kıraatlere yer veren her müfessir gibi Ebussuud Efendi de kıraatleri naklederken bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunu yaparken yer yer tercih kalıpları kullanarak, bazen de kıraat hakkında kısa açıklamalar yaparak ilgili kıraat hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur.

1. 2. 4. 2. 1. Tercih İfadelerini Kullanması

Müfessirin, kıraatler hakkında yaptığı değerlendirmelerde, daha çok ism-i tafdîl kalıbıyla kullandığı kelimeleri öne çıkmaktadır. Daha sonra örnekleriyle beraber kısmen ele alınacak tercih ifadeleri şu şekilde sıralanabilir:

- a. “والأول أنسب”³⁵⁷, “والأول هو الأنسب”³⁵⁶, “وهو الأنسب”³⁵⁵, “وهذا أنسب”³⁵⁴, “أنسب”³⁵³
- b. “والأول أبلغ”³⁶¹, “وهو أبلغ”³⁶⁰, “على أبلغ”³⁵⁹, “أبلغ”³⁵⁸
- c. “والاول هو الأليق”³⁶⁵, “وهو الأليق”³⁶⁴, “أليق”³⁶³, “أليق”³⁶²

³⁵⁰ Bakara 2/212; Zümer 39/3.

³⁵¹ En‘âm 5/105; İbrahim 14/46.

³⁵² Yûsuf 12/111.

³⁵³ En‘âm 6/23; İbrahim 14/24.

³⁵⁴ Nisâ 4/94.

³⁵⁵ Fâtihâ 1/3; En‘âm 6/59; Nebe’ 78/19.

³⁵⁶ Tevbe 9/118; Ahzâb 33/13.

³⁵⁷ Yûsuf 12/76.

³⁵⁸ Bakara 2/25.

³⁵⁹ Enfâl 8/59; Câsiye 45/21; Nebe’ 78/37.

³⁶⁰ En‘âm 6/161; Neml 27/66; Şu‘arâ 26/149; Yâsîn 36/19; Sâd 38/5; Nûh 71/22.

³⁶¹ Bakara 2/132; Enfâl 8/67; Meryem 19/90; Şûrâ 42/5; Nûh 71/22.

³⁶² Mâide 5/119; Sâd 38/53.

³⁶³ En‘âm 6/55.

³⁶⁴ Neml 27/59.

³⁶⁵ Bakara 2/28.

- d. ”ولكن الوجه“³⁷⁰, ”والأول أوجه“³⁶⁹, ”والأول هو الوجه“³⁶⁸, ”والأول أوجه“³⁶⁷, ”والأول أوجه“³⁶⁶, ”والأوجه“³⁷⁰
- ”والوجه في قراءته“³⁷¹
- e. ”أوفق“³⁷⁶, ”والأول هو الأوفق“³⁷⁵, ”والأول أوفق“³⁷⁴, ”وهو الأوفق“³⁷³, ”والأوفق“³⁷², ”وأوفق“³⁷⁸
- ”وأوفق لمقتضى“³⁷⁷, ”لهذا المعنى“³⁷⁸
- f. ”والأول هو الأظهر“³⁸², ”والأول هو الأظهر“³⁸¹, ”وهو الأظهر“³⁸⁰, ”والأظهر“³⁷⁹, ”أظهر“³⁸²
- g. ”وهو أقوى بحسب المعنى“³⁸⁵, ”والأول أقوى“³⁸⁴, ”وهو أقوى“³⁸³, ”أقوى“³⁸⁶
- h. ”على غير الأفضح“³⁸⁹, ”وهو الأفضح“³⁸⁸, ”أفضح“³⁸⁷
- i. ”أوفى لمقتضى“³⁹⁰, ”أوفى“³⁹¹
- ج. ”والأول أولى“³⁹², ”أولى“³⁹³

³⁶⁶ Tâhâ 20/129.

³⁶⁷ Mâide 5/53; Kamer 54/20.

³⁶⁸ Sebe' 34/10.

³⁶⁹ Mâide 5/53; Kamer 54/24.

³⁷⁰ Tevbe 9/1.

³⁷¹ A'râf 7/10.

³⁷² Âl-i İmrân 3/30.

³⁷³ Cin 72/20.

³⁷⁴ En'âm 6/111.

³⁷⁵ Ra'd 13/4.

³⁷⁶ Sâffât 37/52; Ahkâf 46/9; Vâkıâ 56/82.

³⁷⁷ Hac 22/47.

³⁷⁸ Âl-i İmrân 3/147.

³⁷⁹ Yûnus 10/81; Hac 22/39.

³⁸⁰ Tâhâ 20/97; Nebe' 78/2.

³⁸¹ Mâide 5/107; En'âm 6/33; A'râf 7/82; Yûnus 10/1; Yûsuf 12/13; Cin 72/3; Fecr 89/27.

³⁸² Cin 72/20.

³⁸³ A'râf 7/82; Enfâl 8/41; İbrahim 14/24.

³⁸⁴ Rûm 30/54.

³⁸⁵ Nûr 24/51.

³⁸⁶ Bakara 2/177.

³⁸⁷ A'râf 7/137; Tevbe 9/12; Hûd 11/81.

³⁸⁸ Hûd 11/116.

³⁸⁹ Hûd 11/81.

³⁹⁰ Nahl 16/28; Kehf 18/12.

³⁹¹ Nûr 24/51.

³⁹² Nisâ 4/78; Yûsuf 12/32; Nûr 24/37.

³⁹³ Neml 27/36.

- k. ”على الوجه الأكيد“³⁹⁵, ”على أبلغ وجهه وأكده“³⁹⁴, ”والأول أكد“³⁹⁶
- l. ”أ قعد بحسب المعنى“³⁹⁷
- m. ”أ وقع“³⁹⁸
- n. ”أصح“³⁹⁹
- o. ”أ حسن“⁴⁰⁰
- p. ”هو أكثر إفادة“⁴⁰³, ”أكثر إفادة“⁴⁰², ”هو الأكثر“⁴⁰¹

1. 2. 4. 2. 2. Kıraatleri Açıklayıcı İfadeler Kullanması

Ebussuud Efendi, kıraatler hakkında yaptığı değerlendirmelerde, yukarıdaki tercih kelimelerinin dışında bazı ifadeleri kullanarak kıraatler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Bu ifadeleri şu şekilde sıralamamız mümkündür:

- a. ”وعلی هذه القراءة يجوز“⁴⁰⁴, ”يجوز“⁴⁰⁵
- b. ”وهی قراءة واضحة“⁴⁰⁶
- c. ”وهی“⁴¹⁰, ”لغة ضعيفة“⁴⁰⁹, ”وهی ضعيفة“⁴⁰⁸, ”وهو ضعيف جدا“⁴⁰⁷, ”وهو ضعيف“⁴¹¹

³⁹⁴ Enfâl 8/41.

³⁹⁵ Enfâl 8/59; Câsiye 45/21; Nebe’ 78/37.

³⁹⁶ Nahl 16/126.

³⁹⁷ Âl-i İmrân 3/147; Nûr 24/158.

³⁹⁸ Âl-i İmrân 3/30; Enbiyâ 21/88.

³⁹⁹ Hûd 11/88.

⁴⁰⁰ Yâsîn 36/35.

⁴⁰¹ Tevbe 9/83.

⁴⁰² Âl-i İmrân 3/147.

⁴⁰³ Tevbe 9/83.

⁴⁰⁴ Bakara 2/ 233; Âl-i İmrân 3/3, 30, 79, 188; En’âm 6/ 101; Tevbe 9/112; Yûnus 10/4, 61; Hûd 11/116; Yûsuf 12/ 49; Ra’d 13/13; Hicr 15/60; Nahl 16/8, 37, 127; İsrâ 17/38; Kehf 18/ 80; Enbiyâ 21/95; Neml 27/ 22, 70; Lokmân 31/31; Sâd 38/1; Kalem 68/1; Müddessir 74/6; Leyl 92/20.

⁴⁰⁵ Neml 27/22.

⁴⁰⁶ Enfâl 8/59; Tâhâ 20/63.

Ebussuud Efendi, tefsirinde sahih/şâz birçok kıraati nakletmesine rağmen, naklettiği kıraatler hakkında yaptığı değerlendirmelerinde sadece birkaç yerde “şâz”⁴¹² ve “mütevâtir”⁴¹³ ifadelerini kullanmıştır.

1. 2. 4. 2. 3. Arap Lehçelerine İşaret Etmesi

Ebussuud Efendi kıraatleri aktarırken zaman zaman onların Arap lehçeleriyle olan irtibatına da değinmiştir. Bu minvalde bazen kabile isimlerini belirtmiş, bazen de kabile ismi zikretmeden naklettiği kıraatin lehçe farklılığı olduğunu ifade etmekle yetinmiştir. Bazen de naklettiği kelimenin kaç farklı şekilde okunduğunu belirterek, lehçelerdeki kullanımına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Hicaz, Temîm, Necd, Huzeyl, Kureyş, Ğatafân, Hevâzin, Benî Hâris, Ammân, Esed ve Kays kabilelerinin isimlerini zikretmiş ve şu ifade kalıplarını kullanmıştır:

- a. “على”⁴¹⁷, “على لغة أهل الحجاز”⁴¹⁶, “وهي لغة أهل الحجاز”⁴¹⁵, “لغة أهل الحجاز”⁴¹⁴, “أهل الحجاز”⁴¹⁴
- “هى لغة حجازية”⁴¹⁸, “هى لغة حجازية”⁴¹⁹
- b. “عند بنى تميم”⁴²⁴, “على لغة تميم”⁴²³, “على لغة تميم”⁴²², “على لغة بنى تميم”⁴²¹, “وهي لغة بنى تميم”⁴²⁰, “لغة بنو تميم”⁴²⁰
- c. “على لغة بنى نجد”⁴²⁸, “وهي لغة نجد”⁴²⁷, “أهل نجد”⁴²⁶, “لغة أهل نجد”⁴²⁵, “لغة نجد”⁴²⁹

⁴⁰⁷ Enbiyâ 21/18.

⁴⁰⁸ Mâide 5/2.

⁴⁰⁹ Bakara 2/246.

⁴¹⁰ A‘râf 7/157.

⁴¹¹ Bakara 2/34.

⁴¹² Nisâ 4/140; Mâide 5/114; A‘râf 7/186; Yûsuf 12/11.

⁴¹³ Mâide 5/114; Hûd 11/81.

⁴¹⁴ İbrahim 14/35.

⁴¹⁵ Nahl 16/68; Muhammed 47/22.

⁴¹⁶ Bakara 2/83; Yûsuf 12/31.

⁴¹⁷ Ahzâb 33/18.

⁴¹⁸ Mâide 5/54; En‘âm 6/150; Tâhâ 20/61.

⁴¹⁹ Nûh 71/13.

⁴²⁰ Muhammed 47/22.

⁴²¹ Yâsin 36/60; Gâşiye 88/22.

⁴²² Fâtihâ 1/4; En‘âm 6/150; Ra‘d 13/4; Tâhâ 20/61; Ahzâb 33/18.

⁴²³ Mâide 5/54; Hûd 11/113; Yûsuf 12/31; Mûcâdele 58/2.

⁴²⁴ A‘râf 7/130.

⁴²⁵ Âl-i İmrân 2/97.

⁴²⁶ İbrahim 14/35.

⁴²⁷ Ahzâb 33/10.

- d. 432, "في لغة هذيل", 431, "على لغة هذيل", 430, "لغة هذيل"
- e. 434, "على لغة قريش", 433, "وهي لغة قريش"
- f. 435, "وهي لغة عطفان"
- g. 436, "على لغة هوازن"
- h. 437, "على لغة بلحارت"
- i. 438, "بلغة عمان"
- j. 439, "على لغة بني قيس"
- k. 440, "بنو أسد"

Müellif, kıraatlerin dayandığı lehçelere işaret ettiği bazı yerlerde ise kabile ismini belirtmeye ihtiyaç duymadan;

446, "كانه لغة", 445, "على لغة", 444, "وهي لغة فيه", 443, "وهولغة فيه", 442, "وهي لغة", 441, "وهولغة"

ifadelerini kullanmıştır.

⁴²⁸ Meryem 19/26.

⁴²⁹ Tâhâ 20/61.

⁴³⁰ Yûsuf 12/35.

⁴³¹ Bakara 2/38; Tâhâ 20/18.

⁴³² Bakara 2/26.

⁴³³ Fâtihâ 1/5; Tekvîr 81/17.

⁴³⁴ Me'âric 70/1.

⁴³⁵ Hucurât 49/14.

⁴³⁶ Ra'd 13/31.

⁴³⁷ Tâhâ 20/63.

⁴³⁸ Yûsuf 12/36.

⁴³⁹ Ra'd 13/4.

⁴⁴⁰ Bakara 2/191.

⁴⁴¹ Nisâ 4/145.

⁴⁴² Bakara 2/126, 205; Nisâ 4/19, 172; Mâide 5/89; Enfâl 8/2; Tevbe 9/79; Yûsuf 12/19; Tâhâ 20/131; Enbiyâ 21/58, 95; Rûm 30/4; Yâsîn 36/55; Duhân 44/16.

⁴⁴³ Bakara 2/59, 61; Mâide 5/2; En'âm 6/136, 141; İbrahim 14/4; İsrâ 17/106; Fussilet 41/54.

⁴⁴⁴ Bakara 2/15, 124, 208, 209; Mâide 5/32, 60; En'âm 6/99; A'râf 7/44, 195; Enfâl 8/66; Nûr 24/11, 72; Ahzâb 33/21; Yâsîn 36/9, 35; Sâffât 37/18; Duhân 44/47; Haşr 59/23.

⁴⁴⁵ Fâtihâ 1/7; Bakara 2/126; Mâide 5/94; A'râf 7/156; Tevbe 9/40; Yûnus 10/16; İbrahim 14/46; İsrâ 17/71; Meryem 19/26; Hac 22/36; Neml 27/10.

Ayrıca bazı yerlerde, kıraatlerle ilgili verdiği kelimenin kaç farklı lehçede kullanıldığını belirtmek sûretiyle kıraatlerin lehçeler ile olan irtibatına işaret etmiştir.⁴⁴⁷

Verilen bilgiler ışığında bir değerlendirme yapıldığında, Ebussuud Efendi'nin kıraatleri nakletmedeki yönteminin kıraat âlimlerinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Zira kıraat âlimlerinin amacı, naklettikleri kıraatin sıhhatini okuyanına nispet ederek tespit etmektir. Müellif ise kıraatlerden, daha çok onların tefsire olan katkısı çerçevesinde istifade etmektedir. Yani o, naklettiği kıraatlere bir kıraat âlimi gibi değil, kıraatlerden yeterince istifade eden bir müfessir gibi yaklaşmaktadır.

Bahse konu olan örneklerden de anlaşılacağı üzere Ebussuud Efendi'nin kıraat-i aşere imamlarının isimlerini belirterek naklettiği sahih kıraatler için genelde “قرأ” veya diğer malûm ifadeleri kullandığı görülmektedir. Bununla beraber aynı kelimeleri kullanarak naklettiği şâz kıraatlerin sayısı da oldukça fazladır. Nitekim şâz kıraat olmasına rağmen bazı yerlerde kıraat-i aşere imamlarından İbn Kesîr, Âsım ve Ya'kûb'un isimlerini zikretmiştir.⁴⁴⁸

Genellikle “قرأ” kelimesi kullanılarak nakledilen kıraatler, sıhhat bakımından zayıf kabul edilse de, müellifin bu kelimeyi zayıflık alameti olarak kullanmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü o, ilgili başlıktaki örneklerden de anlaşılacağı üzere “قرأ” kelimesini kullanarak hem sahih hem de şâz kıraatlerden nakillerde bulunmuş fakat sahih olsun şâz olsun kıraat imamlarının isimlerini zikretmemiştir.

Ebussuud Efendi, şâz olarak değerlendirilmelerine rağmen, ayetlerin tefsirine katkısı bağlamında sahabe ve tabiînden nakledilen kıraat vecihlerine geniş ölçüde yer vermiştir. Bazen isim tasrîh ederek, bazen de isim belirtmeden sahabe Mushaflarındaki kıraat vecihlerinden istifade etmiştir.

---

⁴⁴⁶ Zuhrûf 43/33.

⁴⁴⁷ Âl-i İmrân 3/146; A'râf 7/146; Hicr 15/2; Tâhâ 20/87; Kasas 28/29, 32; Yâsîn 36/55, 62; Fetih 48/29.

⁴⁴⁸ Âl-i İmrân 3/147; Hûd 11/89; Yûsuf 12/33.

Kıraatleri naklettiği birçok yerde tercihini ortaya koyan mufessir, kimi yerde de kıraatleri sıhhat yonunden eleştiriye tabi tutmuştur. Ayrıca kıraat vecihlerinin Arap kabileleri ile olan irtibatına temas etmeyi de ihmâl etmemiştir. Bütün bu hususlar, çalışmamızın ikinci ve uuncu bolumunde ornekleriyle beraber ortaya konacağı için burada sadece kıraatleri naklederken kullandığı ifade kalıplarına yer verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

EBUSSUUD EFENDİ’NİN TEFSİRİNDE KIRAAT VECİHLERİNİN SİSTEMATİK TASNİFİ

Kaynaklarda kıraat farklılıkları tasnif edilirken, kıraatler genelde *usûl* ve *ferş* başlığı altında ele alınmaktadır. Usûl başlığı altında ele alınan kıraatler, Kur’ân’da geçtiği bütün ayetlerde aynı tarzda okunduğundan *usûl farklılıkları*; telaffuz, ses ve edâ yönü itibariyle de *fonetik farklılıklar* şeklinde isimlendirilmektedir.⁴⁴⁹ “Ferşü’l-hurûf” başlığı altında ele alınan⁴⁵⁰ ferş farklılıkları ise “*ayetin anlamını değiştiren farklı okumalar*”⁴⁵¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Usûle dair kıraat farklılıklarının kelimenin anlamına bir tesiri olmadığından, tefsire etki eden bir yönü de bulunmamaktadır. Tefsircilerin dikkatini asıl celbeden, usûle dair okumaların (med, imâle, işmâm, tahfif vb.) dışında kalan ve kıraat farklılıklarının yaklaşık %20’sine tekabül eden ferşî farklılıklardır.⁴⁵² Ebussuud Efendi, bir müfessir olarak sahih-şâz ayrımı yapmaksızın neredeyse bütün ferşî farklılıklara ve izahına ihtiyaç duyduğu bazı usûl farklılıklarına değinmektedir.

Bu bölümde, müellifin tefsirinde işlediği kıraat çeşitleri, lehçe temeline dayalı olarak, “Lehçe Yönünden Kıraat Vecihleri”, lehçelerden bağımsız olarak, “Sarf Yönünden Kıraat Vecihleri” ve “Nahiv Yönünden Kıraat Vecihleri” başlıkları altında ele alınacak ve müellifin kıraatlere yaklaşımı tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. 1. LEHÇE YÖNÜNDEN KIRAAT VECİHLERİ

Arap dili denildiğinde genellikle klasik Arapça ve ona bağlı olan lehçelerin kastedildiği belirtilmektedir.⁴⁵³ Arap dilinin lehçelerle olan irtibatını araştıran dil

⁴⁴⁹ Dağ, *İhticâc*, s. 57-58.

⁴⁵⁰ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Teyisîr fi’l-Kırââtî’s-Seb’*, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘Arabî, 1984, s. 59; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 236.

⁴⁵¹ Zerkânî, *Menâhil*, I, 439; Tetik, *Kıraat İlminin Ta’limi*, s. 106.

⁴⁵² Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 105, 131.

⁴⁵³ Nihad M. Çetin, “Arap”, *DİA*, III, 282.

âlimleri, Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle nazil olmasından hareketle Kureyş lehçesinin Arapça'nın temelini teşkil ettiğini söylemişlerdir.⁴⁵⁴

Daha önce, “Kıraat İlminin Tarihi Gelişim Süreci” başlığı altında kısmen açıklandığı üzere kıraat farklılıklarının Arap lehçeleri ile sıkı bir irtibatı vardır.⁴⁵⁵ Kıraat ihtilâflarının dayandırıldığı *yedi harf* olgusu izah edilirken daha çok Arap lehçelerine dikkat çekilmiştir. Yedi harf ruhsatından kaynaklanan serbestliğe binaen Arap kabilelerinin kullandığı lehçelerin ayetlerin telaffuzuna yansıdığı bilinmektedir. Bu bağlamda kıraat farklılıklarının tespit edilmesinde lehçelerin, lehçelerin tespit edilmesinde de kıraatlerin ayrı bir önemi bulunmaktadır.⁴⁵⁶

Yakın tarihte ve özellikle günümüzde yapılan akademik çalışmalarda edâ ve ses yönüyle ilgili farklılıklar genelde “usûl/fonetik yönünden farklılıklar” başlığı altında ele alınmış,⁴⁵⁷ kıraat ihtilâflarının lehçelerle olan irtibatı ayrı bir başlık altında izah edilme gereği duyulmamıştır.⁴⁵⁸ Fakat mânaya etkisi olmayan edâ ve ses yönüyle alakalı kıraat ihtilâflarının, yine mânaya etkisi olmayan lehçesel ihtilâfların bir ürünü olması ve Ebussuud Efendi'nin, kıraatleri naklederken azımsanmayacak ölçüde kıraat-lehçe irtibatına işaret etmesi,⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *es-Sâhibî fi fihî'l-luğati'l-Arabiyyeti ve mesâlihâ ve süneni'l-Arabi fi kelâmihâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997/1418, s. 28; Ebü'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *İktirâh fi 'ilmi usûli'n-nahv*, Tanta: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 2006, s. 101; Abduh Râcihî, *el-Lehecâtü'l-Arabiyye fi'l-Kirâati'l-Kur'âniyye*, Mısır: Dâru'l-Ma'rife, 1996, s. 40-41. Hz. Osman'ın, Kur'ân'ın istinsahı için oluşturulan heyete, Kureyş lehçesini dikkate almaları yönündeki talimatı da bunu destekler mahiyettedir. bk. Buhârî, Menâkib 3, Fezâilü'l-Kur'ân 2; Tirmizî, Tefsir 10.

⁴⁵⁵ Bu irtibat, kıraat imamlarının bir senede dayandırmadan bir kabile lehçesini tercih edip, Kur'ân'ı ona göre okuduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Aksine, lehçelere vurgu yapılırken kıraat imamlarının okuyuş tarzları belli kabilelere nispet edilmektedir. Bilgi için bk. Mustafa Altundağ, “Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 20 (2001), s. 24.

⁴⁵⁶ Arap lehçeleriyle kıraat vecihlerinin irtibatını görmek için bk. Râcihî, *el-Lehecât*, ss. 73-91.

⁴⁵⁷ Bu tespiti mesnet olan ilgili çalışmalar için bk. Mehmet Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahreddin Râzî ve Tefsir-i Kebîri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, ss. 325-345; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, ss. 105-113; İhsan İlhan, *Kurtubî Tefsiri'nde Kıraat Olgusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, ss. 129-134.

⁴⁵⁸ Arap lehçelerinin kıraat ihtilâfları ile bağlantısını dikkate alarak yapılan çalışmalara örnek için, Râcihî'nin, *el-Lehecâtü'l-Arabiyye fi'l-Kirâati'l-Kur'âniyye* adlı çalışması, Mehmet Dağ'ın, *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* adlı tezi ve Mustafa Kılıç'ın, *Kıraat Tefsir İlişkisi-Zemahşerî Örneği* adlı tezi verilebilir.

⁴⁵⁹ Ebussuud Efendi'nin kabile adı zikrederek veya zikretmeksizin işaret ettiği lehçeler/lügatlar ve bununla alakalı kullandığı ifade kalıpları tezin birinci bölümünde, “Kıraatleri Değerlendirme Kullandığı Kavramlar” başlığı altında verilmiştir.

çalışmamızda usûle dair farklılıkların Arap lehçeleri başlığı altında ele alınmasına imkân sağlamıştır.

Lehçe yönünden kıraatlerin farklı tasniflerinin yapılması mümkündür. Fakat konuyla ilgili yapılmış çalışmalar ve Ebussuud Efendi'nin tefsiri dikkate alındığında Arap lehçeleri açısından kıraat vecihlerinin, aşağıdaki başlıklar altında incelenmesi tercih edilmiştir.

2. 1. 1. Harf ve Hareke Farklılığı İle İlgili Vecihler

Harf ve hareke değişimi ile ilgili farklılıklar, kıraat olgusu içerisinde oldukça fazla yer tutmaktadır. Yukarıda değinildiği üzere, anlama etkisi olmayan ve usûl farklılıkları olarak değerlendirebileceğimiz bu tür kıraatlerin en belirgin özelliği, tamamen edâ ve ses yönüyle alakalı olmaları ve iki veya daha fazla kıraat ihtilâflarından her birinin Kur'ân'da geçtikleri her yerde aynı kâideye uygun olarak okunmalarıdır.⁴⁶⁰

Bu başlık altında *hemzenin* okunuşuyla ilgili farklılıklar, boğaz harflerinin telaffuzu, muzaraat harfinin kesra ile okunması, harekeden ve kelimenin seslendirilmesinden kaynaklanan çeşitli vecihler ele alınacaktır. Kıraat kaynakları dikkate alındığında bu başlıkların çoğaltılması mümkün olmakla birlikte konu, Ebussuud Efendi'nin tefsirinde ele aldığı çerçeveye sınırlandırılacaktır.

2. 1. 1. 1. Hemze'nin Okunuşu ile İlgili Vecihler

Kıraat kaynaklarında hemze ile ilgili özel başlıklar oluşturulmuş, hemzenin *tahkîk* ve *tahfîf* ile okunmasıyla alakalı detaylı bilgiler verilmiştir.⁴⁶¹ *Tahkîk*, hemzenin normal mahrecinden aslî harf üzere okunmasını ifade ederken; *teshîl*,⁴⁶² *nakl*,⁴⁶³ *ibdât*⁴⁶⁴ ve *hazf*⁴⁶⁵ uygulamalarıyla meydana gelen

⁴⁶⁰ Dağ, *İhticâc*, s. 57-58.

⁴⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 409-554; Dimyâtî, *İthâf*, I, 177-225; Râcihî, *el-Lehecât*, ss. 95-100.

⁴⁶² Aynı harekeli iki hemzenin yan yana gelmesi durumunda hemzelerden birinin yumuşatılarak okunmasıdır. *عَجْمِيٌّ* kelimesindeki ikinci hemzenin yumuşatılması gibi. Bilgi için bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MÜİFVY., 2011, s. 296; Yıldırım, *Kırâat İlmine Giriş*, s. 24.

⁴⁶³ Sâkin bir harften sonra harekeli bir hemzenin gelmesi durumunda, hemzenin harekesinin makabline nakledilmesidir. *فُرَاتٌ* kelimesinin *فُرَاتٌ* şeklinde okunması gibi. Bilgi için bk. Yıldırım, *Kırâat İlmine Giriş*, s. 23.

tahfif ise, hemzenin yumaşatılarak okunması anlamına gelmektedir.⁴⁶⁶ Arap kabilelerinden Temîm, Kays, Benî Esed, Ukayl ve Benî Seleme hemzeyi *tahkîk* ile okurken, Hicaz ehlinden olan Kureyş, Evs, Hazrec, Hüzeyl, Kinâne, Sakîf ve Hevâzin kabileleri *tahfif* ile okumuşlardır.⁴⁶⁷

Kıraatleri naklederken yeri geldikçe hemze ili ilgili vecihlere işaret eden Ebussuud,⁴⁶⁸ *“Derken seytan, فَوَسَّوَسَ هُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَآتِهِمَا”* kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi.”⁴⁶⁹ ayetinde yer alan “سَوَآتِهِمَا” kelimesindeki kıraat ihtilâfına değinmektedir. Söz konusu kelimenin, hemzenin hazfi ve harekesinin “و” harfine verilmesiyle hemzesiz olarak “سَوَاتِهِمَا” şeklinde de okunduğunu nakleden müellif ayrıca aynı kelimenin “و” harfinin şeddesiyle “سَوَّاتِهِمَا” şeklindeki hemzesiz okunuşunu da belirtmektedir.⁴⁷⁰

Şâz kıraatler arasında yer alan söz konusu kelime hakkında bilgi veren kaynaklar, kelimenin hemzesiz okunuşu ile ilgili birbirine yakın tarzda değerlendirmede bulunmuşlar, hemzesiz kullanımın hangi kabileye ait olduğu hususunda ise açıklama yapmamışlardır.⁴⁷¹ Bununla beraber İbn Cinnî,

⁴⁶⁴ Sâkin hemzenin fetha, kesra ve zammeden sonra gelmesi durumunda, hareketin cinsinden bir med harfine dönüşmesine ibdâl denir. مُمُوتُونَ kelimesinin مُمُوتُونَ şekline dönüşümü gibi. Bilgi için bk. Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 97-98; Yıldırım, *Kırâat İlmine Giriş*, s. 23.

⁴⁶⁵ Peşpeşe gelen iki harekeli hemzeden birinin telaffuz esnasında okunmamasıdır. جَاءَ أَشْرَاطُهَا kelimesinin ilk hemzenin hazfiyle جَاءَ أَشْرَاطُهَا şeklinde okunması gibi. Bilgi için bk. Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 86.

⁴⁶⁶ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, s. 187.

⁴⁶⁷ Râcihî, *el-Lehecât*, ss. 105-107.

⁴⁶⁸ Hemze ile ilgili Ebussuud Efendi'nin tefsirinde yer alan örneklerin bir kısmı için bk. Bakara 2/3, 6; Nisâ 4/92; A'râf 7/20, 81; Tevbe 9/12; Hüd 11/27; Yûsuf 12/90; Hicr 15/27; Kehf 18/94; Neml 27/10, 44; Kasas 28/10; Necm 53/22.

⁴⁶⁹ A'râf 7/20.

⁴⁷⁰ Ebussuud, *İrşâd*, III, 369.

⁴⁷¹ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts., s. 48; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 279; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrahim Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 1986, V, 277; Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah Ukberî, *İ'râbu'l-Kirâati's-Şevâz*, thk. Muhammed es-Seyyid 'Azzûz, Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1996, I, 531-532; Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts., VIII, 99; Abdüllatîf Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, Dîmeşk: Dâru Sa'deddîn, 2000, III, 19.

Sîbeveyhi'den nakille, hemzesiz okuyuşun nadir bir kullanım (لَعْنَةً قَلِيلَةً) olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷²

Hemze ile ilgili kıraat ihtilâfı için قَالَوا يَا ذَا الْقُرْآنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ “Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Ye’cüc ve Me’cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar.”⁴⁷³ ayeti de örnek olarak verilebilir. Ayette geçen “يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ” kelimeleri hakkında kurrâ ihtilâf etmiş; kıraat-i aşere imamlarından Âsım mezkûr kelimeleri hemzeli olarak okurken, diğer imamlar ise hemzesiz olarak “يَاْجُوجَ وَمَاْجُوجَ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁷⁴

Ebussuud Efendi tefsirinde, “يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ” kelimelerinin anlam ve iştikakı hakkında bilgi verdikten sonra kıraat imamlarından Âsım’ın okuyuşunu da ileri sürerek bahse konu kelimelerin aslının hemzeli olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁵ Hemzesiz olarak “يَاْجُوجَ وَمَاْجُوجَ” şeklindeki kıraati de nakleden müfessir, gayr-i munsarif olmalarını delil göstererek bu iki kelimenin yabancı isim olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷⁶ Hemzeli veya hemzesiz okuyuşun hangi kabileye ait olduğu hususunda bilgi vermeyen müellifin, hemzeli kıraati naklederken Âsım’ın ismini zikretmesini, bu kıraati daha uygun bulduğu şeklinde yorumlamamız mümkündür.

Bazı kaynaklar, hemzeli kıraatin Benî Esed, hemzesiz kıraatin ise diğer Arap kabileleri tarafından kullanıldığını kaydetmekle beraber hangi kıraati tercih ettiklerine dair bir açıklama yapmamaktadır.⁴⁷⁷ İbn Cerîr et-Taberî, çoğunluğun

⁴⁷² Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kirâât ve'l-Îzâhi anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsîf, Abdülhalîm en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâ'il Şiblî, Kahire: Meclisü'l-A'la li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994, I, 243.

⁴⁷³ Kehf 18/94. “يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ” kelimeleri ayrıca Enbiyâ sûresinin 96. ayetinde de geçmektedir. Fakat Ebussuud Efendi buradaki kıraat ihtilâfına değinmemektedir.

⁴⁷⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Musa b. el-Abbâs İbn Mucâhid et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb' fi'l-Kirâât*, thk. Şevkî Dayf, Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1980, s. 399; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 447; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, V, 299.

⁴⁷⁵ Ebussuud, *İrşâd*, V, 330.

⁴⁷⁶ Ebussuud, *İrşâd*, V, 330-331.

⁴⁷⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 154; Dimiyâtî, *İthâf*, II, s. 225; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, V, 299.

kıraati olan “يَا جُوجُ وَمَا جُوجُ” kıraatini daha doğru bulurken, *Hüccetü'l-Kıraat* adlı eserin müellifi İbn Zencele (ö. 403/1012) ise, “يَا جُوجُ وَمَا جُوجُ” isimleri gibi yabancı isimler olan “طالوت”, “جالوت”, “حاروت” ve “ماروت” kelimelerini zikrederek bunların hemzesiz olduğuna ve nahivcilerin hemzesiz kıraati tercih ettiklerine işaret etmektedir.⁴⁷⁸

Konuyla ilgili vereceğimiz son örnekte müellif, وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسَأَلَ بَنِي إِسْرَائِيلَ “Andolsun biz, Musa’ya apaçık dokuz mucize verdik. İsrâiloğullarına sor.”⁴⁷⁹ ayetinin tefsirini yaparken “فَسَأَلَ” kelimesinin hemzesiz olarak emir kipinde “فَسَلْ” şeklinde okunabileceğini ve buna göre ayetin, “İsrâiloğullarına Firavun’u sor.”, “Hz. Musa’ya, Firavun’dan, İsrâiloğullarını kendisiyle beraber göndermesini iste.”, “Onlara imanları ve dinlerinin hali hakkında sor.” veya Hz. Peygamber’e hitaben, “Seni desteklemelerini iste.” anlamlarına gelebileceğini ve Hz. Peygamber’in bu kelimeyi mazi sigasıyla (فَسَأَلَ şeklinde)⁴⁸⁰ okumasının bu son mânayı desteklediğini belirtmektedir.⁴⁸¹

Kıraat kaynakları, hemzedeki fetha harekenin “س” harfine nakledilmesi, sonra da hemzenin hafzedilmesiyle “فَسَلْ” şeklinde okunan sahih kıraatin, İbn Kesîr, Kisâî ve Halef’e;⁴⁸² haber kalıbında, mazi sigası ile “فَسَأَلَ” şeklindeki şâz kıraatin ise İbn Abbâs’a ait olduğunu belirtmektedir.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u'l-beyân ‘an te’vîli âyi'l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü’r-Risâle, 2000, XVIII, 103; Ebû Zür’a Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele, *Hüccetü'l-Kirâât*, thk. Saîd el-Efğânî, Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1982, s. 433.

⁴⁷⁹ İsrâ 17/101.

⁴⁸⁰ Buradaki “سَأَلَ”, istemek, sormak anlamına gelen “سَأَلَ” fiilinin hemzesiz halidir. Bu, akmak, sıvı olmak anlamlarına gelen “سَأَلَ-يَسْأَلُ-سَأَلٌ” fiili ile karıştırılmamalıdır. “سَأَلَ” fiilinin hemzesiz olarak “سَأَلَ” şeklinde okunması Kureyş lügatına aittir. Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 557; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, VII, 420; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, V, 127.

⁴⁸¹ Ebussuud, *İrşâd*, V, 258. Söz konusu kelimenin tevcihine dair benzer bir yorum için bk. Kılıç, *Kıraat Tefsir İlişkisi-Zemahşerî Örneği*, s. 112-113.

⁴⁸² Dimyâtî, *İthâf*, I, 362; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, V, 127.

⁴⁸³ İbn Hâleveyh, *Şevâzî’l-Kur’ân*, s. 81; Ukberî, *İ’râbu’l-Kirââti’ş-Şevâz*, I, 799; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, V, 127.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere müfessir, hemze ile ilgili kıraat vecihlerine tefsirinde yer vermiş, çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Kıraat ve tefsir kaynaklarının bir kısmı söz konusu kelimelerin, kabile lehçeleri ile olan irtibatına değinirken Ebussuud Efendi'nin sadece kıraat ihtilâflarına işaret ettiğini ve lüzumuna binaen bazı açıklamalarla yetindiğini söyleyebiliriz.

2. 1. 1. 2. Boğaz Harfleriyle İlgili Vecihler

Boğaz harfleri “ا ح خ ع غ هـ” harflerinden oluşmaktadır.⁴⁸⁴ Arap lehçelerinin bir kısmı sakin olan boğaz harflerini sükûn üzere bırakırken, bir kısmı da harekeli olarak okumayı tercih etmektedir.⁴⁸⁵

Ebussuud Efendi, Kur'ân'da, lehçe açısından bu kullanıma uygun okunabilen kelimelerin bir kısmına tefsirinde değinmektedir. Bu bağlamda müellif, سَمَاعُونَ لَلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لَلشُّحْتِ “Onlar, yalanı çok dinleyen, haramı çok yiyenlerdir.”⁴⁸⁶ ayetinde yer alan “لَلشُّحْتِ” kelimesindeki kıraat ihtilâfına işaret etmektedir. “شُحْتِ” kelimesiyle, aslında helal olmayan her şeyin kastedildiğini belirten müfessir, söz konusu kelimenin anlamlarına dair diğer görüşleri de naklettikten sonra “لَلشُّحْتِ” kelimesinin dört farklı okunuşunu nakletmektedir. Buna göre bahse konu kelime “س” ve “ح” harfinin zammesiyle “لَلشُّحْتِ” şeklinde; her iki harfin fethasıyla “لَلشُّحْتِ” şeklinde; “س” harfinin fethası ve “ح” harfinin sükûnu ile “لَلشُّحْتِ” şeklinde; “س” harfinin kesrası ve “ح” harfinin sükûnu ile “لَلشُّحْتِ” şeklinde okunmaktadır.⁴⁸⁷

Yukarıda zikredilen vecihlerden ilki sahih kıraatler arasında yer almaktadır. Kıraat-i aşere imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb mezkûr kelimeyi “لَلشُّحْتِ” şeklinde; Nâfi, İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Halef

⁴⁸⁴ Râcihî, *el-Lehecât*, s. 109; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010, s. 192-193; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, Bursa: Emin Yayınları, 2011, s. 99-110.

⁴⁸⁵ Râcihî, *el-Lehecât*, s. 109.

⁴⁸⁶ Mâide 5/42.

⁴⁸⁷ Ebussuud, *İrşâd*, III, 66-67. Müellif, aynı sûrenin 62 ve 63. ayetlerinde geçen “شُحْتِ” kelimesindeki kıraat ihtilâfına değinmemektedir.

ise “لِلشُّحْتِ” şeklinde okumakta,⁴⁸⁸ diğer üç vecih ise şâz kıraat olarak değerlendirilmektedir.⁴⁸⁹

Ebussuud Efendi “لِلشُّحْتِ” kelimesiyle ilgili olarak neketlediği kıraatlerin lehçe boyutuna değinmezken hangi kıraati tercih ettiğine dair bir kanaat de belirtmemektedir. Fakat konuyla ilgili olarak “لِلشُّحْتِ” kelimesinin kullanımına uygun düşen “كُلُّ لَحْمٍ أَنْبَتَهُ الشُّحْتُ فَالتَّارُ أَوْلَى بِهِ” *“Haram malın oluşturduğu her et, daha çok cehennem ateşine yaraşır.”*⁴⁹⁰ şeklindeki bir hadis rivâyetine yer vermesi, bu konudaki tercihini tespit etmemize yardımcı olmaktadır.

Kıraat ve tefsir âlimlerinin, söz konusu kelimedeki kıraat vecihlerini birbirine yakın tarzda değerlendirdiği ve farklı kullanımların lügattan kaynaklandığına işaret ettikleri görülmektedir.⁴⁹¹

Tebbet sûresinde yer alan “تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ” *“Ebu Leheb’in elleri kurusun. Zaten kurudu.”*⁴⁹² ayetindeki “هَبٍ” kelimesi de konumuz için örnek teşkil etmektedir. Kıraat-i aşere imamlarından sadece İbn Kesîr söz konusu kelimeyi “ه” harfinin sükûnu ile “هَبٍ” şeklinde, diğer imamlar ise “هَبٍ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁹³

Tefsirinde “هَبٍ” kelimesindeki kıraat ihtilâfına değinen Ebussuud, “ه” harfinin sükûnu ile “هَبٍ” şeklindeki kıraati nakletmiş ve başka açıklama

⁴⁸⁸ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 243; Ebû Hafs Sirâceddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed en-Neşşâr el-Ensârî, *el-Büdûru’z-Zâhire fî Kirââti’l-‘Aşri’l-Mütevâtire*, Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, ts., s. 93; Dimyâtî, *İthâf*, I, 535.

⁴⁸⁹ İbn Hâleveyh, *Şevâzî’l-Kur’ân*, s. 40; Ukberî, *İ’râbu’l-Kirââti’ş-Şevâz*, I, 438-439.

⁴⁹⁰ Ebussuud, *İrşâd*, III, 67. Hadis için bk. Ebû Amr er-Rebî‘ b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî el-Basrî, *el-Câmiü’s-sahih müsnedü’l-İmam er-Rebi‘ b. Habib*, thk. Muhammed İdris, Aşur b. Yusuf, Beyrut: Dâru’l-Hikme, 1415, s. 364. Ayrıca bk. Ebû’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmeccid es-Selefi, Medine: Mektebetü’l-Ulûm, 1983, I, 73; XI, 114; XIX, 105, 135, 141, 145, 162.

⁴⁹¹ Ebû Zür‘a Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele, *Hüccetü’l-Kirâât*, thk. Saîd el-Efgânî, Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1982, s. 225; Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kirââti’s-Seb’ ve ‘İlelihâ ve Hicecihâ*, thk. Muhyiddin Ramadân, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1997, I, 408; Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Lübnan: Dâru’l-Fikr, 1981, XI, 241; Ukberî, *İ’râbu’l-Kirââti’ş-Şevâz*, I, 439.

⁴⁹² Tebbet 111/1.

⁴⁹³ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 700; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 445; Dimyâtî, *İthâf*, II, 636.

yapmamıştır.⁴⁹⁴ Mezkûr kelime hakkında değerlendirme yapan bazı kaynaklar ise, bu türden kullanımların “وَهَبٍ-وَهَبٍ”, “شَعْرٍ-شَعْرٍ” ve “نَهْرٍ-نَهْرٍ” kelimelerinde olduğu gibi lügattan kaynaklandığını belirtmişlerdir.⁴⁹⁵

Örneklerde de görüldüğü üzere müellif tefsirinde, boğaz harflerinin sakin veya harekeli okunmasıyla ilgili kıraat vecihlerine işaret etmiştir. Tefsiri manada anlama etki etmediklerinden bu kelimelerdeki farklı okuyuşu nakletmekle yetinmiş, aynı kelime şayet Kur’ân’da birkaç yerde tekrar edilmişse sadece ilk geçtiği yerde kıraat ihtilâfına değinmiş, lehçesel yönlerine vurgu yapma gereği duymamıştır.

2. 1. 1. 3. Harekenin Fetha, Zamme ve Kesra Okunması İle İlgili Vecihler

Arapça’da mevcut olan fetha, kesra ve zamme harekelerinin kullanımı konusunda lehçelerin ihtilâf ettiği; bu bağlamda fetha veya kesra, fetha veya zamme, kesra veya zamme arasında cereyan eden bu farklılıkların kıraat imamlarının okuyuşuna yansıdığı müşahede edilmektedir. Kıraat birikimi içerisinde oldukça fazla örneği bulunan bu uygulamalar, Ebussuud Efendi’nin tefsirinde de ziyadesiyle yer almaktadır.⁴⁹⁶ Konu, tefsirden seçilen bazı örnekler üzerinden ele alınacak ve Arap lehçeleriyle ilişkisi incelenecektir.

Lehçeler arasında kelimenin fetha-zamme veya kesra-zamme okunmasıyla ilgili ele alacağımız ilk örnek, “(Rabbi İbrahim’e) قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمَنْ ذُرِّيَّتِي

⁴⁹⁴ Ebussuud, *İrşâd*, VIII, 559.

⁴⁹⁵ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem, Beyrût: Dâru’ş-Şurûk, 1979, s. 377; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, XI, 142; Dimyâtî, *İthâf*, II, 636; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâât*, X, 628.

⁴⁹⁶ Tefsirde yer alan diğer örnekler için bk. Fâtiha 1/5; Bakara 2/59, 60, 61, 74, 102, 124, 205, 208, 209, 233, 239, 268, 271; Âl-i İmrân 3/15, 97, 140, 146; Nisâ 4/2, 4, 11, 19, 30, 58, 71, 142, 172; Mâide 5/2, 32, 48, 89, 96, 109; En’âm 6/23, 63, 99, 136, 141; A’râf 7/22, 40, 57, 74, 138, 148, 150, 160, 187, 195; Enfâl 8/2, 42, 61, 66; Tevbe 9/42, 46, 57, 79, 109, 123; Yûnus 10/61, 88; Hûd 11/16, 48, 113; Yûsuf 12/12, 23, 59, 76, 86; Ra’d 13/4, 24; Hicr 15/56; Nahl 16/7, 37, 68; İsrâ 17/3, 31, 35, 37, 53, 106; Kehf 18/16, 18, 51; Meryem 19/4, 23, 26; Tâhâ 20/18, 96; Enbiyâ 21/51, 58; Hac 22/18; Mü’minûn 23/50; Nûr 24/11, 35; Furkân 25/67; Şu’arâ 26/42, 182; Neml 27/22, 49, 65, 72; Kasas 28/8, 19, 29, 32; Rûm 30/54; Secde 32/10; Ahzâb 33/21; Sebe’ 34/15, 48; Fâtır 35/34; Yâsîn 36/9, 35, 39, 55, 62; Sâffât 37/18; Sâd 38/15, 23, 41, 63; Mü’min 40/7; Fussilet 41/40, 54; Şûrâ 42/28, 33; Zuhruf 43/22, 34, 57; Duhân 44/16, 43, 45, 47; Câsiye 45/23; Ahkâf 46/15, 17; Muhammed 47/4; Fetih 48/9, 10, 11, 15; Hucurât 49/11; Zâriyât 51/12, 25; Rahmân 55/35, 54; Mücâdele 58/8; Haşr 59/ 23; Talâk 65/12; Nûh 71/23; Müddessir 74/5; Kıyâme 75/7; Târık 86/7; Feccr 89/3; Kadir 97/5.

şöyle buyurmuştu: ‘Ben seni insanlara önder yapacağım.’ İbrahim de, ‘Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)’ demişti.” ayetindeki “دُرِّيَّ” kelimesidir. Şâz kıraatler arasında yer alan bu kelime, Zeyd b. Sâbit tarafından “دُرِّيَّ”; Ebû Ca‘fer tarafından ise “دُرِّيَّ” şeklinde kıraat edilmiştir.⁴⁹⁷

Ebussuud Efendi tefsirinde, “دُرِّيَّ” kelimesinin iştikakıyla alakalı detaylı bilgi verdikten sonra “ذ” harfinin kesrasıyla “دُرِّيَّ” şeklinde de okunduğunu ve bunun bir lügat olduğunu nakletmektedir. Söz konusu kelimeyle ilgili olarak “ذ” harfinin fethasıyla “دُرِّيَّ” şeklindeki ikinci bir kıraat vechine işaret eden müfessir, bu fethalı kıraatin, Ebû Ca‘fer’e ait olduğunu ve aynı şekilde bir lügat olduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁸

Kıraatleri naklederken, genelde meçhûl sigâ kullanıp kıraat imamlarının isimlerini belirtmeyen Ebussuud Efendi, bu örnekte görüldüğü üzere şâz bir kıraat için malûm sigâ kullanarak mezkûr kıraati, kıraat-i aşere imamlarından Ebû Ca‘fer’e nispet etmekte ve bu hareke farklılığının lügavî yönüne temas etmektedir. Müellifin tefsirinde yer alan ve bazen işaret ettiğimiz bu uygulama şekli, onun kıraatleri nakil yöntemini tespit etmemiz bakımından önem arz etmektedir.

Hareke farklılığından kaynaklanan kıraat ihtilâfına, وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ “Biz insana, anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu”⁴⁹⁹ ayetindeki “كُرْمًا” kelimesi de örnek verebilir.

Ebussuud Efendi, bahse konu olan ayetin tefsirini yaparken, “كُرْمًا” kelimesinin *meşakkat* anlamında olduğunu, fetha ile “كُرْمًا” şeklinde de

⁴⁹⁷ Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kirâât ve'l-Îzâhi anhá*, thk. Ali en-Necdî Nâsîf, Abdülhalîm en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâ'il Şiblî, Kahire: Meclisü'l-A'la li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994, I, 156; Ukberî, *Î'râbu'l-Kirââtî'ş-Şevâz*, I, 202; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, V, 127.

⁴⁹⁸ Ebussuud, *Îrşâd*, I, 336. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 107; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 548; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, I, 100; Dimyâtî, *İthâf*, I, 416.

⁴⁹⁹ Ahkâf 46/15.

okunabileceğini ve her iki okuyuşun “الفَقْر-الفَقْر” gibi iki lügat olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁰ Müellif ayrıca, zamme ile “كُرْمًا” şeklinde okumanın isim, fetha ile “كُرْمًا” şeklinde okumanın ise mastar olduğunu nakletmiştir.⁵⁰¹

Aynı ayette iki kez geçen ve sahih kıraat olarak değerlendirilen mezkûr kelimeyi, kıraat imamlarından İbn Âmir, Âsım Hamza ve Kisâî, “ك” harfinin zammesiyle “كُرْمًا”; Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer ve Halef “ك” harfinin fethasıyla “كُرْمًا” şeklinde okumuşlardır.⁵⁰²

Aynı kelimenin tahlilini yapan bazı âlimler, her iki kıraatin muhtemel mânalarını değerlendirerek neticede aynı anlama geldiğini belirtmiş, lügat olup olmadığı konusunda bir açıklama yapmamışlardır.⁵⁰³ Fakat aralarında Ebussuud Efendi’nin de bulunduğu bir kısım âlimler “كُرْمًا” ve “كُرْمًا” kıraatlerinin, الفَقْر الفَقْر - الضَّعْف الضَّعْف gibi iki lügat olduğunu kaydetmişlerdir.⁵⁰⁴

Kelimede hareke değişikliğinden kaynaklanan kıraat ihtilâfi, kesra ve zamme hareke arasında da görülebilmektedir. Kıraat âlimleri, قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ، “Allah (şöyle buyurdu): Öyleyse dört kuş tut, onları kendine alıştır.”⁵⁰⁵ ayetindeki “فَصُرْهُنَّ” kelimesinin okunuşu hakkında ihtilâf etmişlerdir.

⁵⁰⁰ Ebussuud Efendi, Kur’ân’daki sırasına göre daha önce geçen Nisâ sûresinin 19. ayetindeki “كُرْمًا” kelimesinin, “ك” harfinin zammesiyle “كُرْمًا” şeklinde de okunduğunu ve bunun الضَّعْف الضَّعْف gibi iki lügat olduğunu belirtmiştir. Bk. Ebussuud, *İrşâd*, II, 275.

⁵⁰¹ Ebussuud, *İrşâd*, VII, 371.

⁵⁰² İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 596; Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, Beyrût: Dâru’l-Ma‘rife, 2008, s. 982; Ebû Ali el-Hasen b. Abdi’l-Ğaffâr el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâi’s-Seb‘*, thk. Bedreddîn Kahvecî, Beşîr Cuvîcâtî, Beyrut: Dâru’l-Me‘mûn li’t-Türâs, 1991, VI, 184; III, 144; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, II, 272; I, 382; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, III, 627-628; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 248; Neşşâr, *el-Büdüru’z-Zâhire*, s. 295; Dimyâtî, *İthâf*, II, 470; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, VIII, 489-490.

⁵⁰³ Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1988, IV, 442; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, II, 386.

⁵⁰⁴ Ebu’l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullah el-Kisâî, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, nşr. İsa Şehhâte İsa, Kâhire: Dâru Kabbâ, 1998, s. 112, 232; Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, s. 982; Fârisî, *el-Hücce*, VI, 184; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 382-383; Dimyâtî, *İthâf*, II, 470; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, VIII, 489. Söz konusu kelimeyle ilgili daha kapsamlı bir değerlendirme için bk. Kılıç, *Kıraat Tefsiri İlişkisi-Zemahşeri Örneği*, ss. 120-123.

⁵⁰⁵ Bakara 2/260.

Kaynaklarda sahih kıraat olarak değerlendirilen bu kelimeyi, Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Âsım zammeli olarak “فَصْرُهُنَّ”; Hamza, Kisâfî, Ebû Ca‘fer, Halef ve A‘meş kesralı olarak “فَصْرُهُنَّ” şeklinde okumuşlardır.⁵⁰⁶

Ebussuud Efendi, “فَصْرُهُنَّ” kelimesinin “Onları kendine alıştır/meylettir.” mânasında olduğunu ve bu kelimenin “ص” harfinin kesrasıyla “فَصْرُهُنَّ” şeklinde de okunabileceğini belirtmiştir. Bu durumda yine mâna, “Onları kendine alıştır/meylettir, onları bir araya toparla.” olmaktadır. Ayrıca müellif, aynı kelimenin şâz olarak değerlendirilen ve toplamak/bir araya getirmek mânalarına gelen “فَصْرُهُنَّ”, “فَصْرُهُنَّ”, “فَصْرُهُنَّ” kıraatlerini de nakletmektedir ki bu takdirde mâna, “O kuşları kendine alıştır, onları toparla, yanına al ve incele ki, onların özelliklerini tafsilatıyla öğrenesin ve bunlar dirildikten sonra hiçbir parçanın kendi yerinden başka bir yere konmadığını göresin.” şeklinde olmaktadır.⁵⁰⁷

Müellif, ilgili kelimedeki zammeli ve kesralı kıraatin aynı anlamda olduğuna işaret etmekte, her iki okuyuşun lügat olup olmadığı konusunda bir açıklama yapmamaktadır. Bunun yanında bazı kaynaklar, her iki kıraatin de aynı mânaya geldiğini, lehçeye dayalı farklılıklar olduğunu ve Arap keliminde kullanıldığını bildirmektedir.⁵⁰⁸ İlk dönem müfessirlerinden olan Taberî, kesralı olarak “فَصْرُهُنَّ” şeklinde okumanın Hüzeyl ve Süleym lehçelerine ait olduğunu belirterek kıraat-Arap lehçeleri ilişkisine temas etmektedir.⁵⁰⁹

Her ne kadar bahse konu olan kelimenin aynı anlamda kullanıldığı belirtilse de, kelimenin kesralı ve zammeli kıraati hakkında bilgi veren aynı kaynaklar, “فَصْرُهُنَّ” kıraatinin kesmek/parçalamak; “فَصْرُهُنَّ” kıraatinin ise kendine alıştırmak/meylettirmek anlamında kullanıldığından bahsetmektedir.⁵¹⁰ Bu

⁵⁰⁶ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 190; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 264; Dimyâtî, *İthâf*, I, 450-451.

⁵⁰⁷ Ebussuud, *İrşâd*, I, 546-547.

⁵⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, V, 497; Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 345-346; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, II, 310; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, I, 576; Dimyâtî, *İthâf*, I, 450-451.

⁵⁰⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, V, 497.

⁵¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, V, 497; Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 345-346; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, II, 310; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, I, 576; Dimyâtî, *İthâf*, I, 450-451. Söz konusu kelimedeki kıraat ihtilâfi hakkında bk. Necattin Hanay, *Kur‘ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği*, (Yayımlanmamış Doktor Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 167.

bağlamda Ebussuud Efendi'nin, hem kesralı hem de zammeli kıraat için, *kendine alıştırmak/meylettirmek/toplamak* anlamını benimsemesi, Hamza hariç, Kıraat-i seb'a imamlarının “فَصْرُهُنَّ” şeklindeki kıraatini tercih ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bununla beraber, *kesmek/parçalamak* anlamının, ayetin devamındaki “*Sonra, her dağın başına onlardan bir parça koy.*” ifadesiyle zaten ayetin içerisinde varolduğundan hareketle, müellifin bu mânayı ayrıca vurgulamaya gerek görmediği de anlaşılabilir. Zira bu ayet sadedinde müellifin, “*İbrahim'e (as) bu kuşları kesmesi, tüylerini yolup küçük parçalar haline getirmesi, etlerini parça parça etmesi....emrolundu.*” şeklinde bir rivâyete yer vermesi⁵¹¹ tespitimizi destekler mahiyettedir.

Konuyla ilgili değineceğimiz son örnek, kesra-fetha harekesindeki kıraat değişimine dair olacaktır. Şu'arâ sûresi إِذَا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذَا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ “(Firavun), ‘Evet, hem o takdirde mutlaka bana yakın kimselerden olacaksınız’ dedi.”⁵¹² ayetinde yer alan “نَعَمْ” kelimesi hakkında kıraat imamları ihtilâf etmiştir. Kıraat-i aşere imamlarından sadece Kisâî “ع” harfinin kesrasıyla “نَعَمْ” şeklinde; diğer kıraat imamları ise “نَعَمْ” şeklinde okumuşlardır.⁵¹³

Ebussuud Efendi, Kur'ân'da dört kez tekrar edilen söz konusu kelimeye, yukarıdaki ayette ve A'râf sûresinin 44. ayetinde değinmektedir. Müellif, her iki yerde de, “نَعَمْ” kelimesinin, “ع” harfinin kesrasıyla “نَعَمْ” şeklinde okunduğunu ve bu hareke farklılığının lügattan kaynaklandığını belirtmektedir.⁵¹⁴

Bahse konu kelimedeki kıraat ihtilâfına değinen kaynaklar, bu hareke farklılığının lehçe yönüne işaret etmişler ve “ع” harfinin kesrasıyla okunan “نَعَمْ” kıraatinin Kinâne ve Hüzeyl kabilelerinin lügatı olduğunu belirtmişlerdir.⁵¹⁵

⁵¹¹ Ebussuud, *İrşâd*, I, 547.

⁵¹² Şu'arâ 26/42.

⁵¹³ Kur'ân'da dört yerde geçen bu kelime (A'râf 7/44, 114; Şu'arâ 26/42; Saffât 37/18), Kisâî tarafından aynı şekilde okunmuştur. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 281; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 303; Dimyâtî, *İthâf*, II, 49.

⁵¹⁴ Ebussuud, *İrşâd*, VI, 237; III, 383.

⁵¹⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, V, 326; Dimyâtî, *İthâf*, II, 49; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, VIII, 122; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, VI, 414.

Verilen örneklerde görüldüğü üzere müellif tefsirinde, sahih-şâz ayrımı gözetmeksizin hareke farklılığı ile ilgili kıraat vecihlerini belirtmiş ve her örnekte olmasa da bazı kıraat vecihlerinin izahı sadedinde kıraatlerin Arap lehçeleri ile ilişkisine temas etmiştir.

2. 1. 1. 4. Muzâraat Harfinin Kesralı Vechi

Arap lehçelerine dayanan kıraat vecihlerinin bir bölümü, muzâraat harfinin kesralı okunmasıyla ilgilidir.⁵¹⁶ Genelde muzâraat harfi fetha ile harekelenmekle birlikte, mâzisi dört harf (rubâî) olan muzâri fiilin, muzâraat harfi zamme ile harekelenmektedir. Ancak Arap kabilelerinden Behrâ, Kelb, Kays, Temîm, Esed, Rebîa ve Hüzeyl, muzâraat harfini kesra ile harekelemeyi tercih etmişlerdir.⁵¹⁷ “تَبَيُّضٌ/تَبْيِضٌ”⁵¹⁸, “تَسْوُدٌ/تَسْوُودٌ”⁵¹⁹, “فَتَمَسَّكُمْ/فَتَمَسَّكُمْ”⁵²⁰ örneklerinde olduğu gibi Kur’ân kıraatine de yansıyan bu lehçesel farklılıkların tamamı şâz;⁵²¹ muzâraat harfini kesra ile okumayan Hicaz ehlinin lügatı ise en fasih ve sahih kıraat olarak değerlendirilmektedir.⁵²²

Ebussuud Efendi, konuyla ilgili olarak “وَلَا تَرْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا” *“Zülmedenlere meyletmeyin.”*⁵²³ ayetinde yer alan “تَرْكُنُوا” kelimesindeki kıraat değişikliğine değinmekte ve söz konusu kelimenin, Temîm lügatı üzere “تَرْكُنُوا” şeklinde; ayrıca mef’ûl kalıbıyla, “أُرْكُنُ” fiilinden olmak üzere “تَرْكُنُوا” şeklinde okunduğunu nakletmektedir.⁵²⁴

⁵¹⁶ Söz konusu uygulama, bazı kabilelerin “Teltele” adı verilen lehçelerinde görülmekte ve kaynaklarda “Telteletü Behrâ” diye yer almaktadır. Bilgi için bk. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 11; Râcihî, *el-Lehecât*, s. 115; Altundağ, “Sahih Kıraatların Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine”, s. 24-25.

⁵¹⁷ Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî es-Sibeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988, IV, 110; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 241; V, 185; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 141; Râcihî, *el-Lehecât*, s. 114-116.

⁵¹⁸ Âl-i İmrân 3/106.

⁵¹⁹ Âl-i İmrân 3/106.

⁵²⁰ Hûd 11/113.

⁵²¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 330; İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 9, 67, 126; Râcihî, *el-Lehecât*, s. 114.

⁵²² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 141; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, I, 16.

⁵²³ Hûd 11/113.

⁵²⁴ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 383.

Aynı şekilde müellifin, muzâraat harfinin kesralı vechine işaret ettiği örneklerden bir diğeri *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* “*Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.*”⁵²⁵ ayetindeki “*نَسْتَعِينُ*” kelimesinde yer almaktadır. Ebussuud Efendi, “*نَسْتَعِينُ*” kelimesinin, “ن” harfinin kesrasıyla “*يَسْتَعِينُ*” şeklinde okunduğunu ve bu okuyuşun Benî Temîm lügatına ait olduğunu ifade etmektedir.⁵²⁶

Bu örnekler dışında Kur’ân’da yer alan “*أَعْبُدُ*”⁵²⁷ ve “*يَسْأَلُونَ*”⁵²⁸ kelimelerinde de muzâraat harfinin kesralı vechine işaret eden müfessir, her iki yerde de kabile ve lehçe ismi zikretmeksizin sadece kesralı kıraati nakletmekle yetinmektedir.⁵²⁹

Söz konusu kelimelerdeki kıraat vecihlerini eserlerinde değerlendiren âlimlerin, son örnek hariç, diğer örneklerin izahı sadedinde muzâraat harfini kesra ile okumanın, Benî Temîm kabilesine ait bir uygulama olduğunu belirttikleri ve mezkûr kelimelerin lügavî yönüne işaret ettikleri görülmektedir.⁵³⁰

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere müellif, kıraatlerin tevcihini yaparken lehçe ihtilâflarına değinmiş, muzâraat harfinin kesralı okunuşu ile ilgili Kur’ân’da geçen her örneğe işaret etmezken, ele aldığı örneklerin bir kaç tanesi için lehçe adı zikretmekle yetinmiştir. Bu ve benzer örneklerden hareketle müellifin, tefsirinde ihtisar gayesi ile böyle bir yöntem izlediğini ve aynı şeyi tekrar etmekten kaçındığını bir kez daha söyleyebiliriz.

2. 1. 1. 5. Fonetikle İlgili Vecihler

Kelimenin telaffuzu esnasında bazı harflerin farklı şekilde seslendirilmesi, her dilde olduğu gibi Arap dilinde de görülebilmektedir. Kur’ân’da geçtiği bütün yerlerde aynı kaideyle okunan bu tür lehçesel farklılıklar, kabileler arasında aynı kelimenin farklı şekilde telaffuzu ile ortaya çıkmış, kıraat imamlarının okuduğu usûl çerçevesinde Kur’ân kıraatine yansımıştır. Ebussuud Efendi, yeri geldikçe

⁵²⁵ Fâtihâ 1/5.

⁵²⁶ Ebussuud, *İrşâd*, I, 64.

⁵²⁷ Yâsîn 36/60.

⁵²⁸ Fussilet 41/38.

⁵²⁹ Ebussuud, *İrşâd*, VII, 90, 273.

⁵³⁰ Nehhâs, *Îrâbu’l-Kur’ân*, s. 14; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 241; V, 185; Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 146; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 141; V, 268; VII, 328; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kırâât*, I, 16; IV, 153; VII, 507.

mânaya etkisi olmayan bu tür fonetik farklılıklara değinmiş fakat geniş izahata girmemiştir. Bu bağlamda konu, müfessirin temas ettiği örnekler üzerinden ele alınacak, idğam, imâle, işmâm ve harekenin hazfi başlıkları altında incelenecektir.

2. 1. 1. 5. 1. İdğam ve İzhar İle İlgili Vecihler

Arap lehçelerinin çoğunda uygulanan⁵³¹ ve lügatta “kaplamak, içine almak, bir harfi diğer bir harfe katmak”⁵³² anlamlarına gelen *idğam*, mahreç ve sıfatları aynı (misleyn) veya mahreçleri aynı sıfatları ayrı (mütecâniseyn), yahut mahreç ve/veya sıfatları yakın (mütekâribeyn) olan iki harften ilkini ikinciye katarak teleffuz etmek;⁵³³ *izhar* ise, “ortaya çıkarmak” mânasında olup, “iki harfin arasını birbirinden uzaklaştırarak ayırmak” şeklinde tarif edilmektedir.⁵³⁴ Telaffuzda kolaylık amacıyla uygulanan⁵³⁵ idğamın arizî bir durum olduğu; asıl olanın izhar ile okumak olduğu belirtilmektedir.⁵³⁶ Arap kabilelerinden Temîm, Esed, Tay, Bekr b. Vâil, Abdülkays ve Tağlib, idğamlı telaffuzu; Hicaz bölgesindeki Kureyş, Sakîf, Hevâzin, Ensâr, Sa’d ve Kinâne ise izharlı telaffuzu benimsemişlerdir.⁵³⁷ Kıraat imamlarının idğamlı ve izharlı okuyuşu tercih etmelerinde, buldukları bölgedeki lehçenin etkili olduğu vurgulanmaktadır.⁵³⁸ Bazı rivâyetlerdeki farklılıklar dikkate alınmazsa, idğam uygulamasında Ebû Amr, Kisâî, Hamza, İbn Âmir ve Halef’in; izhar’da ise İbn Kesîr, Nâfi, Ebû Ca’fer, Âsım ve Ya’kûb’un öne çıktığı kaydedilmektedir.⁵³⁹

Konu hakkında bilgi veren kaynaklar idğam’ı, *idğam-ı kebîr* ve *idğam-ı sağîr* diye iki başlık altında tasnif etmişlerdir.⁵⁴⁰ *İdğam-ı kebîr*, kıraat-i seb’a imamlarından genellikle Ebû Amr’ın uyguladığı ve yan yana bulunan iki harften

⁵³¹ İbrahim Enîs, *Fi’l-lehecâti’l-Arabiyyeti*, Kahire: Mektebe Encelû, 2003, s. 63.

⁵³² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI, 366; Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi (el-Okyânüsü’l-basîti fi tercemeti’l-Kâmûsi’l-muhît)*, İstanbul: Matbaa-i Bahriyye, 1305, IV, 282; Mehmet Ali Sarı, “İdğam”, *DİA*, XXI, 471.

⁵³³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 313; II, 2; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 270; Mehmet Ali Sarı, “İdğam”, *DİA*, XXI, 471.

⁵³⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 25-26; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 294; Abdurrahman Çetin, “İzhar”, *DİA*, XXIII, 506.

⁵³⁵ Enîs, *Fi’l-lehecâti’l-Arabiyyeti*, s. 63.

⁵³⁶ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kirâât ve eseruhâ fi ulûmi’l-Arabiyye*, Kahire: Mektebetü’l-Külliyâti’l-Eseriyye, 1984, I, 89.

⁵³⁷ Râcihî, *el-Lehecât*, s. 133; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Muktebes mine’l-lehecâti’l-Arabiyye ve’l-Kur’âniyye*, Kahire: Mektebetü’l-Kâhire, 1978, s. 93; Muhaysin, *Kirâât*, I, 93-94.

⁵³⁸ Enîs, *Fi’l-lehecâti’l-Arabiyyeti*, s. 64.

⁵³⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 113-125; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 2-21.

⁵⁴⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 313; Dimyâtî, *İthâf*, I, 30.

her ikisinin harekeli olduğu idğam;⁵⁴¹ *İdğam-ı sağîr* ise, birinci harfin sâkin, ikinci harfin harekeli olduğu idğam şeklidir.⁵⁴² Ebussuud Efendi'nin, tefsirinde, *idğam-ı kebîr*'den ziyade *idğam-ı sağîr*'e daha çok yer verdiği görülmektedir.⁵⁴³ Bu bağlamda idğam konusu, kaynaklarda ele alınan bütün yönleriyle değil, müellifin temas ettiği örnekler üzerinden izah edilmeye çalışılacaktır.

İdğam konusuna örnek olabilecek uygulamalardan birisi طَائِعَةٌ ayetinde⁵⁴⁴ gerçekleşmektedir. Müellif “ت” ve “ط” harflerindeki mahreç birliğinden dolayı bu kelimenin idğamlı olarak “بَيْطَائِعَةٌ” şeklinde okunabileceğini belirtmektedir.⁵⁴⁵ Kıraat imamlarından Ebû Amr ve Hamza'nın idğam ile okuduğu bu kelimeyi diğer kurrâ idğamsız olarak (izhar ile) okumuşlardır.⁵⁴⁶

İdğam konusuna diğer bir örnek ise فَمَا اسْتَطَاعُوا kelimesinde⁵⁴⁷ görülmektedir. Müellif, bu kelimenin aslının فَمَا اسْتَطَاعُوا olduğunu, hem tahfif ile okumak hem de mahreçleri yakın olan iki harfin bir araya gelmesinden sakınmak için istifâl babından gelen “ت” harfinin hazfedilerek “فَمَا اسْتَطَاعُوا” şeklinde okunduğunu belirtmektedir. فَمَا اسْتَطَاعُوا kelimesindeki “ت” harfinin “ط” harfine idğam edilmesiyle فَمَا اسْتَطَاعُوا şeklindeki kıraati de nakleden müellif, bu kıraatte, idğam kurallarına aykırı olarak iki sakin harfin (س ve ط) bir araya geldiğine işaret etmektedir. Ayrıca müellif, فَمَا اسْتَطَاعُوا kelimesinin, “س” harfinin “ص” harfine kalbedilmesiyle فَمَا اصْطَاعُوا şeklinde okunabileceğini de ifade etmektedir.⁵⁴⁸

Kıraat imamlarından sadece Hamza bu kelimeyi “ت” harfinin “ط” harfine idğam edilmesiyle (ط'nın şeddesiyle), diğerleri ise “ت” harfinin hazfedilmesiyle

⁵⁴¹ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 116; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 313.

⁵⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 2.

⁵⁴³ İdğam-ı kebîr ile ilgili tefsirde yer alan örnekler için bk. Bakara 2/21; Nisâ 4/81; Kehf 19/19; Nûr 24/43. İdğam-ı sağîr ile ilgili tefsirde yer alan örneklerin bir kısmı için bk. Bakara 2/20, 85; Mâide 5/54; A'râf 7/3; Tevbe 9/108; Nahl 16/28; Kehf 19/97; Furkân 25/25; Neml 28/36, 62; Hucurât 49/13; Mücadele 58/1; Haşr 59/21; Kalem 68/1; Mutaffifin 83/14.

⁵⁴⁴ Nisâ 4/81.

⁵⁴⁵ Ebussuud, *İrşâd*, II, 374-375.

⁵⁴⁶ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 236; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 283; Dimyâtî, *İthâf*, I, 244.

⁵⁴⁷ Kehf 19/97.

⁵⁴⁸ Ebussuud, *İrşâd*, V, 332-333.

okumuşlardır.⁵⁴⁹ Şâz olarak değerlendirilen فَمَا اصْطَاعُوا şeklindeki kıraatin ise A‘meş ve Ebû Bekir Şu‘be’ye ait olduğu belirtilmiştir.⁵⁵⁰

Kıraat-i seb‘a imamlarından Hamza’nın فَمَا اصْطَاعُوا şeklindeki idğamlı okuyuşu, Arap diline göre iki sakin harfin bir araya gelmesiyle ilgili kurala uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiş, hatalı bulunmuştur.⁵⁵¹ Fakat kıraat âlimleri, ilgili harflerin telaffuzu noktasında, sıfat ve mahreçleri ile alakalı bir takım açıklamaları ileri sürerek idğamlı kıraatin câiz olduğunu ifade etmişler, mezkûr kıraatin mütevâtir olduğundan hareketle reddedilemeyeceğini savunmuşlardır.⁵⁵²

Yukarıda da değinildiği üzere Ebussuud Efendi, tefsirinde, iki sakin harfin bir araya gelmesiyle gerçekleşen idğamlı okuyuşun Arap dili açısından uygun olmadığına dikkat çekmiştir.⁵⁵³ Müellifin sahih olarak rivâyet edilen bir kıraati Arap dili kurallarına göre değerlendirmesi, onun bir müfessir olarak kıraatlere yaklaşımını göstermesi bakımından şayan-ı dikkattir.

Müellifin, bu başlık altında ele alınan veya tefsirinde bulunup da burada temas edilemeyen idğamlı alakalı örneklerini değerlendirdiğimizde, onun bu konuya azımsanmayacak ölçüde değindiğine şahit olmaktayız. Bu bağlamda bazen kelimenin sadece idğamlı veya izharlı okunduğunu belirtmiş, bazen de Arap dili ve grameri açısından değerlendirmeye tabi tutmuştur. Mânaya etkisi olmamasına rağmen Kur’ân’da, fonetikle/seslendirmeye alakalı kıraat vecihleri içerisinde bir hayli yer tutan bu tür lügavî farklılıklar, diğer müfessirler gibi Ebussuud Efendi’nin de dikkatini çekmiştir.

2. 1. 1. 5. 2. İmâle-Beyne-Feth İle İlgili Vecihler

Seslendirme ve edâ keyfiyetiyle alakalı olup fethada ve onu takip eden elifte ortaya çıkan,⁵⁵⁴ yazıda bulunmayıp sadece müşâfehe yoluyla öğrenilebilecek lügavî kullanımlardan birisi de *imâle*dir. Arap toplumunda, ilk dönemlerden

⁵⁴⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 401; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 355; Dimyâtî, *İthâf*, II, 227.

⁵⁵⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, VII, 550; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, V, 311.

⁵⁵¹ Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, II, 312.

⁵⁵² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 355; Dimyâtî, *İthâf*, II, 227.

⁵⁵³ Ebussuud, *İrşâd*, V, 333.

⁵⁵⁴ Mehmet Ali Sarı, “İmâle”, *DİA*, XXII, 177.

itibaren lehçesel bir olgu olarak kullanılan *imâle*,⁵⁵⁵ doğal olarak Kur'ân kıraatine de yansımıştır.

Îmâle, fethayı kesraya ve elifi “ى” harfine yaklaştırarak seslendirmek⁵⁵⁶ mânasında olup, *imâle-i kübrâ* ve *imâle-i suğrâ* diye iki başlık altında ele alınmaktadır. a) *Îmâle-i kübrâ*; fethanın kesraya, med harflerinden elifin “ى” harfine tamamen meylettirilmesi, iyice yaklaştırılmasıdır. b) *Îmâle-i suğrâ* ise, harekenin imâlesiz haliyle *imâle-i kübrâ* arası bir sesle telaffuz edilmesidir.⁵⁵⁷

Kelimenin halis bir fetha ile imâlesiz şekilde okunması anlamına gelen feth ise, *feth-i şedîd* ve *feth-i mutavassıt* kısımlarına ayrılır. a) Feth-i şedîd: Med ile okunan *isti lâ* harflerinin⁵⁵⁸ “â” sesiyle kalın bir şekilde telaffuz edilmesidir ki bu *tefhîm* diye de tanımlanmaktadır. b) Feth-i mutavassıt: Fethalı harfın *feth-i şedîd* ile *imâle-i suğrâ* arası bir sesle okunmasıdır ki *istifâl* (ince okunan) harflerinde uygulanan okunma şeklidir. Buna *beyne* veya *taklîl* de denmektedir.⁵⁵⁹ Arap dilinde esas olan ve daha üstün kabul edilen *feth* ile (imâlesiz) telaffuz, Hicazlılardan Kureyş, Sakîf, Hevâzin ve Kinâne kabileleri tarafından uygulanırken; Temîm, Esed, Kays, Tay, Bekr b. Vâil ve Abdülkays kabileleri *imâle* ile telaffuzu tercih etmişlerdir.⁵⁶⁰

Kıraatlerin tevcihni yaparken yeri geldikçe lehçe-kıraat ilişkisine değinen Ebussuud Efendi, *imâle*, *feth*, *tefhîm* ve *beyne* kavramlarını kullanmak sûretiyle konuya ilişkin örnek teşkil edebilecek ayetlere tefsirinde yer vermektedir.⁵⁶¹

Îmâle uygulaması için müfessirin değindiği örneklerden birisi قَالَتْ يَا وَيْلَتَى “(İbrahim’in hanımı) dedi ki: Vay başıma gelenler!”⁵⁶² ayetindeki “وَيْلَتَى”

⁵⁵⁵ Muhaysin, *Kırâât*, I, 97.

⁵⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 36; Sarı, “*Îmâle*”, XXII, 177.

⁵⁵⁷ Muhaysin, *Kırâât*, I, 97; Dimyâtî, *İthâf*, I, 247.

⁵⁵⁸ Bunlar, (حَص - ضَغَط - قَط) harflerinden oluşmaktadır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 228.

⁵⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 36; Muhaysin, *Kırâât*, I, 97; Dimyâtî, *İthâf*, I, 247; Râcihî, *el-Lehecât*, s. 134.

⁵⁶⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 118; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, I, 124, 170, 386; III, 298; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 36; Süyûtî, *el-İtkân*, II, 583; Muhaysin, *Muktebes*, s. 94; Enîs, *Lehecât*, s. 60; Râcihî, *el-Lehecât*, s. 140-141; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, s. 230.

⁵⁶¹ Tefsirdeki örnekler için bk. Âl-i İmrân 3/39; A'râf 7/93, 156; Yûnus 10/1; Hûd 11/72; Yûsuf 12/19; İsrâ 17 /72; Meryem 19/1; Tâhâ 20/1, 125; Şu'arâ 26/1; Neml 27/1; Ahzâb 33/22, 53; Gâfir 40/1; Haşr 59/14; Abese 80/25.

⁵⁶² Hûd 11/72.

kelimesidir. O, Ebû Amr ve Âsım'ın bu kelimeyi imâle ile (fethayı kesraya meylettirerek) “وَيْلِيَّ” şeklinde okuduklarını bildirmiştir. Ayrıca, “وَيْلِيَّ” kelimesindeki elifin izâfet “ى” sından (mütakellim “ى” sı) bedel olduğunu ve Hasan-ı Basrî'nin bu kelimeyi aslı üzere “وَيْلِيَّ” şeklinde okuduğunu belirtmiştir.⁵⁶³ Burada şunu belirtmek isabetli olacaktır: Hasan-ı Basrî'nin “وَيْلِيَّ” şeklindeki kıraati ile Ebû Amr ve Âsım'ın “وَيْلِيَّ” kıraati bir değildir. Birinci okuyuşta imâle olmaksızın kelimenin aslı üzere okunması, diğer okuyuşta ise imâle ile okunması kastedilmekte olup bu fonetik fark salt metin üzerinden fark edilememektedir.

“وَيْلِيَّ” kelimesinin vakıf halindeki okunuşuna da değinen müfessir, buradaki elifin *nüdbe*⁵⁶⁴ elifi olduğunu ve vakıf halinde *hâ-i sekt*⁵⁶⁵ ile “يَا وَيْلَتَا” şeklinde okunduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁶ “وَيْلِيَّ” kelimesi hakkında bilgi veren Zeccâc, bu kelimenin Hz. Osman'ın tertip ettiği Mushafta “ى” ile yazıldığını, kıraatte ise elif ile okunduğunu, imâle ile ya da imâlesiz okunabileceğini bildirmiştir. Ayrıca, *hâ-i sekt* ile vakfetmenin mushafa muhâlif olmamak şartıyla câiz olduğunu, tercih edilenin “هـ” ile vakfetmek olduğunu, zaruret halinde ise “هـ” sız vakfedilebileceğini kaydetmiştir.⁵⁶⁷ Kıraat-i aşere imamlarından Ya'kûb'un râvisi Ruveys'e ait olduğu belirtilen⁵⁶⁸ bu vakıf uygulamasının, Ebussuud tarafından “قيل / denildi” ifadesiyle nakledilmesi, onun, bu kıraati tasvib etmediği şeklinde yorumlanabilir.

Kıraat-i seb'a imamlarından Hamza ve Kisâî'nin, aşere imamlarından da Halef'in, bahsi geçen kelimeyi imâle ile (imâle-i kübrâ), diğerlerinin ise imâlesiz

⁵⁶³ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 354. Ayrıca bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 63; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s. 425; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 217; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 244; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, VI, 357.

⁵⁶⁴ Nüdbe, kişinin kendisinin veya başkasının uğradığı felaket ve musibetten duyduğu acıyı açıklamak için yaptığı nidaya denir. Nüdbe için genellikle “vâv”, nadir olarak “yâ” harfi kullanılır. Bk. Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv Edatlar*, İstanbul: MÜİFVY., 2010, s. 345-346.

⁵⁶⁵ Bazı kelimelerin son harekesini muhafaza etmek için kelimenin sonuna ziyade olunan sakin “hâ” harfine *hâ-i sekt* denir. Bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 344; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 464, II, 101; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 348.

⁵⁶⁶ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 354. Ayrıca bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 244; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, VI, 357.

⁵⁶⁷ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 63.

⁵⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 287; Dimyâtî, *İthâf*, II, 131-132.

(fetha ile) okudukları kaynaklarda belirtilmektedir.⁵⁶⁹ Bu bilgi üzerine, Ebussuud Efendi ve diğer bazı müfessirlerin, bu kelimeyi imâle ile okuyanların Ebû Amr ve Âsım olduğunu belirtmeleri⁵⁷⁰ bir tezat gibi görünse de kıraat kaynakları, Dûrî'nin bu kelimeyi Ebû Amr rivâyetiyle *imâle-i kübrâ* ve *imâle-i suğrâ* ile okuduğunu kaydetmektedir.⁵⁷¹ Aynı şekilde Âsım da, *imâle-i suğrâ* ile okuyanlar arasında zikredilmektedir.⁵⁷² Bu durumda Ebussuud, ya diğer tefsirlerdeki Ebû Amr ve Âsım rivâyetini aynen nakletmiş, ya da buradaki imâleden, *imâle-i suğrâ*'yı kastetmiştir.

İmâle okuyuşu ile ilgili diğer bir örnek “طه” haruf-i mukattaada bulunmaktadır.⁵⁷³ Tefsirinde, “طه”nın irabına yönelik detaylı açıklamalara başlamadan önce, harflerin telaffuzunu izah eden müellif, her iki harfin de *tefhim* ile (imâlesiz) okunduğunu zikretmekle söze başlamış ve bu meyanda kıraat imamlarından Kâlûn, İbn Kesîr, İbn Âmir, Hafs ve Ya'kûb'un isimlerini beyan etmiştir. Ebû Amr ve Verş'in, “ط” harfini *isti'lâ* sıfatından dolayı imâlesiz, “ه” harfini ise imâle ile okuduğunu, geriye kalan kıraat imamlarının ise her iki harfi imâle ile okuduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁴ Müellifin, Hafs'ın da içerisinde bulunduğu kıraat imamlarının isimlerini zikretmek sûretiyle, imâlesiz okuyuşu öncelikle belirtmesini, tercihinin metne yansımaları olarak değerlendirmemiz mümkündür.

“طه” harflerinin farklı fonetik usullerle telaffuz edilmesinin lügavî yönüne dikkat çeken kaynaklar,⁵⁷⁵ söz konusu harflerin *imâle*, *beyne* ve *feth* ile okunmasıyla alakalı çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır.⁵⁷⁶ Birbirine

⁵⁶⁹ Dâni, *et-Teysîr*, 40; Dimyâtî, *İthâf*, II, 131-132.

⁵⁷⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 244; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, VI, 357; Ebussuud, *İrşâd*, IV, 354.

⁵⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 64; Dimyâtî, *İthâf*, II, 131-132.

⁵⁷² Dimyâtî, *İthâf*, I, 248. İmam Âsım imâle yapanlar arasına dâhil olmakla birlikte, ikinci râvisi olan Hafs, ondan sadece Hûd sûresinin 41. ayetindeki “*mecrâhâ*” kelimesini imâle ile rivâyet etmiştir. Bilgi için bk. Dimyâtî, *İthâf*, II, 125.

⁵⁷³ Tâhâ 20/1.

⁵⁷⁴ Ebussuud, *İrşâd*, V, 396.

⁵⁷⁵ Fârisî, *el-Hücce*, V, 217-218; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXII, 2.

⁵⁷⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1983, II, 174; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 349; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s. 576; Fârisî, *el-Hücce*, V, 217-218; Dâni, *et-Teysîr*, 103; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 63; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXII, 2; Dimyâtî, *İthâf*, II, 243; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, V, 405.

yakınlık arzeden bu değerlendirmelerin kısmen ya da aynen Ebussuud Efendi'nin tefsirine yansıdığı müşahede edilmektedir.

2. 1. 1. 5. 3. İşmâm ile İlgili Vecihler

Lehçelerin sergiledikleri telaffuz keyfiyetlerinden birisi de *ışmâm*'dir.⁵⁷⁷ Sözlükte, bir şeyi koklatmak⁵⁷⁸ mânasına gelen *ışmâm*,⁵⁷⁹ sükûndan sonra, zamme harekeye işaret etmek üzere dudakların öne doğru toplanmasını ifade etmektedir.⁵⁸⁰ İshmâm ile okunan ayetlere değinen Ebussuud Efendi, yeri geldikçe *ışmâm*'ın ilkelerine dair bazı açıklamalarda bulunmaktadır.⁵⁸¹

Sadece zamme harekede vuku bulan⁵⁸² ve bir fem-i muhsin'den⁵⁸³ işitmek sûretiyle icra edilebilecek olan⁵⁸⁴ *ışmâm*'ın dört çeşidi vardır:

1. Vâkıf halinde, kelimenin zamme harekesine işaret ederek dudakların öne doğru toplanmasıyla yapılan *ışmâm*: نَسْتَعِينُ - مِنْ قَبْلِ kelimelerinde olduğu gibi.

2. Harekenin diğer harekeye karıştırılmasıyla yapılan *ışmâm*: جِيل⁵⁸⁵ ve سِيء⁵⁸⁶ kelimelerinde olduğu gibi.⁵⁸⁷

⁵⁷⁷ İshmâm hakkında bilgi için bk. Dâni, *et-Teysîr*, 32,51-52; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 138; Dimiyâtî, *İthâf*, I, 125; Muhaysin, *Kirâât*, I, 100-101; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 270-272; Fatih Çollak, "Revm", *DİA*, XXXV, 32.

⁵⁷⁸ İshmâm yapan kişi, dudağıyla harekeye işaret etmek sûretiyle, sonraki harfe hareke kokusu vermektedir. Bilgi için bk. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 222.

⁵⁷⁹ Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, IV, 359.

⁵⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 138; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 270.

⁵⁸¹ Ebussuud Efendi'nin *ışmâm* ile okunduğuna işaret ettiği ayetler için bk. Nisâ 4/122; Hûd 11/77; Yûsuf 12/11; Kehf 18/2, 5; Sebe' 34/54; Gâşiye 88/22.

⁵⁸² İshmâm ve Revm'i (harekenin 1/3 lük kısmını telaffuz etmek sûretiyle harekeyi hafif bir sesle belli etmek) aynı mânada kullananlara göre *ışmâm*, kesra ve fetha harekede de yapılabilir. Ancak meşhur olan görüş, ses çıkartmaksızın dudakla ötre harekeye işaret etmektir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 341; II, 138.

⁵⁸³ Kur'an tilâvetini kurallarına uygun olarak en güzel tarzda icrâ eden üstat demektir. Bk. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 58.

⁵⁸⁴ Çollak, "Revm", XXXV, 32.

⁵⁸⁵ Sebe' 34/54.

⁵⁸⁶ Hûd 11/77; Ankebût 29/33.

⁵⁸⁷ Bu kelimelerin tamamı, tekrarlarının dışında şu yedi kelimedir: - سِيءٌ - جِيءٌ - جِيلٌ - سِيءٌ - غِيضٌ - قِيلٌ. Bu yedi kelimeyi Kisâî, İbn Âmir'in râvisi Hişâm ve Ya'kûb'un râvisi Ruveys işmâm ile okumuştur. İbn Âmir'in diğer râvisi İbn Zekvân sadece "جِيلٌ", "سِيءٌ", "سِيءٌ" ve "سِيءٌ" kelimelerinde; Nâfi ve Ebû Ca'fer ise sadece "سِيءٌ" ve "سِيءٌ" kelimelerinde işmâm yapmıştır. Diğerleri ise hâlis esre ile okumuşlardır. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 191; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 237; Dimiyâtî, *İthâf*, I, 379.

Örneğin, sülâsî mâzi ve orta harfi illetli olan “حول” fiilinin meçhûl hâli “حَوْلٌ” iken değişim sonrası, “حِيلٌ” olmuştur. Kaynakların belirttiğine göre Kureyş, Kinâne ve civarındaki bazı kabileler bu kelimeyi Kur’ân’da yazıldığı gibi (حِيلٌ şekliyle) telaffuz ederken; Kays, Ukayl, Esed ve civar kabileler ise “حَوْلٌ”deki ilk harfin zamme harekesiyle “حِيلٌ”deki ilk harfin kesra harekesini mezcederek işmâm ile “حِيلٌ” şeklinde telaffuz etmişlerdir.⁵⁸⁸

Ebussuud Efendi, harekelerin karıştırılmasıyla uygulanan bu işmâm şekline, sadece حِيلٌ ve حَيْءٌ kelimelerini örnek vermek sûretiyle değinmektedir. Birinci kelimenin, “ح” harfinin zammesiyle işmâm yapılarak okunduğunu,⁵⁸⁹ ikinci kelimeyi ise kıraat imamlarından Nâfi, İbn Âmir, Kisâî ve Ebû Amr’ın “س” harfinin zammesiyle işmâmlı okuduğunu belirtmektedir.⁵⁹⁰ Müellif, sahih olan bu iki kelimedeki işmâmlı kıraati naklederken, حِيلٌ kelimesi için “قرئ” kelimesi için ise “قرأ” ifadesini kullanmaktadır. Aynı şekilde, meçhûl ifadeyi kullandığı yerde kıraat imamlarının isimlerini belirtmezken, mâlum ifadeyle naklettiği kelime için kıraat imamlarının isimlerini zikretmektedir. Ayrıca kaynaklarda, işmâmla okuyanlar arasında Ebû Amr’ın râvileri İbn Hişâm ve İbn Zekvân zikredilirken,⁵⁹¹ müellif, râvilerinin yerine Ebû Amr’ın ismini belirtmektedir. Çalışmamızda, “Kıraatleri Nakletmede Kullandığı Kavramlar” başlığı altında da ifade edildiği üzere, kıraatlerin tasnifinde belli bir sistematik takip etmeyen müfessir, genel olarak kıraat imamlarının isimlerini zikrettiği yerlerde mâlum, isim zikretmediği yerlerde ise meçhûl ifade tarzını benimsediği görülmektedir.

3. Harfin diğer harfe kısmen dönüştürülmesiyle yapılan işmâm: “ص” ile “ز” harfi arasında gerçekleşen⁵⁹² bu işmâm uygulaması için “الصراط”,⁵⁹³ “صراط”,⁵⁹⁴

⁵⁸⁸ Dimyâtî, *İthâf*, I, 378-379; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kirâât*, s. 89-90; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 191; Muhaysin, *Kirâât*, I, 102-103; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, I, 44-45.

⁵⁸⁹ Ebussuud, *İrşâd*, VII, 37.

⁵⁹⁰ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 357.

⁵⁹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 191; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 237; Dimyâtî, *İthâf*, I, 379.

⁵⁹² Kıraat ve tecvid ilminde buna sâd-ı müşemmeme (işmâm edilen sâd) denir. Âsım kıraatinde bulunmayan bu uygulamada, “ص” harfinin mahrecinden nâkis bir “ص”, “ز” harfinin mahrecinden

“مصيطر”⁵⁹⁵ ve kendisinden sonra harekeli “د” harfi gelen “ص” harfinin bulunduğu “أَصْدَقُ”⁵⁹⁶ ve “يَصْدُقُونَ”⁵⁹⁷ gibi kelimeler⁵⁹⁸ zikredilmektedir.⁵⁹⁹ Mezkûr kelimelerdeki “ص” harfini aslı üzere okumanın Kureyş; kısmen “ز” harfine dönüştürerek işmâm ile okumanın ise Kays lügatı olduğu belirtilmektedir.⁶⁰⁰

Mânaya bir etkisi olmamasına rağmen, yeri geldikçe bu tür lehçesel uygulamalara tefsirinde yer veren Ebussuud Efendi, yukarıdaki ayetler bağlamında da işmâm kuralına işaret etmektedir. “الصراط” kelimesinin ilk geçtiği yer olan Fâtihâ sûresinde konuya değinen müfessir, kelimenin aslının “السرط” olduğunu, “مسيطر” kelimesinin “مصيطر” olması gibi,⁶⁰¹ “س”den sonra gelen “ط” harfinden dolayı “س” harfinin “ص” harfine dönüştürülmesiyle kelimenin “الصراط” şeklinde okunduğunu belirtmektedir. Bu izahtan sonra müellif, kendisinden çevrilmiş olana -yani “س” harfine- yaklaşması için “ص” harfinin işmâm yapılarak “ز” sesiyle okunduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde “الصراط” kelimesinin üç vecihle (س / ص ve ز harfleri ile) okunduğuna işaret eden müellif, bunların en fasih olanının

---

de nâkis bir “ز” çıkarılır ve birbirine mezcedilir ki, bu karışımdan başka bir harf çıkar. Bk. Neşşâr, *el-Büdûrû’z-Zâhire*, s. 15; Abdülfettâh Pâlûvî, *Zübdetü’l-İrfân*, İstanbul: ts., s. 7; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, s. 224.

⁵⁹³ Fâtihâ 1/6.

⁵⁹⁴ Fâtihâ 1/7.

⁵⁹⁵ Tûr 52/37; Ğâşiye 88/22.

⁵⁹⁶ Nisâ 4/87, 122.

⁵⁹⁷ En’âm 6/46, 157.

⁵⁹⁸ Bu tür kelimeler on iki adet olup şu ayetlerde geçmektedir: Nisâ 4/87, 122; En’âm 6/46, 157; Enfâl 8/35; Yûsûf 12/37, 111; Hicr 15/94; Nahl 16/9; Kasas 28/23; Zilzâl 99/6. Örneğin Ebussuud Efendi, bu kurala uyan kelimeler hakkında sadece Nisâ 4/122. ayetteki “أَصْدَقُ” kelimesinin işmâmlı okunuşuna tefsirinde yer vermiştir. O ayrıca bu kelime olduğu gibi, kendisinden sonra “د” harfi gelen bütün “ص”ların işmâm ile okunacağını belirtmekle işmâmla ilgili temel bir ilkeye işaret etmiştir. Bk. Ebussuud, *İrşâd*, II, 430.

⁵⁹⁹ Kıraat-i seb’a imamlarından Hamza’nın birinci râvisi Halef, Kur’ân’daki bütün “الصراط” ve “صراط” kelimelerini; ikinci râvisi Hallâd ise, sadece Fâtihâ sûresindeki “الصراط” kelimesini; Hamza, Kisâi, Ya’kûb’un râvisi Ruveys ve Halefû’l-Âşir, kendisinden sonra harekeli “د” gelen bütün “ص”ları işmâm ile okurlar. Bilgi için bk. Dimyâtî, *İthâf*, I, 517; Pâlûvî, *Zübdetü’l-İrfân*, s. 7, 48.

⁶⁰⁰ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, s. 14; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 121; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 143; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kırâât*, II, 122.

⁶⁰¹ Ğâşiye 88/22. Ebussuud Efendi bu kelimenin aslı üzere “س” ile okunduğunu, ayrıca işmâm ile okunduğunu belirtmektedir. Bk. Ebussuud, *İrşâd*, VIII, 379.

aynı zamanda Kureyş lehçesi olan “ص” ile okunan vecih olduğunu ve kelimenin İmam Mushafta bu şekliyle sabit olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰² Görüldüğü üzere müellif, başka bir ayetten delil getirmek sûretiyle kelimenin aslının “س” ile olduğunu ifade etmesine rağmen, Kureyş lehçesiyle okunan ve İmam Mushaf’a uygun olan kıraati tercih etmiştir.

Konunun ele alındığı eserlerdeki ifadelerden anlaşıldığı üzere pek çok âlim, İmam Mushaf’ta “ص” ile yazılan mezkûr kelimenin aslının “الصرط” olduğunu, Mushaf hattına ittibâ için “الصرط” vechini tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.⁶⁰³ Yine kaynakların çoğu, kelimenin işmâmlı okunuşuna değinirken, işmâmlı okuyuşun hangi kabilenin lehçesi olduğunu belirtmemiştir.⁶⁰⁴ Bunun yanında “الصرط” kelimesinin, Arap lehçelerinin çoğuna göre “س”; Kays ve Ukayl lehçelerine göre işmâm; Kureyş lehçesine göre ise “ص” ile telaffuz edildiği belirtilmiştir.⁶⁰⁵ İlgili kelimeyi, kıraat-i aşere râvilerinden Kunbul ve Ruveys “س”; Halef ve Hallâd işmâm; diğerleri ise “ص” ile okumuşlardır.⁶⁰⁶

Mezkûr kelimedeki işmâmlı kıraatin tevcihini yapan kaynakların, iki görüş çerçevesinde meseleyi değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Birinci görüşe göre “س”, aralarındaki safîr⁶⁰⁷ sıfatı ortaklığından dolayı “ز” harfine kalbedilmiştir. Çünkü

⁶⁰² Ebussuud, *İrşâd*, I, 66.

⁶⁰³ Kisâi, *Me’âni’l-Kur’ân*, s. 60; Ebü’l-Hasen Saîd b. Mes’ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâ’a, Mektebetü’l-Hancî, Kâhire 1990, I, 17; İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 107; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 34-35; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 121; Ebü Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 143; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, I, 65.

⁶⁰⁴ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s.105-107; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 34-35; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 121; Ebü’l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-Beyân fî Garîbi İ’râbi’l-Kur’ân*, thk. Tâhâ Abdülhamîd, Kâhire: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmme, 1980, I, 38; Ebü’l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah el-Ukberî, *et-Tibyân fî İ’râbi’l-Kur’ân*, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Beyrût: Dâru’l-Cil, 1987, I, 8; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, I, 65; Dimyâtî, *İthâf*, I, 365.

⁶⁰⁵ Muhaysin, *Kirâât*, I, 100-103; Muhaysin, *Muktebes*, s. 99.

⁶⁰⁶ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 105-107; Dimyâtî, *İthâf*, I, 365; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâât*, II, 122.

⁶⁰⁷ Lügatta, ıslık ve kuş sesi demek olan olan safîr, dil ucu ile ön alt dişlerin arasından kuvvetli bir şekilde çıkan sestir. Bu sesin çıkışında kuş ve ıslık sesini andıran bir şekil aldığı için “sâd”, “sîn” ve “zây” harflerine safîr harfleri denmiştir. Bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 210; Harflerin sıfatları hakkında bilgi için bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 228-230; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, ss. 113-126.

”ز” harfi, *cehr*⁶⁰⁸ sıfatından dolayı “ط” harfine daha çok benzemektedir. Bu yüzden “ط” harfinin yanına “س” yerine “ز” harfi getirilmiştir.⁶⁰⁹ Arap dili ve tefsir âlimi Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs (ö. 338/950), halis “ز” harfi ile yapılan bu işmâma, sakin olmadıkça “ص”ın “ز” harfine kalbedilmesinin caiz olmadığı gerekçesiyle katılmamıştır.⁶¹⁰ Diğer görüşe göre ise, “ص” *hems*,⁶¹¹ “ط” ise *cehr* sıfatlı harflerdendir. Bu nedenle “ط” harfine uygun olsun diye “ص”, kendisinde *cehr* sıfatı bulunan “ز” ye işmâm edilerek okunmuştur. Tefsir ve kıraat âlimi Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), “ز”, “س” harfinin mahrecinden olduğu ve “ص” harfi de ona *safîr* sıfatıyla uyum sağladığı için bu uygulamayı güzel bulduğunu belirtmiştir.⁶¹² Ebussuud Efendi’nin, yukarıda, konu ile ilgili ifadelerinden, ikinci görüşe uygun bir tevcih yaptığı anlaşılmaktadır. Bu konudaki tafsilatlı görüşleri tefsirinde muhtasar olarak zikreden müellif, kelimenin halis “ز” harfi ile okunmasına temas etmemiş, işmâm ile okunmasına değindikten sonra, halis “ص” ile okumanın Kureyş lehçesi olduğunu ve Mushaf hattını dikkate alarak bunun fasih kıraat olduğunu beyan etmekle yetinmiştir.

4. Sukûn ile hareke arasında, harekeyi gizlemek sûretiyle yapılan işmâm: Bu işmâm uygulamasına örnek olarak, “لَا تَأْتِي” kelimesi⁶¹³ verilmektedir. Ebû Ca’fer’in dışındaki kıraat-i aşere imamları, bu kelimeyi iki vecih üzere okumaktadır. Birincisi, ilk “ن” harfini diğer “ن” harfine idğâm ederken, birinci “ن” harfinin harekesinin zamme olduğuna işaret etmek üzere, dudakları ileriye uzatıp geriye çekmek sûretiyle işmâm kuralını uygulamaktır. Diğeri ise, ilk “ن” harfini

⁶⁰⁸ Lügatta, açıklamak, ortaya çıkarmak anlamına gelen *cehr*, harfi harekeli olarak telaffuz ederken, mahrece dayanmanın kuvvetli olması sebebiyle, nefesin tamamının veya çoğunun hapsolmesine denir. Hems sıfatlı harflerin dışındaki on sekiz harf bu guruba girer. Bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 202.

⁶⁰⁹ Fârisî, *el-Hüccce*, I, 50; İbnü’l-Enbârî, *el-Beyân fî Garîbi İ’râbi’l-Kur’ân*, I, 38; Ukberî, *et-Tibyân*, I, 8.

⁶¹⁰ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 2008, s. 14.

⁶¹¹ Lügatta, sesi gizlemek mânasına gelen *hems*, *cehr* sıfatının zıddı olup, harfi seslendirirken mahrece dayanmanın zayıflığı sebebiyle nefesin akmasına denir. Bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 201.

⁶¹² Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 34-35.

⁶¹³ Yûsuf 12/11.

açık bir şekilde -izhâr ile- okurken, zayıf bir sesle ve süratlice okumak sûretiyle *ihtilâs*⁶¹⁴ yapmaktır.⁶¹⁵ Ebû Ca'fer ise “ن” harfini normal şeddeli haliyle -işmâm veya ihtilâs yapmadan- okumaktadır.⁶¹⁶

Kıraat ve tefsir kaynaklarında detaylı bir şekilde izah edilen⁶¹⁷ mezkûr kelimeye, Ebussuud Efendi de tefsirinde yer vermektedir. O, “لَا تَمْتَمُ” kelimesinin meşhur kıraate göre⁶¹⁸ idğâm ve işmâm ile okunduğunu, Nâfi'nin ise bu kelimeyi işmâm'ın terki ile -ihtilâs/revm ile- okuduğunu belirtmiştir. Ayrıca müellif, bu kelimenin idğamsız -izhâr ile لَا تَمْتَمُ şeklinde- okunuşunun şâz kıraat olduğunu ifade etmiştir.⁶¹⁹

Görüldüğü üzere müfessir, “لَا تَمْتَمُ” kelimesinin tevcihini yaparken, yukarıda değinilen Ebû Ca'fer'in kıraati dışındaki kıraat vecihlerine yer vermiştir. Kıraatleri naklederken şâz kavramını nadiren kullanan müfessir,⁶²⁰ bu kavramı kullanmakla izhâr ile kıraatin sahih olmadığına ve bu kıraati tercih etmediğine dikkat çekmiştir.⁶²¹

⁶¹⁴ Lügatta, çalmak, aşırılmak anlamındaki “hals” mastarından türeyen ihtilâs, terim olarak, harekeyi gizli ve hafif bir sesle belli etmek, hareketin çoğunu veya üçte ikisini telaffuz etmek, harekeyi süratle okumak şeklinde tarif edilmiştir. Bilgi için bk. Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 268; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 166, 225; Çollak, “Revm”, XXXV, 32. İhtilâs, revm olarak ta nitelendirilmiştir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 341; Dimyâtî, *İthâf*, II, s. 141.

⁶¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 34; Pâlûvî, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 72; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 268; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s.225; Çollak, “Revm”, XXXV, 32.

⁶¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 346; Dimyâtî, *İthâf*, II, s. 141.

⁶¹⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, II, 38; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, III, 94-95; İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 345; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, s. 442; Fârisî, *el-Hücce*, IV, 400-401; Dâni, *et-Teyisr*, 90; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 259; Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 138; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 245; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, VI, 447-448; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 346; Dimyâtî, *İthâf*, II, s. 141; Neşşâr, *el-Büdüru'z-Zâhire*, s. 161; Pâlûvî, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 72; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, IV, 189-192.

⁶¹⁸ Ebussuud Efendi'nin burada “meşhur kıraat”ten kastettiği, kıraat-i seb'a imamlarıdır. Kaynaklar, “meşhur kıraat” yerine farklı kavramları kullanarak kıraat-i seb'a imamlarına atıfta bulunmaktadır. Bilgi için bk. Fârisî, *el-Hücce*, IV, 400-401; Dâni, *et-Teyisr*, 90; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 245; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, VI, 447-448; Dimyâtî, *İthâf*, II, s. 141.

⁶¹⁹ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 400.

⁶²⁰ Müfessirin, şâz kavramını kullandığı diğer ayetler: Nisâ 4/140; Mâide 5/114; A'râf 7/186.

⁶²¹ Şâz olarak değerlendirilen izhar'lı kıraat, Übey b. Kâ'b, Talha b. Musarrif, Hasan-ı Basrî ve A'meş'e nispet edilmektedir. Bilgi için bk. Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, s. 442; İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'an*, s. 67; Ukberî, *İ'râbu'l-Kirâati's-Şevâz*, I, 686; Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 138; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 245; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, VI, 448; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, IV, 191.

2. 1. 1. 5. 4. Harekenin Hazfedilmesi İle İlgili Vecihler

Kelimenin seslendirilmesiyle alakalı olup lehçelere taalluk eden kıraat ihtilâflarının bir diğeri ise harekenin hazfedilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda bazı lehçelerde, üç harfli bir kelimenin orta harfi sükûn ile okunurken, bazı lehçelerde ise aynı harf hareke ile okunabilmektedir. Ebussuud Efendi, mâna üzerinde bir etkisi olmamasına rağmen, yeri geldikçe bu tür özellik arzeden kelimelere işaret etmektedir. Kur'ân'da, örnek verilebilecek kelime sayısı çok olmakla beraber konu, müellifin tefsirinde ele aldığı örnekler üzerinden işlenecektir.⁶²²

Bu bağlamda müfessir, وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا “İnsanlara güzel söz söyleyin”⁶²³ ayetindeki “حُسْنًا” kelimesinin “ح” ve “س” harflerinin fethasıyla “حُسْنًا”; her iki harfin zammesiyle “حُسْنًا”, ayrıca “حُسْنَى” şeklinde okunabileceğini ifade etmiş, “حُسْنًا” şeklinde okumanın Hicaz ehlinin lügatı olduğunu belirtmiştir.⁶²⁴

Kıraatler hakkında değerlendirme yapan kaynaklar, sahih olarak kabul edilen “حُسْنًا” şeklindeki kıraatin, Hamza, Kisâi, Ya'kûb, Halef ve A'meş'in kıraati;⁶²⁵ şâz olarak kabul edilen ve Hicaz ehlinin lügatı olan “حُسْنًا” şeklinde kıraatin ise tabînden 'Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) ve tebe-i tabînden Îsâ b. Ömer'in (ö. 149/766) tercihi olduğunu kaydetmiştir. Übey b. Kâ'b, Talhâ b. Musarrif, Hasan-ı Basrî ve Ahfeş'e (ö. 215/830) ait olduğu belirtilen “حُسْنَى” şeklindeki kıraatin ise şâz olduğu ifade edilmiştir.⁶²⁶

Görüldüğü gibi müfessir, kelimenin lehçe ile olan irtibatına dikkat çekmek sûretiyle sahih-şâz ayrımı gözetmeksizin farklı okunuşlarına işaret etmiş, ancak konuyla ilgili detaylı bilgi vermemiştir.

⁶²² Diğer örnekler için bk. Bakara 2/168, 185, 249, 253, 260, 265; Âl-i İmrân 3/62, 151, 198; Nisâ 4/11, 69, 90; Mâide 5/2, 3, 42; Enfâl 8/11, 16, 41; Tevbe 9/61, 109; Yûsuf 12/27; Ra'd 13/6; Nahl 16/80; İsrâ 17/13, 64; Kehf 18/19, 33, 51, 73, 88; Enbiyâ 21/30; Hac 22/5; Nûr Nûr 24/2; Kasas 28/32; Lukmân 31/7, 14, 31; Sebe' 34/16; Fâtır 35/1; Yâsîn 36/55, 62; Zuhruf 43/33; Zâriyât 51/7; Hucurât 49/4; Münâfikûn 63/4; Târik 86/7.

⁶²³ Bakara 2/83.

⁶²⁴ Ebussuud, *İrşâd*, I, 278.

⁶²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 248; Dimyâtî, *İthâf*, II, s. 401.

⁶²⁶ İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 15; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, I, 139, 140.

Harekenin hazfedilmesiyle alakalı diğer örnek, *وَمَتَّعُوهُمْ عَلَىٰ الْمَوْسَىٰ قَدْرَهُ وَعَلَىٰ الْمُنْتَهَىٰ*, *“(Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin.”*⁶²⁷ ayetindeki “قَدْرُهُ” kelimesinde bulunmaktadır. Müfessir, bu kelimenin “د” harfinin sükûnu ile “قَدْرُهُ” şeklinde okunabileceğini ifade etmiş, hangi lehçeye ait olduğu konusunda bir açıklama yapmamıştır.⁶²⁸

Kelimenin telaffuzundaki bu farklılık, kıraat-i aşere içinde yer almış olup, ayette iki defa tekrar edilen bu kelimeyi, İbn Kesîr, Nâfi, Ebû Amr ve Âsım, “د” harfinin sükûnu ile; İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Hafs, İbn Zekvân, Halef ve Ebû Ca‘fer ise “د”’ın fethası ile okumuştur.⁶²⁹

Bahsi geçen kelime hakkında değerlendirme yapan âlimler, kelimenin sakin ve harekeli okunuşunun hangi lehçeye ait olduğu hakkında bilgi vermemişler, her iki kıraatin de aynı anlama geldiğini⁶³⁰ ve iki lügat olduğunu dile getirmişlerdir.⁶³¹ Her ne kadar Ebussuud, kelimenin lügat yönüne dair bir açıklama yapmasa da, kaynaklardaki değerlendirmeler, kelimenin lehçelerle olan irtibatını ortaya koymaktadır. Bu durumda müfessirin, aynı usulle okunan kelimelerden bir kısmının lehçe yönüne işaret ettiği, çoğunlukla bilineni tekrar etmemek veya tefsirini muhtasar kılmak gayesiyle açıklama yapmadığı anlaşılmaktadır.

Edâ keyfiyeti ve seslendirmeye dayalı kıraat farklılıklarıyla alakalı yukarıda verdiğimiz başlıklardan anlaşılmaktadır ki, kıraatler, sadece Kureyş veya ona bağlı lehçelerin değil, faklı lehçelerin özelliklerini de yansıtılmaktadır. Bu bağlamda kıraatler ve lehçeler, birbirine kaynaklık etmesi cihetiyle sıkı bir ilişki içerisinde. Bu ilişkinin Ebussuud Efendi’nin de dikkatini celbettiğini ve onun,

⁶²⁷ Bakara 2/236.

⁶²⁸ Ebussuud, *İrşâd*, I, 502.

⁶²⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 184; Fârisî, *el-Hüccce*, II, 338; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 298-299; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, II, 488-489; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 260; Dimyâtî, *İthâf*, I, 441-442; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, I, 331.

⁶³⁰ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, s. 99-100; Fârisî, *el-Hüccce*, II, 338-339.

⁶³¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 298; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 462.

söz konusu lehçesel farklılıklara, ihtiyaç duyduğu oranda tefsirinde yer verdiğini görmekteyiz.

2. 1. 2. Sarf İle İlgili Lehçe Farklılıkları

Lehçe farklılıkları, kelimenin harf ve harekesinde olduğu gibi yapısında da tezahür edebilmektedir. Sarf ile ilgili bu lehçe farklılıkları, isimlerde ve fiillerde olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır. İsimler başlığı altında muarrebler ve sülâsî mastarlar; fiiller başlığı altında ise, sülâsî bablarla ilgili olarak semâî fiil yapıları ele alınacaktır.

2. 1. 2. 1. İsimlerde

2. 1. 2. 1. 1. Muarrebler

Her dilde olduğu gibi Arap Dili'nin de çeşitli sebeplerle irtibata geçtiği yabancı dillerden kelime alış verişinde bulunduğu ve bu yabancı kelimelerin, zamanla yeni dilin özelliklerine büründüğü belirtilmektedir.⁶³² Arapların ödünç aldığı ve zamanla kabile lehçelerine sirayet eden bu yabancı kelimeler,⁶³³ vahiyle birlikte Kur'ân lafızlarına dahil olmuştur.⁶³⁴ Muarreb (Araplaştırılmış) denilen ve lehçeler bağlamında Kur'ân kıraatine yansıyan bu isimlere örnek olarak, “اليسع”,⁶³⁵ “إلياس”,⁶³⁶ “عمود”,⁶³⁷ “عزير”,⁶³⁸ “آزر”,⁶³⁹ “زبور”,⁶⁴⁰ “زكريا”,⁶⁴¹ “إبراهيم”,⁶⁴² “جبريل”,⁶⁴³ ve “ميكال”⁶⁴⁴ kelimeleri verilmektedir.⁶⁴⁵

⁶³² Zülfikar Tüccâr, “Dahîl”, *DİA*, VIII, 412-413.

⁶³³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 180.

⁶³⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 485.

⁶³⁵ En'âm 6/86; Sâd 38/48.

⁶³⁶ Sâffât 37/123, 130; En'âm 6/85.

⁶³⁷ Hûd 11/68; Furkân 25/38; Ankebût 29/38; Necm 53/51.

⁶³⁸ Tevbe 9/30.

⁶³⁹ En'âm 6/74.

⁶⁴⁰ Nisâ 4/163; İsrâ 17/55; Enbiyâ 21/105.

⁶⁴¹ Kur'an'da yedi yerde geçmektedir. Âl-i İmrân 3/37, 38; En'âm 6/85; Meryem 19/2, 7; Enbiyâ 21/89.

⁶⁴² Kur'an'da otuz üç yerde geçen bu ismin bazıları şu ayetlerdedir: Bakara 2/124; Nisâ 4/125, 163; En'âm 6/161; Tevbe 9/114; İbrahim 14/35.

⁶⁴³ Bakara 2/97, 98; Tahrîm 66/4.

⁶⁴⁴ Bakara 2/98.

⁶⁴⁵ Muhaysin, *Kırâât*, I, 267-275.

Ebussuud Efendi, tefsirinde, yukarıda verilen muarreb kelimelerin tamamının kıraat keyfiyetine değinmiş, birkaç yerde ise kelimenin yabancı olduğuyla ilgili izahatta bulunmuştur.⁶⁴⁶

Konuyla ilgili olarak “وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا”⁶⁴⁷ ve “وَإِذْ نُوحِيَ وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ”⁶⁴⁸ ayetlerinde yer alan “وَالْيَسَعَ” kelimesi örnek olarak verilebilir. Kıraat ihtilâflarına yansıyan ve sahih olarak değerlendirilen bu kelime, Hamza, Kisâî, Halef ve A‘meş tarafından “ل” harfinin şeddesiyle “وَالْيَسَعُ” şeklinde, diğer imamlar tarafından ise “وَالْيَسَعُ” şeklinde kıraat edilmiştir.⁶⁴⁹

Tefsirinde, her iki ayetin geçtiği yerde, söz konusu kelimenin değerlendirmesini yapan müellif, “وَالْيَسَعَ” kelimesinin, “وَسِعَ” nin muzarisinden menkûl olduğunu ve lâm-ı tarifin kendisine dâhil olmasıyla bu şekle geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca müellif, lâm-i tarifin buradaki işleviyle ilgili olarak arap şiirinden “رَأَيْتُ أَوْلَادَ بَنِّ الْيَزِيدِ مُبَارَكًا شَدِيدًا بِأَعْبَاءِ الْخِلاَفَةِ كَأَهْلُهُ” *“Velid b. El-Yezîd’i mübarek gördüm, Hilâfet yükünden omuzlarının çöktüğünü gördüm”*⁶⁵⁰ beytini delil olarak getirmekte ve şiirde geçen “يَزِيدَ” kelimesinin kullanımına dikkat çekmektedir.⁶⁵¹

Söz konusu kelimenin şeddeli olarak gelen “وَالْيَسَعُ” şeklindeki kıraatini de nakleden müfessir, kelimenin aslının, “فَيْعَلٌ” kalıbından “يَسَعُ” şeklinde olduğunu ve marifelik takısının ona dâhil edildiğini belirtmektedir. Ayrıca Ebussuud Efendi, her iki ayetin izahı bağlamında “وَالْيَسَعَ” ve “وَالْيَسَعُ” kelimelerinin yabancı isim olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵²

⁶⁴⁶ Ebussuud, *İrşâd*, I, 296; III, 269; IV, 95.

⁶⁴⁷ En‘âm 6/86.

⁶⁴⁸ Sâd 38/48.

⁶⁴⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 262; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 293; Dimyâtî, *İthâf*, II, s. 21.

⁶⁵⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 178; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, IV, 29.

⁶⁵¹ Ebussuud, *İrşâd*, III, 269; VII, 170.

⁶⁵² Ebussuud, *İrşâd*, III, 269; VII, 170. Ayrıca bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 438; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II, 51; Kurtubî, *el-Câmi’*, VII, 32-33; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, IV, 28-30; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, II, 476.

Muarreb isimlerin kıraatine dair diğer bir örnek, *“De ki, Ceb râil’e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki...”*⁶⁵³ ayetindeki “جبريل” kelimesinde yer almaktadır. Müellif, Kur’ân’da üç farklı ayette geçen “جبريل”⁶⁵⁴ kelimesine, sadece bu ayetin tefsiri bağlamında değinmiş, diğer ayetlerin tefsirini yaparken ilgili kelime hakkında açıklama gereği duymamıştır. Muarreb kelimelerden biri olan⁶⁵⁵ ve Arap kabileleri tarafından çeşitli şekillerde telaffuz edilen “جبريل” kelimesinin, on üç farklı kullanımının olduğu ifade edilmiştir.⁶⁵⁶ Bunlardan bir kısmı Kur’ân kıraatinde kullanılırken, çoğu şâz olarak kayda geçmiştir. Ebussuud, tefsirinde, üçü sahih olmak üzere kelimenin altı farklı okunuşuna yer vermiştir ki bunlar, mevcut mushaftaki “جبريل” kullanımı dışında; “جبرئيل”, “جبرئيل”, “جبريل”, “جبرئيل”, “جبرئيل” ve “جبرائيل” şeklindedir.⁶⁵⁷ Müfessirin belirttiği bu telaffuz şekillerinden ilk üçü kıraat-i aşere;⁶⁵⁸ dört ve beşincisi kıraat-i erbaate aşere;⁶⁵⁹ altıncısı ise İbn Abbâs’ın kıraati olarak kaynaklarda yer almaktadır.⁶⁶⁰ Bu durumda müellifin, on dört kıraat imamından ve İbn Abbâs’tan nakledilen kıraatlere yer verdiğini, diğerlerini ise tasvip etmediğinden veya sözü uzatmak istemediğinden tefsirine alma gereği duymadığını görmekteyiz.

Kıraat ve tefsir kaynaklarında, mezkûr kelimenin çeşitli telaffuzları, farklı sayılar verilmek sûretiyle lügat olarak değerlendirilmiş ve lehçelerle olan irtibatına dikkat çekilmiştir.⁶⁶¹ Bu bağlamda, “جبريل” şeklindeki kıraatin Hicaz ehline, “جبرئيل” kıraatinin ise Temîm, Kays ne Necd ehline ait olduğu ifade

⁶⁵³ Bakara 2/97.

⁶⁵⁴ Diğer ayetler: Bakara 2/98; Tahrîm 66/4.

⁶⁵⁵ Fârisî, *el-Hücce*, II, 164.

⁶⁵⁶ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 342; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XI, 511; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s, 144; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 485; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, I, 18.

⁶⁵⁷ Ebussuud, *İrşâd*, I, 296.

⁶⁵⁸ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 166, 640; Fârisî, *el-Hücce*, II, 163-164; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 254-255; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, I, 18-20; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 249.

⁶⁵⁹ Dimyâtî, *İthâf*, I, 408-409.

⁶⁶⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 97; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 486; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâât*, I, 158.

⁶⁶¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, II, 388-392; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 179-180; Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, s. 56; Fârisî, *el-Hücce*, II, 163-169; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 254-255; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 301-302; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 211-212; Ukberî, *İ’râbu’l-Kirââtî’ş-Şevâz*, I, 189; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 485-486; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, I, 18-20; Dimyâtî, *İthâf*, I, 408-409.

edilmiştir.⁶⁶² Kelimenin sahîh olarak değerlendirilen dört farklı vechinden “جَبْرِيْل” kıraati, Nâfi, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb’a; “جَبْرِيْل” kıraati, Hamza, Kisâî, Halef, Şu‘be ve A‘meş’e; “جَبْرِيْل” kıraati, Âsım, Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818)⁶⁶³ ve Şu‘be’ye; “جَبْرِيْل” kıraati ise, İbn Kesîr, Hasan-ı Basrî ve İbn Muhaysin’e nispet edilmektedir.⁶⁶⁴

Görüldüğü üzere muarreb olarak değerlendirilen “جَبْرِيْل” kelimesinin Arap lehçeleri ile olan irtibatı âşikârdır. Fakat Ebussuud Efendi, kelimenin altı farklı okunuşuna temas etmesine rağmen, hem burada hem de diğer muarreb kelimelerin tefsiri esnasında, lügat olup olmadıkları yönünde bir bilgi vermemektedir. Anlaşılan o ki müellif, Arap lehçeleriyle sıkı ilişki içerisinde olan kıraat ihtilâflarına kayıtsız kalmamış, anlam bakımından tefsire katkısı olmadığı için de detaylı bilgi verme ihtiyacı hissetmemiştir.

2. 1. 2. 1. 2. Sülâsî Masterlar

Arap lehçelerinin kullanımından kaynaklanan kıraat ihtilâflarının bir çeşidi de sülâsî masterların telaffuzunda cereyan etmektedir. Kıyas kabul etmeyen ve semâî olan sülâsî bir master, bir lehçeye göre birinci baktan kullanılırken, diğer lehçeye göre altıncı baktan kullanılabilir. Bu farklılığın temelinde ise Arap kabilelerinin o kelimenin kullanımıyla ilgili tercihleri belirleyici olmaktadır.⁶⁶⁵

Kıraat imamları, Kur’ân’da yer alan sülâsî masterları, lehçelerin hususiyetlerini yansıtabilecek şekilde nakletmişlerdir.⁶⁶⁶ Lehçesel özellik sergileyen sülâsî masterları, diğer lehçe kategorilerinden ayıran en temel özellik, anlama etki

⁶⁶² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 388; Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, s. 56; Kurtubî, *el-Câmi’*, II, 37; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 485-486; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, I, 19; Dimyâtî, *İthâf*, I, 408-409. Söz konusu kelimeyle ilgili değerlendirmeler için bk. Hanay, *Kur’ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 181-182.

⁶⁶³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleyman el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfî, Kur’ân ve Hadis âlimi olup, aynı zamanda Ebû Bekir Şu‘be’nin de birinci râvisidir. Bilgi için bk. Zehebî, *Ma’rifetü*, I, s. 133; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, II, 317; Cengiz Kallek, “Yahyâ b. Âdem”, *DİA*, XLIII, 234.

⁶⁶⁴ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 166, 640; Fârisî, *el-Hüccetü*, II, 163-164; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, II, 249; Dimyâtî, *İthâf*, I, 408-409; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, I, 157-158.

⁶⁶⁵ Dağ, *İhticâc*, s. 62-63.

⁶⁶⁶ Râcihî, *el-Lehecât*, s. 169-170; Muhaysin, *Kirâât*, I, 237-259.

eden taraflarının da bulunmasıdır.⁶⁶⁷ Söz konusu sülâsî masterlar, Ebussuud Efendi tarafından da zaman zaman lehçe-kıraat ilişkisi bağlamında değerlendirmeye tabi tutulmuş, bazen de anlama işaret eden yönüne temas edilmiştir.⁶⁶⁸

Konuyla ilgili, müellifin tefsirinde işlediği sülâsî masterlardan biri, Kur’ân’da dört defa tekrar edilen “ضَعْفٌ” kelimesidir.⁶⁶⁹ O, *الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا* “Şimdi ise Allah, yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi.”⁶⁷⁰ ayetindeki “ضَعْفًا” kelimesinin, “ض” harfinin zammesiyle “ضَعْفًا” şeklinde okunabileceğini ve bunun “مَكَّتْ-مَكَّتْ / فُقِّر-فُقِّر” kelimeleri gibi bir lügat olduğunu zikretmiştir. Ayrıca, fetha ile “ضَعْفًا” sözcüğünün, akıl ve görüş zayıflığını; zamme ile “ضَعْفًا” sözcüğünün ise beden zayıflığını ifade ettiğini nakletmiştir. Bunun dışında “ضَعْفَاءٌ” şeklindeki bir kıraati de nakleden müfessir, kelimenin farklı kullanımlarının lügattan kaynaklandığını açıkça bildirmiştir.⁶⁷¹ Zayıflık anlamına gelen her iki kelimenin, akıl ve beden zayıflığı şeklinde yorumlandığını ve aralarında mâna bakımından böyle bir incelik bulunduğunu naklederken meçhûl olarak “قيل” kalıbını kullanmasını, müellifin bu görüşe fazla sıcak bakmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

Rûm sûresindeki, *اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً* “Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren, sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir.”⁶⁷² ayetinde üç kez tekrar edilen “ضَعْفٍ” kelimesinin her üçünün de zamme ile “ضَعْفٌ” şeklinde

⁶⁶⁷ Dağ, *İhticâc*, s. 63.

⁶⁶⁸ Konuyla ilgili örnekler için bk. Âl-i İmrân 3/97, 140; Nisâ 4/5; Mâide 5/97; En’âm 6/63, 136, 141; A’râf 7/146; Tevbe 9/106; Nahl 16/127; Kehf 18/44, 94; Tâhâ 20/53, 87; Mü’minûn 23/72.

⁶⁶⁹ Enfâl 8/66; Rûm 30/54 (üç kere).

⁶⁷⁰ Enfâl 8/66.

⁶⁷¹ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 56.

⁶⁷² Rûm 30/54.

okunduğunu bildiren Ebussuud, Abdullah b. Ömer'in rivâyetini delil getirerek⁶⁷³ zammeli okuyuşun daha kuvvetli (أَقْوَى) olduğunu ifade etmek sûretiyle tercihte bulunmuştur. Aynı şekilde müellif, her iki okuyuşun farklı iki lügat olduğunu burada da tekrar etmiştir.⁶⁷⁴

Söz konusu kelimedeki vecihler kıraat imamları tarafından nakledilmektedir. Kıraat-i seb'a imamlarından Âsım ve Hamza ilgili kelimeyi fetha ile "صَغَف" şeklinde; Nâfî, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Kisâî ise zamme ile "صُغَف" şeklinde;⁶⁷⁵ kıraat-i aşere imamlarından Ebû Ca'fer ise "صُعَغَاء" şeklinde okumuşlardır.⁶⁷⁶ Fethalı okuyuşun Temîm, zammeli okuyuşun ise Hicazlılar'dan Kureyş'in lügatı olduğu belirtilmektedir.⁶⁷⁷ Bu durumda müfessirin, mezkûr kelimenin kıraati bağlamında, hem Kureyş lehçesini hem de Âsım ve Hamza'nın dışındaki kıraat imamlarının kıraatini daha güzel bulduğu anlaşılmaktadır.

Sülâsî mastar yapısıyla ilgili olarak vereceğimiz son örnek فَهَاهُ يُجْعَلُ لَكَ خَرْجًا سُلَّ عَلَى أَنْ يُجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَجَ رَتَاكَ خَيْرٌ ve "عَلَى أَنْ يُجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا" (Bölge halkı Zülkarneyn'e): Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi? (dedi)⁶⁷⁸ ve "عَلَى أَنْ يُجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا" (Ey Muhammed!) Yoksa sen onlardan bir vergi mi istiyorsun (da inanmıyorlar)? Rabbinin vergisi daha hayırlıdır.⁶⁷⁹ ayetlerinde yer alan "خَرْجًا" kelimesinde vuku bulunmaktadır. Kıraat-i aşere imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef bahse konu kelimeyi "خَرَجًا" şeklinde, diğerleri ise "خَرْجًا" şeklinde okumuştur.⁶⁸⁰

Her iki ayette de söz konusu kelimedeki kıraat ihtilâfına değinen Ebussuud Efendi, "خَرْجًا" kelimesinin "خَرَجًا" şeklinde de okunduğunu naklettikten sonra bu

⁶⁷³ İlgili rivâyette Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber'e (Rûm sûresinin 54. ayetini) اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسِهِ يُعَلِّمُ الْبَشَرَةَ لِقَاءِ رَبِّهَا إِنَّهَا بِرَبِّهَا عَلِيمٌ مُذُنُّنٌ şeklinde fetha ile okuduğunu, Hz. Peygamber'in ise kendisine "صَغَف" şeklinde zammeli okuttuğunu haber vermektedir. Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 58; Tirmizî, Kırâât 4.

⁶⁷⁴ Ebussuud, *İrşâd*, VI, 419.

⁶⁷⁵ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 308-309, 508; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 495; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, V, 636; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 312, 386; Dimyâtî, *İthâf*, II, 83, 359-360.

⁶⁷⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, V, 637; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 312; Dimyâtî, *İthâf*, II, 83.

⁶⁷⁷ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s. 355; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 513; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, V, 637; Muhaysin, *Kırâât*, I, 230.

⁶⁷⁸ Kehf 18/94.

⁶⁷⁹ Mü'minûn 23/72.

⁶⁸⁰ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 400; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 354; Dimyâtî, *İthâf*, II, s. 226.

kelimelerin, “ نَوَالٌ-نَوَالٌ ” örneğindeki gibi aynı anlamda olduğunu belirtmektedir. Müellif söz konusu kelimelerin her ne kadar aynı anlamda olduğunu ifade etse de, kelimelerin farklı anlamlarına dair görüşleri de nakletmeyi ihmâl etmemektedir. Buna göre “خَرَجًا” kelimesi mastar olup kişi başı verilen vergiyi, bağış olarak teberru etmeyi ve başkası için çıkartılan her şeyi ifade etmekte ve “خَرَجًا” lafzından daha özel bir anlam ihtiva etmektedir. “خَرَجًا” kelimesiyle ise, araziden ve gayri müslimden alınan vergi, bir beldenin vergisi ve ödenme mecburiyeti olan vergi kastedilmektedir.⁶⁸¹

Bahse konu kelimelerin değerlendirmesini yapan kaynaklar, “خَرَجًا” lafzının mastar, “خَرَجًا” lafzının ise isim olduğunu, aynı kelime olmaları yanında bazı farklı anlamlar içerdiklerini izah etmişlerdir.⁶⁸² Ebussuud Efendinin tefsirinde yer alan açıklamalardan hareketle, önceki kaynaklarda yer alan görüşlerin özetlenerek izah edildiği müşahede edilmektedir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere farklı kabilelere göre telaffuzu değişebilen muarreb ve sülâsî mastarların Ebussuud’un tefsirinde yer aldığı ve müellifin bazı kelimeler bağlamında kabile lehçelerine işaret ettiği görülmektedir. Fakat bunlar, tefsirle ilişkisi bağlamının yanında, lehçelere göre kullanımı, Kur’ân tilâveti bakımından fasih oluşu, Arap dili bakımından tespiti ve Mushafa uygunluğunun denetlenmesi yönüyle değerlendirilmektedir.

2. 1. 2. 2. Fiillerde

Arap dilinde sülâsî mücerred fiillerin altı bab altında formüle edildiği, belli bir kaide ve kıyasa bağlı olmaksızın işitildiği gibi kullanıldığı bilinmektedir. Sülâsî mastar konusunda olduğu gibi sülâsî mücerred fiiller de lehçelerin kullanımına göre değişiklik göstermektedir.⁶⁸³

⁶⁸¹ Ebussuud, *İrşâd*, V, 331; VI, 89.

⁶⁸² Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 159; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVIII, 111-112; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 310; Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, s. 554; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kirâât*, s. 433; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 614-615; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXI, 172; Kurtubî, *el-Câmi’*, XI, 59;

⁶⁸³ Sülâsî mücerred babların lehçe boyutlarıyla ilgili bilgi için bk. Sâliha Râşid Ğanîm Âl-i Ğanîm, *el-Lehecât fi’l-Kitâbi li-Sîbeveyh esvâten ve bünyeten*, Mekke: Camiatü Ümmi’l-Kurâ, 1402, 297-313.

Kıraat geleneğinde bir fiil bir lehçeye göre sülâsi bablardan birinden gelirken aynı fiil başka bir lehçeye göre farklı bir babdan gelebilir. Örneğin; Bakara sûresinde, *يَحْسِبُهُمُ الْجَاهِلُ أَعْيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ*, “İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır”⁶⁸⁴ ayetinde geçen “يَحْسِبُهُمُ” kelimesi, birinci kıraatte, Temîm lügatına göre dördüncü baktan, “حَسِبَ-يَحْسِبُ” şeklinde; ikinci kıraatte ise Hicaz ehlinin lügatına göre altıncı baktan, “حَسِبَ-يَحْسِبُ” şeklinde telaffuz edilmektedir.⁶⁸⁵ Kur’ân’da muzârî fiil olarak otuz iki yerde geçen bu kelime,⁶⁸⁶ her geçtiği yerde aynı usûle bağlı olarak İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Ebû Ca’fer tarafından “س” harfinin kesrasıyla “يَحْسِبُ”; Nâfî, İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî ve Ya’kûb tarafından “س” harfinin fethasıyla “يَحْسَبُ” şeklinde okunmaktadır⁶⁸⁷ ki bu da lehçe temeline dayalı olmasının en belirgin alâmetidir.⁶⁸⁸

Kur’ân’da, lehçelere göre farklı bablardan gelen sülâsî fiillerden “يَعْكُفُ”,⁶⁸⁹ “يَغْرِبُ”,⁶⁹⁰ “يَغْرِبُ”,⁶⁹¹ “يَبْطِشُ”,⁶⁹² ve “يَغْرِبُ”,⁶⁹³ kelimeleri de kıraat imamları tarafından iki vecihle nakledilmiştir.⁶⁹⁴ Ebussuud Efendi, lehçelere göre iki şekilde okunan yukarıdaki sülâsî fiillerin tekrarlarıyla birlikte neredeyse tamamına değinmektedir. Anlamı değiştirmeyip sadece tilâvette değişikliğe sebep olmalarından dolayı bu kelimelerin her iki şekilde okunduğunu belirtip başka izahata girmeyen müellif,⁶⁹⁵ sadece “يَبْطِشُ” kelimesinin her iki okunuşunu verdikten sonra bu farklılığın

⁶⁸⁴ Bakara 2/273.

⁶⁸⁵ İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, s. 148; Muhaysin, *Kırâât*, I, 226-227; Dimyâtî, *İthâf*, I, 457.

⁶⁸⁶ Ebussuud Efendi, tefsirinde, sadece iki yerde, ilgili kelimenin okunuşuna değinmektedir. Bk. Âl-i İmrân 3/169; Kehf 18/18. Diğer ayetlerden bazıları şunlardır: Âl-i İmrân 3/178; A’râf 7/30; İbrahim 14/42; Nûr 24/11; Furkân 25/44; Haşr 59/14; Kıyâme 75/3.

⁶⁸⁷ İbn Mücâhid, *es-Seb’â*, s. 191; Dâni, *et-Teysîr*, 74; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 270; Dimyâtî, *İthâf*, I, 457.

⁶⁸⁸ Dağ, *İhticâc*, s. 62.

⁶⁸⁹ A’râf 7/138.

⁶⁹⁰ Hicr 15/56; Rûm 30/36; Zümer 39/53.

⁶⁹¹ Yûnus 10/61; Sebe’ 34/3.

⁶⁹² A’râf 7/195; Kasas 28/19; Duhân 44/16.

⁶⁹³ A’râf 7/137; Nahl 16/68.

⁶⁹⁴ İlgili kelimelerin babları ve lehçe temelleri için bk. Muhaysin, *Kırâât*, I, 228-232; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-kırâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîki tayyibeti'n-neşr*, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 1997, I, 250, 260.

⁶⁹⁵ Ebussuud, *İrşâd*, II, 192; III, 441; IV, 251; V, 83, 278; VI, 414; VII, 5.

lügattan kaynaklandığını belirtmekte,⁶⁹⁶ “يَعْرِشُ” kelimesinin kıraatinde ise tercihte bulunmaktadır. Müellif, وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ayetindeki⁶⁹⁷ “يَعْرِشُونَ” kelimesinin “ر” harfinin zammesiyle “يَعْرِشُونَ” şeklinde okunduğunu, “ر”nın kesrasıyla “يَعْرِشُونَ” şeklindeki kıraatin ise daha fasih (أَفْصَحُ) olduğunu zikretmiştir.⁶⁹⁸

Mezkûr kelime hakkında bilgi veren kaynaklar, kıraat imamlarından Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Âsım’ın râvisi Hafs’ın “يَعْرِشُونَ”; İbn Âmir ve Âsım’ın râvisi Ebû Bekir Şu‘be’nin ise “يَعْرِشُونَ” şeklinde okuduğunu,⁶⁹⁹ kesralı okuyuşun Kureyş, zammeli okuyuşun ise Temîm lehçesine göre olduğunu kaydetmektedir.⁷⁰⁰ Bu ve daha önceki örneklerden hareketle Ebussuud Efendi’nin, genelde Kureyş lehçesini tercih ettiğini ve dolayısıyla Mushaf hattını dikkate aldığını söylememiz mümkündür.

Sülâsî mücerred bablar arasındaki bu lehçe ihtilâfi, sülâsî mücerred ile sülâsî mezîd bablar arasında da vuku bulmaktadır. Bilindiği üzere fiilin başına hemze ilave etmek, mücerred bir fiili mezîd yapma yollarından biridir. Ancak Arap lehçelerinin bazısı bir kelimeyi hemze ile mezîd yapıp kullanırken, diğerleri harf ziyade etmeksizin kullanabilmektedir. Lehçe ihtilâfından kaynaklanan bu farklı okumalarda her ne kadar harf eklense de anlamda farklılığın olmadığı durumlar söz konusudur.⁷⁰¹ Konu, Ebussuud’un tefsirinden seçilen bir örnek üzerinden ele alınacaktır.⁷⁰²

Müellif, لَا تَقْتُلُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتْكُمْ بِعَذَابٍ “Allah’a karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azapla yok eder”⁷⁰³ ayetindeki “فَيُسْحِتْكُمْ” kelimesinin “ح” ve “س”

⁶⁹⁶ Ebussuud, *İrşâd*, III, 500; VII, 341.

⁶⁹⁷ A‘râf 7/137.

⁶⁹⁸ Ebussuud, *İrşâd*, III, 440.

⁶⁹⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 292, 374; Fârisî, *el-Hücce*, IV, 74; Dimyâtî, *İthâf*, II, 61; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, III, 145.

⁷⁰⁰ Kisâî, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 146; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 376; Kurtubî, *el-Câmi’*, VII, 272; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, III, 145.

⁷⁰¹ Râcihî, *el-Lehecât*, s. 174; Muhammed Hasan Abdülazîz, *el-Kiyâs fi’l-Lügâti’l-Arabiyye*, Kâhire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1995, s. 67.

⁷⁰² Diğer örnekler için bk. Mâide 5/41; En‘âm 6/33; Yûnus 10/65; Kehf 18/45; Furkân 25/49; Kasas 28/87; Hucurât 49/14; Tûr 52/21.

⁷⁰³ Tâhâ 20/61.

harfinin fethasıyla “فَيْسَحْتَكُمُ” şeklinde de okunduğunu, sülâsî mücerred babtan gelen “سَحَت” kelimesinin Hicaz, aynı kökten olan ancak if’al babından “أَسَحَت” kelimesinin ise Necd ve Temîm lügatı olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁴

Hicazlılara göre “سَحَت” den, “فَيْسَحْتَكُمُ” şeklindeki sahih kıraatin, İbn Kesîr, Nâfi, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebu Bekir Şu‘be rivâyetinde Âsım’a; Necd ve Temîm’lilere göre “أَسَحَت” den, “فَيْسَحْتَكُمُ” şeklindeki sahih kıraatin ise, Hafs rivâyetinde Âsım, Hamza, Kisâî, Ruveys, Halef ve A‘meş’e ait olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.⁷⁰⁵

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi müellif, kelimenin sülâsî mücerred ve sülâsî mezîd bablarını belirtmek sûretiyle hangi lehçeye ait olduklarını zikretmiştir. Konuyla ilgili diğer ayetlerin açıklaması sadedinde ise, Furkân sûresinin 49. ayetindeki “وَأَسْحَبُ” kelimesinde iki lügat olduğunu,⁷⁰⁶ Hucurât sûresinin 14. Ayetindeki “يَأْتِكُمْ” kelimesinin ise Ğatafan lügatına göre hemzenin ilâvesiyle (يَأْتِكُمْ) şeklinde okunduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁷ Böylece müellif, nadiren de olsa lehçe ismi belirterek, konuyla ilgili kelimelerin bablar arasındaki lügavî kullanımlarına işaret etmiştir.

2. 1. 3. Nahiv İle İlgili Lehçe Farklılıkları

Kelimenin edâ ve yapısıyla ilgili lehçesel farklılıklara ilaveten bu başlık altında, cümlenin yapısında meydana gelen bazı lügavî değişiklikler ele alınacaktır. Bazı durumlarda cümlenin irabı, lehçelere göre farklılık gösterebilmektedir. Bir başka deyişle, cümlenin yapısında nahiv ile alâkalı bazı değişiklikler, Arap kabilelerinin lehçeleri ile irtibatlı olabilmektedir.⁷⁰⁸

⁷⁰⁴ Ebussuud, *İrşâd*, V, 431.

⁷⁰⁵ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 419; Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, s. 584; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, VIII, 60-61; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 320; Neşşâr, *el-Büdûru’z-Zâhire*, s. 205; Muhaysin, *Kırâât*, I, 233-234; Dimyâtî, *İthâf*, II, s. 248; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kırâât*, V, 447.

⁷⁰⁶ Ebussuud, *İrşâd*, VI, 212.

⁷⁰⁷ Ebussuud, *İrşâd*, VII, 439.

⁷⁰⁸ Nahvin lehçe boyutuyla ilgili bilgi için bk. Abdullah b. Abdurrahman b. Sa‘du’l-İyâf, *el-Lehecâtü’l-Arabiyyeti fî kitâbi Sibeveyhi –dirâse nahviyye-*, Câmîatü Ümmî’l-Kurâ, Mekke 2002, s. 277-337; Râcîhî, *el-Lehecât*, s. 178-193; Enîs, *Lehecât*, s. 73-76.

Nahiv ile ilgili lehçe farklılıklarını birçok başlık altında ele almak mümkün olmakla birlikte konu, Ebussuud Efendi'nin tefsirinden seçilen örneklerden hareketle, "ما"nın amel edip etmemesi ve cins isimlerin müzekker ya da müennes kabul edilmeleri başlıkları altında izah edilmeye çalışılacaktır.

2. 1. 3. 1. "ما"nın İşlevselliği

Arap dili kurallarına göre isim cümlesinde, ismin başına *mâ-i nâfiye* (olumsuzluk *mâsı*), haberin başına da "ب" harf-i cerri getirilebilir. Bu şekilde *mâ-i nâfiye*, "ليس"ye benzer şekilde kullanılır. *مَا زُيِّنَ بِقَائِمٍ / لَيْسَ زُيِّنَ بِقَائِمٍ* örneğinden hareketle, "ما"nın ismi "زُيِّنَ", haberi de "بِقَائِمٍ" olur. Genellikle *mâ-i nâfiye* kalıbı Kur'ân'da bu şekilde kullanılmaktadır.⁷⁰⁹ Bazen, haberin başındaki "ب" harf-i cerrinin hafzedildiği de olur ki, bu durumda "قَائِمٍ" kelimesinin harekesi konusunda Arap kabileleri farklı tavır sergilemektedir. Hicazlılar, "ب" harf-i cerrini hafzettiklerinde, orada "ب"nın eserinin görülmesi için haberi mansub olarak "قَائِمَاءٌ" şeklinde; Temîm, Necd ve Tihâme kabileleri ise merfû olarak "قَائِمٍ" şeklinde telaffuz etmektedirler.⁷¹⁰

Kur'ân'da, harf-i cersiz olarak gelen ve kıraat ihtilâfına neden olan iki ayet bulunmaktadır. Birincisi, Yûsuf sûresindeki *مَا هَذَا بَشَرًا "Bu bir beşer değil"*⁷¹¹ ayeti, diğeri ise Mücâdele sûresindeki *مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ "Onların anaları değildir"* ayetidir.⁷¹² Ebussuud Efendi tefsirinde, her iki ayetteki kıraat ihtilâfına değinmekte ve söz konusu lafızların lehçeyle olan irtibatına işaret etmektedir. Müellif, *مَا هَذَا بَشَرًا* ayetinin açıklamasında, buradaki "ما"nın, Hicaz ehlinin lügatına göre "ليس" gibi amel ettiğini, *مَا هَذَا بَشَرًا* şeklindeki okumanın ise Temîm lügatı olduğunu ifade etmektedir.

⁷⁰⁹ Hûd 11/29; İbrahim 14/22; Şuara 26/114.

⁷¹⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 57; Kisâî, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 169; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 42-43; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 84; Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, s. 450; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 106; Fârisî, *el-Hücce*, VI, 277; İyâf, *Lehecât*, s. 305-310.

⁷¹¹ Yûsuf 12/31.

⁷¹² Mücâdele 58/2.

Ayrıca “مَا هَذَا بِشَرِّى” şeklindeki kıraati de nakleden müfessir, bu durumda mânanın, “O, satın alınan bir köle değildir” şeklinde anlaşılacağını izah etmektedir.⁷¹³ مَا هَؤُورُ ayetindeki kıraat ihtilâfını zikrederken de, Temîm lûgatına göre merfu olarak مَا هَؤُورُ بِأُمَّهَاتِهِمْ şeklinde, ayrıca “ب” harf-i cerri ile beraber مَا هَؤُورُ بِأُمَّهَاتِهِمْ şeklinde de kıraat edilebileceğini belirtmektedir.⁷¹⁴

Mezkûr ayetlerdeki kıraatlerin farklı okunuşlarını değerlendiren kaynaklar, Kurrâ'nın genelinin her iki ayetteki “مَا”nın haberini, Hicaz lûgatı üzere mansub olarak kıraat ettiklerini kaydetmektedir.⁷¹⁵ Abdullah b. Mes'ûd söz konusu ayeti merfû olarak مَا هَذَا بِشَرِّى şeklinde;⁷¹⁶ Hasan-i Basrî “مَا هَذَا بِشَرِّى” şeklinde okurken,⁷¹⁷ Mufaddal (ö. 178/794)⁷¹⁸ ise Âsım'dan, Mücâdele sûresindeki ayeti merfû olarak مَا هَؤُورُ بِأُمَّهَاتِهِمْ şeklinde kıraat etmiştir.⁷¹⁹ مَا هَؤُورُ بِأُمَّهَاتِهِمْ şeklindeki harf-i cerli kıraatin de İbn Mes'ûd'a ait olduğu belirtilmektedir.⁷²⁰

Hicaz ehlinin lûgatı olduğu belirtilen مَا هَذَا بِشَرِّى ayetindeki kıraat üzerine değerlendirme yapan kaynaklar, genelde “مَا”nın, “ليس” gibi amel ederek ismini ref, haberini nasb ettiğini belirtmişlerdir. Benî Temîm lûgatına göre ise “مَا”nın amel

⁷¹³ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 426.

⁷¹⁴ Ebussuud, *İrşâd*, VIII, 95.

⁷¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 84; İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 628; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 304; VIII, 231; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, VI, 489; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, IV, 248; IX, 362. Söz konusu kıraat ihtilâfı hakkında değerlendirmeler için bk. Kılıç, *Kıraat Tefsir İlişkisi-Zemahşeri Örneği*, ss. 142-145.

⁷¹⁶ İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 69; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 304; VIII, 231; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, VI, 489; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, IV, 248; IX, 362. “مَا هَذَا بِشَرِّى” şeklindeki kıraat A'meş'e de nispet edilmiştir. Bilgi için bk. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Ârabî, 2002, V, 219.

⁷¹⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 342; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 304; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, IV, 249.

⁷¹⁸ Kûfe mektebine mensup, Arap Dili ve Edebiyatı âlimi olan Ebû'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ ed-Dabbî el-Kûfî, İmam Âsım'dan kıraat dersi almıştır. Bilgi için bk. Hüseyin Elmalı, “Mufaddal ed-Dabbî”, *DİA*, XXX, 364.

⁷¹⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 628.

⁷²⁰ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 139; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, X, 263; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, IX, 362.

etmemesiyle مَا هَذَا بَشَرًا şeklinde okunan bu ayette, “هَذَا” mübtedâ, “بَشَرًا” ise haberdir.⁷²¹ Bu durumda “مَا” harfine amel ettirilmeyip mâ-i nâfiye olmaktadır.

Kur’ân’ın Hicaz (Kureyş) lügatına göre nazil olması ve Kur’ân’da bu gibi yerlerin hepsinde haberin mansub olarak gelmesinden hareketle مَا هَذَا بَشَرًا şeklindeki kıraat daha güzel, daha fasih ve tercihe şayan bulunmuştur.⁷²² Bunun yanında, Temîm ve Necd lügatına göre merfu olarak مَا هَذَا بَشَرًا şeklindeki kıraatin kıyasa daha uygun ve en güçlü kıraat olduğunu da savunanlar olmuştur.⁷²³ Fakat yukarıda da ifade edildiği üzere kıraat-i aşere imamlarının neredeyse tamamı, her iki ayette haber olan kelimeyi mansub olarak okumuşlardır. Kaldı ki, merfû olarak okunan ve İbn Mes’ûd’a nispet edilen Temîm ehlinin kıraati zaten sahih kıraatler arasında yer almamaktadır.⁷²⁴

Netice itibariyle, her iki ayette “مَا”nın haberi olarak gelen kelime Hicaz (Kureyş) lehçesi olarak Mushaf hattında yer almıştır. Kur’ân tilâvetinde kabul görmeyen diğer kıraatler ise Arap dili ve lehçeleri bağlamında değerlendirilmiştir. Aynı şekilde Ebussuud Efendi de, önce Mushaf hattına uygun olan Hicaz lügatına değinmiş, daha sonra İbn Mes’ûd’a nispet edilen Temîm lügatına işaret etmiştir. Arap dilini iyi kullanan bir müfessir olarak onun, dil kurallarına, lügavî farklılıklara ve sahabe Mushaflarına kayıtsız kalmadığı buna benzer birçok yerde müşahede edilmektedir.

2. 1. 3. 2. Müzekker-Müennes Uyumu

Arapçada, fiil cümlesinin öğelerinden olan fiil ve fâil arasında, müenneslik ve müzekkerlik uyumunun olduğu bilinmektedir. Şayet fâil olan kelime, “cins isim” veya “tür ismi” ise, Arap dilinde bunların müennes mi yoksa müzekker mi

⁷²¹ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 108; Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, s. 450; Ukberî, *İ’râbu’l-Kırâati’ş-Şevâz*, I, 702; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, VI, 488-489.

⁷²² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVI, 84; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 108; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 280; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, VI, 488-489.

⁷²³ Fârisî, *el-Hücce*, VI, 277; Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 42.

⁷²⁴ İbn Hâleveyh, *Şevâzî’l-Kur’ân*, s. 68; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 280; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVIII, 132; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, V, 304; VIII, 231; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, VI, 489; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kırâât*, IV, 248.

olduğu lehçelere göre farklılık gösterebilmektedir.⁷²⁵ Aynı şekilde müzekker-müennes uyumuyla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan *şefaât*, *melek*, *şeytan*, *meveddet*, *akıbet* gibi kelimeler, *fâil* veya *kâne*’nin ismi olarak gelirse, bu durumda *fiil* veya *kâne* hem müzekker hem de müennes olarak gelebilmektedir.⁷²⁶ Kıraat birikimi içerisinde bir hayli örneği bulunan bu vecihler Ebussuud Efendi’nin tefsirinde de yer almaktadır.⁷²⁷

Konu hakkında müellifin değindiği, *دُنْيَا* “*Dünya* فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ” ayetinde,⁷²⁸ nâkıs fiil olan *kâne*, “عَاقِبَةُ” kelimesinden dolayı “تَكُونُ” veya “يَكُونُ” şeklinde; هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ “*Onlar ancak, kendilerine meleklerin gelmesini bekliyorlar*” ayetinde⁷²⁹ ise fiil, “الْمَلَائِكَةُ” kelimesinden dolayı “تَأْتِيَهُمْ” veya “يَأْتِيهِمْ” şeklinde okunabilmektedir.⁷³⁰ Kıraatlerin tevcihini yapan kaynaklar, her iki ayetteki kıraat ihtilâfını sahih olarak değerlendirmektedir.⁷³¹

Müzekker-müennes arasında cereyan eden kıraat ihtilâfı için فَتَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ “*Zekeriyya mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nidâ ettiler.*”⁷³² ayetinde geçen “فَتَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ” kelimelerini de örnek olarak vermemiz mümkündür. Kıraat imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef tarafından müzekker siga ve imâle ile okunan “فَتَادَاةُ” kıraati, sahih kıraatler arasında yer alırken,⁷³³ aynı kelimenin imâlesiz kıraati (tefhîm ile فَتَادَاةُ) ve İbn Mes’ûd’a nispet

⁷²⁵ Râcihî, *el-Lehecât*, s. 178.

⁷²⁶ Kur’ân’da, bu duruma örnek olabilecek kelimeleri bir arada görmek için bk. Muhaysin, *Kırâât*, II, 63-89.

⁷²⁷ Diğer örnekler için bk. Bakara 2/275; Âl-i İmrân 3/154; Nisâ 4/73; En’âm 6/23, 61, 71, 135; Enfâl 8/65, 66, 67; Tevbe 9/54, 117; Yûnus 10/78; Ra’d 13/4, 16; Nahl 16/28, 33, 48; İsrâ 17/44; Kehf 18/43, 109; Meryem 19/90; Tâhâ 20/66, 133; Enbiyâ 21/80; Kasas 28/57; Rûm 30/57; Ahzâb 33/52; Şûrâ 42/5; Duhân 44/45; Hadîd 57/15; Mücâdele 58/7; Hâkka 69/18.

⁷²⁸ En’âm 6/135; Kasas 28/37.

⁷²⁹ En’âm 6/158; Nahl 16/33.

⁷³⁰ Ebussuud, *İrşâd*, III, 318, 341; V, 124; VI, 347.

⁷³¹ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 274, 494; Fârisî, *el-Hücce*, III, 408, 437; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Kesf*, I, 453, 458; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 297, 301; Dimyâtî, *İthâf*, II, s. 31-32, 39.

⁷³² Âl-i İmrân 3/39.

⁷³³ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 205; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 273, 301; Dimyâtî, *İthâf*, I, s. 477.

edilen “فَنَادَاهُ جِبْرِيَالُ” şeklindeki kıraati ise şâz kapsamında değerlendirilmektedir.⁷³⁴

Ebussuud Efendi, tefsirinde, imâlesiz kıraat dışında kalan, diğer kıraat rivayetlerine yer vermektedir.

Ayetin tefsiri bağlamında “مَلَائِكَةٌ” şeklinde gelen çoğul ifadeden kimin kastedildiğini izah sadedinde, Hz. Zekeriyya’ya seslenenin Cebrâil olduğunu, nitekim “فَنَادَاهُ جِبْرِيَالُ” şeklindeki kıraatin bu fikri teyid ettiğini belirten müellif, ayrıca çoğul ifadenin, bir atı ve elbisesi olan kimse hakkında “filan adam atlara biniyor; elbiseler giyiyor” kabilinden olduğunu beyan etmektedir.⁷³⁵ Görüldüğü üzere müellif, “مَلَائِكَةٌ” şeklindeki çoğul ifadeden aslında Cebrâil’in kastedildiğini, İbn Mes’ûd’a nispet edilen bir kıraatten ve Arap dilindeki bir kullanımdan delil getirmek sûretiyle ortaya koymaktadır.

Yine bu fikrin teyidi noktasında Zeccâc’ın, “Bu nidâ, Zekeriyya’ya melek cinsinden (Cebrâil’den) geldi”⁷³⁶ ifadesine yer veren müellif, Cebrâil’in, meleklerin reisi olduğu için tazim olarak cemaatin ismiyle ifade edildiğine ve nidânın, Cebrâil’den sâdır olduğu halde, meleklerle isnad edildiğine dair nakledilen görüşlere yer vermektedir. Bu açıklamalardan sonra imâle ile okunan “فَنَادَاهُ” şeklindeki sahih kıraati de nakleden müellif, bu kıraat hakkında yorum yapmamaktadır.⁷³⁷

Söz konusu kelimedeki kıraat ihtilâfını değerlendiren kıraat, tefsir ve hüccet kaynakları, “مَلَائِكَةٌ” kelimesinin çoğul ve cins kelime olmasından hareketle, fiilin “فَنَادَاهُ” veya “فَنَادَاهُ” şeklinde okunabilmesinin mümkün olduğunu kaydetmektedir.⁷³⁸

⁷³⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VI, 363-364; Ukberî, *Î’râbu’l-Kirââti’s-Şevâz*, I, 314; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, III, 151; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâât*, I, 484.

⁷³⁵ Ebussuud, *Îrşâd*, II, 52.

⁷³⁶ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 405.

⁷³⁷ Ebussuud, *Îrşâd*, II, 52-53.

⁷³⁸ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 210; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 405; Fârisî, *el-Hüccce*, III, 37; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kirâât*, s. 162; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, II, 464; Dimyâtî, *İthâf*, I, 477.

2. 1. 4. Delâlet İle İlgili Lehçe Farklılıkları

Farklı lafızlarla aynı mânanın ifade edilmesi, her dilde olduğu gibi Arap dilinde de var olan bir olgudur. Müteradif kavramıyla ifade edilen bu durum lehçeler arası olabileceği gibi aynı lehçe içerisinde de olabilmektedir.⁷³⁹ Zira müteradif kelimelerle aynı mânanın ifade edilmesi, farklı lehçelerden yararlanılmış olma ihtimalini gündeme getirmektedir.⁷⁴⁰

Kıraat birikimi içerisinde, sahih kıraatler arasında yer bulamayan fakat ayetlerin tefsiri noktasında Kur'ân kıraatine yansıyan müteradifler, yedi harf ile ilgili hadislerde kendini gösteren,⁷⁴¹ sahabe döneminde iyice yaygınlık kazanan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en bâriz örneğini, Hz. Peygamber'in, başka kabilelerden olup, طَعَامُ الْأَثِيمِ⁷⁴² ayetinde geçen, “الْأَثِيمِ” kelimesini telaffuz edemeyen birisine طَعَامُ الظَّالِمِ şeklinde ruhsat vermesinde görmekteyiz.⁷⁴³ Aynı şekilde, yedi harf hadislerindeki ruhsata binaen ashâbın, mânayı bozmayacak şekilde Kur'ân'daki bazı kelimeler yerine onun eş anlamlısı olan bir başka kelimeyi kullandıkları ve bu durumun Hz. Osmân'ın, mushafı istinsah ettirip müteradif okumaları ihtiva eden diğer sayfa ve Mushafı tedâvülden kaldırmasına kadar devam ettiği bilinmektedir.⁷⁴⁴ Netice itibariyle Resm-i Mushaf dışında kalan bu müteradif okumalar, çeşitli yollarla nakledilmeye devam edilmekle birlikte Mushaf hattına uymadığı için şâz kapsamında değerlendirilmekte,⁷⁴⁵ ayetlerin tefsiri bağlamında kendilerinden istifade edilmektedir. Zira bu müteradif kelimeler, ashâbın ayetleri nasıl anladığını göstermesi bakımından müfessirler için önemli birer argüman niteliği

⁷³⁹ Hanay, *Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 195-196; Daha geniş bilgi için bk. Enis, *Lehecât*, s. 137-138, 151-175.

⁷⁴⁰ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, ts. I, 372.

⁷⁴¹ Ebû Dâvûd, *Vitr*, 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 332, 440; V, 124.

⁷⁴² *Duhân* 44/44.

⁷⁴³ Alâüddîn Ali b. Hüsâmeddîn el- Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl ft Süneni'l-Akvâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî, *Safvet es-Sekkâ*, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1981, II, 608-609.

⁷⁴⁴ Dağ, *İhticâc*, 56-57, 120-123.

⁷⁴⁵ Dağ, *İhticâc*, 57.

taşımaktadır. Ebussuud Efendi de tefsirinde bu müteradif kıraatlerden istifade etmiş,⁷⁴⁶ çoğunlukla isim belirtmeksizin sahâbe Mushaf'larına atıfta bulunmuştur.

Söz konusu müteradif kelimeler bağlamında وَطَلَحَ مَنُضُودٍ “*Meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları*”⁷⁴⁷ ayetinde geçen “طَلَحَ” kelimesindeki kıraat ihtilâfına değinen Ebussuud, Hz. Ali'nin bu ayeti “وَطَلَعَ مَنُضُودٍ” şeklinde okuduğunu ve لَمَّا طَلَعَ اٰيَاتِهَا ayetini⁷⁴⁸ de buna delil olarak getirdiğini; kendisine, “biz de onu değiştirelim mi?” diye sorulduğunda, “Kur'ân ayetlerini değiştirmeyin” şeklinde cevap verdiğini belirtmektedir.⁷⁴⁹

قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا “*Onlardan biri dedi ki: Ben (rüyada) şarap sıkığımı gördüm*”⁷⁵⁰ ayetinde yer alan أَعْصِرُ خَمْرًا kelimesindeki müteradif okumaya da değinen müellif, “خَمْرًا” kelimesinin “عِنَبًا” (üzüm) anlamına geldiğini ve Ammân lügatında “خمر”in “عنب” için kullanılan bir isim olduğunu belirtmiştir. Ayrıca o, İbn Mes'ûd'un bu ayeti أَعْصِرُ عِنَبًا şeklinde okuduğunu nakletmektedir.⁷⁵¹ Bu şekilde müellif, hem kelimenin farklı bir lehçedeki kullanımını vermiş, hem de sahabe mushafındaki kıraate işaret ederek müteradif kelimeyi tefsir açısından değerlendirmeye tabi tutmuştur.

⁷⁴⁶ Müteradif kıraatler ile ilgili örnekler için bk. Fâtiha 1/6, 7; Bakara 2/22, 100, 137, 196, 226, 259; Âl-i İmrân 3/49, 133; Nisâ 4/6; Mâide 5/85; En'âm 6/100; A'râf 7/8; Enfâl 8/2, 30, 65; Tevbe 9/47, 57; Yûnus 10/22, 30, 71, 81, 100; Nahl 16/26, 41; İsrâ 17/5; Kehf 18/102; Tâhâ 20/135; Enbiyâ 21/47; Mü'minûn 23/20; Furkân 25/ 68; Şu'arâ 26/61; Kasas 28/15; Yâsîn 36/51, 52; Sâffât 37/11, 64, 68; Fussilet 41/39; Zuhruf 43/35; Câsiye 45/28; Hadîd 57/16; Haşr 59/10; Mümtehine 60/1; Saff 61/9; Tahrîm 66/4; Kalem 68/51; Kiyâme 75/7; Duhâ 93/8; İnşirâh 94/2; Zilzâl 99/4.

⁷⁴⁷ Vâkı'a 56/29.

⁷⁴⁸ Kâf 50/10.

⁷⁴⁹ Ebussuud, *İrşâd*, VIII, 59-60. Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 111; İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 153; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, VI, 27; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 164; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 208; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 206; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, IX, 299.

⁷⁵⁰ Yûsuf 12/36.

⁷⁵¹ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 431-432.

أَعَصِرُ عَصِيرًا ayeti hakkında değerlendirme yapan kaynaklarda, Mushaf hattına uygun olmayan “أَعَصِرُ عَصِيرًا” şeklindeki kıraatin tefsir maksatlı bir açıklama olduğu belirtilmektedir.⁷⁵²

Yukarıda verilen örneklerin dışında, İbn Mes‘ûd’un إن كانت الا صيحة واحدة ayetini⁷⁵³ şeklinde,⁷⁵⁴ فنادته الملائكة ayetini⁷⁵⁵ فناداه جبريل şeklinde;⁷⁵⁶ أَعَصِرُ ayetini de⁷⁵⁷ أَعَصِرُ عَصِيرًا şeklinde;⁷⁵⁸ Hz. Ali ve İbn Abbâs’ın وَطَّلِحِ مَنْضُودٍ ayetini⁷⁵⁹ وَطَّلِحِ مَنْضُودٍ şeklinde;⁷⁶⁰ Enes b. Mâlik’in وَهُمْ يَجْمَحُونَ ayetini⁷⁶¹ وَهُمْ يَجْمَحُونَ şeklinde;⁷⁶² okuması da Ebussuud Efendi’nin tefsirinde yer verdiği müteradif kelimelere örnek olarak verilebilir.⁷⁶³

2. 2. SARF YÖNÜNDEN KIRAAT VECİHLERİ

Kaynaklarda, kelimenin yapısından bahseden ilim olarak tanımlanan sarf ilmi, kelimenin istenilen mânaya göre biçim değiştirmesi olarak da tarif edilmektedir.⁷⁶⁴ Bu itibarla, kelimelerin yapıları ve değişimleriyle ilgilenen sarf ilminin, kıraat ilmiyle de doğrudan ilişkili olması söz konusudur. Neticede kelimeler, isim, fiil ve harf’lerden oluştuğu için, sarf kuralları açısından kıraat vecihleri işlenirken bu tasnif dikkate alınacak ve her bir başlık, alt başlıklara ayrılmak sûretiyle Ebussuud Efendi’nin tefsirindeki örnekler üzerinden izah edilmeye çalışılacaktır. Fakat harf ile ilgili kıraat ihtilâfları nahvî bir hüviyet

⁷⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVI, 96-97; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, V, 308; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, VI, 496.

⁷⁵³ Yâsîn 36/29.

⁷⁵⁴ İbn Hâleveyh, *Şevâzî’l-Kur’ân*, s. 125; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 206.

⁷⁵⁵ Âl-i İmrân 3/39.

⁷⁵⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 341.

⁷⁵⁷ Yûsuf 12/36.

⁷⁵⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 343.

⁷⁵⁹ Vâkı‘a 56/29.

⁷⁶⁰ İbn Hâleveyh, *Şevâzî’l-Kur’ân*, s. 151.

⁷⁶¹ Tevbe 9/57.

⁷⁶² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 296.

⁷⁶³ Ebussuud, *İrşâd*, II, 52; IV, 123, 431-432; VII, 73; VIII, 59.

⁷⁶⁴ Mustafa el-Galâyînî, *Câmi’u’d-durûsi’l-Arabiyye*, thk. Abdülmün’im Halîl İbrahim, Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009, s. 8; Abdülğani Dekar, *Mu‘cemü’l-kavâ‘idi’l-Arabiyye fi’n-nahvi ve’t-tasrîf*, Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1986, 140; Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, Ankara: AÜİFVY., 1969, s. 11.

taşıdığı için harf'e dair örnekler, nahiv kuralları açısından kıraat vecihlerinin ele alındığı bölümde verilecektir.

Bu başlık altında, sarf kurallarına bağlı olarak ele alacağımız kıraat vecihleri, lehçe temeline dayalı olmayıp, kıraat birikimi içerisinde ferşî farklılıklar başlığı altında değerlendirilen okuma şekilleridir. Telaffuzu esnasında herhangi bir kolaylık ve zorluğun gözetilmediği bu kıraat uygulamalarının, bir formüle tabi olmamaları ve Kur'ân'da geçtikleri bütün yerlerde aynı usûlle okunmamaları, Arap lehçelerinden bağımsız olduklarının en belirgin alametidir.⁷⁶⁵ Örneğin, Kur'ân'da beş yerde geçen “حَطِيبَةٌ” kelimesi,⁷⁶⁶ Bakara, A'râf ve Nûh sûrelerinde iki farklı kıraat ile okunabilmekteyken,⁷⁶⁷ Nisâ ve Şu'arâ sûrelerinde sadece bir şekilde okunabilmektedir. Ebussuud Efendi tefsirinde, her üç yerde de ilgili kelimenin iki farklı kıraatine değinmektedir.⁷⁶⁸

2. 2. 1. İsim

Kaynaklarda isim, genellikle zamanla bağlantısı kurulmayan insan, hayvan, bitki, nesne ve bir işi gösteren kelime olarak tarif edilmektedir.⁷⁶⁹ İsim başlığı altında pek çok alt başlık oluşturmak mümkün olmakla birlikte konu, ism-i fâil, kelimenin tekil veya çoğul olması, kelimedeki yapılan ziyadelik ve noksanlıkla ilgili kıraat ihtilâfları başlıkları altında, örnekler üzerinden izah edilmeye çalışılacaktır. Bu ihtilâflar, lehçelerle ilgili kıraat vecihlerinin aksine anlama etki etmekte fakat bu etki zıt anlamlılığa sebep olmayıp, anlamın zenginleşmesine ve meseleye farklı bir açıdan yaklaşılmasına imkân sağlamaktadır.

2. 2. 1. 1. İsm-i Fâil ile İlgili Kıraat Vecihleri

İsm-i fâil ile bağlantılı kıraat ihtilâflarını, kelimelerden birinin ism-i fâil, diğerinin ise isim, ism-i mekân, ism-i zaman, mastar, sıfat-ı müşebbehe, mübalağa ism-i fâil veya ism-i mef'ûl kalıbıyla okunması şeklinde özetlemek

⁷⁶⁵ Dağ, *İhticâc*, 65.

⁷⁶⁶ Bakara 2/81; Nisâ 4/112; A'râf 7/161; Şu'arâ 26/82; Nûh 71/25.

⁷⁶⁷ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 162, 295, 653; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 248, 307, 431; Dimyâtî, *İthâf*, I, 400; II, 74, 564.

⁷⁶⁸ Ebussuud, *İrşâd*, I, 276; III, 464-465; VIII, 230.

⁷⁶⁹ Ğalâyînî, *Câmi'u'd-Dürûsi'l-Arabiyye*, I, 8; Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 12.

mümkündür.⁷⁷⁰ Bu kıraat vecihlerinden bir bölümü sahih kıraatler arasında yer alırken bir bölümü de şâz kıraatler olarak kayda geçmektedir. Ebussuud Efendi tefsirinde, sahih ve şâz olmak üzere ism-i fâil ile ilgili birçok kıraat ihtilâfına değinmiştir.⁷⁷¹ Konu, çalışmanın sınırlarını aşmayacak şekilde müellifin işaret ettiği örnekler çerçevesinde izah edilecektir.

İsm-i fâil ile ilgili kıraat ihtilâfından biri, *إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِالْفِ* *مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرَدِّينَ* “*Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, ‘Ben size ard arda bin meleklerle yardım edeceğim’ diye duanıza icabet etmişti*”⁷⁷² ayetindeki “*مُرَدِّينَ*” kelimesinde görülmektedir. Söz konusu kelime kıraat-i aşere imamlarından Nâfi, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb tarafından ism-i mefûl olarak “*مُرَدِّينَ*” şeklinde; diğer imamlar tarafından ise ism-i fâil olarak “*مُرَدِّينَ*” şeklinde okunmuştur.⁷⁷³

Ebussuud Efendi, ism-i fâil ile okunan “*مُرَدِّينَ*” yani meleklerin ard arda olmasının keyfiyetini izah ederken, meleklerin “müminlerin ardınca” ya da “bir biri ardınca” yahut “müminleri artlarına düşürerek” mânalarında anlaşılabilirliğini izah etmektedir.⁷⁷⁴ İsm-i fâil kıraatiyle mâna, “*Birbiri peşine gelen, birbirine tabi olan melekler*” şeklinde anlaşılmaktadır.⁷⁷⁵

Müellif, ism-i mefûl şeklinde gelen “*مُرَدِّينَ*” kıraatini de nakletmekte ve bu takdirde mânanın, “melekler, islâm ordusunun önünde ya da arkasında bulunuyorlardı” şeklinde olacağına işaret etmektedir.⁷⁷⁶ İsm-i mefûl kıraatine göre mâna, “*Allah’ın kendilerini bu şekilde peşpeşe kılmış olduğu melekler*” şeklinde

⁷⁷⁰ Dağ, *İhticâc*, 64-65. İsm-i fâil ile ilgili farklı okumaları görmek için bk. Muhaysin, *Kırâât*, I, 503-525.

⁷⁷¹ Tefsirdeki örnekler için bk. Fâtîha 1/4; Bakara 2/148; Nisâ 4/19, 24, 78, 94; Mâide 5/13; A‘râf 7/112; Enfâl 8/9; Tevbe 9/28; Yûnus 10/79; Hûd 11/7, 41; Yûsuf 12/24, 64; Hicr 15/55; Nahl 16/54; İsrâ 17/59; Kehf 18/74, 86; Meryem 19/51; Tâhâ 20/69; Enbiyâ 21/87; Hac 22/18, 36; Mü‘minûn 23/104; Nûr 24/34; Furkân 25/53; Şu‘arâ 26/37, 56, 149; Neml 27/87; Rûm 30/39; Secde 32/30; Ahzâb 33/30; Sebe’ 34/3; Fâtır 35/12; Yâsîn 36/55, 81; Sâffât 37/74; Sâd 38/83; Zümer 39/3; Duhân 44/27; Muhammed 47/15, 16; Tûr 52/18; Kamer 54/3, 31; Rahmân 55/24; Talâk 65/1; Kalem 68/19; Nebe’ 78/23; Mutaffifin 83/31.

⁷⁷² Enfâl 8/9.

⁷⁷³ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 304; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 310; Dimiyâtî, *İthâf*, II, 77.

⁷⁷⁴ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 14.

⁷⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 558-559; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XV, 134; Kurtubî, *el-Câmi’*, VII, 370.

⁷⁷⁶ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 14.

açığa çıkmaktadır.⁷⁷⁷ Bu durumda ism-i fâil kıraatinde fiil meleklerle, ism-i mefûl kıraatinde fiil Allh'a ait olmaktadır.⁷⁷⁸ Görüldüğü gibi her iki kıraat şekli de birbirine yakın mânaları ifade etmekte, bir çelişkiye sebebiyet vermemektedir.

Müellif, iki kıraat arasında herhangi bir tercihte bulunmamasına rağmen, ism-i fâil kıraati hakkında daha fazla görüşe yer vermesinden hareketle onun bu kıraati daha çok benimsediğini söyleyebiliriz. Kıraat âlimlerinden Mekkî b. Ebî Tâlib, “مُرْدِفِينَ” kelimesinin, “مُرْدِفِينَ” kelimesindeki mânayı içermesinden ve kurrânın çoğunun kesra ile okumasını ileri sürerek “مُرْدِفِينَ” kıraatini daha güzel bulmaktadır.⁷⁷⁹ Kurtubî de, bazı âlimlerin aynı gerekçelerle “مُرْدِفِينَ” kıraatini tercih ettiğini nakletmektedir.⁷⁸⁰

“مُرْدِفِينَ” kelimesiyle ilgili bahsi geçen sahih vecihler dışında müellifin naklettiği iki şâz vecih daha bulunmaktadır.⁷⁸¹ Bu bağlamda müellif, “ر” harfinin kesra ve zammesiyle, “د” harfinin de şeddesiyle “مُرْدِفِينَ” ve “مُرْدِفِينَ” şeklindeki kıraatleri nakletmektedir ki bu kelimelerin aslı “مُرْدِفِينَ” dir. “ت” harfi “د” harfine idğam edilmiş, iki sakin yan yana geldiği için “ر” harfi aslına bakılarak kesra ile veya “م” harfine uyularak zamme ile harekelenmiştir.⁷⁸² Ebussuud Efendi'nin ve neredeyse diğer bütün tefsirlerin işaret ettiği bu şâz vecihlerdeki idğam tahlili, dil âlimi Amr b. Osman es-Sîbeveyhi'ye aittir.⁷⁸³

Konuyla ilgili diğer bir örnek وَجَدَهَا تَعْرُبُ فِي عَيْنِ حَمَّةٍ “Onu (güneşi) siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu”⁷⁸⁴ ayetindeki “حَمَّةٍ” kelimesinde görülmektedir. Söz konusu kelime kıraat imamlarından İbn Âmir, Âsım, Hamza

⁷⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 134; Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 370; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 460.

⁷⁷⁸ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 169.

⁷⁷⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 489.

⁷⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 371.

⁷⁸¹ Şâz kıraatler için bk. İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 555; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 273.

⁷⁸² Ebussuud, *İrşâd*, IV, 14.

⁷⁸³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 444.

⁷⁸⁴ Kehf 18/86.

ve Kisâi tarafından sıfat-ı müşebbehe kalıbıyla “حَمِيَّةٌ” şeklinde; Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya’kûb tarafından ism-i fâil kalıbıyla “حَامِيَّةٌ” şeklinde okunmuştur.⁷⁸⁵

Ebussuud Efendi yukarıdaki ayetin tefsiri bağlamında mezkûr kelimenin her iki şekildeki okunuşuna da değinmektedir. “حَمِيَّةٌ” kelimesi “balçık”, “siyah balçık” anlamlarına gelmektedir. Buna göre anlam “*Sanki güneş siyah balçıklı bir gözeye (suya) batar haldeydi.*” şeklinde anlaşılmaktadır. “حَامِيَّةٌ” ise “sıcak” anlamındadır. Bu durumda ayetin anlamı, “*sanki güneş sıcak/kızaran bir su gözesinde batar haldeydi*” şeklinde açığa çıkar.⁷⁸⁶ Her iki kıraatte de anlam bakımından bir çelişki olmadığını ifade eden müfessir, bu konudaki görüşünü sahabenin kıraatiyle temellendirmektedir. Rivâyete göre Muâviye, yanında İbn Abbâs’ın da hazır bulunduğu bir sırada bu ayeti “حَامِيَّةٌ” şeklinde okumuş, Abdullah b. Amr b. Âs da kendisini desteklemiştir. İbn Abbâs ise “حَمِيَّةٌ” diye okuyarak onu tashih etmek istemiştir. Bunun üzerine Muâviye, Kâ’bülâhbâr’a (ö. 32/652)⁷⁸⁷ dönerek onun görüşünü sormuştur. Kâ’bülâhbâr İbn Abbâs gibi okuyunca Muâviye de İbn Abbâs’ın görüşüne muvafakat etmiştir.⁷⁸⁸ Ebussuud Efendi’ye göre güneşin battığı yerdeki su gözeneğinin her iki vasfı (kara balçık ve sıcaklık) da taşıyor olması mümkündür. Bu durumda iki görüş arasında kesin bir çelişki yoktur. Ayrıca Muaviye’nin -kıraatinin kesin olarak işitilmiş olmasına rağmen- Kâ’bülâhbâr’ı dinledikten sonra İbn Abbâs’ın görüşüne dönmesi, İbn Abbâs’ın kıraatinin mânaya delâleti kesin, diğerinin ise ihtimâlî olmasından dolayıdır.⁷⁸⁹

Konuyla ilgili verilen her iki örnekten de anlaşılacağı üzere müellif, ism-i fâil ile ilgili kıraat farklılığına değinmekte ve anlama yansıyan yönüne işaret etmektedir. Her ne kadar kendi tercihini açıkça beyan etmese de kullandığı ifadelerden hangi kıraati benimsediği anlaşılmaktadır.

⁷⁸⁵ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 398; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 354; Dimyâtî, *İthâf*, II, 223-224.

⁷⁸⁶ Ebussuud, *İrşâd*, V, 327.

⁷⁸⁷ Ebû İshâk Kâ’b b. Mâti’ b. Heynû’ el-Himyârî el-Yemânî, tabiinden olup Benî İsrâil’e dair rivâyetleriyle tanınmaktadır. Bilgi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbâs, Beyrût: Dâru Sadr, 1968, VII, 445; M. Yaşar Kandemir, “Kâ’b el-Ahbâr”, *DİA*, XXIV, 1.

⁷⁸⁸ Ebussuud, *İrşâd*, V, 327.

⁷⁸⁹ Ebussuud, *İrşâd*, V, 327. Konuyla ilgili farklı bir değerlendirme için bk. Hanay, *Kur’ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü*, ss. 200-201.

2. 2. 1. 2. Kelimenin Müfred-Cem‘ Okunması İle İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraat ihtilâflarının bir bölümü, kelimenin müfred veya cem‘ okunmasıyla ilgilidir.⁷⁹⁰ Hem sahih hem de şâz kıraatler arasında yer alan bu ihtilâfların, genel olarak ayetin anlamını etkilediği bilinen bir gerçektir. Ancak bazı durumlarda kelimenin müfred okununuşu ile *cins isim*⁷⁹¹ kastedilmekte ve bu durumda anlam bakımından her hangi bir farklılık söz konusu olmamaktadır. Ebussuud Efendi tefsirinde, kelimenin müfred-cem‘ okunmasıyla ilgili birçok kıraat ihtilâfına yer vermektedir.⁷⁹² Konu, müellifin tefsirinde geçen bir kaç örnek üzerinden ele alınacaktır.

Bakara sûresinde, *كُلٌّ أَمَّنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ*, “(Müminlerin) Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler.”⁷⁹³ ayetindeki “كُتُبِهِ” kelimesi, hem müfred hem de cem‘ olarak okunabilen kıraat ihtilâflarındandır. Mezkûr kelime, Nâfi, İbn Kesîr, Âsım’ın râvisi Hafs, Ebû Amr ve İbn Âmir tarafından cem‘ olarak “كُتُبِهِ”; Kisâî, Hamza, Âsım’ın râvisi Ebû Bekir Şu‘be ve Halef tarafından da müfred olarak “كِتَابِيهِ” şeklinde okunmuştur.⁷⁹⁴

Ebussuud efendi müfred okuyuşu naklettikten sonra *kitap* kelimesinden murad edilenin ya Kur’ân-ı Kerîm ya da, *كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأُنزِلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بِهِ ذِكْرُ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ* “*İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler*

⁷⁹⁰ Bu tür kelimelerin okunuşuyla ilgili örnekleri bir arada görmek için bk. Muhaysin, *Kırâât*, I, 281-313.

⁷⁹¹ Cins isim, lafzı müfred olmakla birlikte o isim altında bulunan her şeyi içine alan kelimedir. Örneğin “الريح” kelimesi lafız olarak müfred olmasına rağmen, rüzgâr cinsinden olan her şeyi içine alan bir kelime olarak kullanılabilir.

⁷⁹² Tefsirde geçen diğer örnekler için bk. Bakara 2/23, 81, 104, 164, 233, 266, 285, 286; Âl-i İmrân 3/97, 122; Nisâ 4/31, 34, 58; Mâide 5/67, 95; En‘âm 6/59, 99, 115, 123, 135, 143; A‘râf 7/26, 137, 144, 148, 157, 158, 161, 172; Enfâl 8/7, 41, 60; Tevbe 9/18, 24, 103; Yûnus 10/82; Hûd 11/48; Yûsuf 12/7, 10, 62; Ra‘d 13/42; İbrahim 14/41; İsrâ 17/5, 64; Kehf 18/25, 36, 45, 109; Meryem 19/59, 77; Enbiyâ 21/78, 81, 104; Mü‘minûn 23/8, 14, 67; Nûr 24/43, 61; Furkân 25/48, 61, 74; Şu‘arâ 26/4; Neml 27/18, 36, 37, 87; Ankebût 29/12, 50; Rûm 30/50; Secde 32/17; Ahzâb 33/39, 67; Sebe’ 34/12, 15, 37; Fâtır 35/9, 33, 40; Yâsîn 36/19, 62, 67; Sâffât 37/171; Sâd 38/33, 36, 45; Zümer 39/33, 36, 39; Mü‘min 40/5, 8, 67; Fussilet 41/47; Şûrâ 42/33, 37; Zuhruf 43/19; Duhân 44/38; Câsiye 45/5, 23; Fetih 48/12; Kâf 50/19; Tûr 52/21; Necm 53/32; Kamer 54/45, 54, 55; Rahmân 55/35; Vâkı‘a /56 12; Hadîd 57/27; Mücâdele 58/8; Haşr 59/5, 14; Tahrîm 66/12; Me‘âric 70/33; Nûh 71/21, 25; Fecr 89/29; Beyyine 98/7.

⁷⁹³ Bakara 2/285.

⁷⁹⁴ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 195; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 270; Dimyâtî, *İthâf*, I, 462.

ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi.”⁷⁹⁵ ayetinde belirtildiği gibi kitap cinsinden bir tebliğ olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹⁶ Bu bağlamda cins bir kelime ile çoğul kelime arasındaki fark hakkında da izahatta bulunan müfessir, cinsin, daha çok cinsin fertleri için, çoğulun ise cinsin çoğulları için kullanıldığını ve kitabın cinsinin, kitabın çoğulundan daha kapsamlı olduğunu belirtmektedir.⁷⁹⁷

Yukarıda da ifade edildiği üzere kelimenin müfred okunuşu ile cins isim kastedildiğinde anlam bakımından belirgin bir değişiklik olmamaktadır. Kelime cem‘ şeklinde okunduğunda anlam “Mü’minlerin tamamı Allah’a, meleklerine, nebi ve rasullerine indirdiği kitapların tamamına inanırlar”; müfred okunduğunda ise “Mü’minlerin tamamı Allah’a, meleklerine ve nebîsi Muhammed’e indirilen Kur’ân’a inanırlar.” şeklinde açığa çıkmaktadır.⁷⁹⁸

Konuyla ilgili diğer bir örnek için *وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ* “Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız haydi onun benzeri bir sûre getirin.”⁷⁹⁹ ayetindeki “عَبْدِنَا” kelimesi gösterilebilir. Kelime, çoğul olarak “عِبَادِنَا” şeklinde de okunmuştur.⁸⁰⁰ Şâz kıraatler arasında yer alan⁸⁰¹ bu okuyuşa göre “kullarımız” dan maksat Hz. Peygamber ile onun ümmeti veya bütün peygamberlerdir. Ebussuud Efendi’ye göre bu kıraat bize şunu bildirmektedir: Hz. Peygamber’e indirilmiş olan Kur’ân’dan şüphelenmek, aynı zamanda ondan önceki peygamberlere indirilmiş kutsal kitaplardan da şüphelenmek demektir. Çünkü Kur’ân, onları da tasdik edici ve gözeticidir.⁸⁰²

⁷⁹⁵ Bakara 2/213.

⁷⁹⁶ Ebussuud, *İrşâd*, I, 591-592.

⁷⁹⁷ Ebussuud, *İrşâd*, I, 592.

⁷⁹⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VI, 125.

⁷⁹⁹ Bakara 2/23.

⁸⁰⁰ Ebussuud, *İrşâd*, I, 168. Ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 218; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 169; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, I, 19.

⁸⁰¹ Ukberî, *İ’râbu’l-Kırââti’s-Şevâz*, I, 135.

⁸⁰² Ebussuud, *İrşâd*, I, 168.

Konuyla ilgili vereceğimiz son örnek *Allah'a* “مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ *ortak koşanların, Allah'ın mescitlerini imar etmeleri düşünülemez.*”⁸⁰³ ayetindeki “مَسَاجِدَ” kelimesinde bulunmaktadır. Sahih kıraatler arasında değerlendirilen mezkûr kelime kıraat-i aşere imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb tarafından müfred olarak “مَسْجِدٌ” şeklinde; diğer imamlar tarafından ise cem' olarak “مَسَاجِدَ” şeklinde okunmuştur.⁸⁰⁴

Ebussuud Efendi her iki kıraati de naklederek aralarındaki anlam ilişkisine temas etmektedir. Şöyle ki: Ayette Mescid-i Haram kastedildiği halde çoğul kipi ile “مَسَاجِدَ” buyrulması Mescid-i Haram'ın bütün mescitlerin kıblesi ve imamı olmasından dolayıdır. Bu münasebetle Mescid-i Haram'ı imar eden bütün mescitleri imar etmiş gibidir. Yahut Mescid-i Haram'ın cihetlerinden her biri müstakil bir mescit sayılır. Diğer mescitler ise böyle değildir. Çünkü diğer mescitlerin farklı cihetleri kible yerine geçmez. Ayrıca bu kelimenin müfred olarak “مَسْجِدٌ” şeklindeki kıraati bu izahı desteklemektedir.⁸⁰⁵

Müfessirin burada müfred kıraati naklederken kullandığı “ويؤيده القراءة” ifadesi onun kıraatlere yaklaşım tarzını da kısmen ortaya koymaktadır. Çünkü müfessir bu tarz bir ifadeyi genellikle sahabe Mushaf'larına âtıfta bulunduğu yerlerde kullanmaktadır.⁸⁰⁶ Müfred kıraati naklederken kıraat-i aşere imamlarının ismini zikretmeden “ويؤيده القراءة” ifadesini kullanarak İbn Abbâs'ın mushafına âtıfta bulunması şayan-ı dikkattir.

Yukarıda geçen örneklerden de anlaşılacağı üzere müfessir, sahih-şâz ayrımı yapmaksızın gerek gördüğü veya mânaya etki eden kıraat ihtilâflarına değinmiştir. Eğer mânaya etkisi yoksa sadece farklı kıraati belirtmekle

⁸⁰³ Tevbe 9/17.

⁸⁰⁴ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 313; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, s. 315-316; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 313; Dimyâtî, *İthâf*, II, 88; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, III, 356.

⁸⁰⁵ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 78-79.

⁸⁰⁶ Bu kullanıma dair örnekleri görmek için çalışmamızın birinci bölümünde yer alan “Kıraatleri İfadelerinde Kullandığı Kavramlar” başlığına bakılabilir.

yetinmiştir.⁸⁰⁷ Aynı kelime farklı ayetlerde geçiyorsa sadece kelimeyle alakalı farklı okuyuşu belirtmiş, ilk geçtiği yerde gerekli açıklamalarda bulunmuş diğer yerlerde açıklama yoluna gitmemiştir. Bu da onun, kıraat ihtilâflarına bir kıraat âlimi gibi değil de gerektiğinde kıraatlerden istifade eden bir müfessir gibi yaklaştığının en belirgin göstergelerindendir.

2. 2. 1. 3. Kelimede Yapılan Ziyadelik ve Noksanlık İle İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraat ihtilâflarının bir bölümü, kelimede yapılan ziyade ve noksanlıktan kaynaklanan farklılıklardır. Bu farklılıklar, kelimeye harf eklemek veya hazfetmek sûretiyle gerçekleşmektedir.⁸⁰⁸ Bu tür kıraat uygulamaları hem isimlerde hem de fiillerde vuku bulmaktadır. Fiillerin ele alındığı bölümde bu konuda ayrı bir başlık açmamak için bu başlık altında her iki uygulamaya ait örnekler, Ebussuud Efendi'nin tefsiri dikkate alınarak izah edilecektir.⁸⁰⁹

Fâtiha sûresinde geçen “مَالِكٍ” kelimesini örnek verecek olursak; bu kelime, Âsım, Kisâi, Ya'kûb ve Halef tarafından “مَالِكٍ” şeklinde; Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hamza tarafından ise elifsiz olarak “مَلِكٍ” şeklinde okunmuştur.⁸¹⁰

Mâlik; milk mastarından ism-i fâil olup, *malı elinde bulunduran, sahip olduğu mülkte dilediği gibi tasarrufta bulunan* anlamına gelir. *Melik* ise; mülk mastarından sıfat-ı müşebbehe olup *hükümdar kuvvet ve otorite sahibi, insanlar üzerinde her bakımdan tasarruf sahibi* demektir.⁸¹¹ Her iki kelime de “kuvvet”

⁸⁰⁷ Bu duruma örnek olarak “الرياح” kelimesi verilebilir. Kıraat-i aşere imamı tarafından on iki farklı ayette (Bakara 2/164; A'râf 7/57; İbrahim 14/18; Hicr 15/22; Kehf 18/45; Furkân 25/48; Neml 27/63; Rûm 30/46, 48; Fâtır 35/9; Şûrâ 42/33; Câsiye 45/5) müfred ve cem' olarak (الرياح-الرياح) okunabilen kelime hakkında Ebussuud Efendi sadece farklı okuyuşu vermekle yetinmiş, mâna açısından bir farklılık arz etmediği için açıklama yapmamıştır. Üç yerde (Hicr 15/22; Furkân 25/48; Rûm 30/46) müfred okumakla cinsin kastedildiğini belirtmiş, üç yerde ise (İbrahim 14/18; Neml 27/63; Rûm 30/48) müfred okuyuşa dahi değinmemiştir.

⁸⁰⁸ Kıraatlerin kategorilendirilmesinde farklı tasnifler yapmak mümkündür. Örneğin kimi tasniflerde bu başlık altında fiil konusu veya kelimelerin medli-medsiz okunmaları konusu işlenebilmektedir. Bunları kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün olamamaktadır.

⁸⁰⁹ Diğer örnekler için bk. Fâtihâ 1/4; Bakara 2/283; Mâide 5/13, 97, 110; A'râf 7/111, 195, 201; Tevbe 9/30, 107; Hûd 11/105; Yûsuf 12/31; İsrâ 17/76; Kasas 28/48.

⁸¹⁰ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 101; Fârisî, *el-Hücce*, I, 7; Dimyâtî, *İthâf*, I, 363.

⁸¹¹ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 472; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 115-116; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 8.

mânasında müşterektir.⁸¹² Birinci kıraate göre anlam “*Din gününün sahibidir.*”, ikinci kıraate göre ise “*Din gününün hükümdarıdır.*” şeklinde olmaktadır.

Müfessir, elifsiz kıraati naklederken kıraat imamlarının isimlerini zikretmeden “أهل الحرمين” ifadesini kullanarak Mekke ve Medîne ehlinin bu şekilde okuduğunu belirtmektedir.⁸¹³ Bu ifadeyle ya Mekke ve Medîne halkının yaygın kıraatinin bu şekilde olduğunu ya da kıraat-i seb‘a imamlarından Mekke kıraat imamı İbn Kesîr ile Medîne kıraat imamı Nâfi’nin kıraatini kastettiğini söylememiz mümkündür.

Müfessirin ifadesine göre *Melik*; kahredici sultan, müstevli (istîlâ eden), tam galip ve kamu işlerinde emirler ve yasaklar koymada tam yetkiyi hâiz muktedir hükümdar demektir. Din günü yani hesap ve karşılık görme günü için uygun olan mâna da budur. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de Allah Teala لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ “*Mülk bugün kimindir? Bir ve Kahhâr olan Allah’ındır*”⁸¹⁴ buyurmaktadır.⁸¹⁵ Görüldüğü üzere Ebussuud Efendi, elifsiz kıraatin mânasına dair izahatta bulunduktan sonra başka bir ayetten şahit getirerek bu kıraati daha münasip bulduğunu belirtmektedir. Ayrıca müellif, bu iki sahih kıraat dışında mezkûr kelimenin şâz olarak okunan vecihlerine⁸¹⁶ de işaret etmekte fakat bunlar hakkında açıklama yapmamaktadır.⁸¹⁷

Söz konusu kıraat ihtilâfının değerlendirmesini yapan kaynaklar, hem elif ile okunan “مَالِكٍ” kıraatinin, hem de elifsiz olarak “مَلِكٍ” şeklindeki kıraatin Hz. Peygamber’den rivâyet edildiğini nakletmişlerdir.⁸¹⁸ Fakat hangisinin daha kapsamlı olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir görüşe göre *melik* daha umumidir; çünkü her mâlik melik değildir, fakat her melik mâliktir. Bir kimse mal, mülk, ev, elbise vb. bazı şeylere mâlik olabilir ama *melik* (hükümdar) olamaz. Oysa melik daha üstündür. Pek çok hak ve yetkilere mâliktir. Diğer bir

⁸¹² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, 1971, I, 92.

⁸¹³ Ebussuud, *İrşâd*, I, 57.

⁸¹⁴ Mü’min 40/16.

⁸¹⁵ Ebussuud, *İrşâd*, I, 57.

⁸¹⁶ Mezkûr kelimenin şâz olarak değerlendirilen kıraatlerinin tamamını görmek için bk. Hatîb, *Mu’cemu’l-Kırâât*, I, 8-13.

⁸¹⁷ Ebussuud, *İrşâd*, I, 57.

⁸¹⁸ Tirmizî, *Kıraat*, I.

görüŖe göre ise *mâlik* daha geneldir. Çünkü eşyanın mâliki insanların da meliki olur. “Allah her şeyin mâlikidir.” denilir de “Her şeyin melikidir.” denilmez.⁸¹⁹

Kelimelerdeki ziyadelik ve noksanlık ihtilâfı için diğere bir örnek *إِذْ جِئْتَهُمْ* “*Sen onlara (Yahudilere) apaçık deliller getirdiğın zaman içlerinden inkâr edenler ‘Bu apaçık büyüden başka bir şey değıl’ demişlerdi.*”⁸²⁰ ayetindeki “سِحْرٌ” kelimesinde bulunmaktadır. Kıraat-i aşere imamlarından Hamza, Kisâi ve Halef bu kelimeyi elif ziyade etmekle “سَاحِرٌ” şeklinde; diğere imamlar ise “سِحْرٌ” şeklinde okumuşlardır.⁸²¹

Birinci okuyuşa göre “سَاحِرٌ” kelimesiyle, doğrudan doğruya sihiri yapan kişiye işaret edilmektedir ki, bu zât da Hz. İsa’dır.⁸²² Buna göre anlam, “Bu şahıs apaçık bir sihirbazdan başka bir şey değıldir.” olur.⁸²³

İkinci okuyuşa göre “سِحْرٌ” kelimesi ile Hz. İsa’nın getirmiş olduğı mucizelere işaret olunmaktadır. Buna göre ayetin mânası “*Bu senin getirdiğın şeyler apaçık bir büyüden başka bir şey değıldir.*” şeklinde anlaşılır. Bu okuyuşa göre hedef, doğrudan doğruya olaylar olup, hadiseyi işleyen kimse değıldir.⁸²⁴

Mezkûr kelimenin Kur’ân’da geçtiğı yerler hakkında değıerlendirmede bulunan Ebû Amr, “سِحْرٌ” kelimesinin “مبين” vasfıyla;⁸²⁵ “سَاحِرٌ” kelimesinin ise “عليم” vasfıyla⁸²⁶ birlikte kullanıldığına dikkat çekmektedir. Bu da şöyle izah edilmiştir: “مبين” kelimesi hem “سِحْرٌ” hem de “سَاحِرٌ” kelimesi için uygun bir

⁸¹⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, I, 148-150; İbn Hâleveyh, *Şevâzî’l-Kur’ân*, s. 46-47; Fârisî, *el-Hücce*, I, 9; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, I, 241-244; Kurtubî, *el-Câmi’*, I, 140-141; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 36.

⁸²⁰ Mâide 5/110.

⁸²¹ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 249; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kırâât*, s. 239; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 289; Dimyâtî, *İthâf*, I, 545.

⁸²² Ebussuud, *İrşâd*, III, 170-171.

⁸²³ Kurtubî, *el-Câmi’*, VI, 363.

⁸²⁴ Ebussuud, *İrşâd*, III, 170.

⁸²⁵ Mâide 5/110; En’âm 6/7; Yûnus 10/76; Hûd 11/7; Neml 28/13; Sebe’ 34/43; Sâffât 37/15; Ahkâf 46/7; Saff 61/6.

⁸²⁶ A’râf 7/109, 112; Yûnus 10/79; Şu’arâ 26/34.

vasıfken,⁸²⁷ “علیم” kelimesi sadece “ساحر” kelimesine uygun düşer.⁸²⁸ Hem olaya hem de şahsa delâlet eden bir kelime olması itibariyle “سحر” şeklindeki kıraat daha geniş anlamlı kabul edilmiştir.⁸²⁹ Ebussuud Efendi bahse konu olan ayetin tefsirinde “سحر” kelimesi hakkında bilgi verdikten sonra kelimenin “ساحر” şeklinde de okunduğunu ve bununla Hz. İsa’ya işaret edildiğini ifade etmekle yetinmiştir.

Kelimedeki ziyadelik ve noksanlıktan kaynaklanan kıraat ihtilâfları, isimlerde olduğu gibi fillerde de vuku bulmaktadır. Bu duruma, فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا “Şeytan ayaklarını oradan kaydırды. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı.”⁸³⁰ ayetindeki “فَأَزَلَّهُمَا” kelimesi örnek gösterilebilir. Kıraat-i aşere imamlarından dokuzu mezkûr kelimeyi bu şekilde okurken, sadece Hamza “فَأَزَلَّهُمَا” şeklinde okumuştur.⁸³¹

Birinci kıraate göre anlam, “Şeytan onları yanılttı, cennetten attırdı, ayaklarını kaydırды ve buldukları durumdan uzaklaştırıp hataya düşürdü.” şeklinde iken, diğer kıraate göre ise, “İkisini oradan uzaklaştırды, yerlerinden etti.” şeklinde açığa çıkmaktadır.⁸³² Her iki kıraatte de anlam bakımından bir yakınlık söz konusu olmakla birlikte,⁸³³ daha geniş bir mâna elde edilmekte; İblis’in Hz. Âdem ile Havva’yı kandırıp hataya düşürdüğü, bunun neticesi olarak da onları yerlerinden ettiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda verilen örneklerde, sarf kuralları açısından meydana gelen kıraat ihtilâflarının isimlerdeki yansımaları ele alınmıştır. Anlama etki eden bu tür kıraat farklılıklarının Ebussuud Efendi’nin tefsirine de yansıdığını görmekteyiz.

⁸²⁷ Sadece Yûnus sûresi 6. ayette “مبين” vasfı “ساحر” kelimesiyle, diğer yerlerde ise “سحر” kelimesiyle kullanılmıştır.

⁸²⁸ Fârisî, *el-Hücce*, III, 272; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kirâât*, s. 240; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 421-422.

⁸²⁹ İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kirâât*, s. 240; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 421-422; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XII, 135.

⁸³⁰ Bakara 2/36.

⁸³¹ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 154; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 241; Dimyâtî, *İthâf*, I, 388.

⁸³² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, I, 524-525; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 254-255; Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharraru’l-Vecîz fî Tefsiri’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, thk. Abdü’s-Selâm Abdü’s-Şâfi Muhammed, Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1993, I, 111; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 7; Kurtubî, *el-Câmi’*, I, 311; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 54; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 313; Ebussuud, *İrşâd*, I, 220.

⁸³³ Ebussuud, *İrşâd*, I, 220.

Müfessir, anlam boyutunu dikkate alarak bazen kelimenin farklı okunuşunu vermekle yetinmiş, çoğunlukla aralarındaki anlam ilişkisine dikkat çekmiştir. Bahse konu olan bu kıraat ihtilâflarının anlam bakımından bir zıtlığa sebebiyet vermediği, mânayı genişletip zenginleştirdiği müşahede edilmektedir.

2. 2. 2. Fiil

Belli bir zamandaki durumu ve olayı gösteren kelimeye fiil dendiği kaynaklarda belirtilmektedir.⁸³⁴ Fiillere yönelik kıraat ihtilâflarının örneklerinin bir hayli fazla olduğu, bu ihtilâfların, ayetlerin anlamını çoğunlukla etkilediği ve ayetlerin tefsiri için önemli bir kaynak teşkil ettiği müşahede edilmektedir. Bu tür kıraat farklılıklarında kelimenin geçtiği her yerde değil de bazısında kıraat ihtilâfının bulunması, bu değişikliklerin lehçe temeline dayalı olmadığını göstermektedir.

“Fiiller” başlığı altında, kıraat ihtilâflarının bu konu ile alakalı muhtelif meseleleri ele alınacak; bu bağlamda fiillerin malûm-meçhûl, haber-inşâ, tahfif-teşdid, gâib-muhatab-mütekellim ve farklı bablardaki durumları Ebussuud Efendi’nin tefsirinden seçilen bazı örnekler üzerinden işlenecektir.

2. 2. 2. 1. Fiilin Malûm-Meçhûl Okunması İle İlgili Kıraat Vecihleri

Fiil cümlesinin, fiil, fâil ve mef’ul’den oluştuğu, fâili belli olan fiillerin mâlum; fâili belli olmayan fiillerin ise meçhûl olarak isimlendirildiği bilinen bir durumdur. Kıraat birikimi içerisinde önemli bir yer teşkil eden bu durum,⁸³⁵ ayetlerin anlamlarını etkilemekte ve yorum farklılıklarının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Ebussuud Efendi’nin göz ardı etmediği bahse konu kıraat ihtilâfları, onun tefsirinden seçilen örnekler üzerinden izah edilmeye çalışılacaktır.⁸³⁶

⁸³⁴ Ğalâyînî, *Câmi ‘u’ d-Dürûsi ‘l-Arabîyye*, I, 10; Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 12.

⁸³⁵ Mazi ve muzari fiillerin malûm-meçhûl yapıda okunmasıyla ilgili örnekleri bir arada görmek için bk. Muhaysin, *Kırâât*, I, 321-371.

⁸³⁶ Diğer örnekler için bk. Bakara 2/4, 48, 58, 119, 165, 205, 210, 212, 229, 234, 258, 259, 269; Âl-i İmrân 3/23, 50, 146, 154, 181, 188, 195; Nisâ 4/10, 12, 28, 136, 140, 148, 166; Mâide 5/37, 83, 96, 107; En‘âm 6/16, 27, 36, 47, 110, 137; A‘râf 7/149, 161, 163, 189; Enfâl 8/38, 70; Tevbe 9/37, 66, 109, 110, 111; Hûd 11/106, 113, 116; Yûsuf 12/41, 51, 110; Ra‘d 13/4, 42; İbrahim 14/37; Hicr 15/46, 563; Nahl 16/20, 37, 55, 76, 110, 124; İsrâ 17/13, 71; Kehf 18/47; Meryem 19/72; Tâhâ 20/39, 72, 102, 128, 130; Enbiyâ 21/65, 87, 104; Hac 22/2, 5, 39, 62, 73; Mü‘minûn

Konuyla ilgili vereceğimiz ilk örnek *وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ* “*Bir Peygambere emanete hıyanet yaraşmaz.*”⁸³⁷ ayetindeki “*يَغُلَّ*” kelimesinde mevcuttur. Kıraat imamlarından Nâfi, İbni Âmir, Hamza ve Kisâî bu kelimeyi meçhûl olmak üzere “*يُعَلَّ*” şeklinde; İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım ise malûm olarak “*يَغُلَّ*” şeklinde kıraat etmişlerdir.⁸³⁸

Ayette geçen “*غُلَّ*” kelimesi, “Ganimet malından gizlice aşırarak, emanete hıyanet etmek” gibi mânalara gelmektedir.⁸³⁹ Buna göre anlam, “*Bir Peygambere, emanete hıyanet yaraşmaz.*” olmaktadır. Meçhûl yapıdaki kıraate göre ise anlam “Bir Peygambere hıyanet edilmesi asla doğru değildir.”⁸⁴⁰ şeklinde açığa çıkmaktadır ki burada aynı zamanda nehiy anlamı da bulunmaktadır. Bu durumda sanki anlam, “Kimse peygambere hainlik etmesin.” şeklinde anlaşılır.⁸⁴¹

Ebussuud Efendi, *وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ* ayetinin tefsirinde, ganimete hıyanet etmenin hiçbir peygambere yaraşmayacağını, çünkü nübüvvet vasfının buna engel olduğunu belirtmekte ve ayetin nüzulünün birkaç maksada matuf olduğuna işaret etmektedir. Buna göre;

a) Bu ayetle Hz. Peygamber mevhum bir zandan tenzih edilmiştir. Şöyle ki: Uhud savaşında okçular mevzilerini terk edip ganimet toplamaya giderlerken, “Biz Rasûlüllah’ın (sav) Bedir savaşında yaptığı gibi ganimetleri hiç taksim etmeden ‘Kim bir şey almışsa o, ona aittir’ demesinden endişe ederiz.” demişlerdi.

23/1, 20, 56, 115; Nûr 24/51, 55; Furkân 25/5, 18, 69, 75; Ankebût 29/17; Rûm 30/12, 19; Ahzâb 33/30; Sebe’ 34/14, 23; Fâtır 35/4, 11, 33, 36; Yâsîn 36/12, 83; Sâffât 37/47, 102, 177; Zümer 39/33, 42; Mü’min 40/15, 37, 60; Fussilet 41/3, 19, 40; Şûrâ 42/3; Zuhuruf 43/18, 19, 43, 53, 85; Duhân 44/4; Câsiye 45/35; Ahkâf 46/9; Muhammed 47/2, 4, 22, 25; Fetih 48/12; Kâf 50/18, 44; Kamer 54/2; Rahmân 55/22; Hadîd 57/5, 13, 18, 23; Mümtehine 60/3; Saff 61/4; Münâfikûn 63/4; Teğâbün 64/11; Kalem 68/42; Me’âric 70/10; Kıyâme 75/8; İnsan 76/16; İnfitâr 82/3; Ğâşiye 88/11, 20; Âdiyât 100/10; Nasr 110/2.

⁸³⁷ Âl-i İmrân 3/161.

⁸³⁸ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 218; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 276; Dimyâtî, *İthâf*, I, 493.

⁸³⁹ Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 363.

⁸⁴⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Ğarîbu’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Kasr, Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1978, s. 115; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VII, 350-352; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 650-652; Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharraru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, thk. Abdü’s-Selâm Abdü’s-Şâfi Muhammed, Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993, I, 566-567; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, IX, 71; Kurtubî, *el-Câmi’*, IV, 255; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 187; Ebussuud, *İrşâd*, II, 183.

⁸⁴¹ Dimyâtî, *İthâf*, I, 493; Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 2001, s. 137.

Böylece onlar, Rasûlüllah'ın ganimetlere hıyanet edeceğinden ve onları taksim etmeyeceğinden endişe etmişlerdi.

b) Bu ayet, Rasûlüllah'ı ganimetlere hıyanet konusunda ziyadesiyle nehyetmektedir. Nitekim rivâyete göre Hz. Peygamber, askerlerin bir kısmını bazı yerlere gönderdikten sonra bazı ganimetler elde etmiş ve bu ganimetleri orada olanlara taksim etmiş, gönderdiği askerlere pay vermemiştir. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur.

c) Bu ayetin nüzûlünden maksat Rasûlüllah'ı, münafıkların dedikodusundan tenzih etmektir. Zira rivâyet olduğuna göre Bedir savaşında elde edilen ganimetler arasında bulunan bir parça kırmızı kumaşın kaybolması ve münafıkların, “Belki de onu Rasûlüllah almıştır.” demeleri üzerine bu ayet inmiştir. Fakat bu görüş isabet ihtimalinden uzaktır.⁸⁴²

Müellif, yukarıdaki rivâyetleri nakletmekle mezkûr ayetin, Hz. Peygamber hakkındaki ithamları kesin bir şekilde ortadan kaldırdığını beyan etmektedir. Aynı şekilde ilgili kelimenin meçhûl sigâ ile (يُعْلَى) okunduğunu belirten müellif, bu durumda ayetin, “Hz. Peygamber'in ganimete hıyanet etmesi veya başkaları tarafından hıyanete nisbet edilmesi doğru değildir.” şeklinde anlaşılacağını nakletmektedir.⁸⁴³

Görüldüğü gibi her iki kıraate göre mâna bir birine yakın bir tarzda cereyan etmektedir. Şu farkla ki, malûm kıraate göre, Hz. Peygamber'in ashabına hainlik yapmasının ve onları aldatmasının asla mümkün olamayacağı vurgulanırken, meçhûl kıraate göre ise, birinci anlama ilaveten, ashabın Hz. Peygamber'e hıyanet etmelerinin ve onu haksızlıkla suçlamalarının asla doğru olmayacağı beyan edilmektedir.⁸⁴⁴ Bu ikinci kıraat şekli, hem Hz. Peygamber'i kötü ithamlardan tenzih ve onu tazim ettiği için hem de ashabın, harp ganimetleri

---

⁸⁴² Ebussuud, *İrşâd*, II, 183.

⁸⁴³ Ebussuud, *İrşâd*, II, 183.

⁸⁴⁴ İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, s. 115; Fârisî, *el-Hüccce*, III, 94-96; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, s. 179-180; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 363-364; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 650-652; Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 255; Ebussuud, *İrşâd*, II, 183.

konusunda hainlik yaptıklarına dair ithamları reddetmesinden dolayı kıraat imamlarının çoğu tarafından nakledilmiş ve tercihe şayan görülmüştür.⁸⁴⁵

Ebussuud Efendi, kıraatlerden hangisini tercih ettiğine dair herhangi bir ifade kullanmasa da, malûm sigâ ile okunan kıraat hakkında tüm rivâyetlere yer vermesi, meçhûl sigâ için ise sadece anlam farkına temas etmesi, onun, malûm sigâ ile okunan kıraati tercih ettiğine dair kanaatimizi güçlendirmektedir.

Fillerin malûm-meçhûl yapıda okunmasıyla ilgili *وَكَايُنُ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ* “Nice peygamberler vardır ki, beraberlerinde birçok Allah dostu (ribbiyyûn) bulunduğu halde savaştılar.”⁸⁴⁶ ayetinde geçen “قَاتَلَ” kelimesi de örnek olarak gösterilebilir. Kıraat imamlarından İbni Âmir, Hamza, Kisâî ve Âsım’ın râvisi Hafs ilgili kelimeyi müfâale babından olmak üzere, malûm sigâ ile “قَاتَلَ” şeklinde; Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya’kûb ise sülâsî bابتan olmak üzere, meçhûl sigâ ile “قَاتَلَ” şeklinde;⁸⁴⁷ Katâde ise yine meçhûl sigâ ile “قَاتَلَ” şeklinde kıraat etmişlerdir.⁸⁴⁸ Kelimedeki kıraat ihtilâfi sebebiyle ayet, hüccet, kıraat ve tefsir kaynakları tarafından farklı şekillerde değerlendirilmekte ve tevcih edilmektedir. “قَاتَلَ” kıraatine göre anlam, “Nice peygamberler vardır ki, beraberlerinde birçok topluluk bulunduğu halde savaştılar.” şeklinde iken; “قَاتَلَ” ve “قَاتَلَ” kıraatine göre ise “Nice peygamberler vardır ki beraberindeki topluluğa birlikte öldürüldüler.” şeklinde anlaşılmaktadır.⁸⁴⁹

Ebussuud Efendi tefsirinde, her iki kıraatin anlama yansıyan yönüne temas etmektedir. Bu bağlamda malûm sigâ ile okunan ayetin, “Nice peygamberler vardır ki, Allah’ın adını yüceltmek ve O’nun dinini aziz kılmak için birçok takva sahibi âlimlerle, abidlerle düşmâna karşı savaştılar.” şeklinde anlaşıldığını nakletmektedir. Mezkûr kelimenin meçhûl sigâ ile “قَاتَلَ” veya “قَاتَلَ” şeklinde de

⁸⁴⁵ Karaçam, *Kıraat İlmi*, s. 171.

⁸⁴⁶ Âl-i İmrân 3/146.

⁸⁴⁷ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 217; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 276; Dimyâtî, *İthâf*, I, 489-490.

⁸⁴⁸ İbn Hâleveyh, *Şevâzî’l-Kur’ân*, s. 29; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 173.

⁸⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VII, 264-265; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 476; Fârisî, *el-Hüccet*, III, 83-84; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kirâât*, s. 175-176; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 359-360; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 638; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, IX, 27; Kurtubî, *el-Câmi’*, IV, 229; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, III, 78-79; Ebussuud, *İrşâd*, II, 165.

okunduğu belirten müellif, bu kıraate göre “Peygamberlerin yanındakilerle beraber öldürüldüğü” görüşüne katılmamaktadır. Ayetteki beraberliğin öldürülme beraberliği değil, savaşma beraberliği olduğunu ileri süren Ebussuud, bu görüşüne, Tâbiinden Saîd b. Cübeyr’in “*Biz savaşta öldürülmüş bir peygamber işitmedik.*” ve Hasan-ı Basrî’nin, “*Hiçbir peygamber savaşta katledilmemiştir.*” sözünü delil olarak getirmektedir.⁸⁵⁰ Görüldüğü üzere müellif, ayetin malûm ve meçhûl siga ile okunuşuna değinmiş, sahih kıraat olmasına rağmen meçhûl siga ile okunan kıraate katılmadığını açıkça ortaya koymuştur.

Malûm-meçhûl yapıda okunabilen fiiller için vereceğimiz son örnek وَلَا يَسْأَلُ
وَلَا يَسْأَلُ “(Oğün) Hiçbir samimi dost dostunu sormaz”⁸⁵¹ ayetinde yer alan “يَسْأَلُ” kelimesinin kıraatinde görülmektedir. Sahih kıraatler arasında yer alan söz konusu kelime, kıraat imamlarından Ebû Ca’fer tarafından meçhûl siga ile “يَسْأَلُ” şeklinde, diğer imamlar tarafından ise malûm siga ile “يَسْأَلُ” şeklinde okunmuştur.⁸⁵²

Ebussuud Efendi, malûm siga ile okunan ayeti, “*Çok yakın dostlar da birbirlerinin hallerini sormazlar ve birbirleriyle konuşmazlar. Çünkü herkes kendi derdine düşer.*” şeklinde tefsir ettikten sonra, “يَسْأَلُ” fiilinin, mef’ûl binasıyla “يَسْأَلُ” şeklinde okunduğunu ve bu takdirde mânanın, “*Dost dosttan istenmez ya da hâli ondan sorulmaz.*” şeklinde anlaşılacağını belirtmektedir.⁸⁵³

Ebussuud gibi birçok tefsir âlimi, söz konusu kelimedeki mâlum ve meçhul kıraati nakledip aralarındaki mana ilişkisine temas ederken,⁸⁵⁴ tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Ferrâ (ö. 207/822), kurrânın üzerinde ittifak ettiği okuyuşa muhalif olduğu için “يَسْأَلُ” kıraatinin hoşuna gitmediğini ifade etmektedir.⁸⁵⁵

⁸⁵⁰ Ebussuud, *İrşâd*, II, 165.

⁸⁵¹ Me’âric 70/10.

⁸⁵² İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 560; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 430; Dimyâtî, *İthâf*, II, 561.

⁸⁵³ Ebussuud, *İrşâd*, VIII, 218.

⁸⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 605; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, V, 220; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 206; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, V, 338; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IV, 337; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXX, 126; Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII, 285; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VIII, 328.

⁸⁵⁵ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 184.

2. 2. 2. 2. Haber-İnşâ Cümle Yapıları ile İlgili Kıraat Vecihleri

Haber ve inşâ cümle yapıları, meânî ilmi kapsamında ele aşınmaktadır.⁸⁵⁶ Haber; hüküm bildiren, doğru veya yanlış olması muhtemel söze denir.⁸⁵⁷ İnşâ ise, söylenen sözde hükmün doğru veya yanlış olma vechesinin bulunmadığı ve bir isteği, dileği, emri, nehyi, tasarımı veya şartı bildiren cümleye denir.⁸⁵⁸ Bu bağlamda “Zeyd eve gitti.” sözü, doğru veya yalan olma ihtimali taşıdığı için bir haber cümlesidir. Ancak “Zeyd eve git.” sözü bir inşâ cümlesidir. Çünkü bu söz, içerdiği anlam itibarıyla doğru veya yalan olabilecek bir olaydan bahsetmemektedir.⁸⁵⁹

Kıraat birikimi içerisinde, bazı ayetlerin her iki cümle yapısına da uygun bir şekilde okunduğunu ve bunun anlama belirgin bir şekilde yansıgını görmekteyiz. Ebussuud Efendi, ister sahih olsun ister şâz olsun bu çeşit kıraat ihtlâflarına kayıtsız kalmamış, yeri geldikçe gerekli açıklamalar yapmak sûretiyle aralarındaki mâna farkına temas etmiştir.⁸⁶⁰

Haber-inşâ yapısına uygun okunabilen kıraat ihtilâfi için قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَصْطَرَّةُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَيُسْ أَلْمَصِيرُ “Allah da, ‘İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırır; sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım. Ne kötü varılacak yerdir orası!’ demişti.”⁸⁶¹ ayetinde yer alan “فَأُمْتُهُ” ve “أَصْطَرَّةُ” kelimeleri örnek gösterilebilir.

⁸⁵⁶ İsmail Durmuş, “Meânî”, *DİA*, XXVIII, 204.

⁸⁵⁷ Ebü'l-Meâlî Celaleddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, thk. Behîç Ğazâvî, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1998, s. 130; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2009, s. 101; Yûsuf Şevki Yavuz, “Haber”, *DİA*, XIV, 346.

⁸⁵⁸ Kazvînî, *el-İzâh*, s. 22; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 42; Durmuş, “İnşâ”, *DİA*, XXII, 334-335.

⁸⁵⁹ Ayrıca Arap belâgatında haber ve inşâ cümleleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Irmak, *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 56-300.

⁸⁶⁰ Tefsirde geçen diğer örnekler için bk. Bakara 2/42, 83, 259; Âl-i İmrân 3/37; Nisâ 4/84; Araf 7/123; İbrahim 14/15; İsrâ 17/33, 93; Kehf 18/26; Tâhâ 20/39, 112; Enbiyâ 21/4, 112; Mü'minûn 23/112, 114; Secde 32/10; Sâffât 37/18; Sâd 38/63; Fussilet 41/44; Zuhruf 43/24; Ahkâf 46/20; Kâf 50/3, 36; Vâkı'a 56/66; Saff 61/11; Münâfikûn 63/6; Kalem 68/14; Cin 72/13, 20; Mürselât 77/30; Tekâsür 102/1.

⁸⁶¹ Bakara 2/126.

Bahse konu olan ihbârî kelimelerden “فَأَمْتَعُهُ”, İbn Âmir tarafından tahfif ile “فَأَمْتَعُهُ” şeklinde okunmakta ve sahih kıraatler arasında yer almaktadır.⁸⁶² İbn Abbâs tarafından inşâî olarak emir kalıbıyla okunan “فَأَمْتَعُهُ” ve “إِضْطَرُّهُ” şeklindeki kıraat ile Übey b. Kâ‘b tarafından okunan “فَنَمْتَعُهُ” ve “نَضْطَرُّهُ” şeklindeki kıraat ise şâz olarak değerlendirilmektedir.⁸⁶³

Ebussuud Efendi, tefsirinde, yukarıda zikredilen kıraat vecihlerinin tamamına değinmektedir. Şöyle ki müellif, ihbârî olarak okunan kıraat sadedinde وَأَمَّنْ كَفَرَ فَأَمْتَعُهُ قَالَ diye devam eden ayetin, gizli bir soru cümlesine cevap olarak gelen bir isti’nâf cümlesi⁸⁶⁴ olduğunu ve bu sûrette Allah’ın, “Ben, müminlerin de münkirlerin de dünyada rızkını veririm. Fakat küfür ve inkâr edenleri bir süre geçindirir, sonra da ateşin azabına uğrattırım” buyurduğunu izah etmektedir. Tahfif ile okunan ve aynı şekilde haber ifade eden “فَأَمْتَعُهُ” kıraatini de nakleden müellif bundan sonra “فَأَمْتَعُهُ” ve “إِضْطَرُّهُ” şeklindeki emir kipiyle gelen kıraatleri ve “فَنَمْتَعُهُ”, “نَضْطَرُّهُ” şeklindeki kıraatleri nakletmektedir.⁸⁶⁵

Buna göre ayetin anlamındaki farklılıklar şöyle zuhur etmektedir: Emir kipiyle (inşâ yapısıyla) okunursa mâna, “Kim inkâr ederse, onu da az bir süre rızıklandır, sonra da onu ateşin azabına icbar et!” şeklinde ortaya çıkar ki bu durumda bu ifade İbrahim’in (as) duası olmuş olur. “فَنَمْتَعُهُ” ve “نَضْطَرُّهُ” kıraatine göre ise mâna, “Kim inkâr ederse, onu da az bir süre rızıklandırırız, sonra da onu ateşin azabına icbar ederiz” şeklinde anlaşılır.⁸⁶⁶

⁸⁶² İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 170; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 253; Dimiyâtî, *İthâf*, I, 417.

⁸⁶³ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 78; Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, s. 63; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 104; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 320; Ukberî, *İ‘râbu’l-Kur‘âti’s-Şevâz*, I, 204-205.

⁸⁶⁴ Daha önceki cümleye cevap olarak gelmiş ve *vav* harfiyle ayrılmış cümle. Bk. Ebu’l-Bekâ Eyyûb b. Mûsa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş, Muhammed Mısırî, Beyrût: Müessesetü’r-risâle, 1998, s. 106.

⁸⁶⁵ Ebussuud, *İrşâd*, I, 341-342.

⁸⁶⁶ Ebussuud, *İrşâd*, I, 342.

Söz konusu ayetin tefsirini yapan kaynaklar, kıraat ihtilâfına sebep olan kelimeleri değerlendirerek haber-inşâ yapılarına ve kelimelerin anlama yansıyan yönlerine işaret etmişlerdir.⁸⁶⁷

Konuyla ilgili olarak diğer bir örnek *إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ* “Doğrusu biz seni Hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.”⁸⁶⁸ ayetindeki “لَا تُسْأَلُ” kelimesinde mevcuttur. “لَا تُسْأَلُ” kelimesi kıraat-i aşere imamlarından Nâfi ve Ya’kûb tarafından “لَا” lâ-i nâhiye olmak üzere emir/inşâ kalıbında “لَا تُسْأَلُ”; diğer imamlar tarafından ise “لَا”, lâ-m-ı nâfiye olmak üzere haber kalıbında “لَا تُسْأَلُ” şeklinde okunmuştur.⁸⁶⁹ Ayrıca Ebussuud Efendi, “لَا تُسْأَلُ” şeklindeki kıraati de nakletmektedir ki⁸⁷⁰ bu kıraatin şâz olduğu ve İbn Mes’ûd’a ait olduğu kaynaklar tarafından kaydedilmektedir.⁸⁷¹ Bu durumda kurrânın ekseriyetinin kelimeyi haber kalıbında “لَا تُسْأَلُ” şeklinde okuduğu görülmektedir.

Müfessir, ... *إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا...* ayetini, “Yani Biz seni Kur’ân ile birlikte, sana indirilene iman edip onunla amel eden, hayatını ona göre düzenleyip yaşayanlara göre müjdeleyici, onu inkâr edenlere göre de uyarıcı olarak gönderdik. Yahut biz seni, sıdkını tasdik edenleri mükâfatla müjdeleyici, yalanlayanları da azab ile uyarıcı olarak gönderdik. Onlar istediklerini seçsinler. Biz seni, onları imâna icbar için göndermedik. Bu itibarla onların küfürde inat ve ısrar etmelerinde senin aleyhine bir sonuç yoktur. Sen, sana verilenleri insanlara tebliğ etmekle görevini yerine getirmiş bulunuyorsun. Cehennem ashabından sen sorumlu değilsin.” ifedeleriyle tefsir etmektedir.⁸⁷² Görüldüğü üzere haber

⁸⁶⁷ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 207-208; İbn Zencele, *Hucetü’l-Kirâât*, s. 114; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, I, 195; Kurtubî, *el-Câmi*, II, 119; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhîr*, I, 555; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, II, 110-112; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâât*, I, 191-193.

⁸⁶⁸ Bakara 2/119.

⁸⁶⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 169; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 251; Dimyâtî, *İthâf*, I, 414.

⁸⁷⁰ Ebussuud, *İrşâd*, I, 329.

⁸⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 316; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, IV, 33; Ukberî, *İ’râbu’l-Kirââtî’ş-Şevâz*, I, 135; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâât*, I, 183.

⁸⁷² Ebussuud, *İrşâd*, I, 329.

kalıbında “lâm-ı nâfiye” okunan “لَا تُسْأَلُ” kelimesi, Hz. Peygamber’in küfürde ısrar eden cehennem ehlinde mesul olmadığını beyan buyurmaktadır.

Aynı şekilde müellif, ilgili ayetin tefsiri sadedinde, “لَا تُسْأَلُ” kelimesinin, nehiy sigasıyla “لَا تُسْأَلُ” şeklinde de okunduğunu nakletmiştir.⁸⁷³ Müellife göre nehiy anlamı ifade eden bu kıraat, kâfirlerin azabının son derece ağır ve korkunç olduğunu hatta o azabın ağırlığından, onu haber veren veya onu dinleyen ayrıntılarını anlatmaya ve dinlemeye tahammül edemeyeceğini haber vermektedir. Buna göre anlam, “*Sen cehennemliklerin halini bana sorma*” şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁸⁷⁴ Bu durumda Hz. Peygamber’e hitaben söylenen “sorma” emri mecâzî anlama hamledilmektedir. Bu sanki bir kimsenin, durumu çok kötü olan birinin halini, onu çok iyi tanıyan birine sorması gibidir. Kendisine soru sorulan da “Onu hiç sorma” der. Bununla, o kişinin sıkıntısını ve derdinin çok büyük olduğunu anlatmak istemiştir.⁸⁷⁵

Tefsir, kıraat ve hüccet kaynakları, mezkûr kelimenin haber ve inşâ okunuşu ile ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Haber kalıbıyla okunan “لَا تُسْأَلُ” kıraati iki şekilde irab edilmiştir. Birincisi, “لَا تُسْأَلُ” kelimesinin isti’nâfolduğu yönündedir.⁸⁷⁶ Bu ayetle ilgili olarak İbn Mes‘ûd ve Übey b. Kâ‘b’a atfedilen “لَنْ تُسْأَلَ” ile “مَا تُسْأَلُ” kıraatleri, “لَا تُسْأَلُ” kelimesinin isti’nâf olma ihtimalini güçlendirmektedir.⁸⁷⁷ Diğeri ise, “لَا تُسْأَلُ” kıraatinin isti’nâf olmakla beraber hal olması yönündedir. Buna göre “نَذِيرًا” kelimesi, “أَرْسَلْنَاكَ” kelimesindeki “كَ” harfinden dolayı hal üzere mansub; “نَذِيرًا” kelimesi ise (onun üzerine atf

⁸⁷³ Ebussuud, *İrşâd*, I, 329.

⁸⁷⁴ Ebussuud, *İrşâd*, I, 329.

⁸⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 316.

⁸⁷⁶ Buna göre ayetin anlamı, “*Biz seni sırf Kur’ân’la müjdelemen ve uyarman için gerçeğin ta kendisi olarak gönderdik. Yoksa sen cehennemliklerden ötürü sorguya çekilecek değilsin.*” şeklinde olmaktadır.

⁸⁷⁷ Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, I, 200; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, thk. Mecdî Bâsellûm, Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2005, I, 551; Fârisî, *el-Hüccce*, II, 216; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kurâât*, s. 112; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 262; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 538; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, II, 92-93; Dimyâtî, *İthâf*, I, 414-415.

yapıldığı için) haldir.⁸⁷⁸ Bundan sonra gelen “وَلَا تُسْأَلُ” cümlesi de öncesine atıf yapıldığı için aynı şekilde haldir.⁸⁷⁹

İnşâ şeklinde okunan “لَا تُسْأَلُ” kıraatinde ise, “لَا”nın lâ-i nâhiye, fiilin de bu sebeple meczum olduğu ve irab bakımından cümlenin sadece isti'nâf olduğu bildirilmiştir.⁸⁸⁰ Kaynaklar, bu kıraati iki şekilde tevcih etmektedir. Birinci tevcihe göre, Hz. Peygamber'in anne-babasının durumunu merak ederek, “Keşke anne ve babama nasıl muamele edildiğini bilseydim.” demesi üzerine mezkûr ayet inmiş ve kendisine, onlar (cehennemlikler) hakkında soru sorması yasaklanmıştır.⁸⁸¹ İkinci tevcihe göre ise ayetteki emir mecâzîdir. Bu ifadeyle, cehennemliklerin oradaki durumlarının son derece kötü olduğu vurgulanmaktadır.⁸⁸² Görüldüğü üzere bu ikinci görüş, ayetin Hz. Peygamber'in anne-babasıyla ilgili olmadığına, siyak ve sibakına uygun olarak Hristiyan ve Yahudilerin cehennemdeki durumlarının çok vahim olduğuna işaret etmektedir.

Ebussuud Efendi tefsirinde, inşâ/emir kalıbıyla ilgili her iki görüşe de açıklık getirmiş, “لَا تُسْأَلُ” kıraatinin, kâfirlerin azabının son derece ağır ve korkunç olduğuna işaret ettiğini belirtmiştir. Ayrıca o, mezkûr kıraati, Rasûlüllah'ın (sav) ebeveyninin ahiretteki halini Allah Teâlâ'ya sormaktan onu nehyetmek mânasında yorumlamanın ayetin siyak ve sibakına uygun olmadığını ifade etmiştir.⁸⁸³ Görüldüğü üzere müellif tefsirinde, ilgili kıraat ihtilâfı hakkında kaynaklarda belirtilen hususların adeta özetini vermektedir. Kelimenin irab tahlillerine

⁸⁷⁸ Bu durumda ayetin anlamı, “Şüphesiz biz seni Hak ile, müjdeleyici, uyarıcı ve cehennem ehlerinden gayr-i mesul olarak gönderdik” şeklinde olmaktadır.

⁸⁷⁹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 200; Fârisî, *el-Hücce*, II, 216; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, s. 112; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 262; İbnü'l-Enbârî, *el-Beyân fî Garibi İ'râbi'l-Kur'ân*, I, 120-121; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 538; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, II, 92-93.

⁸⁸⁰ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 200; İbnü'l-Enbârî, *el-Beyân fî Garibi İ'râbi'l-Kur'ân*, I, 120-121; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, II, 93.

⁸⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 550-551; Fârisî, *el-Hücce*, II, 216-217; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, s. 111; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 262; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn/Tefsîru'l-Mâverdî*, thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd, b. Abdurrahîm, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992, I, 181; Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî, Beyrût: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1422, I, 106; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, IV, 33.

⁸⁸² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 200; Fârisî, *el-Hücce*, II, 217; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 262; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 106; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, IV, 33; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 538; Dimyâtî, *İthâf*, I, 414.

⁸⁸³ Ebussuud, *İrşâd*, I, 329.

girmeden, mânaya delalet eden vechelerine değinmekte, böylece tefsirci kimliğini ön plana çıkarmaktadır.

Haber-inşâ yapısıyla ilgili vereceğimiz son örnek için وَأَخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى”⁸⁸⁴ ayeti “Siz de Makam-ı İbrahim’den kendinize bir namaz yeri edinin.”⁸⁸⁴ ayeti gösterilebilir. Ayette geçen “وَأَخَذُوا” kelimesi, hem haber hem de inşâ kalıbında kıraat edilmiştir. Bu lafzı, kıraat-i aşere imamlarından Nâfi ve İbn Âmir, haber olmak üzere mâzi sigasıyla “وَأَخَذُوا” şeklinde; diğer kıraat imamaları ise emir kipiyle “وَأَخَذُوا” şeklinde okumuşlardır.⁸⁸⁵ “وَأَخَذُوا” kıraatine göre mâna: “Siz de İbrahim’in makamından bir namaz yeri edinin.” şeklinde olurken; “وَأَخَذُوا” kıraatine göre ise “Onlar da İbrahim’in makamını namazgâh edindiler.” şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁸⁸⁶

Tefsirinde her iki kıraate değinen Ebussuud Efendi, Makam-ı İbrahim’den, harem sınırlarının tamamının veya Arafat, Müzdelife ve Mina’nın kastedildiğini, “Namaz kılma yeri edinin.” şeklindeki emrin ise Allah’a yaklaşmak için orada dua edin mânasında anlaşılabileceğini nakletmektedir. Mezkûr kelimenin, ayette geçen “جَعَلْنَا” kelimesine atfen, mazi sigasıyla “وَأَخَذُوا” şeklinde de kıraat edilebileceğini belirten müellif, bu durumda ayetin, “İnsanlar, İbrahim’in (as) oraya önem vermesi, zürriyyetini orada iskân ettirmesi ve namazlarını oraya yönelerek kılması dolayısıyla orayı (Makam-ı İbrahim’i) namaz kılma yeri edindiler.” anlamına geleceğini belirtmektedir.⁸⁸⁷

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere ihbârî ve inşâî şeklinde okunabilen kıraat ihtilâflarında anlam değişikliği kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu tür okumalar müfessirlerin ilgisinden hâli değildir. Ebussuud Efendi’nin, kıraatlere bir müfessir edasıyla yaklaştığı, yeri geldikçe anlam değişikliğine temas ettiği,

⁸⁸⁴ Bakara 2/125.

⁸⁸⁵ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 170; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 253; Dimyâtî, *İthâf*, I, 417.

⁸⁸⁶ Ebussuud, *İrşâd*, I, 339. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 30-33; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 318-319; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, I, 193-194; Kurtubî, *el-Câmi’*, II, 111; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 552-553;

⁸⁸⁷ Ebussuud, *İrşâd*, I, 339.

bazen de dilbilimsel tahlillere girdiği, tefsirini muhtasar kılma gayesiyle sözü fazla uzatmadığı daha önce belirtilmiştir.

2. 2. 2. 3. Fiilin Farklı Bablarda Okunması İle İlgili Kıraat Vecihleri

Fiillerin farklı bab ve kalıplarda okunabilmesinden kaynaklanan vecihler, kıraat birikimi içerisinde önemli bir yekün oluşturmaktadır.⁸⁸⁸ Sarf ilmi başlığı altında yer alan bu hususun, genelde anlam değişimine yol açmadığı, zaman zaman anlamın zenginleşmesine katkı sağladığı ve müfessirlerin dikkatini celbettiği görülmektedir. Kıraat ihtilâflarına yansıyan bu husus, müellifin tefsirinden seçilen bazı örnek üzerinden ele alınacaktır.⁸⁸⁹

Bakara sûresinde yer alan *وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ* “*Mescid-i Haram yanında onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla orada savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün.*”⁸⁹⁰ ayeti, fiillerdeki bab değişimine örnek olarak zikredilebilir. Ayette üç kez tekrar edilen “قاتل” kelimesi müfâale babıyla gelmektedir. Kıraat imamlarının çoğuna göre kelime her üçünde de bu şekilde okunurken, Hamza, Kisâî ve Halef tarafından sülâsî bable *وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقْتَلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ* şeklinde kıraat

⁸⁸⁸ Konuyla ilgili kıraat farklılıklarının tamamını görmek için bk. Muhaysin, *Kırâât*, I, 374-502.

⁸⁸⁹ Diğer örnekler için bk. Bakara 2/30, 36, 40, 48, 49, 50, 61, 74, 85, 87, 100, 102, 106, 132, 158, 184, 185, 186, 204, 222, 233, 234, 253, 258, 267, 286; Âl-i İmrân 3/21, 37, 39, 78, 79, 124, 169, 179, 188, 195; Nisâ 4/3, 10, 29, 30, 33, 40, 88, 90, 92, 101, 112, 130, 154; Mâide 5/2, 6, 30, 54, 105, 110; En’âm 6/9, 37, 38, 44, 61, 63-64, 68, 100, 105, 117, 119, 125, 140, 159; A’raf 7/22, 62, 141, 154, 157, 160, 163, 169, 170, 175, 189, 202; Enfâl 8/11, 30, 42, 46, 59, 67; Tevbe 9/21, 35, 37, 38, 48, 49, 77, 79, 90, 103, 106, 108, 110; Yûnus 10/18, 24, 28, 35, 65, 71; Hûd 11/3, 5, 20, 71, 81; Yûsuf 12/71, 110; Ra’d 3, 33, 39, 41; İbrahim 14/30, 50, 52; Hicr 15/15, 46, 53, 59; Nahl 16/2, 11, 66, 102, 103, 126; İsrâ 17/9, 41, 82, 106; Kehf 18/2, 17, 18, 28, 33, 63, 71, 77, 81, 93; Meryem 19/25, 32, 59, 63, 67, 72, 90; Tâhâ 20/15, 45, 64, 71, 121; Enbiyâ 21/27, 47, 57, 65, 79, 80, 87, 96; Hac 22/5, 19, 20, 27, 29, 38, 67; Mü’minûn 23/20, 56, 67, 77; Nûr 24/1, 15, 35; Furkân 25/25, 62, 67, 69; Neml 27/49, 74, 87; Kasas 28/11, 23, 48, 51, 82; Ankebût 29/3, 17, 19, 34; Lukmân 31/19, 22, 33; Secde 32/26; Ahzâb 33/4, 20, 32, 33, 49; Sebe’ 34/5, 7, 10, 12, 17, 23, 36, 44; Fâtır 35/8, 10, 18; Yâsîn 36/14, 34, 43, 49, 51, 60, 68, 70, 76; Sâffât 37/8, 10, 25, 55, 102, 103, 113, 155; Sâd 38/20, 23, 24, 29; Zümer 39/9, 33, 61, 64, 67; Mü’min 40/8, 26, 29, 44; Fussilet 41/26; Zuhruf 43/72; Duhân 44/4, 16, 17, 23, 56; Câsiye 45/23; Ahkâf 46/12, 20, 23, 29; Muhammed 47/2, 4, 22, 35; Fetih 48/9, 10, 11, 25, 29; Hucurât 49/1, 11, 13; Kâf 50/36, 44; Tûr 21, 27, 45; Necm 53/11, 12; Kamer 54/12, 15; Vâkı’a 56/19, 50, 58, 60, 79, 82; Hadîd 57/16, 18, 23; Mücâdele 58/7, 9, 11; Haşr 59/2, 9; Mümtehine 60/3, 10, 12; Saff 61/4, 7, 10; Münâfikûn 63/7, 10; Teğâbün 64/11, 17; Talâk 65/12; Tahrîm 66/3, 4, 5; Mülk 67/3, 27; Kalem 68/32, 51; Me’âric 70/11; Cin 72/1; Müzzemmil 73/18; Müddessir 74/56; Mürselât 77/10, 11, 16; Nebe’ 78/1, 19; Nâzi’ât 79/18, 36; Abese 80/1, 6, 10, 22; Tekvîr 81/4, 5, 6, 9, 12; İnfîtâr 82/3; Bürûc 85/4, 13; Gâşiye 88/20; Fecr 89/16, 18; Leyl 92/14; Duhâ 93/3, 6; İnşirah 94/8; Âdiyât 100/4, 10; Hümeze 104/2.

⁸⁹⁰ Bakara 2/191.

edilmiştir.⁸⁹¹ Ayrıca bu kıraatin, on dört kıraat imamından A‘meş⁸⁹² ve sahabeden İbni Mes‘ûd’a ait olduğu belirtilmektedir.⁸⁹³ Müfâale kalıbına göre okuyanlar, ayetin öncesinde ve sonrasında geçen وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُغَاتِلُونَكُمْ “Size karşı savaş açanlara siz de Allah yolunda savaş açın.”⁸⁹⁴ ve وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً “Fitne tamamen yok edilinceye kadar onlarla savaşın.”⁸⁹⁵ ayetlerini; sülâsî fiil kalıbıyla okuyanlar ise aynı ayette geçen وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ “Fitne adam öldürmekten daha kötüdür.”⁸⁹⁶ ifadesini delil olarak ileri sürmüşlerdir.⁸⁹⁷

Ebussuud Efendi, bu ayetin tefsirini yaparken mezkûr kelimedeki kıraat ihtilâfinin mânaya yansımaya temas etmektedir. Müfâale babında karşılıklı savaşma söz konusu iken sülâsî babla okunduğunda birinin diğerini öldürmesi söz konusu olmaktadır. Bu durumda mâna, “Onlar sizin bir kısmınızı öldürmedikçe siz de onları öldürmeyin” şeklinde anlaşılır. Bu sanki Arapların, içlerinden birisi öldürüldüğünde “Benî Esed bizi öldürdü” demeleri gibidir.⁸⁹⁸ Görüldüğü gibi müellif burada, Arap dilindeki bir kullanımı delil getirerek, “Bir kimse öldürüldükten sonra nasıl başkasını öldürebilir?” şeklindeki bir itiraza da cevap vermektedir. Nitekim rivâyete göre, Kûfe kıraat imamlarından A‘meş, Hamza’ya: “Senin kıraatine göre, birisi öldürüldüğü zaman daha sonra nasıl başkasının katili olabiliyor?” diye sorunca Hamza, “Araplar, içlerinden birisi öldürülünce veya dövülünce, ‘Biz öldürüldük veya biz dövüldük’ derler” şeklinde cevap vermiştir.⁸⁹⁹

Konuyla ilgili diğer bir örnek için *“Biz ما نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, yerine*

⁸⁹¹ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 179; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 258; Dimyâtî, *İthâf*, I, 433; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, I, 265.

⁸⁹² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, III, 568; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, IV, 33; Dimyâtî, *İthâf*, I, 433.

⁸⁹³ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 116; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, I, 265; M. Kemal Atik, *Karşılaştırmalı Kur‘ân Tarihi*, İstanbul: MS Yayınları, 2012, s. 42.

⁸⁹⁴ Bakara 2/190.

⁸⁹⁵ Bakara 2/193.

⁸⁹⁶ Bakara 2/191.

⁸⁹⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, III, 566-569; Fârisî, *el-Hücce*, II, 285-286; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kirâât*, s. 128.

⁸⁹⁸ Ebussuud, *İrşâd*, I, 432. Ayrıca bk. Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 116; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 396-397; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, II, 74-75; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, II, 307-308; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 109.

⁸⁹⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, III, 568; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, V, 142.

daha hayırlısını veya mislini getiririz.”⁹⁰⁰ ayetini verebiliriz. Ayette yer alan “نَسَخَ” ve “نَسَّهَا” kelimeleri farklı bablarda okunmuş ve durum kıraat imamlarının okuyuşuna da yansımıştır. “أَنْسَخَ” fiilinden ve if’âl babından gelen “نَسَخَ” kelimesi, kıraat-i seb’a imamlarının çoğu tarafından bu şekliyle okunurken, sadece İbn Âmir tarafından “نَسَخَ” fiilinden ve sülasi baktan olmak üzere “نَسَخَ” şeklinde okunmuştur. Yine kıraat-i seb’a imamlarının ekseriyeti tarafından “نَسَى” kökünden ve if’âl babından olmak üzere “نَسَّهَا” şeklinde okunan kelime, İbn Kesîr ve Ebû Amr tarafından “نَسَأَ” fiilinden ve sülasi baktan olmak üzere “نَسَأَهَا” şeklinde kıraat edilmiştir.⁹⁰¹ Bu vecihlerin dışında “نَسَّهَا”, “نَسَّهَا”, ve “نَسَّهَا” şeklindeki kıraatler de nakledilmektedir ki, bunlar şâz kapsamında değerlendirilmektedir.⁹⁰²

Sahih ve şâz olmak üzere yukarıda yer alan kıraat vecihlerinin tamamı Ebussuud Efendi’nin tefsirinde de yer almaktadır. Müellif kıraat farklılıklarına değinmeden önce nesh kelimesinin lügatte, izâle etmek, ortadan kaldırmak ve bir şeyin yerine başkasını geçirmek anlamına geldiğini, nitekim “rüzgar izi neshetti, yani ortadan kaldırdı, kaybetti” veya “kitabı neshettim yani onu naklettim” ifadelerinde de aynı anlamın vurgulandığını zikrettikten sonra, bir ayetin neshinin, onun kıraati ile ibadet veya o ayetten çıkarılan hüküm ile amel etmenin ya da her ikisinin sona ermesi anlamına geldiğini belirtmektedir.⁹⁰³

Kıraat ihtilâfî bağlamında “نَسَخَ” kelimesinin “نَسَخَ” şeklinde de okunduğunu nakleden müfessir, bu takdirde mânanın, “*Biz, nesh emrini sana veya Cebrâil’e verirsek yahut sen bir ayeti neshedilmiş olarak bulursan*” şeklinde anlaşılacağını ifade etmektedir.⁹⁰⁴ Müellif, anlam itibariyle her iki kıraat arasındaki bu ince farka temas ederken, bazı âlimler, bu anlam farklılığının

⁹⁰⁰ Bakara 2/106.

⁹⁰¹ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 62; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 250; Dimyâtî, *İthâf*, I, 411.

⁹⁰² İbn Hâleveyh, *el-Hüccce*, s. 17; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 103; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâât*, I, 183.

⁹⁰³ Ebussuud, *İrşâd*, I, 313.

⁹⁰⁴ Ebussuud, *İrşâd*, I, 313.

yanında her iki kıraatin –lafız olarak farklı olsa da- de aynı anlama geldiğine dikkat çekmişlerdir.⁹⁰⁵

Ayette geçen “نُسِّهَا” kelimesine değinen müfessir, ayeti *insâ* etmenin, yani unutturmanın, “onu kalplerden çekip almak” olduğunu izah etmektedir. “نُسِّهَا” kelimesinin, “tehir etmek” anlamına gelen “نَسَّهَا” şeklindeki kıraatini de nakleden Ebussuud, bu kıraate göre mânanın, “*Biz bir ayeti tehir edersek*” şeklinde açığa çıkacağını belirtmektedir. Müellif ayrıca, söz konusu kelimenin kıraat vecihleri bağlamında, şeddeli olarak “نُسِّهَا”; Rasûlüllah’a (as) hitap olarak “نُسِّهَا” ve “نُسِّهَا”; kaynaklarda İbn Mes‘ûd’a ait olduğu belirtilen “مَانُنْسِكُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسَخُهَا” ve Ebû Hüzeyfe’ye ait olduğu belirtilen “مَانُنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِكُهَا” şeklindeki kıraatlerini de nakletmektedir.⁹⁰⁶

Fiillerin farklı bablarda okunmasına, İsrâ sûresindeki وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُنْرِفَهَا فَفَسَّخْنَا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا “*Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şumarık elebaşlarına (itaati) emrederiz de onlar orada kötülük işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir de oranın altını üstüne getiririz.*”⁹⁰⁷ ayetini de örnek verebiliriz. Ayette sülâsî olarak geçen “أَمَرْنَا” fiili, if‘âl babıyla “أَمَرْنَا” ve tef‘îl babıyla “أَمَرْنَا” şeklinde okunmuştur. Sülâsî olarak okunan “أَمَرْنَا” kelimesi hakkında kıraat-i seb‘a imamları ihtilâf etmemiştir.⁹⁰⁸ Mezkûr kelimeyi, kıraat-i aşere imamlarından sadece Ya‘kûb med ile “أَمَرْنَا” şeklinde okurken diğerleri ise medsiz olarak “أَمَرْنَا” şeklinde kıraat etmiştir.⁹⁰⁹ Şâz olarak okunan “أَمَرْنَا” kıraatinin ise İbni Abbâs, Ebû Osmân en-Nehdî (ö. 100/718)⁹¹⁰ ve diğer bazı zevata ait olduğu kaydedilmektedir.⁹¹¹

⁹⁰⁵ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, I, 176; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 245; Kurtubî, *el-Câmi*, II, 67; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 512.

⁹⁰⁶ Ebussuud, *İrşâd*, I, 313-314; Ferrâ, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, I, 64; Taberî, *Câmi‘u'l-Beyân*, II, 474; İbn Zencele, *Hucetü'l-Kirâât*, s. 110; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 309; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 98.

⁹⁰⁷ İsrâ 17/16.

⁹⁰⁸ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 379.

⁹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 344; Dimyâtî, *İthâf*, I, 433; Hatîb, *Mu‘cemu'l-Kirâât*, I, 265.

⁹¹⁰ Ebû Osmân Abdurrahmân b. Mil b. Amr en-Nehdî. Hz. Peygamber hayatta iken İslâmiyet’i kabul etmekle beraber kendisiyle görüşemediği için tabiinden kabul edilmektedir. Birçok

Yukarıda da temas edildiği gibi Ebussuud Efendi, kıraat imamlarının isimlerini belirtmeden adı geçen kıraat vecihlerine tefsirinde değinmektedir. Bunların dışında, müellifin değinmediği ve “م” harfinin kesrasi ile “أَمْرًا” şeklinde okunan şâz bir kıraat daha vardır ki kaynaklar bu kıraatin Hasan-ı Basrî, Yahya b. Ya‘mer (ö. 89/708) ve İkrime’ye (ö. 105/723) ait olduğunu bildirmektedir.⁹¹²

Bahse konu olan kelimedeki kıraat ihtilâfi ve bunun anlama yansımasıyla ilgili değerlendirmeler kaynaklarda mevcuttur. Ancak biz konuyu, mümkün mertebe müellifin tefsiri ekseninde ele almaya çalışacağız.

Müellif, وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمْرًا مُتْرَفِيهَا ayetinden önce, peygamber gönderilmeden azabın vaki olmayacağını beyan edildiğini,⁹¹³ bu ayetle de azabın vuku keyfiyetinin izah edildiğini belirtmektedir. Allah’ın emirleri, helâk edilecek olan belde halkının tamamına şâmil olduğu halde, أَمْرًا مُتْرَفِيهَا ifadesiyle o beldenin şımarık, zengin ve ileri gelenlerinin bizzat dile getirilmesi, hitapta onların asıl, diğerlerinin ise onlara tabi olmaları ve emrin bu şekilde daha etkili olması sebebiyledir.⁹¹⁴

Ayette geçen “أَمْرًا” (emrettik) ile neyin emredildiği açık olarak zikredilmemiştir. Ebussuud Efendi’ye göre “أَمْرًا” ile “hak/hayır” kastedilmektedir. Çünkü Allah kötülüğü ve edepsizliği emretmez. Hele bir önceki ayetle Kur’ân’ın hidayeti zikredildikten sonra bu husus daha da açık olarak anlaşılmaktadır. Yahut emirden maksat “Bizden emir sâdır oldu” demektir.⁹¹⁵

Burada emre konu olanın hak, hayır veya itaat değil de “fisk” olduğuna dair bir yorum da söz konusudur ki, bu durumda anlam, “Biz onlara fiskı emrettik,

---

sahabî’den rivâyette bulunmuştur. Hadis otoriteleri, kendisinin güvenilir bir râvi olduğunu söylemektedir. Bilgi için bk. İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, VII, 97-98; Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, VII, 193-196.

⁹¹¹ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II, 119; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVII, 404; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 16; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 17; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, VII, 330; Dimyâtî, *İthâf*, V, 32.

⁹¹² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 17; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 17; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, VII, 329; Dimyâtî, *İthâf*, V, 31.

⁹¹³ İsrâ 17/15. وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا “Biz bir peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz.”

⁹¹⁴ Ebussuud, *İrşâd*, V, 201-202.

⁹¹⁵ Ebussuud, *İrşâd*, V, 202.

onlar da bunu (fiski) yaptılar.” olur. Bu mantığa göre “أَمَرْنَا” fiilinin mef’ûlü, ikinci fiil cinsinden “بِالْفِسْقِ” şeklinde mahzûf bir kelime olmaktadır ki buna göre cümle *أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا بِالْفِسْقِ فَفَسَقُوا* “Biz oranın şımarıklarına fiskı emrederiz. Onlar da orada fisk işlerler.” şeklinde açığa çıkmaktadır.⁹¹⁶ Ebussuud Efendi “أَمَرْنَا” ile emredilenin hak, hayır ve itaat olduğunu ve Allah’ın kötülüğü emretmeyeceğini belirtmekle bu görüşün uygun olmadığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde tefsir ve hüccet kitapları, ayette geçen “أَمَرْنَا” fiilinin, nehiy kelimesinin zıddı olarak emir anlamında kullanıldığını, bununla Allah’ın o belde halkına, kendisine itaati ve salih amelleri emrettiğini, ancak onların emre itaatsizlik edip fisk işlediklerini kaydetmektedir.⁹¹⁷

Ebussuud Efendi ayrıca “أَمَرْنَا” fiilinin farklı mânalarına dair iki görüş nakletmektedir. Şöyle ki: a) Ayetteki emir, mecâzî anlamda yoldan çıkmak ve onunla sebep teşkil etmek mânasına hamledilmektedir. Yani Allah, kendilerine, onları şımartan ve yoldan çıkmalarına sebep olan bol nimetler verir. b) Ayetteki emir “çoğaltmak” anlamındadır. *خَيْرُ الْمَالِ سَكَّةٌ مَّأْبُورَةٌ وَمُهْرَةٌ مَّأْمُورَةٌ* “Malın hayırlısı, islah edilen hurma ağaçları ve doğurgan taylardır.”⁹¹⁸ hadisinde geçen ve emir kökünden türetilen “مَّأْمُورَةٌ” kelimesinin çokluk anlamında kullanılması da bu görüşü desteklemektedir.⁹¹⁹ Bu durumda ayetin anlamı, “Fiks-u fücûra dalanların sayısını artırdık” şeklinde olmaktadır.⁹²⁰

Müellif, yukarıdaki bu iki görüşü belirttiikten sonra “أَمَرْنَا” kelimesinin if’âl babıyla “أَمَرْنَا”; tef’îl babıyla ise “أَمَرْنَا” şeklindeki kıraatlerini nakletmekte ve bu durumda mânanın, “Onları âmirler, yöneticiler kıldık” şeklinde olacağını

⁹¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 500.

⁹¹⁷ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 119; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVII, 404; İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, II, 16; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XX, 175-176; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 17; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, VII, 330.

⁹¹⁸ Hadis için bk. Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts. I, 438-439. (Hadis nr. 1407).

⁹¹⁹ Ebussuud, *İrşâd*, V, 302.

⁹²⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XX, 175-176; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 17; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, VII, 330.

belirtmektedir.⁹²¹ Bu görüşleri sırayla nakleden müellif, “أَمْرًا” kelimesinin “itaat, iyilik, hak ve hayır” dışındaki diğer anlamlarını isabetli bulmadığını beyan etmektedir. Çünkü ona göre, delâletten men ve hidayete teşvik makamı⁹²² bu görüşlerin hiç birisine müsait değildir.⁹²³

Görüldüğü üzere müellif, mezkûr kelime hakkında kaynaklarda zikredilen görüşlere özetle değindikten sonra, -herhangi bir tercih ifadesi kullanmasa da- “قِيلَ” kalıbıyla naklettiği yukarıdaki iki görüşü ve sahih olarak nakledilen “أَمْرًا” ile şâz olarak nakledilen “أَمْرًا” kıraatlerini tasvib etmemekte, kurrâ'nın genelinin kıraati olan “أَمْرًا” kıraatini tercih etmektedir. Anlaşılan o ki müellif tefsirinde, mezkûr ayetteki kıraat ihtilâfiyle alakalı kaynaklarda ileri sürülen görüşlerin neredeyse tamamına işaret etmektedir. Fakat tefsirini muhtasar kılma gayesiyle fazla teferruata girmemekte, gerekçesiyle beraber bazı görüşleri eleştirmekte ve kendi görüşünü ortaya koymaktadır.

Fiillerin farklı bablarda okunmasıyla ilgili olarak bu başlık altında verilen örneklerden hareketle Ebussuud Efendi'nin, sahih-şâz ayrımı yapmaksızın söz konusu kelimelerdeki kıraat vecihlerine işaret ettiği ve aralarında cereyan eden anlam farklılıklarına dikkat çektiği müşahede edilmektedir.

2. 2. 2. 4. Gâib-Muhatab-Mütekellim ile İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraat birikimi içerisinde fiil farklılıkları kapsamında değerlendirilebilecek kıraat ihtilâflarından bir diğeri, gâib-muhatab (تَعْلَمُونَ-يَعْلَمُونَ),⁹²⁴ gâib-mütekellim (نَفَرْتُ-يُفَرِّقُ),⁹²⁵ ve muhatab-mütekellim (كُنْتُ-كُنْتَ)⁹²⁶ şekillerinden biriyle vuku bulmaktadır. Cümlenin fâilini doğrudan etkilediği ve üslup farklılığına yol açtığı

⁹²¹ Ebussuud, *İrşâd*, V, 202. Ayrıca bk. Ukberî, *et-Tibyân*, II, 815-816; Ukberî, *Î'râbu'l-Kirâati'sh-Şevâz*, I, 780-781.

⁹²² Bu ifadeyle bir önceki ayete vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Bk. İsrâ 17/15. مَنْ الْهَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ. “Kim hidayet yolunu seçerse, ancak kendisi için seçmiş olur; kim de yoldan saparsa, yine ancak kendi aleyhine sapmış olur.”

⁹²³ Ebussuud, *İrşâd*, V, 202.

⁹²⁴ Bakara 2/144. Diğer örnekler için bk. Ahmed Sa'd Muhammed, *et-Tevcihü'l-belâğî li'l-kirâati'l-Kur'ânî*, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2000, s. 342-347; Muhaysin, *Kirâât*, II, 97-108.

⁹²⁵ Bakara 2/258. Diğer örnekler için bk. Muhammed, *Tevcih*, s. 347-350, 354-357; Muhaysin, *Kirâât*, II, 113-124.

⁹²⁶ Kehf 18/51. Diğer örnekler için bk. Muhammed, *Tevcih*, s. 350-354; Muhaysin, *Kirâât*, II, 125.

için söz konusu kıraat ihtilâfları, *iltifât sanati*⁹²⁷ kapsamında ele alınmaktadır.⁹²⁸ Ayetin anlamına etki eden bahse konu kıraat ihtilâfları Ebussuud Efendi'nin tefsirindeki örnekler üzerinden işlenecektir.⁹²⁹

Âl-i İmrân sûresinde, *قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْتٌ لَّيْسَ لَهُمْ شُرَكَاءُ فِيهَا يُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ* “*Kâfirlere de ki: Yakında mağlup olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz.*”⁹³⁰ ayetinde geçen “*سُعْتٌ لَّيْسَ لَهُمْ شُرَكَاءُ فِيهَا يُحْشَرُونَ*” kelimeleri, gâib sigasıyla da okunmuştur. Kıraat-i aşere imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef ilgili kelimeleri gâib sigasıyla *سَيْغَلْبُونَ وَيُحْشَرُونَ* şeklinde; diğerleri ise muhatab sigasıyla *سُعْتَلْبُونَ وَيُحْشَرُونَ* şeklinde kıraat etmişlerdir.⁹³¹

Kurrâ'nın ekseriyetinin kıraati olan *سُعْتَلْبُونَ وَيُحْشَرُونَ* kelimelerindeki muhatab (ت) harfi, kâfirlere, mağlup olacaklarını ve cehenneme sürüleceklerini bildirmek içindir. Buradaki muhatabın yahudiler mi yoksa müşrikler mi olduğu ihtilâf konusudur. Ebussuud Efendi, ayette geçen kâfirlerin yahudiler ya da mekkeli müşrikler olduğuyula alakalı ileri sürülen görüşleri nakletmekte, bu konudaki en sıhhatli ve muteber görüşün ise bütün kâfirler olduğunu beyan etmektedir.⁹³² Bu ayetle Allah Teâlâ Peygamberine, kâfirlerin yüzüne karşı, mağlup olacaklarını ve cehenneme doldurulacaklarını söylemesini emretmiştir.⁹³³ Buna göre ayetin anlamı, “*Ey Rasûlüm! O kâfirlere de ki; dünyada yakın bir zamanda mutlaka mağlup olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz*” olmaktadır.⁹³⁴ Muhatab kipiyle

⁹²⁷ Belâgat âlimlerinin anlama güzellik veren edebî sanatlardan saydığı iltifât, bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslup bakımından değişiklikler yapmaktır. Bu değişiklikler monotonluğu kıırarak muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlarla yapılır. Bilgi için bk. Süleyman Mollaibrahimoğlu, *The Art of Iltifat (Switching) in The Holy Qur'an*, Hamdard Islamicus, c. XXVI, sy. 4 (Delhi, Ekim-Aralık 2003), s. 7-14; İsmail Durmuş “İltifât” *DİA*, XXII, 152.

⁹²⁸ Muhaysin, *Kırâât*, II, 91, 125; Durmuş, “İltifât”, *DİA*, XXII, 152-153.

⁹²⁹ Diğer örnekler için bk. Bakara 2/96, 144; Âl-i İmrân 3/83, 180; Nisâ 4/77, 114, 152, 162; En'âm 6/22, 91; A'raf 7/172, 186; Yûnus 10/5, 21; Ra'd 13/4; Nahl 16/11, 96; İsrâ 17/2, 33, 68, 69; Furkân 25/17; Neml 27/25; Ankebût 29/42, 55, 57; Rûm 30/11, 41; Ahzâb 33/2; Sâd 38/53; Şûrâ 42/25; Zuhruf 43/36, 85, 89; Câsiye 45/6; Kamer 54/26; Ahkâf 46/19; Kâf 50/30, 32; Hadîd 57/16; Tegâbun 64/9; Müddessir 74/56; Kıyâme 75/20, 21; İnsan 76/30; A'lâ 87/16.

⁹³⁰ Âl-i İmrân 3/12.

⁹³¹ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 201; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 271; Dimyâtî, *İthâf*, I, 469; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, I, 449-450.

⁹³² Ebussuud, *İrşâd*, II, 17-18.

⁹³³ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâât*, s. 154; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 335-336; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 531.

⁹³⁴ Ebussuud, *İrşâd*, II, 17.

okunan bu kıraatin daha güzel olduğuna, وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ، *“Allah, peygamberlerinden, ‘size kitap verdim’ diye misak aldığı zaman”*⁹³⁵ ayeti delil olarak gösterilmektedir.⁹³⁶

Kıraat ve tefsir kaynakları, mezkûr fiilerin gâib sigasıyla okunmasına, kıraat imamlarının ittifakla okuduğu “يَنْتَهُوا يُعْفَرُونَ”,⁹³⁷ “يُعْضُوا”,⁹³⁸ “يُعْفَرُوا”,⁹³⁹ fiilerini delil olarak getirmişler ve bu kıraatlerin, سَتُعْلَبُونَ وَيُخْشَرُونَ okuyuşunu takviye ettiğini kaydetmişlerdir.⁹⁴⁰ Bu durumda kâfirlere, mağlup olacakları ve cehenneme sürüklenecekleri bilgisi peygamber vasıtasıyla bildirilmiş olmaktadır.

Bu iki kıraat hakkında her hangi tercihte bulunmayan Ebussuud, سَتُعْلَبُونَ Bu iki kıraat hakkında her hangi tercihte bulunmayan Ebussuud, سَتُعْلَبُونَ kelimesinin bir kıraate göre وَيُخْشَرُونَ şeklinde gâib kipi ile okunduğunu belirtmiştir. Bu kıraate göre Allah, kendi bayanı ile haber verdiği va‘idi (ceza tehdidini) onlara (kâfirlere) anlatmayı Hz. Peygamber’e “Ey Rasûlüm! Bu sözleri onlara ilet!” diye emretmiştir.⁹⁴¹

Netice itibarıyla her iki kıraatin taşıdığı anlam aynı hedefe yönelmektedir. Şu farkla ki muhatap kipi ile okumak; onlara, (kâfirlere) başlarına gelecek mağlubiyet ve cehenneme sürülmeyi, onlara haber vermeyi emretmek mânasına gelir; gâib kipi ile okumak ise, onlara bunu bizzat söylemeyi emretmek mânasına gelir.⁹⁴²

Fiiller arasında cereyan eden bu tür kıraat ihtilâfları için, إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ سَنُطِيعُ رَبَّنَا أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ *“Hani havâriiler, ‘Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin*

⁹³⁵ Âl-i İmrân 3/81.

⁹³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VII, 202.

⁹³⁷ Enfâl 8/38. فُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُعْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ. *“İnkâr edenlere, (sana düşmanlıktan vaz geçerlerse) geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle.”*

⁹³⁸ Nûr 24/30. فُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يُعْضُوا مِنْ أَنْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ. *“Mü’min erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, uzlarını da korumalarını söyle.”*

⁹³⁹ Câsiye 45/14. فُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يُعْفَرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ. *“İman edenlere söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları bağışlasınlar. Çünkü Allah her toplumu, yaptığına göre cezalandıracaktır.”*

⁹⁴⁰ Fârisî, *el-Hüccce*, III, 18; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 335-336; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 531; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VII, 202; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, III, 41.

⁹⁴¹ Ebussuud, *İrşâd*, II, 18.

⁹⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 531; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VII, 202; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, III, 41; Ebussuud, *İrşâd*, II, 17-18.

bize gökten bir sofrayı indirebilir mi' demişlerdi.”⁹⁴³ ayetinde geçen “يَسْتَطِيعُ” kelimesi de konumuz için örnek teşkil etmektedir. Mezkûr kelimeyi, kıraat-i aşere imamlarından sadece İbn Kesîr muhatab sigasıyla “يَسْتَطِيعُ” şeklinde; diğerleri ise gâib sigasıyla “يَسْتَطِيعُ” şeklinde okumuştur. Binâenaleyh muhatab sigasıyla okunan “يَسْتَطِيعُ” kıraatine göre, “رَبُّكَ” kelimesi cümlede mef'ûl konumunda olduğu için “رَبِّكَ” olarak kıraat edilmiştir.⁹⁴⁴ Gâib sigayla okunan kıraate göre fâil Allah iken; muhatab sigasına göre fâil Hz. İsâ olmaktadır. Bu durumda “يَسْتَطِيعُ” kıraatine göre ayetin anlamı “Rabbim bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?” şeklinde; “يَسْتَطِيعُ” kıraatine göre ise “Bize bir sofrayı indirmesi hususunda Rabbinden bir dilekte bulunur musun?” şeklinde olmaktadır.⁹⁴⁵

Bahse konu olan ayetteki kıraat ihtilâfının, Ebussuud Efendi'nin tefsirine de yansıdığını görmekteyiz. O önce, هَلْ يَسْتَطِيعُ ifadesinin kudretle ilgili olmayıp, fiil ile ilgili olduğunu (yani indirebilir mi? değil de indirir mi?) belirtmektedir. Daha sonra buradaki *istitaat/yapabilmenin*, kudretin gereği olarak değil, hikmet ve iradenin gereği olarak yapabilme olduğunu ya da itaat anlamında olup “Rabbim sana icabet eder mi?” demek olduğunu nakletmektedir. Kelimenin muhatab kipiyle gelen kıraatine de değinen müellif, هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ ayetinin هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبِّكَ şeklinde de okunduğunu ve bunun, “Sen bir engelle karşılaşmadan Rabbine sorabilir misin?” anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca Ebussuud Efendi, bu kıraatin, sahabeden Hz. Ali, Âişe, İbni Abbas, Muaz, Saîd b. Cübeyr ve diğerlerine ait olduğunu kaydetmektedir.⁹⁴⁶ Bu kıraatin, kıraat-i aşere imamlarından sadece İbn Kesîr'e ait olduğuna yukarıda değinmiştik. Fakat Ebussuud Efendi'nin burada kıraat imamlarının ismini zikretmeksizin sahabeden bazı isimlere yer verdiği görülmektedir. Müfessirin kıraatleri nakletmedeki bu yöntemi tefsirinin çeşitli

⁹⁴³ Mâide 5/112.

⁹⁴⁴ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 249; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 289; Dimyâfî, *İthâf*, I, 545; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, II, 368-369.

⁹⁴⁵ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 135; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kirâât*, s. 241; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 422; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 314; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 306; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 137; Kurtubî, *el-Câmi'*, VI, 364; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 58; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, IV, 499. Söz konusu kelimedeki kıraat ihtilâfı hakkında daha geniş bir değerlendirme için bk. Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, ss. 214-217.

⁹⁴⁶ Ebussuud, *İrşâd*, III, 172-173.

yerlerinde karşımıza çıkmaktadır. O, bazen kıraat imamlarının isimlerini zikretmiş ama genelde isim zikretmeden kıraatleri nakletmiştir. Bazen de burada olduğu gibi naklettiği kıraat hakkında kıraat imamlarının isimlerini zikretmeksizin sahabe okuyuşlarına atıfta bulunmuştur. Tefsirinde neredeyse bütün kıraatlere işaret eden Ebussuud'un, İbn Kesîr'in kıraatinden bihaber olduğu elbette düşünülemez. Bu durum, müellifin kıraatleri nakletmedeki tarzını ve kıraatleri nakletme konusunda önceki müfessirlerin izini takip ettiğini ortaya koymaktadır.⁹⁴⁷

Konuyla ilgili verilebilecek diğer bir örnek ise وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ “Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilir.”⁹⁴⁸ ayetinde geçen “وَضَعْتَ” kelimesinde bulunmaktadır. İki vecihle okunan kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından İbn Âmir, Ya‘kûb ve Âsım’ın râvisi Ebu Bekir Şu‘be “ع”in sükûnu ve mütekellim “ت”sının zammesiyle “وَضَعْتَ” şeklinde; diğer kıraat imamları ise “ع”in fethası ve te’nis için olan “ت” harfinin sükûnuyla “وَضَعْتَ” şeklinde okumuşlardır.⁹⁴⁹ Görüldüğü gibi burada mezkûr kelime hem gâib hem de mütekellim sigasıyla okunmaktadır. Gâib sigasıyla okunduğunda sözün sahibi Allah iken, mütekellim sigasıyla okunduğunda söz, Meryem’in annesi Hanne’ye ait olmaktadır.⁹⁵⁰

Ebussuud Efendi, وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ ayetinin tefsiri sadedinde, bu cümlenin bir mu‘teriza⁹⁵¹ cümlesi olduğunu beyan etmektedir. Gâib sigasıyla gelen bu sözle, Hanne’nin doğurduğu çocuğun (Meryem’in) şanı yüceltilmiş ve annenin de çocuğun değerini gereği gibi bilmediği ifade edilmiş olmaktadır. Çünkü o, hamile kaldığı çocuğun erkek olacağını zannederek onu Beytü’l-Makdis’in hizmetine

⁹⁴⁷ Ebussuud Efendi’den önce, ilgili ayetteki muhatab kipiyle okunan kıraat hakkında sahâbî isimlerine atıfta bulunan müfessirler için bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II, 306; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XII, 137; Kurtubî, *el-Câmi’*, VI, 364; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 58; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, IV, 499.

⁹⁴⁸ Âl-i İmrân 3/36. فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَمَا أَنتَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَدَرَيْتُهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ “Onu doğurunca, “Rabbim” dedi, “Onu kız doğurdum. –oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilir- Erkek kız gibi değildir. Ve ben ona Meryem adını verdim. Gerçekten ben onu ve onun zürriyyetini kovulmuş şeytanın şerrinden sana ismarlıyorum.”

⁹⁴⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 204; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 272; Dimyâtî, *İthâf*, I, 475; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, I, 470.

⁹⁵⁰ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II, 174; İbn Kuteybe, *Ğaribu’l-Kur‘ân*, s. 104; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 108; Fârisî, *el-Hücce*, III, 32; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kirâât*, s. 160; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 340-341; Dimyâtî, *İthâf*, I, 475; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, I, 470.

⁹⁵¹ Mu‘teriza cümlesi, birbiriyle alakalı cümleler arasına girmiş ara cümleye denir. bk. Cürcânî, *et-Ta‘rifât*, s. 83; Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 220.

adamıştı. Böyle bir görevi ona göre ancak bir erkek yapabilirdi. Böylelikle Allah onun bu yanılığını ortaya koymuş oldu. Başka bir deyişle ayetteki وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ sözü, Allah'ın, Hanne'nin doğurduğu çocuğun kıymetini, o çocukla beraber gelişecek hadiseleri ve onun dünyaya getireceği çocuğun da bütün âlemler için bir ibret olacağını (آيَةً لِلْعَالَمِينَ)⁹⁵² herkesten daha iyi bildiğini ortaya koymaktadır.⁹⁵³

Ebussuud Efendi, gâib sigâ ile okunan kıraatten sonra mütekellim sigasıyla okunan وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ kıraatine değinmektedir. Mezkûr kıraate göre ayetteki bu ifade, Meryem'in annesi Hanne'nin sözü olarak kabul edilmektedir. Bu takdirde “Allah onun ne doğurduğunu elbette biliyordu” cümlesi, “Allah benim ne doğurduğumu elbette biliyordu” olur. Müellife göre mütekellim sigâ ile okunduğunda, bu ifade Hanne'nin Allah'tan özür dilemesi anlamına gelmektedir. Çünkü o, Beytü'l-Makdis'in hizmetine adanmak üzere bir erkek çocuk doğurmak istemiş ve adağına uygun olmayan bir çocuk doğurmuş olmaktadır. Yahut bu sözleri kendi nefisini teselli etmek için söylemiştir.⁹⁵⁴

Müfessir ayrıca, bahse konu olan ayetteki “وَضَعْتَ” kelimesinin, “ع” harfinin sükûnu ve “ت” harfinin kesrasıyla “وَضَعْتَ” şeklinde okunduğundan da bahsetmektedir ki bu kıraate göre Allah, Hanne'ye şöyle hitap etmiş olur: “Ey Hanne! Sen, sana bağışlanan bu çocuğun büyük değerini, Allah'ın bu çocuğa ihsan ettiği büyük şânı, yüksek kadri bilmiyorsun.”⁹⁵⁵ Tefsir ve kıraat kaynaklarının çoğu, zikredilen bu son kıraatin sahabeden İbni Abbâs tarafından rivâyet edildiğini nakletmektedir ki, müellifin bu hususa değinmediği müşahede edilmektedir.⁹⁵⁶

⁹⁵² Enbiyâ 21/91.

⁹⁵³ Ebussuud, *İrşâd*, II, 47. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 334; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 550-551; Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*, VIII, 28; Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 67; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, II, 457; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, III, 135.

⁹⁵⁴ Ebussuud, *İrşâd*, II, 47.

⁹⁵⁵ Ebussuud, *İrşâd*, II, 47.

⁹⁵⁶ İbni Abbâs'tan rivâyet edilen “وَضَعْتَ” kıraati için bk. Nehhâs, *I'râbu'l-Kur'ân*, s. 130; İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 26; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 551; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, I, 432; Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*, VIII, 28; Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 67; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, II, 457; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, III, 136; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, I, 481.

“وَضَعْتُ” kelimesindeki kıraat ihtilâfiyla alakalı zikredilen bu bilgiler çerçevesinde görülmektedir ki Ebussuud Efendi, mezkûr kelimedeki kıraat ihtilâflarının tamamını zikretmekte ve aralarındaki anlam farklılığına temas etmektedir. Kıraatleri naklederken genellikle tercih ettiği “قرئ” kalıbını kullanmakta ve kıraat imamlarının isimlerini belirtmemektedir. Şâz olarak değerlendirilen “وَضَعْتُ” kıraatini, sahîh kıraat olan “وَضَعْتُ” kıraatinden önce belirtmesi, onun kıraatlere yaklaşımının anlam/mâna merkezli olduğu yönündeki tespitlerimizi teyid etmektedir.

2. 2. 2. 5. Fiilin Tahfifli-Teşdidli Okunması İle İlgili Kıraat Vecihleri

Fiillerdeki kıraat ihtilâflarının bir kısmı kelimenin şeddeli veya şeddesiz okunabilmesi neticesinde meydana gelmektedir. Bu başlık altında ele alınabilecek örnekler aynı zamanda fiilin farklı kalıplarda okunmasıyla da ilişkili olabilmektedir.⁹⁵⁷ Yani kıraat ihtilâfına dair ele alınan bir kelime, aynı anda bir başka başlığın örneği olabilmektedir. Arap dilinin yapısındaki bu özellikten dolayı kelimeleri bir başlık altında net olarak tasnif etmek mümkün olamamaktadır.

Tahfif ile okunan bir fiil, teşdid ile okunduğunda veya bunun tersi durumunda fiil kalıpları arasında bir geçiş söz konusu olduğu için anlam değişebilmekte, çeşitlenmekte veya zenginleşmektedir. Konuyla ilgili kıraat ihtilâfları, Ebussud efendinin tefsirindeki örnekler üzerinden ele alınacaktır.⁹⁵⁸

Kıraat imamları, *“Nihayet* حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا *”* Peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin gerçekten yalanlandıklarını zannettikleri sırada onlara yardımımız geldi.”⁹⁵⁹ ayetinde geçen “كُذِّبُوا” fiilinin kıraati konusunda ihtilâf etmiştir. Âsım, Hamza, Kisâî, Ebu Ca‘fer ve Halef bu kelimeyi tahfif ile “كُذِّبُوا” şeklinde; Nâfi, İbn Kesîr, Ebu Amr, İbn Âmir ve Ya‘kûb

⁹⁵⁷ Kelimenin şeddeli veya şeddesiz kıraatinin fiil kalıplarındaki yansımaları için şu örnekler verilebilir: (فَعَلٌ - فَعَّلٌ) يَكْذِبُونَ / يُكْذِبُونَ; (تَفَعَّلَ - تَفَعَّلَ) فَتَحَطَّطَهُ / فَتَحَطَّطَهُ; (فَعَّلَ - أَفَعَّلَ) يُنَزِّلُ / يُنَزِّلُ; (فَعَّلَ - أَفَعَّلَ) فَرَفَعُو / فَرَفَعُو; (إِنْفَعَلَ - تَنَفَعَلَ) يَنْفَعُونَ / يَنْفَعُونَ; (تَفَاعَلَ - فَاعَلَ) يَطَّهَّرُونَ / يَطَّهَّرُونَ.

⁹⁵⁸ Diğer örnekler için bk. Bakara 2/36, 85, 102, 126, 132, 280; Âl-i İmrân 3/120, 146, 179; Nisâ 4/1; Mâide 5/89; En‘âm 6/33, 63, 64, 68, 100, 125, 159; A‘râf 7/3, 54, 62, 112, 170, ; Yûsuf 12/110; Nahl 16/62; İsrâ 17/41; Tâhâ 20/97; Hadîd 57/18; Mülk 67/27; Mürselât 77/23; Hümeze 104/2.

⁹⁵⁹ Yûsuf 12/110.

ise teşdid ile “كُذِّبُوا” şeklinde okumuştur.⁹⁶⁰ Fiilin “كُذِّبُوا” şeklindeki şâz kıraati ise İbni Abbâs, Mücâhid ve Dahhâk’a nisbet edilmektedir.⁹⁶¹

Ebussuud Efendi, tefsirinde, yukarıdaki kıraat ihtilâflarına değinmektedir. Şöyle ki: Tahfifle okunan “كُذِّبُوا” kıraatine göre iki görüş ileri sürülmektedir. Birinci görüşe göre فَذُّوهُمْ قَدْ كُذِّبُوا ifadesindeki zan ve tekzib fiillerinin zamirleri kendilerine elçi gönderilmiş olan kavme gitmektedir. Yani bu zanna kapılanlar Peygamberlerin kendileri değil, ümmetleridir.⁹⁶² Buna göre ayetin anlamı, “*Ne zaman ki elçiler, kavimlerinin inanmalarından ümitlerini kestiler ve onlar (kendilerine elçi gönderilmiş olan kavimden iman edenler) elçilerin yalancı olduklarını zannettiler...*” şeklinde anlaşılmaktadır.⁹⁶³ Ya da zamirlerden birincisi kavme, ikincisi ise Peygamberlere gitmektedir.⁹⁶⁴

İkinci görüşe göre فَذُّوهُمْ قَدْ كُذِّبُوا ifadesindeki zamirler Peygamberlere gitmektedir. Yani kavimlerinin imanından ümitlerini kesen Peygamberlerin, Allah’tan yardım beklemeleri o kadar uzun sürdü ki, sonunda neredeyse içlerindeki zafer sesi ve umudu kendilerini tekzib ediyordu. Nihayet ümitsizlik hissettiler ve dünyada kendilerine yardım gelmeyeceğini vehmettiler.⁹⁶⁵ İbni Abbâs’tan rivâyet edildiğine göre Peygamberler, Allah’ın kendilerine vaad ettiği yardımın hiç gelmeyeceğini zannettiler.⁹⁶⁶ İbni Abbâs’tan gelen bu rivâyeti

⁹⁶⁰ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 351-352; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 333; Dimyâtî, *İthâf*, II, 156; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâât*, IV, 356.

⁹⁶¹ İbn Hâleveyh, *Şevâzî’l-Kur’ân*, s. 70; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 350; Ukberî, *İ’râbu’l-Kirââtî’ş-Şevâz*, I, 719; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâât*, IV, 356.

⁹⁶² Ebussuud, *İrşâd*, IV, 484-485.

⁹⁶³ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 199; Fârisî, *el-Hücce*, IV, 441.

⁹⁶⁴ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 485.

⁹⁶⁵ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 484.

⁹⁶⁶ Tahfifli olan “كُذِّبُوا” kıraati İbni Abbâs tarafından savunulurken, teşdidli okunan “كُذِّبُوا” kıraati ise Hz. Âişe tarafından savunulmaktadır. İbni Abbâs’a göre, Peygamberlerin, Allah’ın yardımının bu dünyada kendilerine gelmeyeceği konusunda bir anlık da olsa ümitsizliğe kapılmaları mümkündür. Çünkü onlarda nihayetinde birer insandır. İbn Abbâs, bu ayetteki “yardımın gecikmesi” hususunu, “*Hatta o Resul, beraberindeki müminlerle birlikte: “Allah’ın yardımı ne zaman?” diyordu*” (Bakara 2/214) ayetiyle beraber değerlendirmektedir. Fiilin tahfifli kıraati Hz. Âişe’ye sorulduğunda ise o, tahfifli kıraati inkâr ederek: “*Allah’a sığınırım! Yemin ederim ki Allah, Rasûlü’ne her ne vaad ettiyse, Rasûlü, ölümünden önce o vadin muhakkak gerçekleşeceğini kesin olarak bilmiştir. Fakat belalar, Rasûllerden hiç ayrılmayıp devam edip durdu da, maiyyetinde bulunan müminlerin kendilerini yalanlayacak olmalarından korkmuşlardır.*” demiş ve mezkûr ayeti teşdidli olarak “فَذُّوهُمْ قَدْ كُذِّبُوا” şeklinde okumuştur. Bu rivâyetler hakkında bilgi için bk. Buhârî, Tefsîr, 34; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVI, 305; Kurtubî, *el-Câmi’*, IX, 275; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, VI, 565; Ebü’l-Fadl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî,

değerlendiren Ebussuud'un bu konu hakkındaki görüşü şöyledir: “Eğer bu rivâyet sahih ise, herhalde İbni Abbâs'ın bu zandan kastettiği, vesvese ve insanın içine doğan havâtır türü şeylerdir. Bunu zan olarak ifade etmesi, durumun vehametini göstermek içindir. İki taraftan birini tercih etmek anlamındaki zannın ise, değil Peygamberlerden, hiçbir imanlı ümmetin fertlerinden bile sâdır olması tasavvur edilemez.”⁹⁶⁷

Ayetin teşdidli okunan “كُذِّبُوا” kıraatine göre ise zamirler Peygamberlere gitmektedir. Bu durumda ayetteki “وَوَظُّوا” fiili kesin olan bir bilgiyi ifade etmekte ve ayetin anlamı şu şekilde olmaktadır: “Peygamberler, kavimlerinin iman etmelerinden ümitlerini kesip kendilerinin yalanlandıklarını iyice anladıklarında bizim yardımımız onlara geldi...”⁹⁶⁸

Fiilin tahfifli ve fâil binası üzere “كُذِّبُوا” şeklindeki şâz kıraatine de değinen Ebussuud Efendi, bu durumda yine her iki zamirin Peygamberlere veya zamirlerden ilkinin Peygamberlerin kavimlerine gideceğini belirtmektedir.⁹⁶⁹

Görüldüğü üzere mezkûr fiil, tahfifli veya teşdidli okunmasına göre ayetin anlamının açıklanmasına yardımcı olmaktadır. Hüccet, kıraat ve tefsir kaynakları da kıraat ihtilâfından kaynaklanan bu anlam zenginliğine işaret etmekte ve konuyu çeşitli açılardan değerlendirmektedir.⁹⁷⁰ Kaynaklarda yer alan bu değerlendirmelerin genel hatlarıyla müellifin tefsirine de yansıdığı müşahede edilmektedir.

---

ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1993, IV, 596; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XIII, 69.

⁹⁶⁷ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 484.

⁹⁶⁸ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 199; Fârisî, *el-Hücce*, IV, 441; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, II, 15; Ebussuud, *İrşâd*, IV, 485.

⁹⁶⁹ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 485.

⁹⁷⁰ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, II, 56; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI, 296-311; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, III, 132; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 199; Fârisî, *el-Hücce*, IV, 441; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kirâat*, s. 366-367; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, II, 15; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420, IV, 286; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 330; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 293-294; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 477-478; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVIII, 230-231; Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 275-276; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 498; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 347; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-Mesûn*, VI, 563-565; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XIII, 69.

Tahfifli veya teşdidli kıraate dair vereceğimiz diğer bir örnek إِنَّ الَّذِينَ فَزَعُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا “Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya”⁹⁷¹ ayetindeki “فَزَعُوا” fiilidir. Kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî bu fiili müfâale kalıbıyla “فَزَعُوا” şeklinde; diğer kıraat imamları ise metinde geçtiği üzere tef’îl kalıbıyla “فَزَعُوا” şeklinde okumuşlardır.⁹⁷²

Ebussuud Efendi, فَزَعُوا دِينَهُمْ ayetinin tefsirinde, Yahudi ve Hiristiyanların dinlerini parça parça ettiğini, onlardan her bir fırkanın dinin bir parçasına sarıldığını ve ayrı ayrı önderler etrafında toplanıp birçok fırkalar oluşturduklarını belirtmektedir.⁹⁷³ Bir görüşe göre ise burada parça parça olanların, bu ümmetten bidat ehli ve bâtıl fikir sahipleri olduğu kastedilmektedir ki⁹⁷⁴ Ebussuud bu görüşe katılmamaktadır.⁹⁷⁵

Fiilin müfâale kalıbıyla “فَزَعُوا” şeklinde okunmasını na nakleden müfessir, bu durumda anlamın, “Dinlerini terkettiler, dinlerinden ayrıldılar” şeklinde olacağını ve dinin bir kısmını terketmek ile bir kısmını terketmemenin aslında hepsini terketmek mânasına geldiğini ifade etmektedir.⁹⁷⁶

Sonuç itibariyle her iki kıraat ihtilâfı, fiilin kalıbını değiştirmekte ve dolayısıyla anlamın birbirini tamamlamasına ve zenginleşmesine zemin oluşturmaktadır.⁹⁷⁷

Konu hakkında vereceğimiz son örnek فَلَمَّا تَعَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ “O (Âdem), onu (Havva’yı) kucaklayınca eşi hafif bir yük yüklendi. Sonra onu bir müddet taşıdı (bir süre geçti)”⁹⁷⁸ ayetindeki “فَمَرَّتْ” kelimesi ile ilgilidir. Üzerinde ihtilâf edilen bu kelimenin farklı kıraatleri şâz kapsamında

⁹⁷¹ En‘âm 6/159.

⁹⁷² İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 274; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 301; Dimyâtî, *İthâf*, II, 39; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, II, 595-596.

⁹⁷³ Ebussuud, *İrşâd*, III, 345.

⁹⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 96; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIV, 9; Kurtubî, *el-Câmi’*, VII, 149; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 290.

⁹⁷⁵ Ebussuud, *İrşâd*, III, 347.

⁹⁷⁶ Ebussuud, *İrşâd*, III, 345.

⁹⁷⁷ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 152; Fârisî, *el-Hücce*, III, 438; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kirâât*, s. 278; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 458.

⁹⁷⁸ A‘râf 7/189.

değerlendirilmektedir.⁹⁷⁹ Bu durumda kıraat-i aşere imamlarının tamamı kelimeyi metinde geçtiği gibi “فَمَرَّتْ” şeklinde okumaktadır.

Şâz kıraatlerden “ر” harfinin tahfifi ile, “فَمَرَّتْ” şeklindeki kıraat Yahyâ b. Ya‘mer’e (ö. 89/708)⁹⁸⁰; “فَمَارَتْ” şeklindeki kıraat sahabeden Abdullah b. Amr b. As’a (ö. 65/684); “فَاسْتَمَرَّتْ” kıraati ise İbn Abbâs’a isnad edilmektedir.⁹⁸¹ Bunların dışında yine bu kelimeye ait farklı kıraatler olmakla birlikte biz, Ebussuud Efendi’nin tefsirinde yer verdiği yukarıdaki kıraatleri belirtmekle yetinmek istiyoruz.⁹⁸²

Ebussuud Efendi bahse konu ayetin tefsirinde “فَمَرَّتْ” kelimesinin, İbni Abbâs’ın kıraatinde olduğu gibi “فَاسْتَمَرَّتْ” anlamında olduğunu belirtmektedir. Yani bu, bir süre o hafif yükü eskisi gibi yaşadı, kolaylıkla kalktı, oturdu, işlerini gördü demektir. Tahfif ve elif ilavesiyle okunan “فَمَارَتْ” kıraatine göre ise fiil (مار-يمور-مور), gidip gelmek anlamındadır. Yani, bir müddet o hafif yükü gidip geldi, dolaştı demektir. Yahut “فَمَرَّتْ” şeklindeki şeddesiz bu fiil (مري-يمري-مرية), şüphelenmek/zannetmek anlamındadır. Buna göre anlam, hamile kaldığını zannetti ve ondan şüphelendi demektir.⁹⁸³

Görüldüğü gibi bu son örnekteki kıraat ihtilâflarında, fiil kalıpları arasında bir geçiş söz konusu değildir. Fiil, tahfifli okunduğunda başka bir fiile dönüşmekte ve haliyle farklı bir anlam yüklenmektedir.

Netice itibariyle sahih şâz ayrımı yapmaksızın neredeyse bütün kıraatlere değinen Ebussuud Efendi, tahfif veya teşdid okunabilen kıraat ihtilâflarına ve aralarındaki mâna ilişkisine de tefsirinde yer vermektedir. O, bunu yaparken

⁹⁷⁹ Ukberî, *İ‘râbu’l-Kirââti’s-Şevâz*, I, 579.

⁹⁸⁰ Ebû Süleymân Yahyâ b. Ya‘mer el-Advânî, tabiinden olup Kur‘ân’ı noktalamasıyla bilinir. Bk. Celal Kırcâ, “İbn Ya‘mer”, *DİA*, XX, 447.

⁹⁸¹ İbn Hâleveyh, *Şevâzî’l-Kur‘ân*, s. 53; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 270; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II, 557; Kurtubî, *el-Câmi’*, VII, 338; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 437; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, V, 533-534.

⁹⁸² Diğer kıraatler için bk. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II, 177; Ukberî, *İ‘râbu’l-Kirââti’s-Şevâz*, I, 578-579; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 437.

⁹⁸³ Ebussuud, *İrşâd*, III, 495.

kendine has bir yöntem izlemekte, önceki kaynaklarda yer alan bilgilerin adeta bir özetini sunmakta ve yeri geldikçe kendi görüşünü beyan etmektedir.

2. 3. NAHİV YÖNÜNDEN KIRAAT VECİHLERİ

Bilindiği üzere nahiv ilmi, kelimelerin cümle içindeki durumunu, cümlenin düzgün bir şekilde kuruluşunu ve kelime sonlarında meydana gelen irab durumlarını konu edinmektedir.⁹⁸⁴ Bu ifadeyi biraz daha genişletecek olursak; terkip ve cümlelerin kuruluşu, öğeleri, irab olgusu ve alametleri, âmiller, mâmuller, murab ve mebniler gibi birçok husus nahiv ilminin kapsamına girmektedir.⁹⁸⁵ Konunun genişliği, nahiv kapsamına giren örneklerin tamamını ele almamızı mümkün kılmamaktadır. Şunu da belirtmemiz gerekir ki kıraat ve hüccet kaynakları, özellikle sahih kıraatleri değerlendirirken, “Arap diline uygunluk” kriterini de esas almaktadır.⁹⁸⁶ Bu nedenle bu başlık altında ele alınacak örnekler, aynı zamanda kıraat imamlarının nahiv kurallarını nasıl işlettiklerini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Şüphesiz nahiv kurallarında meydana gelen bu farklılıklar, anlam üzerinde de etkili olacaktır. Dolayısıyla tefsirinde, hemen hemen bütün kıraat farklılıklarına değinen ve bu kıraatleri yeri geldikçe Arap dili kurallarına göre değerlendiren Ebussuud Efendi'nin, anlama yansıyan bu farklılıklara kayıtsız kalması düşünülemez. Konu, çeşitli başlıklar altında, müellifin tefsirinden seçilen örnekler çerçevesinde ele alınacaktır.

2. 3. 1. Fiillerin İrabı ile İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraat birikimi içerisinde fiiller, kurrâ tarafından, merfu-meczum, merfu-mansub veya mansub-meczum şekillerinden biriyle okunabilmektedir. Bilindiği üzere muzari fiil, irab yönüyle kendisinden önce onu nasb edecek bir edat varsa mansub; cezm edecek bir edat varsa meczum; yalın halde ise merfu olarak irab almaktadır.⁹⁸⁷ Kıraat ihlilâflarına yansıyan ve ayetin anlamına zenginlik katan bu durum hâliyle Ebussuud Efendi'nin tefsirinde de kendini göstermektedir. Mezkûr

⁹⁸⁴ Ğalâyînî, *Câmi' u 'd-Dürûsi 'l-Arabiyye*, I, 8; Çörtü, *Sarf-Nahiv Edatlar*, s. 11.

⁹⁸⁵ İsmail Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, XXXII, 301.

⁹⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 9; Karaçam, *Kur'an'ın Nüzûlü*, ss. 253-260.

⁹⁸⁷ Ğalâyînî, *Câmi' u 'd-Dürûsi 'l-Arabiyye*, II, 114, 127.

kıraat ihtilâfına dair fiiller, Ebussuud'un tefsiri çerçevesinde seçilen örnekler üzerinden ele alınacaktır.⁹⁸⁸

Şu hususa da işaret etmemiz gerekir ki, fiillerin irabına dair kıraat vecihleri elbette muzari fiilin irabından ibaret edegildir. Bu başlık altında fiil ile fâil arasındaki uyum, fiilin tam veya nâkıs olması ya da fiilin malûm-meçhûl okunması gibi örneklerin de ele alınması mümkündür. Lakin çalışmamızda yer alan çeşitli örneklerin, aynı zamanda bahsi geçen başlıklara da emsal teşkil etmesi ve muzari fiile dair örneklerle maksadın hâsıl olacağına dair kanaatimiz, konuyu bu şekilde sınırlandırmamıza sebep olmuştur.

Fiillerin merfu-meczum kıraatine dair vereceğimiz ilk örnek *مَنْ يُضِلِّلِ اللَّهَ فَلَا* "Allah kimi saptırırsa artık ona hidayet edecek yoktur. Allah onları azgınlıkları içinde bırakır, bocalayıp dururlar."⁹⁸⁹ ayetinde geçmektedir. Kıraat imamları, ayetteki "وَيَذَرُهُمْ" kelimesinde ihtilâf etmişlerdir. Kıraat-i aşere imamlarından Ebû Amr, Âsım ve Ya'kûb kelimeyi metinde geçtiği şekilde; Hamza Kisâî ve Halef ise "ر" nın cezimi ile "وَيَذَرُهُمْ" şeklinde; Nâfi, İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer ise *nefs-i mütekellim nunu* ile "وَيَذَرُهُمْ" şeklinde okumuşlardır.⁹⁹⁰ Kelimenin şâz olarak değerlendirilen "وَيَذَرُهُمْ" şeklindeki kıraati ise Nâfi ve Ebû Amr'a isnad edilmektedir.⁹⁹¹

İlgili kelimedeki kıraat ihtilâfı ve bunun sebep olduğu nahvî değişiklikler hüccet, kıraat ve tefsir âlimleri tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuş, kelimenin kazandığı anlam boyutlarına dikkat çekilmiştir.⁹⁹² Fakat bahse konu

⁹⁸⁸ Diğer örnekler için bk. Bakara 2/48, 117, 213, 229, 233, 259, 271, 282, 284; Âl-i İmrân 3/80; Nisâ 4/12, 97; Mâide 5/54; En'âm 6/61, 71, 119; Yûnus 10/61; Kehf 18/26; Furkân 25/10; Şu'arâ 26/13; Yâsîn 36/5; Mü'min 40/37; Şûrâ 42/35, 51; Hucurât 49/14.

⁹⁸⁹ A'râf 7/186.

⁹⁹⁰ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 298; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 308; Dimyâtî, *İthâf*, II, 70; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, III, 226-227.

⁹⁹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 431; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, V, 527; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni*, IX, 129; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, III, 227.

⁹⁹² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 90-91; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 393; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s. 334; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 167; Fârisî, *el-Hücce*, IV, 109; İbn Zencele, *Hucetü'l-Kirâât*, s. 303; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 475; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, II, 256; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 537; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 554; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 174; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 83; Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 334; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 369; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 431; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, V, 527; Neşşâr, *el-*

kelimedeki kıraat ihtilâfı, çalışmanın sınırlarını aşmamak için müellifin tefsiri ekseninde ele alınmaya çalışılacaktır.

Ebussuud Efendi tefsirinde, ilgili kelimedeki kıraat çeşitlerinin tamamına değinmektedir. Şöyle ki: İsti'nâf cümlesi olarak “وَيَذَرُهُمْ” kıraati, mâkablindeki “مَنْ يُضَلِّلِ اللَّهُ” ifadesine atfen merfu okunmaktadır. “وَيَذَرُهُمْ” şeklindeki kıraatte ise gâipten mütekellime geçiş olduğu için iltifât sanatı bulunmaktadır. Zira ilkinde mâna “وهو ونحن نَذَرُهُمْ /O (Allah), onları azgınlıkları içinde bırakır” iken, ikincide mâna “ونحن نَذَرُهُمْ /Biz onları azgınlıkları içinde bırakırız” şeklinde açığa çıkmaktadır. Yani cümlenin fâili “هو” den “نحن” ya dönüşmektedir. İlgili kelimenin “وَيَذَرُهُمْ” şeklindeki meczum kıraatine gelince, bu da mâkablinde zikredilen “فَلَا هَادِيَ لَهُ” ifadesinin mahalline atfen meczum okunmuştur. Buna göre takdir şöyle olur: مَنْ يُضَلِّلِ اللَّهُ لَا يَهْدِيهِ أَحَدٌ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَجْمَعُونَ onları azgınlıkları içinde bırakır da bocalar dururlar.”⁹⁹³

Müfessir, bahse konu olan kelimenin “وَيَذَرُهُمْ” şeklindeki kıraatine de değinmektedir ki bu kıraatin şâz olduğu yukarıda ifade edilmişti. Ancak müfessir, bu kelimeye ait sahih kıraatleri naklederken “قَوِي” ifadesini kullanmasına rağmen şâz kıraati naklettiği yerde kıraat imamlarından Nâfî ve Ebû Amr’ın isimlerini belirtmekte ve bu okuyuşun şâz olduğuna da bizzat değinmektedir.⁹⁹⁴ Tefsirinde kıraatlerin şâz olduğuna dair açıklamaya çok nadir rastladığımız⁹⁹⁵ Ebussuud Efendi’nin, burada bu açıklamayı tercih etmesinin kanaatimizce iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi, kıraat-i seb‘a imamlarından olan Nâfî ve Ebû Amr’a isnad edilen mezkûr kıraatin sahih zannedilmemesi için şâz kaydını düşme

---

Büdûrû'z-Zâhire, s. 141; Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir: el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414, II, 310; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, IX, 129-130.

⁹⁹³ Ebussuud, *İrşâd*, III, 490.

⁹⁹⁴ Ebussuud, *İrşâd*, III, 490.

⁹⁹⁵ Daha önce geçtiği üzere Ebussuud Efendi, dört yerde şâz kavramını kullanmaktadır ki bunlar, birisi bu ayette olmak üzere: Nisâ 4/140, Mâide 5/114 ve Yûsuf 12/11 ayetlerinin tefsirinde geçmektedir.

gereğini hissetmiştir. Diğeri ise, kendisinden önce telif edilen tefsirlere muvafakat ederek, o tefsirlerde yer alan ifadeyi aynen tefsirine aktarmıştır.⁹⁹⁶

İkinci örnek, filin merfu-mansub kıraatine dair olup وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهْلَاءَ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ *“İman edenler derler ki: Bunlar mıdır sizinle beraber olduklarına dair olanca güçleriyle Allah’a yemin edenler.”*⁹⁹⁷ ayetindeki “وَيَقُولُ” kelimesinde bulunmaktadır. Kıraat imamlarının ihtilâf ettiği bu kelime, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef tarafından merfu olarak “وَيَقُولُ” şeklinde; Ebû Amr ve Ya’kûb tarafından mansub olarak “وَيَقُولَ” şeklinde; Nâfi, İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Ca’fer tarafından ise “و” harfi olmaksızın “يَقُولُ” şeklinde okunmuştur.⁹⁹⁸

Ebussuud Efendi mezkûr kelimedeki kıraat ihtilâflarını naklederken kıraat imamlarının isimlerini belirtmemektedir ki bu durum, neredeyse tefsirinin tamamında kendini göstermektedir. Müfessire göre merfu olarak okunan “وَيَقُولُ” kıraatine göre bu cümle ibtidâî (evveliyatı ile bağlantılı olmayan) bir kelimedir ve zikredilen taifenin kötü akıbetini ortaya koymaktadır. “و” harfi olmaksızın okunan “يَقُولُ” kıraatine göre ise cümle, önceki ayetten doğan⁹⁹⁹ “O zaman müminler ne diycekler?” şeklindeki takdiri soruya cevaptır ki bu da وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهْلَاءَ الَّذِينَ أَقْسَمُوا ayetiyle ifade edilmektedir.¹⁰⁰⁰ Kelimenin mansub okunan “وَيَقُولُ” kıraatine gelince, müellif, bu takdirde cümlenin, bundan önceki ayette geçen “pişman olmak” veya “fetih getirmek” cümlesine¹⁰⁰¹ atıf olacağını ifade etmektedir. Fakat

⁹⁹⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla önceki müfessirlerden Semîn el-Halebî aynı ifadeyi, Ebû Hayyân ise yakın bir ifadeyi tefsirinde kullanmaktadır. bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 431; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, V, 527. Ayrıca Ebussuud Efendi’den sonra tefsirini telif eden Âlûsî de aynı ifadeyi kullanmaktadır. bk. Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, IX, 129-130.

⁹⁹⁷ Mâide 5/53.

⁹⁹⁸ İbn Mücâhid, *es-Seb’â*, s. 245; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 288; Dimyâtî, *İthâf*, I, 538; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâât*, II, 292-293.

⁹⁹⁹ Bu ifadeyle, önceki ayetin sonunda geçen ve münafıkların içinde buldukları durumu anlatan şu cümleye atıf vardır: *فَيُضِيبُهَا عَلَى مَا أَسْرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ* “Onlar (münafıklar) içlerinde sakladıkları şeyden nadim olurlar.” Bilgi için bk. Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, X, 407.

¹⁰⁰⁰ Ebussuud, *İrşâd*, III, 85.

¹⁰⁰¹ *فَتَرَى الَّذِينَ فِي فُلُوهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُضِيبُهَا عَلَى مَا أَسْرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ* “Kalplerinde hastalık bulunanların, “Başımıza bir felaket gelmesinden korkuyoruz” diyerek onların içinde koştuklarını görürsün. Fakat umulur ki Allah, bir fetih yahut katından hayırlı bir iş (emir) getirir de onlar, içlerinde sakladıkları şeyden nadim olurlar.”

birincisine yani “*pişman olmak*” cümlesine atıf olması daha doğrudur. Çünkü müminler bu sözü, sadece fethin gerçekleşmesi neticesinde değil, münafıkların pişmanlığa uğramaları üzerine söylemişlerdir.¹⁰⁰² Yani, “وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا” ifadesiyle müminler; münafıkların hüsrana uğradıklarını, bekledikleri gibi durumun hiç de aksine dönmediğini ve özür olarak ileri sürdükleri halin aksinin gerçekleştiğini gördükleri zaman, kendilerine son derece muhabbet besleyen ve bağlılık yemini eden münafıkları göstererek Yahudilere şöyle demişlerdir: أَهْلَاءَ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَعْقَابِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ *“Bunlar mıdır sizinle beraber olduklarına dair olanca güçleriyle Allah’a yemin edenler.”*¹⁰⁰³ Görüldüğü üzere merfu kıraate göre ayet isti’nâf cümlesi olmakta, mansub olarak veya “و” harfi olmadan okunduğunda ise önceki cümleye atıf yapılarak o cümlenin bir devamı veya cevabı gibi anlaşılmaktadır. İlgili kelime hakkında Ebussuud Efendi’nin işaret ettiği bu kıraat ihtilâfları, tefsir ve kıraat kaynaklarında hemen hemen birbirine yakın tarzda ele alınmaktadır.¹⁰⁰⁴

Konuyla ilgili vereceğimiz son örnek, fiilin mansub-meczum kıraatine ilişkin olup, Kur’ân’da iki ayrı kelimedede bulunmaktadır. Ebussuud Efendi, her iki kelimedeki kıraat ihtilâfına işaret etmekte ve cümlede meydana gelen nahvî değişikliklere temas etmektedir.

Örneklerden biri Mâide sûresinde *“İncil ehli, وَلْيُحْكَمْ أَهْلَ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ”* ayetinde geçen *“وَلْيُحْكَمْ”* fiilidir. *“Allah’ın onda indirdiği ile hükmetsinler”*¹⁰⁰⁵ ayetinde geçen *“وَلْيُحْكَمْ”* fiilidir. Kıraat-i aşere imamlarının çoğu tarafından, yazıldığı gibi meczum okunan kelime, sadece Hamza tarafından *“وَلْيُحْكَمْ”* şeklinde mansub olarak kıraat edilmiştir.¹⁰⁰⁶ Mezkûr kelimeyle ilgili şâz olarak *“وَأَنْ لِّيُحْكَمْ”* şeklinde bir kıraat daha

¹⁰⁰² Ebussuud, *İrşâd*, III, 85-86.

¹⁰⁰³ Ebussuud, *İrşâd*, III, 86.

¹⁰⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, X, 407-409; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 131-132; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 412; Begavî, *Me’âlimü’l-Tenzîl*, II, 60; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 251; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II, 239-240; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II, 379-380; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XII, 19-20; Kurtubî, *el-Câmi’*, VI, 218; Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, I, 271; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, III, 521; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, IV, 301-302; Neşşâr, *el-Büdûru’z-Zâhire*, s. 94; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, VI, 159.

¹⁰⁰⁵ Mâide 5/47.

¹⁰⁰⁶ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 244; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 287; Dimyâtî, *İthâf*, I, 536; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâât*, II, 283.

nakledilmektedir ki kaynaklar, bu kıraatin Übey b. Kâ'b'a ait olduğunu kaydetmektedir.¹⁰⁰⁷

Ebussuud Efendi bahse konu ayetin tefsiri sadedinde meczum olarak kıraat edilen *وَلِيَحْكُمَ أَهْلَ الْإِنجِيلِ* ayetinin doğrudan doğruya Hristiyanlar için bir emir olduğunu veya bu kelamın, Hristiyanlara verilmiş olan emrin hikâyesi olup bir fiilin takdiri ve bundan önceki ayette geçen *وَأَتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ*¹⁰⁰⁸ cümlesine atıf olduğunu belirtmektedir. Bu durumda mâna, “*Meryem oğlu İsa'ya İncil'i verdik ve dedik ki; İncil ehli, Allah Tealâ'nın onda indirdiği hükümlerle hükümler.*” şeklinde anlaşılmaktadır. Müellif bundan sonra isim belirtmeden Übey b. Kâ'b'ın “*أَنْ*” şeklindeki kıraatini de nakletmektedir ki bu durumda ayetin takdiri şöyle olmaktadır: “*O'na (Meryem oğlu İsa'ya) İncil'i verdik ve İncil ehline, Allah'ın onun içinde indirdiği hükümlerle hükmetmelerini emrettik*”¹⁰⁰⁹

Ebussuud Efendi, “*وَلِيَحْكُمَ*” fiilinin, bir kıraate göre muzari kipi ve ta'lîl (illet ifade eden) lââmı ile mansub olarak “*وَلِيَحْكُمَ*” şeklinde de okunduğuna işaret etmektedir.¹⁰¹⁰ Buna göre “*وَلِيَحْكُمَ*” kelimesinin öncesine “*أَنْزَلَ*” gibi bir fiil takdir edilir.¹⁰¹¹ “*وَلِيَحْكُمَ*” kıraatine göre, hidayet ve öğüt (*وَهْدَى وَمَوْعِظَةً*) kelimeleri üzerine de bir atıf olduğu söylenebilir. Bu durumda takdir şöyle olur: *وَلِلْهُدَى وَالْمَوْعِظَةِ أَتَيْنَاهُ إِيَّاهُ وَلِلْحُكْمِ* “*Hem hidayet ve öğüt için, hem de İncil ehlinin Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmeleri için İncil'i Meryem oğlu İsa'ya verdik.*”¹⁰¹²

¹⁰⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X, 375; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 131; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 244; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 231; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 511; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, IV, 286; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, II, 284.

¹⁰⁰⁸ Mâide 5/46. *وَأَتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ* “*Ve ona içinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı tasdik eden, Allah'tan sakınanlar için bir hidayet ve öğüt almak üzere İncil'i verdik.*”

¹⁰⁰⁹ Ebussuud, *İrşâd*, III, 75-76.

¹⁰¹⁰ Ebussuud, *İrşâd*, III, 76.

¹⁰¹¹ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, VI, 151.

¹⁰¹² Ebussuud, *İrşâd*, III, 76. Ayrıca bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 312; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X, 374-376; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 180; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s. 234-235; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 131; Fârisî, *el-Hücce*, III, 227-228; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 410-411; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, II, 57; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 246; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 231;

Fiilin mansub-meczum kıraati ile ilgili diğer örnek Münâfikûn sûresinde bulunmaktadır. Kıraat imamları, لَوْلَا أُخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقْتُ وَأَكُنُّ مِنَ الصَّالِحِينَ “Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!”¹⁰¹³ ayetindeki “وَأَكُنُّ” kelimesinde ihtilâf etmişlerdir. İlgili kelime, kıraat-i aşere imamlarından sadece Ebû Amr tarafından mansub olarak “وَأَكُونُ” şeklinde; diğer imamlar tarafından ise meczum olarak “وَأَكُنُّ” şeklinde okunmuştur.¹⁰¹⁴ Şâz olarak değerlendirilen “وَأَكُونُ” şeklindeki kıraatin ise Ubeyd b. Umeyr’e (ö. 64-68/683-687)¹⁰¹⁵ ait olduğu belirtilmektedir.¹⁰¹⁶

Ebussuud Efendi, yukarıdaki ayetin tefsirinde, “وَأَكُنُّ” kelimesinin, “فَأَصَّدَّقْتُ” kelimesinin mahallinden dolayı meczum okunduğunu ve bunun takdirinin إِنَّ أُخَّرْتَنِي “Şayet beni geciktirirsen tasadduk ederim ve (salihlerden) olurum” şeklinde olduğunu beyan etmektedir. Kelimenin mansub kıraatini de nakleden müellif, bu durumda “وَأَكُونُ” kelimesinin “فَأَصَّدَّقْتُ” lafzına atfen mansub kılındığını belirtmektedir. “وَأَكُونُ” olarak nakledilen merfu kıraate de değinen müellif, bu ifadenin “وَأَنَا أَكُونُ” şeklinde, iyilik etme vadinde bulunanın sözü olarak isti’nâf fiili olduğunu ifade etmektedir.¹⁰¹⁷

Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XII, 11; Kurtubî, *el-Câmi'*, VI, 209; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 268-269; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 511-512; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, IV, 285-286; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, VI, 151.

¹⁰¹³ Münâfikûn 63/10.

¹⁰¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 428; Dimyâtî, *İthâf*, II, 540; Neşşâr, *el-Büdüru'z-Zâhire*, s. 321; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, IX, 479-480.

¹⁰¹⁵ Ubeyd b. Umeyr b. Katâde el-Leysî, sahâbeden veya tabiînin büyüklerinden olup Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/692) önce vefat etmiştir. Vefat tarihi hakkında Zehebî hicrî 64, İbn Hacer ise hicrî 68 kaydını düşmektedir. Bk. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, V, 482; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrût: Dâru'l-Cil, 1412, V, 60.

¹⁰¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 129; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 497; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 271; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, X, 346; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVIII, 118; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, IX, 480.

¹⁰¹⁷ Ebussuud, *İrşâd*, VIII, 153. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 412; Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân*, V, 178; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 346; Fârisî, *el-Hücce*, VI, 293-294; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, II, 322-323; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, VIII, 134; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 129; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, V, 289; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 290; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 19; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 131; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 497; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 270-271; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, X, 344-345; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVIII, 118.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere bir kez daha vurgulayarak belirtmeliyiz ki, Ebussuud Efendi, mezkûr kelimelerdeki kıraat ihtilâflarını nahiv kuralları çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Müellifin, kıraatleri naklederken genel olarak kıraat imamlarının isimlerini belirtmediği, sahih-şâz ayrımı gözetmeksizin nakledilen bütün kıraat çeşitlerine işaret ettiği ve kıraat ihtilâflarını, gayet özlü bir şekilde Arap dili kuralları çerçevesinde izah ettiği görülmektedir.

2. 3. 2. İsimlerin İrabı İle İlgili Kıraat Vecihleri

Fiillerde olduğu gibi isimlerin de, kurrâ tarafından merfu veya mansub; merfu veya mecrur; mansub veya mecrur; izafetli veya izafetsiz ya da takdimli veya tehirli olarak okunduğu görülmektedir. Şüphesiz bu durum, kelimenin cümle içerisindeki konumunu değiştirecek ve yorum farklılıklarına sebep teşkil edecektir. Bu başlık altında verilebilecek örneklerin sayısı bir hayli fazla olmakla birlikte konu, Ebussuud'un tefsirindeki örnekler çerçevesinde ele alınacaktır.¹⁰¹⁸

Konuyla ilgili ilk örnek *فَاللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ* “*Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür*”¹⁰¹⁹ ayetindeki “يَوْمٌ” kelimesinde mevcuttur. Kıraat imamlarının ihtilâf ettiği bu kelime, sadece Nâfi tarafından “م” harfinin fethasıyla “يَوْمٌ” şeklinde,¹⁰²⁰ diğer imamlar tarafından metinde geçtiği gibi okunmuştur.¹⁰²¹ Kelimenin, on dört kıraat imamından A‘meş’e nisbet edilen “يَوْمًا/يَوْمٌ” şeklindeki tenvinli kıraati¹⁰²² de dâhil olmak üzere tamamı, Ebussuud’un tefsirinde yer almaktadır.

Müellif, ayetin tefsirinde, mübteda olan “هَذَا”nın kıyamet gününe işaret ettiğini; “يَوْمٌ يَنْفَعُ” diye devam eden kelamın ise haber olduğunu ve bu durumda ayetin, “*Bazı halleri icmali ve bazı halleri tafsili olarak anlatılan işte bu kıyamet*

¹⁰¹⁸ Diğer örnekler için bk. Bakara 2/37, 177, 240; Âl-i İmrân 3/195; Nisâ 4/1, 3, 29; Mâide 5/6, 95, 119; En‘âm 6/94; A‘râf 7/59, 26, 32, 54, 59, 164; Tevbe 9/61, 111; Yûnus 10/23; Hûd 11/71; Enbiyâ 21/47; Nûr 24/40; Şu‘ârâ 26/176; Sebe’ 34/15; Câsiye 45/32; Vâkı’a 56/22; Nebe’ 78/37.

¹⁰¹⁹ Mâide 5/119.

¹⁰²⁰ On dört kıraat imamından İbn Muhaysin de bu şekilde okumuştur. Bk. Dimyâtî, *İthâf*, I, 547.

¹⁰²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 289; Dimyâtî, *İthâf*, I, 547; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, II, 379.

¹⁰²² Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 327; Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, s. 255; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 318; Kurtubî, *el-Câmi’*, VI, 380; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, II, 380.

günü, din işlerinde sadık olanlara, dünyadaki sadakatlerinin fayda vereceği gündür.” şeklinde anlaşılacağını belirtmiştir.¹⁰²³ Arap dili âlimlerinden Zeccâc (ö. 311/923) ve İbn Zencele (ö. 403/1012), bahse konu olan ayeti değerlendirirken aynı şekilde “هَذَا”nın mübteda; “يَوْمٌ يَنْتَعَمُ” ifadesinin ise haber; ayetin takdirinin ise, “هَذَا الْيَوْمُ يَوْمٌ مِّنْ مَّنْعَةِ الصَّادِقِينَ / Bu gün, doğru olanların menfaatlendiği gündür” şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰²⁴

Nâfi'nin “يَوْمٌ” şeklindeki kıraatini de değerlendiren müfessir, bu durumda üç ihtimalden bahsetmektedir. Şöyle ki: “يَوْمٌ” kelimesi ayetin başındaki “قَالَ” fiilinin zarfıdır. Bu takdirde “هَذَا” ifadesi; Allah Tealâ'nın Hz. İsa'ya hitaben söylediği, “أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمَّيَ الْهَيْئَةَ مِنْ دُونِ اللَّهِ / Sen mi insanlara, beni ve annemi Allah'tan başka iki ilah edinin dedin?”¹⁰²⁵ sözüne işarettir.¹⁰²⁶ Bu durumda ayetin takdiri şöyle olur: “قَالَ اللَّهُ هَذَا الْقَوْلَ لِعِيسَى يَوْمَ يَنْفَعُ / Allah bu sözü İsa'ya, ...fayda verdiği gün söyledi.”¹⁰²⁷ Ya da, “هَذَا” mübteda olup, haberi de “يَوْمٌ” kelimesidir. Bu takdirde anılan işaret Hz. İsa'nın cevabı içindir. Yani Hz. İsa'nın bu cevabı, sadıklara, doğruluklarının fayda vereceği gün veya soru ve cevap, ikisi beraber vaki olacaktır.¹⁰²⁸

Bu izahattan sonra müellif, hiçbir isme atıfta bulunmaksızın, “يَوْمٌ” kelimesinin fetha üzere mebni olduğuna dair bir görüş nakletmektedir ki bu görüş, Arap dili âlimlerinden Ferrâ'ya (ö. 207/822) aittir. Ferrâ'ya göre, isim olmayan bir kelimeye izafe edilen “يَوْمٌ” kelimesi, “يَوْمِيذٍ” kelimesinde olduğu gibi fetha üzere mebni olur.¹⁰²⁹ Fakat müellif, Basralıların¹⁰³⁰ bu görüşe katılmadığını belirtmektedir. Çünkü Basralı âlimlere göre zarf, ancak mebni bir kelimeye izafe

¹⁰²³ Ebussuud, *İrşâd*, III, 180.

¹⁰²⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 224; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kirâât*, s. 242.

¹⁰²⁵ Mâide 5/116.

¹⁰²⁶ Ebussuud, *İrşâd*, III, 181.

¹⁰²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 146.

¹⁰²⁸ Ebussuud, *İrşâd*, III, 181.

¹⁰²⁹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 326.

¹⁰³⁰ Basralılardan kastedilen, Basralı kıraat âlimleri Ebû Amr ve Ya'kûb'tur.

edildiğinde mebni olur.¹⁰³¹ Ebussuud Efendi son olarak “يَوْمٌ” kelimesinin ref ile ve tenvinli olarak “يَوْمٌ” şeklinde de okunduğunu nakletmekte ve buna, وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْرِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا “Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz.”¹⁰³² ayetini delil olarak göstermektedir.¹⁰³³

Görüldüğü üzere müfessir, mezkûr kelime ile alakalı kıraat vecihlerine işaret etmiş ve bunların tevcihine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Naklettiği kıraatler içerisinde, cumhurun da ittifak ettiği ve siyak-sibaka en uygun olan “يَوْمٌ” kıraatini tercih ettiğini açıkça ifade etmiştir.¹⁰³⁴

Sonuç olarak, Ebussuud Efendi gibi, diğer âlimler de bahse konu olan kelimeyi nahiv yönünden ele alarak açıklamaya çalışmışlar ve farklı tevcihler yapmak sûretiyle çeşitli takdirlerde bulunmuşlar ve ayeti farlı şekilde yorumlamışlardır. Neticede, ayet-i kerime ile ilgili karşımıza çıkan yorumları; “يَوْمٌ” kıraatine göre, “Allah şöyle buyurdu: Bu, sadıklara doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür” şeklinde; “يَوْمٌ” kıraatine göre ise, “Allah bu sözü, sadıklara, doğruluklarının fayda sağlayacağı gün söyledi (söyleyecek)”, veya bu sual ve cevap, “Sadıklara, sadakatlerinin menfaat vereceği gün vaki olacaktır” şeklinde özetlememiz mümkündür.¹⁰³⁵

Diğer bir örnek için Bakara suresindeki فَالَا رَفَّتْ وَلَا فُشِقَتْ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ “Hacda, kadına yaklaşmak, günah işlemek, kavga etmek yoktur”¹⁰³⁶ ayetini verebiliriz. Kıraat imamı, ayetteki *refes*, *füsûk* ve *cidâl* kelimelerinin okunuşu hakkında ihtilâf etmişlerdir. Ebû Ca‘fer mezkûr kelimelerin her üçünü de merfu olarak فَالَا رَفَّتْ وَلَا فُشِقَتْ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ şeklinde; İbn Kesîr Ebû Amr ve Ya‘kûb ise üçüncü

¹⁰³¹ Ebussuud, *İrşâd*, III, 181.

¹⁰³² Bakara 2/48, 123.

¹⁰³³ Ebussuud, *İrşâd*, III, 181.

¹⁰³⁴ Ebussuud, *İrşâd*, III, 181.

¹⁰³⁵ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 326-327; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XI, 244; Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II, 224-225; Nehâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, s. 255; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 136; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kirâât*, s. 242; Begavî, *Me‘âlimü’t-Tenzil*, III, 123-124; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 318-319; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II, 310; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XII, 146; Kurtubî, *el-Câmi’*, VI, 380; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 67-68; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, IV, 520-522; Yazır, *Hak Dini Kur‘ân Dili*, III, 1855.

¹⁰³⁶ Bakara 2/197.

kelimeyi mansub olarak *فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ فِي الْحُجِّ* şeklinde; diğer imamlar ise ayette geçtiği şekliyle her üçünü de mansub olarak okumuşlardır.¹⁰³⁷

فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ فِي الْحُجِّ şeklindeki mansub kıraate göre, her üç kelimenin başındaki “لا” nefy edatıdır. Ebussuud’a göre ayette nefy ifadesinin tercih edilmesi, nehyi ağırlaştırmak ve bunların hacca hiç yakışmadığını bildirmek içindir. Çünkü haddizâtında çirkin olan bir şey, hac esnasında daha çok çirkin olur. Bu durumda müfessire göre ayet şöyle yorumlanabilir: “*Kim hac aylarında ihrama girmek, telbiye getirmek veya hedy denilen kurbanı sevketmek sûretiyle haccı bilfiil kendisine farz kılarsa, artık hac günlerinde ne cinsel ilişki (refes), ne kötü söz söylemek ve günah işlemek sûretiyle şeriat sınırları dışına çıkmak (füsûk), ne de hizmetçilerine bağırıp çağırmak veya arkadaşlarıyla münakaşa etmek (cidâl) yoktur.*”¹⁰³⁸

Bu izahattan sonra müellif, *refes* ve *füsûk* kelimelerinin merfu, cidâl kelimesinin mansub okunduğu *فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ فِي الْحُجِّ* şeklindeki kıraati nakletmekte ve bu durumda anlamın, “*Hacda refes ve füsûk asla olmasın ve hacda ihtilâf yoktur.*” şeklinde tecelli edeceğini belirtmektedir.¹⁰³⁹ Bu kıraate göre, *refes* ve *füsûk* kelimelerinin başındaki “لا”, cinsten nefyeden değil, “ليس” mânasında kullanılan “لا”dır.¹⁰⁴⁰ Bu da, cidâlin nefyine gösterilen ehemmiyetin, *refes* ve *füsûk*un nefyine gösterilen ehemmiyetten daha fazla olduğuna işaret etmektedir.¹⁰⁴¹ Müellif, her ne kadar bu konuda bir açıklama yapmasa da, onun bu son kıraate verdiği mâna, bu bilgilerle örtüşmektedir.

Cidâl kelimesinin mansub okunduğu kıraate göre *فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ فِي الْحُجِّ* “*Hacda ihtilâf yoktur*” ifadesiyle, gerek hac ibadeti esnasındaki, gerekse haccın meşrûiyeti konusundaki her türlü tartışma ve ihtilâf kastedilmektedir.¹⁰⁴²

¹⁰³⁷ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 180; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 241; Dimyâtî, *İthâf*, I, 433; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kırâât*, I, 271-272.

¹⁰³⁸ Ebussuud, *İrşâd*, I, 440.

¹⁰³⁹ Ebussuud, *İrşâd*, I, 440.

¹⁰⁴⁰ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 94; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 286; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, I, 258; Kurtubî, *el-Câmi’*, II, 408; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, II, 96.

¹⁰⁴¹ Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, s. 116.

¹⁰⁴² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, IV, 146, 154; Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 269; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, V, 179; Ukberî, *et-Tibyân*, I, 161.

Ebussuud Efendi'nin mezkûr kıraati, “*Hacda ihtilâf yoktur*” şeklinde tevil etmesi, onun bu ifadeyle, özellikle haccın ifasına dair ihtilâflara işaret ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim müellif, “*Cahiliyye devrinde Kureyş kabilesine mensub hacılar, diğer Arap hacılara muhalefetle Arafat'a çıkmadan Meş'ar-i Haram'da (Müzedelife) vakfe yayıyorlardı. İslâmiyet gelince, Kureyş hacılarına da Arafat'ta vakfe yapmaları emredildi ve bu ihtilâf ortadan kaldırıldı.*” demek sûretiyle bu yorumuna açıklık getirmektedir.¹⁰⁴³

Görüldüğü üzere müellif, bahse konu olan ayetteki kıraat ihtilâflarına ve aralarındaki mâna farkına temas etmektedir. Her üç kelimenin de merfu okunduğu kıraatine ise değinmemektedir. Kanaatimize göre bu kıraate değinmemesinde, her üç kelimenin de mansub okunduğu kıraat ile aralarında fazla bir fark olmaması etkili olmuştur.

Netice itibariyle, kaynaklarda detaylı olarak değerlendirilen ve müellifin tefsiri çerçevesinde ele alınan ayetteki kıraat ihtilâfi, ayetin farklı şekillerde yorumlanmasına zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda ayetin anlamı, her üç kelimenin de mansub okunmasıyla, “*Hacda, kadına yaklaşmak, günah işlemek ve kavga etmek yoktur*” şeklinde; ilk iki kelimenin merfu, üçüncü kelimenin mansub okunmasıyla, “*Hacda, kadına yaklaşmak, günah işlemek ve hele hele kavga etmenin her türlüşü yasaktır*” veya “*Hacda, kadına yaklaşmak ve günah işlemek asla olmasın. Haccın farzıyeti ve eda keyfiyetiyle alakalı bir ihtilâf yoktur.*” şeklinde açığa çıkmaktadır.¹⁰⁴⁴

Konu ile ilgili vececeğimiz son örnek için Vâkı'a sûresindeki “*وَحُورٌ عِينٌ*” “*Ve iri gözlü huriler*”¹⁰⁴⁵ ayetine bakılabilir. Kıraat-i aşere imamlarının çoğu, mezkûr kelimeyi, metinde geçtiği üzere merfu olarak “*وَحُورٌ عِينٌ*” şeklinde; Hamza, Kisâi ve Ebû Ca'fer ise mecrûr olarak “*وَحُورٍ عِينٍ*” şeklinde kıraat etmişlerdir.¹⁰⁴⁶ Mansub olarak “*وَحُورًا عِينًا*” şeklindeki şâz kıraat ise İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'a nisbet

¹⁰⁴³ Ebussuud, *İrşâd*, I, 440.

¹⁰⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 406-407; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, I, 258-259; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, V, 176-182; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 407-410; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 111; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, II, 95-101.

¹⁰⁴⁵ Vâkı'a 56/22.

¹⁰⁴⁶ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 622; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 423; Dimyâtî, *İthâf*, II, 515.

edilmektedir.¹⁰⁴⁷ Ebussuud Efendinin naklettiği bu kıraatler dışında, farklı kıraatler mevcut olmakla birlikte¹⁰⁴⁸ konu, müellifin işaret ettiği bu üç kıraat çerçevesinde değerlendirilecektir.

Müfessir, *وَحُورٌ عِينٌ* kıraatini değerlendirirken iki ihtimalden bahsetmektedir. Buna göre mezkûr ifade, ya “وَلَدَانٌ”¹⁰⁴⁹ kelimesine atfen ya da haberi mahzûf bir mübteda olarak (*وَفِيهَا حُورٌ عِينٌ* ya da *وَلَهُمْ حُورٌ عِينٌ*) merfu okunmaktadır. Bundan sonra, mecrûr kıraate değinen müellif, bahse konu olan ayetin, ya *فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ*¹⁰⁵⁰ ifadesine atfen muzaf takdir edilerek mecrûr okunduğunu belirtmektedir ki bu durumda anlam, “*Onlar, naîm cennetinde, meyveler ve etler içerisinde, hurilerle sohbettedirler*” şeklinde olmaktadır. Ya da “أَكْوَابٍ” kelimesine matuftur ki, *يَطُوفُ* *عَلَيْهِمْ* *وَلَدَانٌ* *مُخَلَّدُونَ* *بِأَكْوَابٍ* “*Ölümsüz gençler, kâselerle atraflarında dönerler*” ifadesi, *وَحُورًا* *يُنْعَمُونَ* *بِأَكْوَابٍ* “*Kâselerle nimetlenirler*” demektir. Müellif, bu izahattan sonra “*يُؤْتُونَ*” şeklindeki mansub kıraati nakletmekte ve bu durumda anlamın, “*Onlara huriler verilir*” şeklinde anlaşılacağını ifade etmektedir.¹⁰⁵¹

Ebussuud Efendi, ilgili ayetteki kıraat ihtilâflarını nahiv kuralları açısından değerlendirmekte fakat hangi kıraatin daha uygun olduğuna dair bir tercihte bulunmamaktadır. Fakat ilk dönem dil âlimlerinden Zeccâc ve Mekkî b. Ebî Tâlib, merfu kıraatin daha güzel olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁰⁵² Müelliften önceki âlimlerin de çeşitli vechelerden konuyu ele aldıkları ve ayeti, Arap dilinin imkânları ölçüsünde değerlendirdikleri görülmektedir.¹⁰⁵³ Fakat müellifin, bu ayet

¹⁰⁴⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 124; İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 151; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 206; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, X, 202; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, IX, 296.

¹⁰⁴⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 206; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, X, 204-205; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, IX, 297-298.

¹⁰⁴⁹ Vâkî'a 56/17. *يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وَلَدَانٌ مُخَلَّدُونَ* “*Etraflarında ölümsüz gençler dolaşır*”

¹⁰⁵⁰ Vâkî'a 56/12.

¹⁰⁵¹ Ebussuud, *İrşâd*, VIII, 58.

¹⁰⁵² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 111; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, II, 304.

¹⁰⁵³ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 123; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 105-107; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 340; Fârisî, *el-Hücce*, VI, 255-257; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, VIII, 10-11; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 26-27; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 155; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 204-205.

hakkındaki tahlillerinin, Beyzâvî'nin tahlilleriyle birebir örtüştüğü müşahede edilmektedir.¹⁰⁵⁴

2. 3. 3. Harf ile İlgili Kıraat Vecihleri

Sarf kuralları açısından kıraat vecihlerinin işlendiği bölümde kelimenin, isim, fiil ve harften oluştuğunu; harf ile ilgili kıraat vecihlerinin nahiv başlığı altında ele alınacağını belirtmiştik. Bu başlık altında kelimenin kısımlarından olan harf ve bununla ilgili olarak kıraat ihtilâflarına yansıyan konular tasnif edilecektir. Buradaki harften kastedilen, alfabetik anlamdaki harften ziyade, Arapça'da kendi başına bir anlam ifade etmeyen fakat başka bir kelime ile kullanıldığı takdirde anlam kazanan edatlardır.¹⁰⁵⁵

Arap dilinde geniş bir kullanım alanına sahip olan ve nahiv amillerinden kabul edilen edatların, cümle içindeki durumlarına göre farklı şekilde amel ettikleri, bu farklılığın yer yer cümlenin irabına ve anlamına da yansıdığı görülmektedir. Kıraat birikimi içerisinde bir hayli örneği bulunan harf farklılıkları, genelde “ان” maddesinin okunmasında (أَنْ-أَنَّ-إِنْ) yoğunlaşmaktadır.¹⁰⁵⁶ Bunun yanında “لكن”, “حتى”, “لا” ve “من” gibi edatların okunuşu,¹⁰⁵⁷ bir edatın yerine başka bir edatın okunması, edatların hazf ve isbat ile okunmaları gibi birçok konuyu bu kapsamda ele almak mümkündür.

Bu bölümde, kıraat ile ilgili telif edilen eserlerde kapsamlı bir şekilde ele alınan harf farklılıkları, Ebussuud Efendi'nin tefsirindeki örnekler üzerinden izah edilmeye çalışılacaktır.¹⁰⁵⁸

Mâide sûresinin وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَن صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُوا *“Mescid-i Haram'a girmenizi engelledikleri için bir topluluğa duyduğunuz kızgınlık, sizi*

¹⁰⁵⁴ Beyzâvî, *Envâru 't-Tenzîl*, II, 470.

¹⁰⁵⁵ Ğalâyini, *Câmi 'u 'd-durusi 'l-Arabiyye*, I, 10; Dekar, *Mu 'cemü 'l-kavâidi 'l-Arabiyye*, s. 228; İsmail Durmuş, “Harf”, *DİA*, XVI, 163.

¹⁰⁵⁶ Kıraat farklılıklarıyla ilgili örnekler için bk. Muhaysin, *Kırâât*, II, 154-160.

¹⁰⁵⁷ Edatlar ile ilgili kıraat farklılıklarının tamamını görmek için bk. Muhaysin, *Kırâât*, II, 154-191.

¹⁰⁵⁸ Diğer örnekler için bk. Fâtiha 1/7; Bakara 2/74, 102, 116, 214, 281, 282; Âl-i İmrân 3/19, 39, 133, 164, 171; Nisâ 4/3, 104; Mâide 5/53, 71; En'âm 6/109; A'râf 7/44, 105, 187; Enfâl 8/19; Tevbe 9/51, 100, 110, 119; Yûnus 10/10, 98; Yûsuf 12/70; Ra'd 13/43; İbrahim 14/46; Nahl 16/8; Meryem 19/24, 36; Tâhâ 20/119; Enbiyâ 21/95; Mü'minûn 23/52; Nûr 24/1; Furkân 25/36; Şu'arâ 26/129; Ankebût 29/5; Sebe' 34/19; Yâsîn 36/31; Mü'min 40/26; Kâf 50/3; Necm 53/38, 42; Kamer 54/10; Rahmân 55/8; Kiyâme 75/1; Nebe' 78/21; Beled 90/1.

onlara karşı saldırıya sevketmesin.”¹⁰⁵⁹ ayetinde geçen “أَنْ” edatı, “إِنْ” şeklinde de okunmaktadır. Kıraat imamlarından İbn Kesîr ve Ebû Amr tarafından hemzenin kesrası ile şart edatı olarak “إِنْ”; diğer imamlar tarafından ise mastariyye edatı olarak “أَنْ” şeklinde okunmuştur.¹⁰⁶⁰

Müellif, bahse konu olan ayetin tefsirinde, لَأَنْ صَدُّوْكُمْ أَنْ صَدُّوْكُمْ cümlesinin لَأَنْ anlamında olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda edatın bulunduğu kısım, mahallen mansub olup, *mef'ûliin li ecli* (sebeup bildiren tümleç) makamındadır. Buna göre ayet, “Müşriklerin sizi, Hudeybiye yılı Mescid-i Haram ziyaretinden engelledikleri için onlara karşı duyduğunuz öfke, sizi onlara karşı düşmanlık yapmaya ve onlardan intikam almaya sevketmesin.” şeklinde anlaşılır.¹⁰⁶¹

Bundan sonra إِنْ صَدُّوْكُمْ şeklinde hemzenin kesrası ile okunan kıraati nakleden müfessir, bu ifadenin, وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ “Sizi saldırıya sevketmesin” cümlesinden dolayı, cevabına ihtiyaç kalmayan ara şart cümlesi olduğunu beyan etmiştir. Buna göre müşrikler hakkında tevbih (kınama) ve tenbih (uyarma) olmak üzere, aslında tahakkuk etmiş olan engelleme, farz edilen bir şey gibi ifade edilmiş demektir. Yani yaptıkları engelleme, o kadar çirkin bir hadisedir ki, aslında hiç vâki olmamalı, ancak vukuu farz edilmelidir.¹⁰⁶²

Kaynaklara göre, şart edatı olarak okunan bu ikinci kıraatte, şartın cevabının, geleceğe ait bir mâna ifade ettiği açıktır. Çünkü “Şayet sizi Mescid-i Haram’dan çevirirlerse...” kısmı bunu ifade etmektedir. Her ne kadar “إِنْ” şart edatından sonra gelen mazi fiil, cümlenin istikbâle delaletine engel olsa da, Arap dilinde, mazi fiil ile gelecek anlamı elde etmek mümkündür. Bu durumda anlam “Eğer sizi mescid-i Haram’dan alıkoyarlarsa –Nitekim bu engelleme daha önce de olmuştu- bu tavırları sizi saldırıya sevketmesin” şeklinde anlaşılır.¹⁰⁶³

¹⁰⁵⁹ Mâide 5/2.

¹⁰⁶⁰ İbn Mücâhid, *es-Seb' a*, s. 242; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 287; Dimyâtî, *İthâf*, I, 529.

¹⁰⁶¹ Ebussuud, *İrşâd*, III, 9.

¹⁰⁶² Ebussuud, *İrşâd*, III, 9.

¹⁰⁶³ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 129; Fârisî, *el-Hücce*, III, 213; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 405.

gerçekleşmektedir. “أَلَا” edatının mütaallakı konusunda kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Örneğin, Ahfeş, Taberî, İbn Hâleveyh ve Begavî, “أَلَا” edatını “زَيْنٌ” fiili ile ilişkilendirirken;¹⁰⁷⁰ Kisâi, Zeccâc, Zemahşerî ve Râzî ise mezkûr edatı “فَصَدَّهُمْ” fiiline bağlamaktadır.¹⁰⁷¹ Yukarıda da geçtiği üzere Ebussuud Efendi, her iki görüşü de tefsirinde mezcetmekte ve bu konuda Fârisî, Mekkî ve Beyzâvî gibi âlimlere muvafakat etmektedir.¹⁰⁷²

Müellif, أَلَا يَسْخُدُوا ifadesinin “اعمالهم” den bedel olabileceğini de ifade etmektedir. O zaman فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ kısmı ara cümle olmaktadır ki, takdir لِأَنَّ لَا يَسْخُدُوا şeklinde gerçekleşmektedir. Aynı şekilde müellif, “لَا يَسْخُدُوا” ifadesinin, “إِلَى”nın düşmesiyle “يَهْتَدُونَ” kelimesinin mef’ûlü ve buradaki “لَا” edatının, “لَقَلَّا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ / Böylece Ehl-i Kitap bilsin ki...”¹⁰⁷³ ayetinde olduğu gibi zâid olduğunu belirtmektedir. Bu durumda mâna şöyle olmaktadır: “فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ إِلَى أَنْ” Görüldüğü gibi müellif burada, “لَا” edatının zaid olduğuna dair görüşünü, başka bir ayetten delil getirmek sûretiyle desteklemektedir.

Ebussuud Efendi, أَلَا يَسْخُدُوا ayetinin أَلَا يَا أَسْخُدُوا şeklinde de okunduğunu, “أَلَا”nın tenbih, “يَا”nın nida için olduğunu ve münâdanın ise hafzedildiğini belirtmektedir. Buna göre أَلَا يَا أَسْخُدُوا cümlesi, أَلَا يَا قَوْمِ اسْخُدُوا “Ey kavmim! Allah’a secde edin!” demektir. Müellif, münâdanın hafzedildiği bu kullanımı, Arap

¹⁰⁷⁰ Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 465; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIX, 448; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 271; Begavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl*, VI, 157.

¹⁰⁷¹ Kisâi, *Me’âni’l-Kur’ân*, s. 207; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, IV, 115; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 448; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIV, 192.

¹⁰⁷² Fârisî, *el-Hücce*, V, 383; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, II, 157; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, II, 174.

¹⁰⁷³ Hadîd 57/29.

¹⁰⁷⁴ Ebussuud, *İrşâd*, VI, 288.

şiiirinden أَلَا يَا أَسْلَمِي يَا دَارَمِي عَلَى الْبَلِي “Ey Meyya’nın diyarı sen her türlü musibetten esenlikte ol” örneğini getirerek delillendirmektedir.¹⁰⁷⁵

Müfessir, bu tahfifli kıraate göre ayetin, şeddeli kıraatte olduğu gibi önceki ayetle ilişkilendirilmediğini ve isti’nâf cümlesi olduğunu ifade etmektedir. Buna göre bu söz, ya Allah tarafından söylenmiştir ya da Süleyman’a (as) ait bir sözdür. Bu durumda لَا يَهْتَدُونَ ayetiyle vakıf yapılmış ve yeni bir söze başlanmış olur ki ayetin anlamı “Bilmiş olun/Dikkat edin ey (insanlar!), göklerde ve yerde gizli olan her şeyi açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah’a secde edin” şeklinde açığa çıkar. Yeni bir başlangıç olan يَا أَسْجُدُوا ifadesiyle secde yapmak emredilmiş olur. Müellife göre ister teşdidle ister tahfifle okunsun, neticede her iki kıraate göre secde yapmak gerekir.¹⁰⁷⁶

Ayetteki kıraat ihtilâfının secde yapma emri ile irtibatı noktasında, âlimler birbirinden farklı görüşler sergilemektedir. Kurtubî ve Ebû Hayyân herhangi bir görüş belirtmeksizin bu konuda ileri sürülen her iki görüşü de nakletmektedir.¹⁰⁷⁷ Ferrâ ve Zeccâc, sadece tahfifli kıraatte tilavet secdesini gerekli görürken,¹⁰⁷⁸ Ebussuud’un da içerisinde bulunduğu Zemahşerî ve Beyzâvî gibi âlimler ise her iki kıraatte de tilâvet secdesinin gerekli olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁰⁷⁹ Hatta Zemahşerî, bu konuyla ilgili, mezheplerin yaklaşımlarını da ileri sürerek Zeccâc’ın görüşünün kabul edilmediğini söylemektedir.¹⁰⁸⁰ Ebussuud Efendi ise, yukarıda da ifade edildiği üzere, hangi kıraate göre okunursa okunsun tilavet secdesinin gerekliliğini belirterek bu konudaki tercihini ortaya koymaktadır.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁵ Ebussuud, *İrşâd*, VI, 288. Ayrıca bk. Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 465; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, IV, 115; Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, s. 697; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 448; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIV, 191; Kurtubî, *el-Câmi*, XIII, 187; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XV, 470.

¹⁰⁷⁶ Ebussuud, *İrşâd*, VI, 288.

¹⁰⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, XIII, 186; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VII, 67.

¹⁰⁷⁸ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 290; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, IV, 115.

¹⁰⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 449-450; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, II, 174; Ebussuud, *İrşâd*, VI, 288.

¹⁰⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 450.

¹⁰⁸¹ Bilindiği üzere bugün elimizde bulunan Mushaflara göre on dört yerde tilavet secdesi yapılmaktadır. Bunlar; A’râf 7/206, Ra’d 13/15, Nahl 16/50, İsrâ 17/109, Meryem 19/58, Hac 22/18, Furkân 25/60, Neml 27/25; Secde 32/15, Sâd 38/24, Fussilet 41/37, Necm 53/62, İnşikâk 84/21, Alak 96/19 ayetlerinde yer almaktadır. Mezhepler arasında farklı görüşler olmakla birlikte Hanefî mezhebine göre tilavet secdesi vaciptir. Hüküm böyle olmakla beraber bu on dört secde ayetinden yazılış sırasına göre, ilk altı ve onuncu ayetlerde secde yapmak farz; yedi, dokuz ve on birinci ayetlerde vacip; sekiz, on iki, on üç ve on dördüncü ayetlerde ise sünnet kabul edilmiştir.

Müfessir, “لَا” edatına dair sahih kıraatleri naklettikten sonra mezkûr edattaki hemzenin “و” ya çevrilmesiyle “هَلَا” ve “هَلَا” şeklinde okunduğunu zikretmektedir. Buna göre muhatab siga ile anlam هَلَا تَسْجُدُونَ “Secde etsenize, secde etmiyor musunuz?” şeklinde anlaşılmaktadır.¹⁰⁸² Müellifin isim belirtmeden “قَرَأَ” formülüyle naklettiği bu şâz kıraatin, İbn Mes‘ûd ve on dört kıraat imamından A‘meş’e ait olduğu kaydedilmektedir.¹⁰⁸³

Netice olarak âlimler tarafından farklı şekilde tevcih edilen mezkûr ayet, önceki ayetle irtibatlandırıldığında, “(şeytan), Allah’a secde etmesinler diye onları doğru yoldan alıkoymuştur” veya “(şeytan) Onlara, Allah’a secde etmesinler diye yaptıklarını cazip göstermiştir” anlamına; isti’nâf cümlesi olarak değerlendirildiğinde ise “Bilmiş olun/dikkat edin ey (insanlar!), Allah’a secde edin” anlamına gelmektedir.¹⁰⁸⁴

Edatlarda cereyan eden kıraat ihtilâfına dair vereceğimiz diğer bir örnek, حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ “Bana, Allah’a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır.”¹⁰⁸⁵ ayetinde yer alan “عَلَىٰ” edatında bulunmaktadır. Kıraat-i aşere imamlarından sadece Nâfi ve on dört kıraat imamından Hasan-ı Basrî bu edatı “عَلَىٰ” şeklinde, diğerleri ise metinde geçtiği gibi okumuşlardır.¹⁰⁸⁶ حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ kıraatine göre “عَلَىٰ” harf-i cer, “أَنْ لَا أَقُولَ” ise mecrur iken; حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ kıraatine göre ise “عَلَىٰ” harf-i cerri, mütekellim yâ’sına dâhil edilmiştir. Bunun yanında,

---

Bu durumda bahse konu olan Neml sûresi 25. ayetteki secde sünnet hükmündedir. Şâfiî ve Mâlikilere göre burada secde bir sonraki ayetin sonundadır. Bilgi için bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, ss. 370-376.

¹⁰⁸² Ebussuud, *İrşâd*, VI, 288.

¹⁰⁸³ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, II, 290; İbn Hâleveyh, *Şevâzî’l-Kur’ân*, s. 110; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 449; Dimyâtî, *İthâf*, II, 326; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kırâât*, VI, 505-506.

¹⁰⁸⁴ Kisâi, *Me‘âni’l-Kur’ân*, s. 207; Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, II, 290;

Ahfeş, *Me‘âni’l-Kur’ân*, II, 465; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIX, 447-448; Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, IV, 115; Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur’ân*, s. 697; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 448; Begavî, *Me‘âlimü’t-Tenzîl*, VI, 157; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIV, 191; Kurtubî, *el-Câmi’*, XIII, 187; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, II, 174; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VII, 67; Ebussuud, *İrşâd*, VI, 288.

¹⁰⁸⁵ A‘râf 7/105.

¹⁰⁸⁶ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 287; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 305; Dimyâtî, *İthâf*, II, 55; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kırâât*, III, 113-114.

hüccet ve kiraat kaynakları, mezkûr edatın kiraatine dair çeşitli tevcihlerde bulunmuştur.¹⁰⁸⁷

İlgili edattaki kiraat ihtilâfını değerlendiren Ebussuud Efendi, حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا ile başlayan cümlenin, Mûsâ'nın (as) nübüvvet iddiâsında yalanlanmasına karşı bir cevap olduğunu, bu ifadenin aslının لَا أَقُولُ şeklinde olduğunu ve kiraat imamlarından Nâfi'nin de bu şekilde okuduğunu ifade etmektedir. Bu durumda mâna “Benim için hakkı söylemekten başka bir seçenek yoktur. Bana yaraşan ancak hakkı söylemektir veya ben haktan başka bir şey söylemem” şeklinde anlaşılmaktadır.¹⁰⁸⁸ Ayrıca müellif, bu kiraattaki kullanımı, Arap şiirinden وَتَشَقَّى الرِّمَاحَ بِالصَّيَاطِرَةِ الْحُمْرِ “Korkaklar kızıl mızraklarla perişan olur” örneğini vermek sûretiyle temellendirmektedir.¹⁰⁸⁹ Bu beytin aslı, وَتَشَقَّى الصَّيَاطِرَةَ بِالرِّمَاحِ الْحُمْرِ şeklindedir. Nasıl ki bu beyitte, anlamdan emin olunduğu için kelimeler kalbedilmiştir, حَقِيقٌ عَلَى / حَقِيقٌ عَلَى kiraatlerinde de aynı durum söz konusudur. Yani burada layık/hak olan Hz. Mûsâ'nın o sözü söylemesi midir yoksa sözün kendisi midir? Her iki durumda da kastedilen anlam muhafaza edilmektedir.¹⁰⁹⁰

Müellif, bu izahlardan sonra, mezkûr edatın kullanımıyla ilgili iki şâz kiraat nakletmektedir. Birincisi, “عَلَى” edatının, “ب” edatı yerine kullanılmasıyla ilgilidir ki, bu sanki Arapların, رَمَيْتُ بِالْقَوْسِ “Yay ile attım” ve جِئْتُ بِحَالٍ حَسَنَةٍ “Güzel bir hal ile geldim” yerine رَمَيْتُ عَلَى الْقَوْسِ ve جِئْتُ عَلَى حَالٍ حَسَنَةٍ demeleri gibidir. Ayrıca Übey b. Kâ'b'ın حَقِيقٌ بِأَنْ لَا أَقُولُ şeklindeki kiraati¹⁰⁹¹ de bu kullanımı desteklemektedir. Diğerisi ise “عَلَى” harf-i cerri'nin hazfedilerek لَا أَقُولُ şeklinde okunmasıyla

¹⁰⁸⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 386; İbn Hâleveyh, *el-Hüccce*, s. 159; Fârisî, *el-Hüccce*, IV, 56-57; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 469-470; Ukberî, *et-Tibyân*, I, 585-586; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, III, 113-114.

¹⁰⁸⁸ Ebussuud, *İrşâd*, III, 427-428.

¹⁰⁸⁹ Ebussuud, *İrşâd*, III, 427. Ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 483; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 352; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 60; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 356.

¹⁰⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 483; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 352; Ebussuud, *İrşâd*, III, 427.

¹⁰⁹¹ Bu kiraat aynı zamanda İbn Mes'ûd ve A'meş'e de nisbet edilmektedir. Bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 386; İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 50; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, III, 262; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIV, 200; Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 256; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, III, 114.

ilgilidir.¹⁰⁹² Müellif, bu kıraatin kime ait olduğuna dair bir açıklama yapmazken kaynaklar, bu kıraatin A‘meş ve İbn Mes‘ûd’a ait olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹³

Yukarıda verilen bilgilerden Ebussuud Efendi’nin, bahse konu olan edat ile ilgili, kaynaklarda zikredilen kıraatlerin tamamına yer verdiği anlaşılmaktadır. Naklettiği kıraatleri nahiv açısından tahlil ederken, diğer bir kıraatten, Arap dilindeki bir kullanımdan ve Arap şiirindeki bir beyitten delil getirdiği görülmektedir. Kıraatleri naklederken, -sahih olsun şâz olsun- genelde “قرئ” formülünü kullanan müellif, burada Nâfi’nin kıraati için “كما هو قراءات”; Übey b. Kâ‘b’ın mushafındaki kıraat için “ويؤيده قراءة”; isim belirtmediği -fakat İbn Mes‘ûd ve A‘meş’e ait olan- kıraati naklederken ise “قرئ” lafzını kullanmıştır. Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi bu durum, müellifin kıraatleri, daha ziyade tefsîrî bir gaye ile ele aldığını göstermektedir.

Harflerdeki kıraat ihtilâfi, edatın fetha veya kesra okunması yanında bazen de bir edatın yerine başka bir edatın okunması şeklinde de vuku bulmaktadır. Her iki kullanıma dair örneği, وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ “O mucizeler gelse bile, onların inanmayacağını siz nereden bileceksiniz?”¹⁰⁹⁴ ayetindeki “أَنَّ” edatında görmekteyiz. Mezkûr edatı, kıraat-i aşere imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya‘kûb ve Halef, hemzenin kesrasıyla “إِنَّهَا”; Nâfi, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Ebû Ca‘fer hemzenin fethasıyla “أَنَّهَا” şeklinde okumuşlardır.¹⁰⁹⁵ Sahih kıraatler arasında yer almayan ve “أَنَّ” yerine “لَعَلَّ” edatının okunduğu وَمَا يُشْعِرُكُمْ لَعَلَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ kıraatinin ise Übey b. Kâ‘b’a ait olduğu kaydedilmektedir.¹⁰⁹⁶

Ebussuud Efendi, fetha ile okunan kıraatte “لَا” harfinin zaid kabul edildiğini nakletmektedir. Buna göre وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ takdirindeki ifade,

¹⁰⁹² Ebussuud, *İrşâd*, III, 428.

¹⁰⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 483; Kurtubî, *el-Câmi*, VII, 256; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, V, 405; Hatîb, *Mu‘cemu'l-Kırâât*, III, 114.

¹⁰⁹⁴ En‘âm 6/109.

¹⁰⁹⁵ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 265; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 295; Dimyâtî, *İthâf*, II, 26; Hatîb, *Mu‘cemu'l-Kırâât*, II, 519-520.

¹⁰⁹⁶ Ferrâ, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, I, 350; İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur‘ân*, s. 147; Dimyâtî, *İthâf*, II, 26; Hatîb, *Mu‘cemu'l-Kırâât*, II, 522.

“İstedikleri mucizeler gelse bile, onların iman edeceklerini size bildiren nedir ki, siz, onların imâna geleceklerini umarak mucizelerin gerçekleşmesini temenni ediyorsunuz?” şeklinde anlaşılmaktadır.¹⁰⁹⁷ “ي” harfinin zaid kabul edilmesi hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin Zeccâc, bir kelimenin aynı anda hem olumlu hem de olumsuz durumda olmasının düşünülemediğini belirterek “ي” nin zaid olacağı görüşüne karşı çıkmaktadır.¹⁰⁹⁸ Kisâi ise “ي” harfinin zaid olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹⁹ “ي” harfinin zaid olduğunu savunanlar مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْنَاكَ “Sana emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan neydi!”¹¹⁰⁰ ile وَحَرَامٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ “Kendilerini helak ettiğimiz bir memleket (ahalisinin) dönmesi hakikaten imkansızdır.”¹¹⁰¹ ayetlerini delil göstererek buradaki “ي” harflerinin olumsuz mâna ifade etmediklerine dikkat çekmişlerdir.¹¹⁰²

Ayetin diğer bir tevcihi sadedinde müellif, “أَنَّ” edatının “لَعَلَّ” anlamına geldiğini ve Arap dilinde أُدْخِلِ السُّوقَ أَنَّا تَشْتَرِي اللَّحْمَ “Çarşıya gir de belki et alırsın” ifadesiyle “أَنَّ” nin “لَعَلَّ” anlamında kullandığını ifade etmektedir.¹¹⁰³ Tefsirinde, Arap dilindeki bu kullanım tarzının çok yaygın olduğunu belirten Râzî, konuyla ilgili Arap şiirinden birçok örnek nakletmektedir.¹¹⁰⁴ Fakat Ebussuud, Arap dilinden verdiği örnekten sonra, isim belirtmeden Übey b. Kâ‘b’a ait olan وَمَا يُشْعِرُكُمْ كِرَاءَتِهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ kıraatinin bu okuyuşu teyid ettiğini belirtmektedir. Müellif, bu kıraate göre ayetin “O mucize geldiğinde, onların halini ve ne olacağını nereden bileceksiniz? Belki mucize gelse de iman etmeyecekler. O halde ne diye mucizenin gelmesini temenni ediyorsunuz? Zira onların mucizeyi temenni etmeleri, ancak geldiğinde imanlarının muhakkak gerçekleşeceği takdirde uygun olur, yoksa iman

¹⁰⁹⁷ Ebussuud, *İrşâd*, III, 293.

¹⁰⁹⁸ Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II, 283.

¹⁰⁹⁹ Kisâi, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, s. 135.

¹¹⁰⁰ A‘râf 7/12.

¹¹⁰¹ Enbiyâ 21/95.

¹¹⁰² Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 350; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XII, 41; Fârisî, *el-Hücce*, III, 381; İbn Zencele, *Hucetü’l-Kirâât*, s. 266-267; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIII, 152; Kurtubî, *el-Câmi’*, VII, 65; Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, VII, 254.

¹¹⁰³ Ebussuud, *İrşâd*, III, 293.

¹¹⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIII, 151-152.

etmeyecekleri kuvvetle muhtemel olduğu takdirde bu temennileri uygun olmaz.” şeklinde anlaşılabilceğini bildirmektedir.¹¹⁰⁵

Bahse konu olan ayetin bir diğerkıraati “أَنَّ” edatının kesra ile “إِنَّ” okunması şeklindedir. Müellif, إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ifadesiyle yeni bir cümleye başladığını ve bununla müminlere, müşriklerin iman etmeyecekleri haberinin verildiğini ifade etmektedir.¹¹⁰⁶ Bu kıraate göre وَمَا يُشْعِرْكُمْ ifadesiyle önceki cümle bitmiş “إِنَّهَا” ile yeni bir cümleye başlanmış olur. Burada hitabın kime olduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmektedir. Müellife göre her iki durumda da hitap müminlere iken, Taberî’nin Mücâhid’den naklettiğine göre وَمَا يُشْعِرْكُمْ ifadesinde hitap müşrikleredir. Bu izaha göre âyetin mânası şöyledir: “(Ey müşrikler) Allah’ın mucizeleri size geldiğinde iman edeceğinizi nereden biliyorsunuz? (Ey müminler) o mucizeler onlara gelse de onlar iman etmeyeceklerdir.”¹¹⁰⁷ Müellif ise, ancak muhatab kipiyle لَا تُؤْمِنُونَ kıraatine göre¹¹⁰⁸ وَمَا يُشْعِرْكُمْ hitabının müşriklere olacağını ileri sürmektedir.¹¹⁰⁹

Fethalı veya kesralı kıraat hakkında Ebussuud Efendi bir tercih ortaya koymazken, Ferrâ ve Taberî, “أَنَّهَا” kıraatini,¹¹¹⁰ Zeccâc ise “إِنَّهَا” kıraatini daha güzel bulmaktadır.¹¹¹¹

Harf ile ilgili kıraat ihtilâflarıyla alakalı vereceğimiz son örnek, edatların hazfî ve isbatı veya edatların değişmesi hakkındadır. Bununla kastedilen Hz. Osman’ın istinsah ettirdiği Mushaflarda yer alan farklılıklardır. Mushafların noktasız ve harekesiz yazısının, kıraat farklılıklarının çoğunu bünyesinde taşıdığı, bu yazı şeklinin kifayet etmediği ziyade ve noksanlıklar şeklindeki kıraat farklılıklarının ise Mushaflar arasında dağıtılmış olduğu bilinmektedir.¹¹¹² Gerek Hz. Osman’ın Medîne Mushafından çoğaltarak kendisi için edindiği Mushaf ile

¹¹⁰⁵ Ebussuud, *İrşâd*, III, 293.

¹¹⁰⁶ Ebussuud, *İrşâd*, III, 293-294.

¹¹⁰⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIII, 39-40.

¹¹⁰⁸ Sahih olan bu kıraat, İbn Âmir ve Hamza’ya aittir. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb’â*, s. 265; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 295; Dimyâtî, *İthâf*, II, 26-27.

¹¹⁰⁹ Ebussuud, *İrşâd*, III, 294.

¹¹¹⁰ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 350; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XII, 43.

¹¹¹¹ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 283.

¹¹¹² Dağ, *İhticâc*, s. 396; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 100.

Medîne’de bulunan Mushaf arasında, gerekse diğer bölgelere gönderdiği Mushaf’ların kendi aralarındaki bu farklılıklar, kurrânın okuduğu, noktasız ve harekesiz yazıyla gösterilmesi mümkün olmadığı için Mushaf’lara dağıtılan sahih kıraat farklılıklarıdır. Anlam üzerinde ciddi hiçbir tesiri olmayan bu sınırlı sayıdaki farklılıkların tamamı kaynaklarda zikredilmektedir.¹¹¹³ Bu farklılıkların bir kısmını oluşturan edatlar ise “و”,¹¹¹⁴ “ى”,¹¹¹⁵ “ب”,¹¹¹⁶ “ل”,¹¹¹⁷ “ؤ”,¹¹¹⁸ ve “مِنْ”¹¹¹⁹ harflerinden oluşmaktadır.

Ebussuud Efendi, bahse konu olan edatların kıraati ile alakalı En‘âm sûresinin “وَلَدَّارُ / وَلَدَّارُ”¹¹²⁰ kelimesindeki kıraat ihtilâfi hariç, diğerlerinin tamamına tefsirinde işaret etmektedir. Fakat mânaya fazla bir tesiri olmadığından sadece farklı kıraati nakletmekte ve cümlenin irabıyla alakalı kısa bir açıklama yapmakla yetinmektedir. Örneğin *“Derler ki: Bizi buna ileten Allah’a hamdolsun! Eğer o bize hidayet etmeseydi, biz hidayete erecek değildik”*¹¹²¹ ayeti, kıraat-i aşere imamlarından sadece İbn Âmir tarafından “و” harfi olmaksızın “مَا كُنَّا” şeklinde kıraat edilmiştir.¹¹²² Müellif, bu “و”suz kıraatin, ayetin öncesindeki “هَدَانَا هَدَا” ifadesini açıkladığını ve tefsir ettiğini ifade etmektedir.¹¹²³ Müellif, mezkûr kıraati “قَرَأَ” ifadesiyle naklederken, kaynaklar, bu kıraatin Şam ehlinin mushafında yer aldığını kaydetmektedir.¹¹²⁴

¹¹¹³ Mushaf’lar arasındaki farklılıkları görmek için bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitabu’l-Mesâhif*, I, ss. 245-282; Muhaysin, *Kırâât*, II, 7-23; Tayyar Altıkulaç, “İnceleme”, *Hz. Osman’a İzâfe Edilen Mushaf-ı Şerîf*, İstanbul: IRCICA, 2007, ss. 87-89; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, ss. 102-103.

¹¹¹⁴ Bakara 2/116; Âl-i İmrân 3/133; Mâide 5/53; A‘râf 7/43, 75; Tevbe 9/107; Enbiyâ 21/30; Kasas 28/37.

¹¹¹⁵ Şu‘arâ 26/217; Şûrâ 42/30; Şems 91/15.

¹¹¹⁶ Âl-i İmrân 3/184.

¹¹¹⁷ En‘âm 6/32; Mü‘minûn 23/87-89.

¹¹¹⁸ Mü‘min 40/26.

¹¹¹⁹ Tevbe 9/89.

¹¹²⁰ En‘âm 6/32.

¹¹²¹ A‘râf 7/43.

¹¹²² İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 280; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 303; Dimyâtî, *İthâf*, II, 49; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kırâât*, III, 53-54.

¹¹²³ Ebussuud, *İrşâd*, III, 382.

¹¹²⁴ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 280; İbn Hâleveyh, *el-Hüccce*, s. 156; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 444; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 303; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kırâât*, III, 54.

Aynı şekilde وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ “Mutlak galip, çok esirgeyene tevekkül et”¹¹²⁵ ayetindeki “تَوَكَّلْ” kelimesi, kıraat-i aşere imamlarından, Nâfi, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer tarafından “فَتَوَكَّلْ” şeklinde kıraat edilmiştir.¹¹²⁶ Müfessir, bu ayetin tefsiri sadedinde “و” harfinin, şartın cevabından bedel olmak üzere¹¹²⁷ “ف” şeklinde de okunduğunu belirtmektedir.¹¹²⁸ Kaynaklar, “فَتَوَكَّلْ” şeklindeki kıraatin Medîne ve Şam Mushaflarında mevcut olduğunu belirtmektedir.¹¹²⁹

Mushaflara yer alan mezkûr edatlar ile ilgili olarak müellifin tefsirinden birçok örnek vermek mümkün olmakla birlikte, yukarıdaki örneklerle maksadın hâsıl olduğu kanaatindeyiz. Fakat müellifin, Mushaflarda yer alan bu farklılıkları naklederken, kıraat imamlarının isimlerini zikretmediğini ve farklı kıraatin hangi Mushafta bulunduğu dair bir açıklama yapmadığını müşahede etmekteyiz. Bahse konu edatların tamamını nakletmesine rağmen, Arap diline dair kısa açıklamalarla yetinen müellifin, kıraatlere, bir kıraat âlimi edasıyla değil, Tefsir-Arap dili ilişkisi bağlamında yaklaştığını bir kez daha hatırlatmamız yerinde olacaktır.

2. 3. 4. Kelimenin Noktasının/Harfinin Değiştiği Kıraat Vecihleri

Kelimenin noktasının değişmesinden kasıt, aslında kelimenin harfinin değiştiği kıraat vecihleridir. Yoksa “تَدْعُونَ” kelimesinin “يَدْعُونَ”¹¹³⁰ şeklinde okunması gibi gerçekleşen farklılıklar değildir.¹¹³¹ Harfin değişmesi, kelimenin iştikakıyla ilgili olup, ortaya farklı bir fiilin çıkmasına sebep olmaktadır. Fakat

¹¹²⁵ Şu‘arâ 26/217.

¹¹²⁶ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 473; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 376; Hatîb, *Mu‘cemu'l-Kırâât*, VI, 470-471.

¹¹²⁷ Şart, bir önceki ayette geçen فَاِنْ عَصَوْكَ ifadesi; cevabı da اِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ifadesidir. Bu durumda وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ifadesi şartın cevabından bedel olmaktadır. Yani anlam şöyle olur: “Şayet sana isyan ederlerse deki: Muhakkak ben sizin yaptığınızdan uzağım. Bu şekilde mutlak galip ve çok esirgeyene tevekkül etmiş olursun.”

¹¹²⁸ Ebussuud, *İrşâd*, VI, 266.

¹¹²⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 473; Fârisî, *el-Hücce*, V, 370; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, II, 153; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 422; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 376; Dimyâtî, *İthâf*, II, 322; Hatîb, *Mu‘cemu'l-Kırâât*, VI, 471.

¹¹³⁰ Hac 22/73. Kıraat farklılığı için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 367.

¹¹³¹ Kelimenin noktasının değiştiği kıraat vecihleriyle ilgili örneklerle, özellikle “Gâib-Muhatab-Mütekellim ile İlgili Kıraat Vecihleri” başlığı altında yer verilmişti.

Mushaf hattının harekesizliği neticesinde kelime iskeletinin farklı şekillerde okunmasına imkân veren bu farklılık, ayetin anlamına ve mâna bütünlüğüne zarar vermemekte, bilakis anlamın çeşitlenmesine, zenginleşmesine ve meseleye farklı açılardan bakılmasına imkân sağlamaktadır. Örneğin Mushaf hattında, noktasız ve harekesiz olarak yazılan “فَسَسُوا” kelimesinin “فَسَسُوا”¹¹³² ve “فَسَسُوا”¹¹³³ şeklinde; “كَسْر” kelimesinin “كَسْر” ve “كَسْر”¹¹³⁴ şeklinde; “سِرْكَم” kelimesinin “سِرْكَم” ve “سِرْكَم”¹¹³⁵ şeklinde okunabilmesi, bu kategoriye girebilecek örneklerdendir. Bu durum, Kur’an’ın, Mushaftaki yazı iskeletinin kaldırabileceği bütün ihtimallerle okunabileceği şeklinde anlaşılmalıdır. Zira Kur’an kıraatinin nakle dayandığı ve sahih kıraatlerin birtakım kriterler çerçevesinde tespit edildiği bilinmektedir.

Ayetin anlamına etki eden bu farklılıkların Ebussuud Efendi tarafından da nakledildiğini görmekteyiz. Örneğin “Orada herkes, geçmişte yaptıklarının imtihanını verir”¹¹³⁶ ayetindeki “تَبْلُو” kelimesi, kıraat-i aşere imamlarından Hamza, Kisâi ve Halef tarafından “تَبْلُو”;¹¹³⁷ Âsim rivâyetiyle¹¹³⁸ de şâz olarak “تَبْلُو”¹¹³⁹ şeklinde okunmuştur.

Müellif, bu ayetteki kıraat ihtilâflarına geçmeden önce “تَبْلُو” kıraatinin tefsiri sadedinde, mezkûr kelimenin *sınanmak* ve *tatmak* anlamına geldiğini belirtmekte ve muhtemel anlamlarını¹¹⁴⁰ barındıracak tarzda, ayeti şöyle tevîl etmektedir: “Orada herkes, geçmişte yaptıklarının *imtihanını verecek; sonuçlarını karşısında bulacak; yaptıklarını, fayda veya zararları, hayır veya şerleri ile bizzat*

¹¹³² Nisâ 4/94; Hucurât 49/6. Kıraat farklılığı için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 284, 415.

¹¹³³ Bakara 2/219. Kıraat farklılığı için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 259.

¹¹³⁴ Yûnus 10/22. Kıraat farklılığı için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 318.

¹¹³⁵ Yûnus 10/30.

¹¹³⁶ İbn Mücâhid, *es-Seb'â*, s. 325; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 318; Dimyâtî, *İthâf*, II, 109; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, III, 537-538.

¹¹³⁷ Sahih kıraat şartlarını taşımayan bir rivâyet ister yedi, ister on imamdan nakledilsin şâz olarak değerlendirilmektedir. Bk. Karaçam, *Kıraat İlmi*, s. 85.

¹¹³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 134; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII, 89; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 155; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, III, 538.

¹¹³⁹ “تَبْلُو” kelimesini; Ferrâ, *görmek*; Taberî, *sınanmak*; Zeccâc, *tecrübe etmek/bilmek*; Zemahşerî ve Kurtubî ise *tatmak* şeklinde izah etmişlerdir. Bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 463; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 80; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 17; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 134; Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 334.

görecek, zevk veya acısını tadacaktır.”¹¹⁴⁰ Müellif, işaret ettiği bu anlamları destekleyen diğer ayetleri belirtmezken, kaynaklar, bu anlamları desteklemek üzere çeşitli ayetleri¹¹⁴¹ delil olarak getirmektedir.¹¹⁴²

Müellif, *sınanma/imtihana çekilme* anlamına gelen “تَبَلُّوْا” kıraatinden sonra şâz olarak nakledilen ve aynı kökten gelen “تَبَلُّوْا” kıraatini nakletmekte ve anlam olarak iki ihtimal üzerinde durmaktadır. Buna göre mâna, “*Biz, onları geçmiş amelleriyle imtihan edeceğiz, saadet ve şakavet hallerini ortaya çıkaracağız*” yahut, “*Biz, her isyankar nefsi, geçmişte işlediği şerden dolayı azaba uğratacağız*” şeklinde anlaşılmaktadır.¹¹⁴³

Kaynaklar, sahih olarak değerlendirilen “تَبَلُّوْا” kıraati hakkında iki mâna üzerinde durmaktadır. Birincisi *tabi olmak/peşine takılmak*; diğeri ise *okumak*.¹¹⁴⁴ Ebussuud Efendi, *tabi olmak* mânası bağlamında, herkesin geçmişte yaptıklarının peşinden gideceğini, çünkü kişiyi cennet ve cehennem yoluna çıkaracak olanın kendi amelleri olduğunu belirtmektedir. *Okuma* anlamına da değinen müellif, herkesin, amellerinin yazılı olduğu sahifede, geçmişte yaptığı hayırları ve şerleri okuyacağını ifade etmektedir.¹¹⁴⁵ Hücet kaynaklarının, *okuma* anlamını destekleme babında genelde İsrâ sûresindeki ayetleri¹¹⁴⁶ delil olarak ileri sürdükleri görülmektedir.¹¹⁴⁷ Taberî'nin, mezkûr kıraat hakkında ileri sürdüğü

¹¹⁴⁰ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 227.

¹¹⁴¹ A'râf 7/168. وَتَبَلُّونَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ “*Belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik*”. Fussilet 41/46. مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا “*Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir*”. Târık 86/9. يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ “*O gün gizli olan şeyler açığa çıkar*”. Zilzâl 99/7, 8. فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ “*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür*”

¹¹⁴² İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 181; Fârisî, *el-Hücce* IV, 271; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 134; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII, 89.

¹¹⁴³ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 227.

¹¹⁴⁴ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 463; Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 373; İbn Kuteybe, *Ğaribu'l-Kur'ân*, s. 196; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 80-81; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 181; Fârisî, *el-Hücce*, IV, 271; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Kesf*, I, 517; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 134; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII, 89.

¹¹⁴⁵ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 227.

¹¹⁴⁶ İsrâ 17/14. فَأُولَئِكَ يَفْرَهُونَ كِتَابَهُمْ “*Onlar amel defterlerini okuyacaklar*”.

¹¹⁴⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 463; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 17; Fârisî, *el-Hücce*, IV, 272; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kirâât*, s. 331; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Kesf*, I, 517.

üçüncü bir mânâ *bizzat görmek/inceleme* şeklindedir ki,¹¹⁴⁸ bu mânaya müellifin “تَبْلُو” kıraati bağlamında işaret ettiği yukarıda zikredilmiştir.

Sonuç olarak mezkûr ayetteki kıraat farklılığının, ayetin anlamına zenginlik kattığını ve müellifin bu zenginliği muhtasar bir şekilde tefsirine yansıtığını söyleyebiliriz. Müellifin yaptığı tevilden hareketle mezkûr ayetteki kıraat ihtilâfının mânaya yansımaları, “*Kıyamet günü herkes, dünyada iken yaptıklarına tabi olup onlardan hesaba çekilecek, amellerinin yazılı olduğu sahifelerde yaptığı hayır ve şerleri okuyacak ve buna göre cennete veya cehenneme gidecektir*” şeklinde özetlememiz mümkündür.

Mushaf yazısının özelliğinden kaynaklanan kıraat ihtilâfı için diğer bir örnek *وَإِنظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِئُهَا ثُمَّ نَكْسُوها حَمًا* “*Kemiklere bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz.*”¹¹⁴⁹ ayetindeki “نُنشِئُهَا” kelimesinde görülmektedir.¹¹⁵⁰ Kıraat-i aşere imamlarından İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef metinde geçtiği gibi; Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Cafer ve Yakûb ise “ن” harfinin zammesi ve “ر” harfi ile “نُنشِئُهَا” şeklinde okumuşlardır.¹¹⁵¹ Sahih kıraatler arasında yer almayan “نُنشِئُهَا” kıraati ise, on dört kıraat imamından Hasan-ı Basrî’ye nisbet edilmektedir.¹¹⁵² Ebussuud Efendi, bu vecihlerin tamamına tefsirinde işaret etmekte ve her bir kıraat ile ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır.

¹¹⁴⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 81.

¹¹⁴⁹ Bakara 2/259.

¹¹⁵⁰ Tefsirlerde geniş bir şekilde anlatıldığına göre, bundan önceki ayette Allah, kendisini ilah yerine koyan bir inkârcının halini tasvir etmiş; bu ayette ise hakkı kabul eden bir müminin, -bu kimsenin Üzeyr, Ermiyâ b. Halkiyâ veya Hızır olarak bilinen Ermiyâ olduğu rivâyet edilmektedir. Buna göre Üzeyr (as), azığını almış, eşeğine binmiş giderken, evleri yıkılmış, harabe haline gelmiş, orada oturanlardan kimse kalmamış bir kasaba veya köy yıkıntılarının yanına gelir, orada konaklar. Etrafına bakar ve bu şekilde ölenlerin nasıl dirileceğini düşünür. O anda uykusu gelir ve yatar. Allah onu öldürür ve yüz sene sonra diriltir. Yiyecekleri hiç bozulmamış, ancak eşeği çürümüş, sadece kemikleri kalmış, yıkık kasaba da imar edilmiştir. Uyandığında, yiyeceklerine bakar, bir gün kadar veya daha az bir zaman uyuduğunu zanneder. Fakat eşeğine bakınca durumu anlar. Allah, Üzeyr’in gözü önünde eşeğini diriltir. Böylece Üzeyr, Allah’ın kudret ve azametini çıplak gözle müşahade etmiş olur. Bk. Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VII, 330-40; Ebussuud, *İrşâd*, I, 538-542.

¹¹⁵¹ İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 189; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 264; Dimyâtî, *İthâf*, I, 449; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kırâât*, I, 371-372.

¹¹⁵² Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 173; İbn Mücâhid, *es-Seb’a*, s. 189; Fârisî, *el-Hüccce*, II, 379; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, I, 346; Kurtubî, *el-Câmi*, III, 295; Dimyâtî, *İthâf*, I, 449; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kırâât*, I, 373.

Kaynaklar, “كَيْفَ نُنشِرُهَا / Onları nasıl yerlerine yerleştiriyoruz” kıraatiyle ilgili bilgi verirken bu fiilin “النَّشْرُ” kökünden geldiğini; *yükseklik, yerden yüksek olan şey* anlamını ifade ettiğini belirtmişlerdir.¹¹⁵³ Ayrıca, mezkûr fiil, *yerinden doğrulup ayağa kalkmak, kadının kocasına başkaldırması, çocuğun boyunun uzayıp delikanlı olması* gibi anlamlar da ihtiva etmektedir.¹¹⁵⁴ Âlimler, bu anlamlar içerisinde yer alan *yüksek olmak, ayağa kalkmak* anlamını desteklemek üzere “وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا” “Size kalkın! denilince, kalkın!”¹¹⁵⁵ ayetini delil olarak ileri sürmektedirler.¹¹⁵⁶

Ebussuud Efendi, “نُنشِرُهَا” kıraati bağlamında ayeti, “O kemiklere bak! Biz onları nasıl birbiri üstüne koyup yükseltiyoruz, sonra bedendeki yerlerine koyuyor ve uygun bir terkip meydana getiriyoruz” şeklinde açıklamakta ve Kisâ’î’nin bu konuda, “Onu inceltiyor/yumuşatıyor ve kemikleştiriyoruz” dediğini nakletmektedir.¹¹⁵⁷

Aynı kıraate göre, “نُنشِرُهَا” kelimesinin kökünde, *diriltme* (الإحياء / ihyâ) ve *can verme* anlamı da bulunmaktadır.¹¹⁵⁸ Buna göre kemikler tek başlarına değil, bir araya geldikleri zaman hayat bulurlar. Burada kemiklerden ziyade, diriltmenin vaki olacağı şahıs kastedilmektedir. Bu izaha göre ayetin anlamı, “Kemiklere bak, onları topraktaki yerlerinden kaldırıp, diriltmek için sahibinin cesedine nasıl yaklaşıyoruz?” şeklinde anlaşılmaktadır.¹¹⁵⁹

Müellif, konuyla ilgili olarak “نُنشِرُهَا” kelimesinin “نُشِيهَا” şeklinde de tefsir edildiğini belirttikten sonra, bununla kastedilen diriltmenin, “ر” harfiyle okunan

¹¹⁵³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, V, 475; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 344; Fârisî, *el-Hüccce*, II, 379; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 310; Ukberî, *et-Tibyân*, I, 210; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, V, 405; Dimyâtî, *İthâf*, I, 449.

¹¹⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 567; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 344; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 310; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VII, 39; Kurtubî, *el-Câmi’*, III, 295; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV, 143.

¹¹⁵⁵ Mücâdele 58/11.

¹¹⁵⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 310; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, I, 346; Kurtubî, *el-Câmi’*, III, 295.

¹¹⁵⁷ Ebussuud, *İrşâd*, I, 542.

¹¹⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, V, 476; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 344; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kırâât*, s. 144; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 310; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 491; Kurtubî, *el-Câmi’*, III, 295-296.

¹¹⁵⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 310; Kurtubî, *el-Câmi’*, III, 295; Karaçam, *Kıraat İlmi*, s. 160.

“نُنشِرُهَا” kıraatinde de bulunduğunu ifade etmektedir. Müellif bu bağlamda, Arap dilindeki اُنشَرَ اللهُ المَوْتِي “Allah ölüleri diriltti.” ifadesini örnek vererek, buradaki “اُنشَرَ” fiilinin “أَحْيَاهَا” mânasında kullanıldığına dikkat çekmekte, fakat buradaki diriltmenin hakiki değil, mecazî olduğunu, çünkü bundan sonra gelen ثُمَّ نَكْسُوهَا حَيًّا “Sonra onlara nasıl et giydiririyoruz.” kısmının, bunu hakiki mânasıyla anlamaya engel olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁶⁰ “نُنشِرُهَا” kıraatinin diriltmek anlamına geldiğini ileri süren âlimler, buna delil olarak اُنشَرَ إِذَا شَاءَ اُنشَرَهُ “Daha sonra da istediği zaman onu diriltir.”¹¹⁶¹ ayetini gösterirken,¹¹⁶² Ebussuud Efendi, sadece Arap dilindeki kullanıma işaret etmekte, her iki kıraat hakkında da âyetten delile başvurmamaktadır.

Müfessir, bahse konu olan kelimenin sahih kıraatlerinin yanında, “ن” harfinin fethası ve “ش” harfinin zammesiyle “نُنشِرُهَا” şeklindeki şâz kıraatine de değinmektedir. Müellife göre “نُنشِرُهَا” kelimesi, Ferrâ’nın da belirttiği gibi *katlamak/dürmek* anlamının zıddı olarak *yaymak* anlamına gelmektedir. Bu takdirde mâna “Onları (kemikleri) nasıl yayıyoruz.” olmaktadır.¹¹⁶³

Bazı âlimler, sülâsî bابتan gelen “نُنشِرُهَا” kıraati hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu âlimlerden biri olan Taberî, mezkûr kelimenin, *yaymak* anlamının yanında, *diriltmek* anlamına da geldiğini, fakat Allah’a nisbet edilen yaratma fiilinin, Arap dilinde “نَشَرَ اللهُ المَوْتِي” şeklinde sülâsî bapla ifade edilmediğinden bu kıraatin caiz olmadığını savunmaktadır.¹¹⁶⁴ Taberî ile çağdaş olan Zeccâc ise, sülâsî bابتan “نُنشِرُهَا” fiilinin, if ‘âl babından “نُنشِرُهَا” fiili ile aynı anlama geldiğini, yani “نَشَرَهُمُ اللهُ” ifadesinin بعث/*diriltmek* anlamında

¹¹⁶⁰ Ebussuud, *İrşâd*, I, 542-543.

¹¹⁶¹ Abese 80/22.

¹¹⁶² Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 173; Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 198; İbn Kuteybe, *Ğaribu’l-Kur’ân*, s. 95; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, V, 476; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 344; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 101; Fârisî, *el-Hücce*, II, 379; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kırâât*, s. 144; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 311; Begavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl*, I, 320; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, I, 346; Ukberî, *et-Tibyân*, I, 210; Kurtubî, *el-Câmi’*, III, 295; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, II, 567; Dimyâtî, *İthâf*, I, 449.

¹¹⁶³ Ebussuud, *İrşâd*, I, 543.

¹¹⁶⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, V, 477.

kullanıldığını ve وَالْيَهُ الشُّورُ “Dönüş ancak O’nadır.”¹¹⁶⁵ ayetinin buna delil olabileceğini ileri sürmektedir.¹¹⁶⁶

Görüldüğü üzere, müellifin her üçüne de işaret ettiği bu kıraat vecihleri, anlam itibarıyla birbirini takviye etmekte, kemiklerin belirli bir terkip içerisinde bir düzene sokulup ete büründürülerek yeniden canlandırıldıklarını veciz bir şekilde ifade etmektedir.¹¹⁶⁷

Kelimenin iskeletinin, yani yazım şeklinin değişmediği, fakat noktasının ve harfinin değiştiği kıraat ihtilâfi için vereceğimiz son örnek İِنْ الْحُكْمِ إِلَّا لِلَّهِ يَنْقُصُ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْأَقْصَابِينَ “Hüküm ancak Allah’ındır. O doğruyu anlatır ve O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır”¹¹⁶⁸ ayetindeki “يَنْقُصُ” kelimesinde bulunmaktadır. Bu kelime, Nâfi, İbn Kesîr, Âsım ve Ebû Ca’fer tarafından metinde geçtiği gibi; Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ya’kûb ve Halef tarafından ise “ق” harfinin sükûnu ve “ض” harfinin kesrası ile “يَنْقُصُ” şeklinde okunmuştur.¹¹⁶⁹ “قصص” mastarından olmak üzere “يَنْقُصُ” kelimesi, tabi olmak, bir haberi duyurup anlatmak ve tebliğ anlamındadır ki genelde söz ile olur; “القضاء” mastarından türeyen ve iki sakin harfin bir araya gelmemesi için, Mushaflarda “يَنْقُصُ” şeklinde yazılan¹¹⁷⁰ kelime ise, hüküm vermek, bir işi fasletmek, ayırıp bitirmek, kesip atmak demektir.¹¹⁷¹

Ebussuud Efendi, يَنْبَغُهُ الْحَقَّ “Takip etme/peşinden gitme” anlamında olduğunu zikrettikten sonra bu ifadenin, “Allah ancak hak ile

¹¹⁶⁵ Mülk 67/15.

¹¹⁶⁶ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 344. Konuyla ilgili benzer bir değerlendirme için bk. Hanay, *Kur’ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 255.

¹¹⁶⁷ Karaçam, *Kıraat İlmi*, s. 160; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, s. 122.

¹¹⁶⁸ En’âm 6/57.

¹¹⁶⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb’â*, s. 259; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 292; Dimyâtî, *İthâf*, II, 14; Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâât*, II, 440-441.

¹¹⁷⁰ Bazı âlimler, Kamer sûresindeki “فَمَا تُعْنِ التُّدْرُ” ayeti ile Alak sûresindeki “سَنَدُغُ الرَّبَّائِيَّةَ” ayetini, iki sakin harfin bir araya gelmemesi kuralına örnek olarak göstermektedir. Bk. Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 337; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XI, 399; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 256; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 141; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Kesf*, I, 434; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIII, 9; Kurtubî, *el-Câmi’*, VI, 439; Dimyâtî, *İthâf*, II, 14.

¹¹⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI, 191, 209; Karaçam, *Kıraat İlmi*, s. 191; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, s. 164.

hükmeder” şeklinde anlaşılacağını bildirmektedir.¹¹⁷² Bu kıraat hakkında başka izahta bulunmayan müfessirin, *anlatma* anlamı yerine, *doğruyu takip etme, peşinden gitme, hak ile hüküm verme*, anlamlarını tercih ettiğini ve bu konuda Zemahşerî’ye muvafakat ettiğini söyleyebiliriz.¹¹⁷³

Tefsir ve hüccet âlimlerinin bir kısmı, *يُفْضَى الْحَقُّ* ifadesine, “*Gerçeği anlatma/haber verme*” şeklinde mâna vermişler, ayeti “*Hüküm ancak Allah’a aittir. Onun haber verdiği ve emrettiği şeylerin tümü gerçeğin kıssalarıdır*” takdirinde tevil etmişler¹¹⁷⁴ ve bu mânayı desteklemek için *لَحْنٌ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ* ayeti ile buna benzer bazı ayetleri¹¹⁷⁵ delil olarak ileri sürmüşlerdir.¹¹⁷⁶

Müellif, “*يُفْضَى*” kıraatinin tevcihi sadedinde iki izah şeklinden bahsetmektedir. Birincisi; “*الْحَقُّ*” kelimesinin mahzûf bir mastarın (mef’ûlü mutlakın) sıfatı olması yönündedir. Buna göre takdir *يُفْضَى الْقَضَاءُ الْحَقُّ* şeklinde olmaktadır. İkincisi ise; “*الْحَقُّ*” kelimesinin mef’ûlü bih olması yönündedir ki, bu durumda kelamın takdiri “*يُصْنَعُ الْحَقُّ وَيُدَبَّرُ*” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Buradaki “*قَضَى*” fiili, *فَضَى الدَّرْعَ إِذَا صَنَعَهَا* “*Onu (zirhı) yapınca/işleyince, zirhı yaptı*” sözünde olduğu gibi *yapmak* mânasına gelmektedir.¹¹⁷⁸ Müellifin yaptığı bu izahın nerede ise aynısını, Zeccâc, Zemahşerî ve Beyzâvî’nin tefsirlerinde de görmekteyiz.¹¹⁷⁹ Şu farkla ki Zeccâc, takdir edilen “*صنع*” fiili için Arap şiirinden bir beyti şahit getirmektedir.¹¹⁸⁰

¹¹⁷² Ebussuud, *İrşâd*, III, 243.

¹¹⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 354. Ayrıca bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 146; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, IV, 658.

¹¹⁷⁴ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 257; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kirâât*, s. 254; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIII, 9.

¹¹⁷⁵ Yûsuf 12/3.

¹¹⁷⁶ Neml 27/76; En’âm 6/130.

¹¹⁷⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XI, 399; İbn Hâleveyh, *el-Hüccce*, s. 141; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kirâât*, s. 254; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 434; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIII, 9; Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 439

¹¹⁷⁸ Ebussuud, *İrşâd*, III, 243-244

¹¹⁷⁹ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 256-257; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 354; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 304.

¹¹⁸⁰ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 256-257.

Bu izahtan sonra “قضاء” ve “حكم” kelimelerinin asıl mânalarına değinen müfessir, “قضاء” kelimesinin asıl mânasının, bir işi bitirmekle *fasl etmek/ayırıp atmak*; “حكم” kelimesinin asıl mânasının ise *men etmek* olduğunu belirtmiştir. Yani Allah, sanki bâtılın, hakkın karşısına çıkmasını veya hasmın, hak sahibinin hakkına tecavüzünü men eder.¹¹⁸¹

“يُقْضَى” kıraatinin tevcihini yapan âlimler, “فصل” (hak ile bâtılın arasını ayırd etmek) anlamından hareketle, ayetin sonundaki وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ifadesinin bu kıraati teyid ettiğini, “فصل”ın, “قَصَص” ta (*anlatmada/sözde*) değil, “قَضَى” da olacağını ileri sürmektedirler.¹¹⁸² Fakat hüccet âlimlerinden Ebû Ali el-Fârisî (ö. 3777987), bu ayette “قَصَص” ın söz mânasında olduğunu, “فصل” kelimesi için de aynı anlamın söz konusu olduğunu ifade etmekte ve bu görüşünü إِنَّهُ لَقَوْلُ فَصْلٍ “O, (*hak ile bâtılı*) ayırt eden bir sözdür”¹¹⁸³ ayeti gibi bir takım ayetlerle¹¹⁸⁴ desteklemektedir.¹¹⁸⁵ Ayrıca sahih olmaksızın İbn Mes‘ûd’dan nakledilen بِأَحَقِّ يُقْضَى kıraati¹¹⁸⁶ de “فصل/قَضَى” anlamını teyid etmektedir. Lâkin Zeccâc, Mushaf hattına aykırı olduğu ve kurrânın da bu şekilde okumadığını ileri sürerek بِأَحَقِّ يُقْضَى şeklindeki kıraati uygun bulmamaktadır.¹¹⁸⁷

Ebussuud Efendi, bahse konu olan iki kıraatten (يُقْضَى/يُقْضَى) hangisini tercih ettiğine dair bir kanaat belirtmezken, Taberî, وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ayetinden dolayı “يُقْضَى”

¹¹⁸¹ Ebussuud, *Îrşâd*, III, 243-244.

¹¹⁸² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XI, 399; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 256; İbn Hâleveyh, *el-Hüccce*, s. 141; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 434; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII, 9; Kurtubî, *el-Câmi'*, VI, 439; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, IV, 657.

¹¹⁸³ Târik 86/13.

¹¹⁸⁴ En'âm 6/55; Hûd 11/1.

¹¹⁸⁵ Fârisî, *el-Hüccce*, III, 318-319.

¹¹⁸⁶ Kisâi, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 131; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 338; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 434. Bu kıraatin İbn Abbâs'a ait olduğu da söylenmektedir. Bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 338; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 256; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, II, 441.

¹¹⁸⁷ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 256.

kıraatini,¹¹⁸⁸ Ebû Tâlip el-Mekkî (ö. 437/1045) ise, Nâfi, İbn Kesîr ve Âsım'ın kıraati olmasından dolayı “يُفَضُّ” kıraatini daha güzel bulmuştur.¹¹⁸⁹

Netice itibariyle, müellifin muhtasar bir şekilde tefsirinde işlediği, kaynaklarda etraflı bir şekilde tartışılan ve birbirine muhalif gibi gözüken bu görüşler, aslında her iki kıraatin de bazı nüanslarıyla birbirini tamamladığını, anlama zenginlik kattığını ortaya koymaktadır. Nitekim Elmalılı Hamdi Yazır'ın mezkûr kıraat ihtilâfi hakkındaki şu değerlendirmesi, hem bu kanaati teyid etmesi, hem de Ebussuud Efendi'nin konuyla ilgili görüşlerini ihtiva etmesi bakımından önemlidir:

Kazânın aslı bir işi tamamıyla *fasletmek*, ayırıp bitirmektir. *Hükümün* aslı da men etmektir. Bâtılı men etmesi itibariyledir ki *hüküm* denilmiştir. *Kasas*, bir haberi tebliğ ve tefhim etmektir. *Kazâ*, kavli veya fiilî veya her ikisi ile olur. *Kass* ise kavli olur, iz gütmek mânasına da gelir ve o zaman fiilî olur. Hâsılı, hüküm ve hâkimiyette, *kazâ* ve kadılıkta biri ilmî biri amelî iki durum vardır. *Kass*, daha ziyade bunun ilmî tarafına, *kazâ* da daha ziyade amelî ve icrâî tarafına bakar. Ve hak ve bâtılı fasil, bunların sonuçlarıdır. Binâenaleyh burada hem teşriî (kanun koyma ile ilgili) ve ilmî, hem de icrâî ve amelî hüküm ve hâkimiyetin ancak Allah'a mahsus ve hükmü ilâhînin hem hak, hem hayır olduğu anlatılmıştır.¹¹⁹⁰

İkinci bölümde ele alınan örneklerden hareketle görülmektedir ki, Ebussuud Efendi'nin tefsiri, hem dirâyet hem de dilbilimsel tefsir açısından önemli bir yere sahiptir. Müellif, ayetlerin tefsirini yaparken, gerek lehçe, gerek sarf ve gerekse nahve dair naklettiği kıraat vecihlerinden yeterince istifade etmiş, kıraatleri özellikle, Arap dili-kıraat ilişkisi bağlamında değerlendirmeye tabi tutmuştur. Hacim itibariyle muhtasar sayılabilecek eserinde, sahih-şâz ayrımı yapmaksızın neredeyse bütün kıraat vecihlerine ve bunların anlama etki eden boyutlarına işaret etmesi, müellifin kıraatlere yaklaşımını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

¹¹⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XI, 399.

¹¹⁸⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 434.

¹¹⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III, 1946.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRAAT TASAVVURU

Müfessirlerin kıraatlere yaklaşımı ile kıraat âlimlerinin yaklaşımı arasında bariz bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Kıraat âlimlerinin gayesi, kıraatlerin sıhhatini kâfîlerine nispetle tespit etme iken; tefsir âlimlerinin gayesi ise kıraatlerden, ayetin muhtemel mânalarını ortaya çıkarma gayretidir. Kıraat âlimleri, kıraatleri sıhhat yönünden değerlendirmeye tabi tutarken sahih ve şâz kıraatler için ayrı ayrı eserler¹¹⁹¹ telif etmişler; müfessirler ise eserlerinde, genelde sahih-şâz ayrımı yapmaksızın, ayetlerin tefsirine yardımcı olacak tarzda bütün kıraatlerden yararlanma yoluna gitmişlerdir.¹¹⁹² Bu açıdan bakıldığında Ebussuud Efendi, kıraatlerden olabildiğince istifade eden müfessirlerin arasında yer almaktadır. Çünkü o, sahih-şâz ayrımı yapmaksızın hemen hemen bütün kıraat ihtilâflarına işaret etmiş, bazen sadece farklı kıraati belirtmekle yetinmiş, çoğu zaman ise naklettiği kıraatle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.

Bu kısa tespitten sonra müellifin kıraat tasavvurunu irdelemeğe geçmek istiyoruz. Zira müellifin kıraatlere yaklaşımının, kıraatlerin sıhhatini tespit için âlimlerin ortaya koyduğu kriterlere¹¹⁹³ uyup uymadığının ya da bu konudaki

---

¹¹⁹¹ Sahih kıraatleri ihtiva eden eserlerden bazıları şunlardır: İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*; Fârisî, *el-Hüccetü li'l-Kurrâi's-Seb'a*; Nisâbü'rî, *el-Ğâye fi'l-Kıraati'l-Aşr*; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf an Vücûh'l-Kıraati's-Seb'*; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyisr fi'l-Kıraati's-Seb'*; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kıraat*, İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*; Neşşâr, *el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kıraati'l-Arşi'l-Mütevâtira*; Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-Kıraati'l-Aşr*. Şâz kıraatler hakkında telif edilen eserlerden bazıları ise şunlardır: İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'an min Kitâbi'l-Bedî'*; İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kıraat ve'l-İzâhi Anhâ*; Ukberî, *İ'râbü'l-Kıraati's-Şevâzî*; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Kıraatü's-Şâzze ve Tevcihuhâ min Lüğâti'l-Arab*. Kıraat ilmiyle ilgili daha fazla eser için bk. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 256-272; Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, ss. 154-160.

¹¹⁹² Eserlerinde kıraatlere yer veren müfessirlerden bazıları şunlardır: Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'an*; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbuhû*; Semerkandî, *el-Bahru'l-Ulûm*; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*; Zemahşerî, *el-Keşşâf*; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*; Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn*; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*; Âlûsî, *Ruhu'l-Me'âni*; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Bilgi için bk. Karaçam, *Kıraat İlmi*, ss. 129-150; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, ss. 152-177.

¹¹⁹³ Bu kriterler, çalışmamızın birinci bölümünde, "Kıraat İlmi" başlığı altında da izah edildiği üzere, a) Senedinin sahih olması, b) Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan birinin hattına uygun olması, c) Bir vechiyle de olsa Arap gramerine uygun olması şeklindedir. Bu kriterlerin, ilk kim tarafından tespit edildiğine dair çeşitli görüşler bulunmakla birlikte, ilk olarak yedi kıraat

görüşünün ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca kıraatler arasında tercihte bulunması ve kıraatleri çeşitli delillerle desteklemesi, kıraat tasavvurunun tespiti için önem taşımaktadır. Şu da var ki, Ebussuud Efendi, tefsirinin mukaddimesi dâhil hiçbir yerinde, kıraatleri kabul şartlarına veya kıraat tasavvuruna dair müstakil bir tanımlamada bulunmamaktadır. Dolayısıyla onun bu konudaki görüşleri, kıraatlerin tevcihini yaparken kullandığı ifadelerden yola çıkılarak, kıraatlere rivâyet açısından yaklaşımı, kıraatlere Mushaf hattı açısından yaklaşımı ve kıraatlere Arap dili açısından yaklaşımı başlıkları altında ele alınacak, kıraatler arasında tercihte bulunması ve kıraatleri çeşitli delillerle desteklemesi ise Arap dili başlığı altında değerlendirilecektir.

3. 1. KIRAATLERE SENED AÇISINDAN YAKLAŞIMI

Kıraatlerin sıhhatini tespit noktasında ileri sürülen en önemli şart, senedinin sahih olmasıdır. Yani kıraatin sahih bir senedle Hz. Peygamber'e isnad edilmesidir.¹¹⁹⁴ Ebussuud Efendi'nin kıraatleri naklederken -açıkça ifade etmese de- sened/rivâyet şartını dikkate aldığı görülmektedir. Bunu ancak kıraatleri değerlendirirken kullandığı ifadelerden anlayabiliriz. Çünkü o, herhangi bir kıraati naklederken sened zincirinden ve senedte yer alan râvilerin isimlerinden bahsetmez. Bazen kıraat imamlarının bir kısmının ismini zikreder, ama çoğunlukla buna gerek duymaz. Müellifin tefsirini telif ettiği dönem dikkate alınırsa bu yönteminin gayet mâkul olduğu da anlaşılacaktır. Zira o, İbnü'l-Cezerî ile özellikle Anadolu'da yaygınlaşan kıraat-i aşere sisteminden sonra tefsirini kaleme almıştır. Yani bu dönem, sahihiyle şâzzıyla kıraatlerin tespit edildiği ve kıraat imamlarına nispet edilerek nakledildiği bir dönemdir. Dolayısıyla müellif, kıraatleri nakletme noktasında hem Zemahşerî ve Beyzâvî gibi müfessirlerin izlediği metodu uygulayarak, hem de bazı ifade kalıplarını kullanmak sûretiyle kıraatleri nakletmeyi tercih etmiştir. Kıraatlerin sıhhati için naklin temel kriter olduğuna delâlet eden ve müellifin tefsirinde yer alan, *meşhur kıraat*,¹¹⁹⁵

---

imamından İbn Âmir'in (118/735) bu üç esası uyguladığı belirtilmektedir. Bilgi için bk. Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, ss. 44-48.

¹¹⁹⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 9.

¹¹⁹⁵ Bakara 2/15, 229; Âl-i İmrân 3/1, 30, 79, 120, 146; Nisâ 4/3, 12, 135; En'âm 5/101, 111; A'râf 7/156; Yûnus 10/81, 92; Yûsuf 12/11; Kehf 18/28, 80; Hac 22/47; Neml 27/82; Rûm 30/5; Kâf 50/22; Nebe' 78/6.

çoğunluğun kıraati,¹¹⁹⁶ cemaatin kıraati,¹¹⁹⁷ cumhurun kıraati,¹¹⁹⁸ kurrânın çoğu,¹¹⁹⁹ mütevâtir kıraat¹²⁰⁰ veya şâz kıraat¹²⁰¹ şeklindeki bu ifade kalıpları, onun kıraatler konusundaki tasavvurunu ve kıraatleri rivâyet ölçütüne göre değerlendirdiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Ebussuud Efendi'nin kıraatleri nakleirken genelde “قَرَأَ / şöyle okundu” ifadesini kullanması dahi, bir yönüyle nakli ve rivâyeti temel kriter olarak kabul ettiği ve bunu ayrıca belirtme gereği duymadığı şeklinde yorumlanabilir.

Ebussuud Efendi'nin, kıraatlere rivâyet açısından yaklaşımını ortaya koyan örnekler üzerinden meseleyi ele almak konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Örneğin müellif, “(Elçiler Lût'a): Geceleyin bir vakitte aileni al götür. İçinizden kimse geride kalmasın. Ancak ailen müstesna.”¹²⁰² ayetinin tefsiri sadedinde, “إِلَّا امْرَأَتَكَ” ifadesinin, merfu ve “أَحَدٌ” kelimesinden bedel olarak “إِلَّا امْرَأَتَكَ”¹²⁰³ şeklinde de okunduğunu ifade etmekte, ayetteki iltifâtın (وَلَا يَلْتَمِثُ) geri kalmak ve arkaya bakmak şeklinde tevil edilmesi gerektiğini, şayet sadece arkaya bakmak şeklinde tevil edilirse, bunun mütevâtir olarak gelen merfu kıraatle çelişeceğini belirtmektedir.¹²⁰⁴ Burada müellifin, ayetin tevili noktasında mütevâtir olarak rivâyet edilen iki kıraati esas alması, onun kıraat tasavvurunu ortaya koyması bakımından oldukça önem arz etmektedir.

Müellifin, kıraatlere rivâyet açısından yaklaşımı, رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ “Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrayı indir ki, önce gelenlerimize ve sonradan geleceğimize bir bayram ve senden bir mucize

¹¹⁹⁶ Bakara 2/279.

¹¹⁹⁷ İbrahim 14/24.

¹¹⁹⁸ A'râf 7/172.

¹¹⁹⁹ Hûd 11/81.

¹²⁰⁰ Mâide 5/114; Hûd 11/81.

¹²⁰¹ Nisâ 4/140; Mâide 5/114; A'râf 7/186; Yûsuf 12/11.

¹²⁰² Hûd 11/81.

¹²⁰³ Kıraat ihtilâfı için bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 338; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 327; Dimyâtî, *İthâf*, II, 133.

¹²⁰⁴ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 359.

*olsun*¹²⁰⁵ ayetinin tefsirinde de görülmektedir. Ayette geçen “تَكُونُ” kelimesi, İbn Mes‘ûd ve on dört kıraat imamından A‘meş tarafından “تَكُنْ” şeklinde okunmuştur.¹²⁰⁶ Müellif, mezkûr kelimenin, “أَنْزَلُ” emrinin cevabı olarak cezim ile “تَكُنْ” şeklinde okunduğunu ve bu kıraatin bir benzerinin وَبِئْسَ مَا يَرْثِي “Bana varis olacak bir çocuk bağışla”¹²⁰⁷ ayetinde de mevcut olduğunu, lâkin, “فَهَبْ” emrinin cevabı olarak “يَرْثِي”¹²⁰⁸ şeklindeki kıraatin mütevâtir, buradaki “تَكُنْ” kıraatinin ise şâz olduğunu ifade etmektedir.¹²⁰⁹ Görülmektedir ki müellif, Arap dili açısından tevcihini yaptığı iki kıraati, rivâyet merkezli olarak değerlendirmekte, nakle dayanmadığı için “تَكُنْ” kıraatini şâz olarak nitelemektedir.

Ebussuud Efendi’nin, konuyla ilgili olarak Nisâ sûresindeki إِذْ أَنْتُمْ إِذَا مِثْلَهُمْ “Yoksa siz de onlar gibi olursunuz”¹²¹⁰ ayeti hakkında yaptığı değerlendirme de, kıraat tasavvurunu yansıtır mahiyettedir. Mezkûr ayetin tefsirinde, “مِثْلَهُمْ” kelimesinin, mebniye muzaf olduğu için şâz olarak fetha ile “مِثْلَهُمْ”¹²¹¹ şeklinde de okunduğunu belirttikten sonra, bu kıraati desteklemek için إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنْتُمْ تَنْطِقُونَ “Bu vaad, sizin konuşmanız gibi kesin ve gerçektir”¹²¹² ayetini delil olarak getirmektedir.¹²¹³ Anlaşılan o ki müellif, Arap diline uygun olduğu halde, nakle dayanmadığı ve kıraat imamları tarafından rivâyet edilmediği için “مِثْلَهُمْ” kıraatinin şâz olduğunu ifade etmektedir.

¹²⁰⁵ Mâide 5/114.

¹²⁰⁶ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 325; Nehhâs, *Îrâbu’l-Kur‘ân*, s. 253; İbn Hâleveyh, *Şevâzzi’l-Kur‘ân*, s. 42; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 314; Râzî, *Me‘âtihi’l-Ğayb*, XII, 139; Ukberî, *Îrâbu’l-Kirâati’ş-Şevâz*, I, 465; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 289; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 60; Dimyâtî, *İthâf*, I, 546.

¹²⁰⁷ Meryem 19/5.

¹²⁰⁸ Ebû Amr ve Kisâî’ye nisbet edilen kıraat için bk. İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 407; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 356; Dimyâtî, *İthâf*, II, 233.

¹²⁰⁹ Ebussuud, *Îrşâd*, III, 174; Ayrıca bk. Hâlid Hacîl Ahmed ed-Duheysât, *et-Tevcihu’n-Nahvî li’l-Kirâati’l-Kur‘âniyye fi Tefsîri Ebussuud el-İmâdî*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ürdün: Mu’tah Üniversitesi, 2011, s. 40-41.

¹²¹⁰ Nisâ 4/140.

¹²¹¹ Kıraat ihtilâfı için bk. Ukberî, *Îrâbu’l-Kirâati’ş-Şevâz*, I, 414; Ukberî, *et-Tibyân*, I, 399; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, III, 390; Hafîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, II, 177.

¹²¹² Zâriyât 51/23.

¹²¹³ Ebussuud, *Îrşâd*, II, 448.

Yine müellif, أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ayeti¹²¹⁴ bağlamında, sahih kıraatler arasında yer alan أَنْ يَقُولُوا kıraatini¹²¹⁵ naklettikten sonra, أَنْ تَقُولُوا şeklindeki kıraati, *cumhurun kıraati*;¹²¹⁶ أَصْلُهَا ثَابِتٌ ayetini,¹²¹⁷ Enes b. Mâlik'in أَصْلُهَا ثَابِتٌ şeklinde okuduğunu¹²¹⁸ belirttikten sonra أَصْلُهَا ثَابِتٌ kıraatini, *cemaatin kıraati*;¹²¹⁹ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا ayetinin¹²²⁰ tevehhini yaparken, ayetin فَأْذَنُوا şeklinde de okunduğunu¹²²¹ ifade ettikten sonra فَأْذَنُوا kıraatini, *çoğunluğun kıraati* olarak nitelemektedir.¹²²² Aynı şekilde *meşhur kıraat* ifadesini kullandığı durumlarda, bazen iki sahih kıraati,¹²²³ bazen de biri sahih biri şâz kıraati¹²²⁴ değerlendirdiği görülmektedir. Bu durumda *meşhur kıraat* ifadesini, ya şâz bir kıraat karşısında sahih kıraate vurgu yapmak için ya da iki sahih kıraatten, Kur'ân metnindeki kıraate vurgu yapmak için kullandığı müşahede edilmektedir.

Yukarıdaki örnekleri değerlendirdiğimizde görülmektedir ki müfessir, mezkûr kavramları, sahih kıraatlere, sahih kıraatler arasından da özellikle hâl-i hazırda elimizde bulunan ve kıraat-i seb'a imamlarından Âsım'ın râvisi Hafs kanalıyla nakledilen Kur'ân metnine vurgu yapmak için kullanmaktadır. Her ne kadar kıraatleri naklederken, rivâyet/nakil olgusuna dair bir tanımlama yapmasa da, yukarıdaki örnekler, onun kıraatleri naklederken rivâyet olgusunu ne denli önemseydiğini göstermektedir.

3. 2. KIRAATLERE MUSHAF HATTI AÇISINDAN YAKLAŞIMI

Kıraatlerin sıhhat şartlarından birisi de Hz. Osman zamanında istinsah edilen Mushaflardan herhangi birinin yazım şekline ve iskeletine takdiren de olsa

¹²¹⁴ A'râf 7/172.

¹²¹⁵ Bu kıraat, kıraat-i seb'a imamlarından Ebû Amr'a aittir. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 298; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 308; Dimyâtî, *İthâf*, II, 69.

¹²¹⁶ Ebussuud, *İrşâd*, III, 477.

¹²¹⁷ İbrahim 14/24.

¹²¹⁸ Şâz olan bu kıraat için bk. İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 73; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 362; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, IV, 481.

¹²¹⁹ Ebussuud, *İrşâd*, V, 24.

¹²²⁰ Bakara 2/279.

¹²²¹ Bu kıraat, Şu'be ve Hamza'ya aittir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 270; Dimyâtî, *İthâf*, I, 458.

¹²²² Ebussuud, *İrşâd*, I, 569.

¹²²³ Ebussuud, *İrşâd*, II, 4, 83, 129-130, 444; VI, 39.

¹²²⁴ Ebussuud, *İrşâd*, I, 138; II, 40, 246; III, 287, 297, 457; IV, 272, 278, 400; V, 290, 320; VI, 319; VII, 449; VIII, 291.

uygun olmasıdır.¹²²⁵ Dolayısıyla bu şartı taşımayan kıraatler sahih olarak kabul görmemiş, ancak değişik vesilelerle ayetlerin tefsirinde kullanılmıştır. Tefsirinde sahih ve şâz olarak birçok kıraate yer veren Ebussuud Efendi'nin Mushaf hattını esas kabul ettiği görülmektedir. Onun bu tavrını, tefsirinin muhtelif yerlerinde kullandığı ifadelerden anlamamız mümkündür.

Ebussuud Efendi, tefsirinin hemen başında, Fâtiha sûresindeki bismelenin ayetten sayılması ile ilgili görüşleri beyan ettikten sonra şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Bismelenin hükmü, bütün Mushaflarda ittifakla yazılmış ve Mushafların iki kapağı arasında bulunan bütün yazıların, Allah'ın kelamı olduğuna icmâen hükmedilmiş olması, bismelenin ayetten olduğu görüşünü ispat etmektedir.*”¹²²⁶ Müellifin burada, “mushaflar” şeklinde çoğul ifadesini kullanması, Hz. Osman'ın yanındaki İmam mushaf'a ve ondan çoğaltılarak çeşitli beldelere gönderilen Mushaflara dair tasavvurunu ortaya koyması bakımından dikkat çekmektedir. Ayrıca Bakara sûresinin başındaki hurûf-u mukataa'nın tefsiri bağlamında, “*Mushaf hattında kurala aykırılık söz konusu olmaz*” şeklindeki ifadesi,¹²²⁷ yine bu konudaki tasavvurunun tespiti için önemli bir argüman niteliği taşımaktadır.

Ebussuud Efendi tefsirinde, çeşitli vesilelerle Mushaflardaki yazım şekillerine dikkat çekmiş ve Mushaf hattını referans göstermiştir.¹²²⁸ Örneğin Fâtihâ sûresindeki “الصراط” kelimesinin irdelerken, kelimenin aslının “السراط” olduğunu, “مسيطر” kelimesinin “مصيطر” olması gibi,¹²²⁹ “س”den sonra gelen “ط” harfinden dolayı “س” harfinin “ص” harfine dönüştürülmesiyle kelimenin “الصراط” şeklinde okunduğunu belirtmektedir. Bu izahtan sonra müellif, kendisinden çevrilmiş olana -yani “س” harfine- yaklaşması için “ص” harfinin işmâm yapılarak “ز” sesiyle okunduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde “الصراط” kelimesinin üç vecihle (س / ص ve ز harfleri ile) okunduğuna işaret eden müellif, bunların en fasih olanının

¹²²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 9; Karaçam, *Kıraat İlmi*, s. 84.

¹²²⁶ Ebussuud, *İrşâd*, I, 45.

¹²²⁷ Ebussuud, *İrşâd*, I, 78.

¹²²⁸ Ebussuud, *İrşâd*, I, 66; III, 379; IV, 427; V, 524; VII, 132, 145; VIII, 417, 435.

¹²²⁹ Ğâşiye 88/22. Ebussuud Efendi bu kelimenin aslı üzere “س” ile okunduğunu, ayrıca işmâm ile okunduğunu belirtmektedir. Bk. Ebussuud, *İrşâd*, VIII, 379.

Kureyş lehçesinde “ص” ile okunan vecih olduğunu ve kelimenin İmam Mushafta bu şekliyle sabit olduğunu ifade etmiştir.¹²³⁰

Aynı şekilde müellif, Yûsuf sûresindeki وَيَكُونًا مِنَ الصَّاعِرِينَ ayetinin¹²³¹ tefsirinde de Mushaf hattına vurgu yapmaktadır. Ayette geçen “وَيَكُونًا” kelimesinin şeddeli olarak “وَيَكُونُونَ” şeklinde okunduğunu,¹²³² ancak meşhur kıraatin (وَيَكُونًا) daha evlâ olduğunu, çünkü Mushafta “ن” harfinin “ة” şeklinde yazıldığını belirtmektedir.¹²³³

Ebussuud Efendi'nin, Mushaf hattı konusunda vurguladığı hususlardan birisi de Mushaf hattına uyulması gerektiğidir. Konuyla ilgili olarak وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا “*İnkâr edenler, kendilerine mühlet vermemizin, onlar için daha hayırlı olduğunu sanmasınlar*”¹²³⁴ ayetindeki “أَنَّمَا” ifadesinin “أَنَّ مَا” şeklinde ayrı yazılması gerektiğini, imam mushafa ittiba için bitişik yazıldığını ifade etmektedir.¹²³⁵ Yine اِقْرَأُوا كِتَابِيَّةً ayetinde¹²³⁶ geçen “كِتَابِيَّةً” kelimesindeki “ه”nın sekte için olduğunu belirtmektedir. Sekte için olan “ه”, “حَسَابِيَّةً”,¹²³⁷ “مَالِيَّةً”,¹²³⁸ ve “سُلْطَانِيَّةً”¹²³⁹ lafızlarında da mevcuttur ve vakfen sabit vaslen sakıt olmaktadır. Müellife göre, imam mushafta sabit olduğu için burada vakfetmek müstehaptır.¹²⁴⁰

Yukarıda da görüldüğü üzere müellif, tefsirinin çeşitli yerlerinde Mushaf hattına vurgu yapmak sûretiyle kıraat tasavvurunu ortaya koymaktadır. Mushaf hattına riayet edilmesi gerektiğini açık bir şekilde ifade eden müellifin, buna

¹²³⁰ Ebussuud, *İrşâd*, I, 66.

¹²³¹ Yûsuf 12/32.

¹²³² Sahih olmayan bu kıraatin bir gurup tarafından nakledildiği belirtilmektedir. Bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 108; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 281; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 252; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 437; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 305; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, VI, 492; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, IV, 252.

¹²³³ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 427.

¹²³⁴ Âl-i İmrân 3/178.

¹²³⁵ Ebussuud, *İrşâd*, II, 200.

¹²³⁶ Hâkka 69/19.

¹²³⁷ Hâkka 69/20, 26.

¹²³⁸ Hâkka 69/28.

¹²³⁹ Hâkka 69/29.

¹²⁴⁰ Ebussuud, *İrşâd*, VIII, 210.

rağmen tefsirinde, Mushaf hattına muhalif olan kıraatleri nakletmesi, bir çelişki olarak görülmemelidir. Daha önce de ifade edildiği üzere müellif, sahih olmayan kıraatlerden tefsîrî mânada yararlanmış, onları Kur'ân'dan bir ayet olarak telakkî etmemiştir. Bu cümleden olmak üzere o, tefsirinin birçok yerinde, sahabe Mushaflarındaki farklılıklara değinmiş, “*في مصحف*” ifadesini kullanarak sahabeden özellikle İbn Mes'ûd,¹²⁴¹ Übey b. K'âb¹²⁴² ve İbn Abbâs'ın¹²⁴³ isimlerini zikrederek Mushaflarına atıfta bulunmuştur. Mezkûr sahabenin Mushaflarına, naklettiği kıraatleri destekleme¹²⁴⁴ (*وَيُعِطُّهُ قِرَاءَةً*) ve teyid etme¹²⁴⁵ (*وَيُؤَيِّدُهُ قِرَاءَةً*) maksadıyla da başvurduğu olmuştur. Bazen de Mushaf sahibi olan sahabenin sadece isimlerini zikrederek farklı okuyuşlarına işaret etmiştir.¹²⁴⁶

Çalışmamızda yer alan “Kıraatleri Nakletmedeki Yöntemi” başlığı altında ve kıraat tahlillerinin yapıldığı yerlerde konuyla ilgili örneklere yer verildiği için burada aynı şeyleri tekrar etmek istemiyoruz. Netice olarak, Mushaflarla ilgili tefsirde yer alan bu örnekler ışığında görmekteyiz ki Ebussuud Efendi, sahih kıraatler hakkında İmam Mushaf'ı ve Hz. Osman'ın çeşitli beldelere gönderdiği Mushafları esas kabul etmekte, diğer Mushaflarda yer alan farklılıklardan ise tefsir ya da sahih kıraatleri destekleme bağlamında istifade etmektedir.

3. 3. KIRAATLERE ARAP DİLİ AÇISINDAN YAKLAŞIMI

İsnad ve Mushaf hattı şartının yanısıra, kıraatlerin sıhhatinin tespiti için ileri sürülen üçüncü şart, kıraatin bir vecihle de olsa Arap gramerine uygun olmasıdır. İbnü'l-Cezerî bu vechin, fasih veya daha fasih olmasının, üzerinde ittifak veya ihtilâf edilen bir kurala dayanıp dayanmamasının kıraat için önemli olmadığını ifade etmektedir.¹²⁴⁷

¹²⁴¹ Bakara 2/42, 46, 61; Nisâ 4/145; Yûsuf 12/105; Nûr 24/23.

¹²⁴² Hicr 15/86; Kureyş 106/1.

¹²⁴³ Nûr 24/33.

¹²⁴⁴ Bakara 2/137, 158; Nisâ 4/19; Mâide 5/57.

¹²⁴⁵ Bakara 2/204; En'âm 6/27; A'râf 7/105; Hûd 11/57; Ra'd 13/33; Ahzâb 33/40; Zümer 39/33; Muhammed 47/21.

¹²⁴⁶ Konuyla ilgili tefsirdeki örnekler için bk. Fâtihâ 1/5; Bakara 2/64; Âl-i İmrân 3/175, 195; Nisâ 4/27; Mâide 5/23, 38, 112; En'âm 6/14; A'râf 7/189; Yûnus 10/58; Hûd 11/5, 28, 106; Yûsuf 12/18, 31, 36, 94; İbrahim 14/7; İsrâ 17/7; Neml 27/66; Sebe' 34/14; Şûrâ 42/37; Vâkı'a 56/29; Müddessir 74/1; Tekvîr 81/9.

¹²⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 9.

Arap gramerine uygunluk şartının zaten ilk iki şartın içerisinde mevcut olduğu, dolayısıyla bu şarta gerek olmadığına dair görüşler ileri sürülse de¹²⁴⁸ Arap dili, müfessirlerin kıraatleri tespit ve tercih etmelerinde önemli bir fonksiyona sahiptir.

Tefsirinde, rivâyet ve Mushaf hattına uyulması gerektiğine dair tasavvurunu ortaya koyan Ebussuud Efendi'nin, naklettiği kıraatlerin tevcihini yaparken Arap dilinin imkânlarından azami ölçüde istifade ettiği görülmektedir. Haddizatında, çalışmamızda şimdiye kadar ele aldığımız örneklerin birçoğu, aynı zamanda müfessirin, Arap dili bağlamında kıraat tasavvuruna da emsal teşkil etmektedir. Bununla beraber müfessirin, kıraatlere Arap dili açısından yaklaşımını çeşitli açılardan ele almamız ve ilgili örneklere müstakil olarak temas etmemiz konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Bu başlık altında müfessirin, kıraatler arasında tercihte bulunması ve kıraatleri çeşitli delillerle desteklemesi konuları ele alınacak, Arap dili açısından kıraat tasavvuru, bu yönlerden tespit edilmeye çalışılacaktır.

3. 3. 1. Kıraatler Arasında Tercihle Bulunması

Müfessirler kıraatleri naklederken birbirinden farklı metodlar uygulamışlardır. Bir kısmı, kıraatleri sadece nakledip tercih yoluna gitmezken, bir kısmı ise kıraatler arasında tercihe yönelmiş, mezkûr kriterleri esas almak sûretiyle bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Çalışmamızın birinci bölümünde de işaret edildiği gibi Ebussuud Efendi, kıraatleri naklederken bazı tercih ifadelerini kullanmaktadır. Kıraatleri naklettiği bazı yerlerde, Arap dili açısından birinin diğerinden daha üstün olduğunu belirtirken daha çok, “...kıraat daha belîğdir,¹²⁴⁹ daha açıktır,¹²⁵⁰ daha doğrudur,¹²⁵¹ daha fasihtir,¹²⁵² daha kuvvetlidir,¹²⁵³ daha muvâfiktir,¹²⁵⁴ daha

¹²⁴⁸ Bu konuyla ilgili değerlendirmeleri görmek için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 9-10; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, s. 83; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, ss. 51-53; Dağ, *İhticâc*, ss. 183-191.

¹²⁴⁹ “بلغ”

¹²⁵⁰ “أظهر”

¹²⁵¹ “وجه”

¹²⁵² “أصح”

¹²⁵³ “أقوى”

münasıptır;¹²⁵⁵ daha lâyıktır;¹²⁵⁶ daha evlâdır;¹²⁵⁷ daha etkilidir;¹²⁵⁸ daha güzeldir;¹²⁵⁹ daha sıhhatlidir;¹²⁶⁰ daha iyidir;¹²⁶¹ daha sağlamdır;¹²⁶² daha oturaklıdır;¹²⁶³ daha uygundur¹²⁶⁴” şeklindeki tercih ifadelerini kullandığı görülmektedir.¹²⁶⁵ Müellif, yaptığı bu değerlendirmelerde ya iki sahih kıraat arasında ya da biri sahih diğeri şâz bir kıraat arasında tercihinin beyan etmektedir. Her iki durumla alakalı seçilen şu örnekler, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Rûm sûresi “اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً” *“Sizi güçsüz yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren ve sonra kuvvetin ardından güçsüzlük ve ihtiyarlık veren Allah’tır”*¹²⁶⁶ ayetinde üç kez tekrar edilen “ضَعْفٍ” kelimesi, kıraat-i aşere imamlarından Âsım, Hamza ve Halef tarafından metinde geçtiği gibi; diğer kıraat imamları tarafından ise “ضُعْفٍ” şeklinde okunmuştur.¹²⁶⁷ Ebussuud Efendi, mezkûr kelimenin her üç halde de “ض” harfinin zammesiyle “ضُعْفٍ” şeklinde okunduğunu ve bu şekildeki telaffuzun daha kuvvetli (أقوي) olduğunu belirttikten sonra konuyla ilgili olarak İbn Ömer’den bir rivâyete yer vermektedir. Buna göre İbn Ömer şöyle demiştir: “Ben Hz. Peygamber’e bu ayeti (ضَعْفٍ şeklinde fethalı olarak) okudum. O ise bana “ضُعْفٍ” şeklinde (zammeli olarak) okuttu.”¹²⁶⁸ Bu rivâyeti nakleden müellif, “ضَعْفٍ” ve “ضُعْفٍ” şeklindeki

1254 “أوفى”

1255 “أنسب”

1256 “أليق”

1257 “أولى”

1258 “أوقع”

1259 “أحسن”

1260 “أصح”

1261 “أجود”

1262 “أسد”

1263 “أقعد”

1264 “أوفى”

1265 Tercih ifadeleriyle ilgili örneklerin yer aldığı ayetleri görmek için çalışmamızın “Kıraatleri Değerlendirmede Kullandığı Kavramlar” başlığına bakılabilir.

1266 Rûm 30/54.

1267 İbn Mücâhid, *es-Seb’u*, s. 508; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 386; Dimyâtî, *İthâf*, II, 359.

1268 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 58; Tirmizî, *el-Kırâât* 4; Ebû Dâvud, *Hurûf ve'l-kırâât* 1.

kıraatin, “فُقِّر” ve “فُقِّر” gibi iki lügat olduğunu ifade etmektedir.¹²⁶⁹ Müellif, iki lügatın hangi kabileye ait olduğu konusunda bilgi vermezken kaynaklar, zammeli okuyuşun Kureyş; fethalı okuyuşun ise Temim lehçesinde kullanıldığını kaydetmektedir.¹²⁷⁰

Yukarıdaki bilgilerden hareketle, müellifin iki sahih kıraatten zammeli kıraati daha kuvvetli bulmasında, zammeli kıraatin; kurrânın çoğunluğu tarafından nakledilmesinin, bizzat Hz. Peygamber’in İbn Ömer’e zammeli olarak okutmasının ve bu kıraatin Kureyş lehçesine ait olmasının etkili olduğu görülmektedir.

Müellifin kıraatler arasındaki tercihini belirttiği yerlerde daha çok sahih bir kıraat ile şâz bir kıraati değerlendirmeye tabi tuttuğu anlaşılmaktadır. A‘râf sûresi وَمَجْعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ ayetinde¹²⁷¹ geçen “مَعَايِشَ” kelimesi, müellifin bu konudaki yaklaşımına örnek teşkil etmektedir. Mezkûr kelime kıraat imamı tarafından hem “مَعَايِشَ” hem de “مَعَايِشَ” şeklinde okunmuştur.¹²⁷²

Müellif, “مَعَايِشَ” kelimesinin “مَعْيِشَةٌ” nin çoğulu olduğunu belirttikten sonra İbn Âmir’in bu kelimeyi “صحائف” ve “مدائن” kelimelerine benzeterek hemze ile “مَعَايِشَ” şeklinde okuduğunu, ancak doğru olanın, halis “ي” ile “مَعَايِشَ” şeklinde okumak olduğunu beyan etmektedir.¹²⁷³

Bahse konu olan kelimenin tevcihini yapan âlimlerden Zeccâc, “مَعَايِشَ” şeklindeki hemzeli kıraatin Nâfî’den rivâyet edildiğini¹²⁷⁴ ve Basra’lı nahivcilere göre hemzeli okumanın hata olduğunu ifade etmektedir. Nâfî’den gelen bu

¹²⁶⁹ Ebussuud, *İrşâd*, VI, 419.

¹²⁷⁰ Begavî, *Me‘âlimü’l-Tenzîl*, VI, 277; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 513; Muhaysin, *Kırâât*, I, 230

Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kırâât*, VII, 175-176.

¹²⁷¹ A‘râf 7/10.

¹²⁷² İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 278.

¹²⁷³ Ebussuud, *İrşâd*, III, 359.

¹²⁷⁴ Sahih kıraatler arasında yer almayan söz konusu rivâyet, Nâfî’nin râvisi Hârîce’ye aittir. Ayrıca, bu rivâyet, Abdurrahman el-A‘rec, Zeyd b. Ali, A‘meş ve İbn Âmir’e nisbet edilmektedir. Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XII, 316; Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II, 320; İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 278; Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, s. 298; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIV, 31; Kurtubî, *el-Câmi’*, VII, 167-168; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VI, 271; Ebussuud, *İrşâd*, III, 359; Dimyâtî, *İthâf*, II, 44; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kırâât*, III, 9.

kıraatin izahını bilmediğini belirten Zeccâc şu ihtimal üzerinde durmaktadır: “Ancak kelimenin aslından olan buradaki “ي” harfi, “مَعِيشَةٌ” kelimesinde sakın kılınmıştır. Böylece kelime “صحيفة” kelimesine benzemiş olur. Binâenaleyh “مَعَائِشٌ” kelimesi de “صحائف” kelimesine benzemiş olur. Hemze ile okuyanlar, “صحائف” kelimesine hemzeyi getirdikleri gibi, benzerlik yolu ile “مَعَائِشٌ” kelimesine de getirmişlerdir. Ancak bu ikisi arasındaki fark, “مَعِيشَةٌ” kelimesindeki “ي” harfinin asıl, “صحيفة” kelimesindeki “ي” harfinin zâid olmasıdır.”¹²⁷⁵ Buna benzer bir izahı yapan Taberî ve Nehhâs da hemze ile okumanın hata olduğunu ve caiz olmadığını belirterek “مَعَائِشٌ” kıraatini tercih etmektedirler.¹²⁷⁶

Tefsirinde, mezkûr kelimenin tevcihine dair geniş izahata girmeden hemzeli kıraati doğru bulmadığını belirten müellifin kendinden önceki âlimlerin görüşlerine muvafakat ederek cumhurun kıraatini tercih ettiği görülmektedir.

Konuyla ilgili diğer bir örnek *يَوْمَ يَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا* “O gün her nefis, ne hayır işledi ise karşısında (onu) hazır bulacak, ne kötülük yaptı ise de, onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek”¹²⁷⁷ ayetinde görülmektedir. Kurrânın ittifak ettiği “تَوَدُّ” kelimesi, İbn Mes‘ûd tarafından “وَدَّتْ” şeklinde okunmuştur.¹²⁷⁸ Ebussuud Efendi ayetin tevcihi şöyle yapmaktadır: “يَوْمَ” lafzı, öncesine getirilen mahzûf “أَدْكُرُوا” kelimesiyle mansub; “تَوَدُّ” lafzı ise ya “كُلُّ نَفْسٍ” kelimesinden hâl ya da isti’nâf olmaktadır. Aynı şekilde “يَجِدُ” kelimesi *يَوْمَ يَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ* ile sınırlıdır, “تَوَدُّ” ise *يَوْمَ يَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ* lafzının haberidir. “تَوَدُّ” kelimesi merfu olduğu için “مَا” şartiye olamaz.” Bu izahtan sonra müellif, “تَوَدُّ” kelimesinin “وَدَّتْ” şeklinde de okunduğunu, bu durumda “مَا”nın şartiye olabileceğini ancak haber kabul etmenin mâna bakımından daha etkili

¹²⁷⁵ Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II, 320-321.

¹²⁷⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XII, 316; Nehhâs, *Î‘râbu’l-Kur‘ân*, s. 298.

¹²⁷⁷ Âl-i İmrân 3/30.

¹²⁷⁸ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 207; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 546; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, I, 427; Râzî, *Mefâtihu’l-Ġayb*, VII, 17; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, II, 447; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru’l-Mesûn*, III, 123; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kırâât*, I, 472.

(أَوْفَعُ) olacağını ifade etmektedir. Çünkü o, olmuş bir şeyin hikâyesidir (kâfirlerin o gündeki durumunun anlatılmasıdır) ve meşhur kıraate daha uygundur (أَوْفَعُ).¹²⁷⁹

Görüldüğü üzere müfessir, Arap dili açısından ayetin tahlilini yaptıktan sonra İbn Mes'ûd'a nispet edilen kıraati nakletmiş, hem mâna bakımından hem de cumhurun kıraati olması hasebiyle sahih kıraati tercih ettiğini belirtmiştir.

Müellif, kıraatler arasında değerlendirme yaparken nadiren de olsa sahih kıraat karşısında şâz bir kıraati belağat yönünden daha güzel bulduğu da olmuştur. Sâd sûresi *إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ* “*Muhakkak bu, tuhaf/şaşılacak bir şeydir*”¹²⁸⁰ ayetinin tefsirinde¹²⁸¹ müellif, “عَجَابٌ” lafzının, hayreti izhar etme konusunda beliğ bir ifade olduğunu söylemektedir. “عَجَابٌ” kelimesinin, şeddeli olarak “عَجَابٌ” şeklinde de okunduğunu belirten müfessir, bu şeddeli okuyuşun daha beliğ (أَبْلَغُ) olduğunu ve bu kullanımın bir benzerinin “مُكْرَمٌ-مُكْرَمٌ” kelimelerinde de bulunduğunu bildirmektedir.¹²⁸²

Ayette geçen “عَجَابٌ” kelimesi hakkında kıraat-i aşere imamları arasında ihtilâf bulunmazken, şeddeli olarak okunan “عَجَابٌ” şeklindeki şâz kıraatin, Ali b. Ebî Tâlip ve Abdurrahmân es-Sülemî'ye ait olduğu kaydedilmektedir.¹²⁸³ Mezkûr

¹²⁷⁹ Ebussuud, *İrşâd*, II, 39-40.

¹²⁸⁰ Sâd 38/5.

¹²⁸¹ Müfessir, ayetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak şu olayı nakletmektedir: Rivâyete göre Hz. Ömer Müslüman olması Kureyş'in çok ağırına gitti. Bunun üzerine ileri gelenlerden yirmi beş kişi toplanıp Ebû Tâlip'e giderek: “Sen bizim reisimiz ve büyüğümüzsün. Olanları da biliyorsun. Bizimle kardeşinin oğlu arasında hükmetmen için sana geldik” dediler. Bunun üzerine Ebû Tâlip Peygamber Efendimizi çağırıp şöyle dedi: “Ey kardeşimin oğlu! Şunlar senin kavmindir. Senden bir şey istiyorlar, sen de kavminden tamamen yüz çevirme.” Peygamberimiz onlara ne istediğini sorunca, onlar: “Sen, bizden ve ilahlarımızdan söz etme, biz de seni ilahınla baş başa bırakalım” dediler. Peygamberimiz: “Ben sizin istediğinizi veririm, siz de, sayesinde bütün Araplara hakim olacağımız ve acemlerin de size boyun eğeceği bir kelime söyler misiniz?” buyurdu. Onlar da: “Evet on kelime söyleriz” dediler. Peygamberimiz: “Lâ ilâhe illallâh deyin!” buyurunca Kureyş'in ileri gelenleri kalkıp gittiler ve bu iki ayette (Kendi içlerinden kendilerine bir uyarıcı gelmesine hayret ettiler de: “Bu pek yalancı büyük bir sihirbazdır. Bütün ilahları bir tek ilah mı kılmış? Muhakkak bu tuhaf bir şeydir” dediler) zikredilenleri söylediler. Bk. Ebussuud, *İrşâd*, VII, 146.

¹²⁸² Bk. Ebussuud, *İrşâd*, VII, 146.

¹²⁸³ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 398; İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 130; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 230; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VIII, 179; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, IV, 562; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 560; Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 149; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 379; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, XI, 357; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, VIII, 80.

kıraat hakkında değerlendirme yapan âlimler, şeddeli kıraatin daha belîğ olduğunu ifade ederek,¹²⁸⁴ bu görüşlerini desteklemek için وَمَكْرًا مَّكْرًا كِبَارًا ayetini¹²⁸⁵ delil olarak getirmişlerdir.¹²⁸⁶ Ayrıca her iki kelimenin de aynı anlama geldiğini¹²⁸⁷ ve Ezdi Şenûe adındaki bir kabilenin lügatı olduğunu ifade etmişlerdir.¹²⁸⁸

Bu bilgiler neticesinde Ebussuud Efendi'nin, aynı anlama gelen iki kıraatten, -şâz olmasına rağmen- anlam bakımından şeddeli olan kıraati tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Müfessirin, şâz bir kıraati tercih etmesiyle ilgili olarak son bir örnek daha vererek bu konuyu nihayete erdirmek istiyoruz. Kıraat imamları, Yâsîn sûresi قَالُوا طَائِفَةٌ مِّنكُمْ أَوْنٌ ذُكِّرْتُمْ “(Elçiler) şöyle dediler: Uğursuzluğunuz kendinizdendir. Size öğüt verildiği için mi (uğursuzluğa uğruyorsunuz?)”¹²⁸⁹ ayetinde geçen “أَوْنٌ” lafzı hakkında ihtilâf etmişlerdir.¹²⁹⁰ Ebussuud Efendi, ayetin tefsiri sadedinde أَوْنٌ ذُكِّرْتُمْ ifadesinde şartın cevabının mahzûf olduğunu zikrettikten sonra “أَوْنٌ” lafzının kıraatiyle ilgili beş farklı vecih nakletmektedir. Buna göre mezkûr lafız, iki hemze arasında elif ile “أَوْنٌ” şeklinde;¹²⁹¹ iki hemzenin fethasıyla “أَوْنٌ” şeklinde;¹²⁹² soru

¹²⁸⁴ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, V, 243; Ukberî, *Î'râbu'l-Kırââti's-Şevâz*, II, 391; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 307; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 379; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, XI, 358.

¹²⁸⁵ Nûh 71/22.

¹²⁸⁶ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 398; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, V, 243; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 560; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI, 178; Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 149; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, XI, 357.

¹²⁸⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 398; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 321; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VIII, 179; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 560.

¹²⁸⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VIII, 179; Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 149; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 379; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, XI, 358.

¹²⁸⁹ Yâsîn 36/19.

¹²⁹⁰ Ferrâ ve Nehhâs, söz konusu kelime hakkında yedi vecih bulunduğunu belirtirken Kurtubî ve Ebû Hayyân ise mezkûr kelime hakkında dokuz vecih nakletmektedirler. Bilgi için bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 374; Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, s. 817; Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 16-17; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 314; Ayrıca bütün vecihleri bir arada görmek için bk. Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, VII, 468-481.

¹²⁹¹ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 540; Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, s. 817; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, V, 170; Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 16; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 279; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 393; Dimiyâtî, *İthâf*, II, 398; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, VII, 468.

¹²⁹² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 282; Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, s. 817; İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 126; Ukberî, *Î'râbu'l-Kırââti's-Şevâz*, II, 358; Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 16; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 279; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 314; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, VII, 469.

hemzesi olmaksızın “أَنْ”¹²⁹³ ve “إِنْ”¹²⁹⁴ şeklinde ve “أَيْنَ”¹²⁹⁵ şeklinde okunmaktadır. Müellif, birincisi sahih olan bu vecihleri naklettikten sonra, أَئِنَّ دُكْرْتُمْ kıraatinin “Size nerede öğüt verilirse, sizin uğursuzluğunuz sizinle beraberdir.” anlamında olduğunu ve bu kıraatın daha belîğ (أبلغ) olduğunu ifade etmektedir.¹²⁹⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, bahse konu olan kıraat ihtilâfı hakkında, tefsir ve kıraat âlimlerinden sadece Beyzâvî, أَئِنَّ دُكْرْتُمْ kıraatini daha belîğ bulduğunu beyan etmektedir.¹²⁹⁷ Bu durumda müellifin, Beyzâvî ile aynı kanaatte olduğu düşünülebilir.

Çalışmamızda yer alan bazı ayetlerin tahlili neticesinde ve özellikle yukarıda verilen örneklerden hareketle görülmektedir ki Ebussuud Efendi, naklettiği kıraatleri Arap dili açısından değerlendirirken, bazen tercihini ortaya koyan ifadeler kullanmaktadır. Bu bağlamda iki sahih kıraatten birini tercih ederken, tercihini Âsım’ın ravisi Hafs’ın kıraatinden veya cumhurun kıraatinden yana kullandığı; biri sahih diğeri şâz bir kıraati naklederken tercihinin daha çok sahih olan kıraatle örtüştüğü anlaşılmaktadır. Nadir de olsa sahih kıraat karşısında şâz bir kıraati tercih ettiği ve mâna bakımından daha belîğ bulunduğu da vaki olmuştur. Onun bu yöndeki tespitleri, sahih kıraati kabul etmediği anlamına gelmemelidir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi rivâyet ve Mushaf hattı açısından kıraatlere yaklaşımı, onun bu konudaki tavrını zaten ortaya koymaktadır.

Bir müfessir olarak Ebussuud Efendi, kıraatleri değerlendirirken önceki âlimlerin görüşlerinden istifade etmiş, sahih kıraatleri tespit kriterlerinden olan

¹²⁹³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 205; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 171; Kurtubî, *el-Câmi*, XV, 17; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 279; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 314; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, VII, 469.

¹²⁹⁴ İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 126; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 171; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 314; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, VII, 470.

¹²⁹⁵ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 374; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s. 817; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 206; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 171; Ukberî, *İ'râbu'l-Kirââti's-Şevâz*, II, 359; Kurtubî, *el-Câmi*, XV, 17; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 279; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 314; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, VII, 470.

¹²⁹⁶ Ebussuud, *İrşâd*, VII, 70-71.

¹²⁹⁷ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 279.

rivâyet, Mushaf hattı ve belki de en çok Arap dili kriterini işleterek, en fasih ve en belîğ kullanıma dair kanaatini yeri geldikçe ortaya koymuştur.

3. 3. 2. Kıraatleri Eleştiriye Tabi Tutması

Ebussuud Efendi, Arap dili açısından kıraatlerin tevcihini yaparken, zaman zaman bazı kıraatleri eleştiriye tabi tutmuştur. O, tenkit ettiği kıraatlerle ilgili kanaatini belirtirken aynı zamanda söz konusu kıraatler hakkındaki tercihini de bir şekilde ortaya koymuş olmaktadır. Bu vesileyle onun kıraatlere eleştirel yaklaşımını, onun bir tercihi olarak değerlendirmek de mümkündür. Buna rağmen biz, böylesine önemli bir hususun ayrı bir başlık altında ele alınmasını tercih ettik.

Müellifin, kıraatleri eleştirdiği yerlerde genelde o kıraatlerin zayıf¹²⁹⁸ veya hatalı¹²⁹⁹ olduğuna dair ifade kalıplarını kullandığı, şâz kıraatlerin¹³⁰⁰ yanında nadiren de olsa sahih kıraatleri¹³⁰¹ tenkide tabi tuttuğu müşahede edilmektedir.

Konuyla ilgili örneklerden biri *وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا* ayetindeki¹³⁰² “فَاصْطَادُوا” kelimesinde yer almaktadır. Kıraat-i aşere imamları kelimenin okunuşu hakkında ihtilâf etmezken, kaynaklar söz konusu kelimenin şâz olarak “فَاصْطَادُوا” şeklinde okunduğunu kaydetmektedir.¹³⁰³

Müfessir, bahse konu olan ayetin tefsiri sadedinde, “فَاصْطَادُوا” kelimesinin, vasıl hemzesindeki harekenin “ف” harfine aktarılması neticesinde “ف” nin *kesrasiyle*, “فَاصْطَادُوا” şeklinde okunduğunu ve bu okuyuşun cidden zayıf (وهو ضعيف) olduğunu belirtmektedir.¹³⁰⁴ Tefsir ve kıraat âlimlerinin bir kısmı kelimenin “فَاصْطَادُوا” şeklindeki kıraatini nakledip hareke değişimini izah etmekle

¹²⁹⁸ “... ضعيف”, Bakara 2/34, 246; Mâide 5/2; A‘râf 7/157; Enbiyâ 21/18, 79; Sâffât 37/153.

¹²⁹⁹ “... الحن”, Bakara 2/6, 284; Tevbe 9/12, 90.

¹³⁰⁰ Bakara 2/6, 34, 126; Mâide 5/2; A‘râf 7/157; Tevbe 9/90; Enbiyâ 21/18, 79.

¹³⁰¹ Bakara 2/246, 284; Tevbe 9/12; Sâffât 37/153.

¹³⁰² Mâide 5/2.

¹³⁰³ İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur‘ân*, s. 370; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 205; Ukberî, *İ‘râbu'l-Kırââtî’ş-Şevâz*, I, 426.

¹³⁰⁴ Ebussuud, *İrşâd*, III, 9.

yetinirken,¹³⁰⁵ bir kısmı da bu şekildeki bir kıraatin zayıf ve müşkil/problemliliğini belirterek bu konudaki tercihinin ortaya koymaktadır.¹³⁰⁶

Aynı şekilde, Tevbe sûresi وَجَاءَ الْمُعَذَّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ “Bedevîlerden öziir dileyenler, kendilerine izin verilmesi için geldiler”¹³⁰⁷ ayetinde geçen “مُعَذَّرُونَ” kelimesi de konumuz için örnek teşkil etmektedir. Mezkûr kelime, kıraat-i aşere imamlarından sadece Ya‘kûb tarafından tahfif ile “مُعَذَّرُونَ” şeklinde okunmuştur.¹³⁰⁸ Kelimenin şâz olarak nakledilen “مُعَذَّرُونَ”¹³⁰⁹ kıraati yanında farklı vecihleri¹³¹⁰ bulunmakla beraber konu, müellifin tefsirinde geçen bu vecihler çerçevesinde ele alınacaktır.

Ebussuud Efendi’nin söz konusu vecihler hakkındaki değerlendirmelerini şu şekilde ele almak mümkündür:

a. مُعَذَّرُونَ : Müellif, bu kelimenin tahlilini yaparken iki izah şekline bahsetmektedir. Birincisi, bu kelime “عَذَّرَ” den gelmektedir ki, bir işte kusur edip mazereti olmadığı halde mazereti varmış hissini vermektir. İkincisi ise, “مُعْتَذِرُونَ” kelimesinden (مُعْتَذِرٌ den) gelmektedir. Bu durumda “ت”, “ذ” harfine idğam edilmiş, harekesi de “ع” harfine nakledilmiştir.¹³¹¹ Tefsir kaynaklarında yer alan bu görüş, ilk dönem âlimlerinden olan Ferrâ ve Ahfeş tarafından ileri sürülmüştür.¹³¹²

b. مُعَذَّرُونَ : Müellif, “عَذَّرَ” fiilinden gelen bu kelimenin, özür konusunda gayret etmek, çabalamak anlamında kullanıldığından bahsetmektedir. Savaşa

¹³⁰⁵ İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 370; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 170; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI, 178; Ukberî, *İ'râbu'l-Kirââti's-Şevâz*, I, 426.

¹³⁰⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 205; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 173; Ukberî, *et-Tibyân*, I, 416; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 254; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, IV, 188.

¹³⁰⁷ Tevbe 9/90.

¹³⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 315; Dimiyâtî, *İthâf*, II, 96.

¹³⁰⁹ Ukberî, *İ'râbu'l-Kirââti's-Şevâz*, I, 628; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 86; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, III, 435.

¹³¹⁰ Şâz rivâyetler arasında yer alan bu vecihler için bk. İbn Hâleveyh, *Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 60; Ukberî, *İ'râbu'l-Kirââti's-Şevâz*, I, 628; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 86; Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, III, 435-437.

¹³¹¹ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 150.

¹³¹² Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 447; Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 363; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 464; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s. 379; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 80; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 77; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 288; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, 162; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 416; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 86.

katılmamak için özür beyan edenlerin Esed ve Gatafan kabileleri veya Âmir b. Tufeyl'in (ö. 12/633)¹³¹³ heyeti olduğunu ve "Bizim çoluk çocuğumuz ve çeşitli sıkıntılarımız var, savaşa katılmamak için bize müsaade et" şeklinde mazeretlerini ortaya koyduklarını nakletmektedir.¹³¹⁴

c. *إِعْتَذَرَ* / *Mazeret göstermek, bahane olarak ileri sürmek*" anlamında, "تَعَدَّرَ" fiilinden geldiğini ifade eden müellif, bu şekildeki bir kullanımın hata (حَتَى) olduğunu belirttikten sonra bunun sebebini şöyle izah etmektedir: "ت" harfi, "ع" harfine idğam olmaz. "ت" nın "ع" ile olan idğamı; "مُطَوِّعِينَ", "أَزْكَى" ve "أَصْدَقَ" kelimelerinde olduğu üzere, "ت" nın, "ط", "ز" ve "ص" harfleri ile olan idğamı gibi değildir.¹³¹⁵

Görüldüğü üzere müellif, söz konusu kıraat vecihlerini Arap dili açısından değerlendirmiş ve "مُعَدَّرُونَ" şeklindeki şâz kıraatin, gramer bakımından hatalı olduğunu belirtmiştir. Mezkûr kıraat vechine tefsirinde değinen âlimlerden Zemahşerî, bu kıraatin sahih olmadığını ifade ederken, Beyzâvî ise böyle bir kullanımın hata (حَتَى) olduğunu beyan etmektedir.¹³¹⁶

Yukarıdaki örneklerden sonra, müellifin, sahih bir kıraate getirdiği eleştiriye dair bir örnek vererek bu konuyu nihayete erdirelim. Kıraat âlimleri, *فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ* ayetinde¹³¹⁷ geçen "أُمَّةً" kelimesi hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bahse konu olan kelimeyi, kıraat-i aşere imamlarından Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer teshîl ile (hemze ile yâ arası bir sesle) "أُمَّةً" diye; diğerleri ise tahkîk ile (her iki hemzeyi telaffuz ederek) "أُمَّةً" şeklinde; ayrıca Nâfi, İbn Kesîr ve Ebu Amr, ikinci hemzeyi yâ harfine dönüştürerek (ibdâl ile) "أُمَّةً" şeklinde okumuşlardır.¹³¹⁸

¹³¹³ Sahâbîden olan et-Tufeyl b. Amr b. Tarîf el-Ezdî ed-Devsî, Yemenli Ezd kabilesinin Devs boyunun ileri gelenlerinden olup, kabilesinin islâma girmesine vesile olmasıyla bilinmektedir. Bilgi için bk. Zekerîya Güler, "Tufeyl b. Amr", *DİA*, XLI, s. 323.

¹³¹⁴ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 150.

¹³¹⁵ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 150.

¹³¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 80; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 416.

¹³¹⁷ Tevbe 9/12.

¹³¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 429; Dimyâtî, *İthâf*, II, 87.

Kıraat birikimi içerisinde usûl farklılıkları başlığı altında ele alınan bu tür telaffuz farklılıklarının mânaya bir tesiri bulunmamaktadır. Bununla beraber kaynaklar, söz konusu kelimenin *tahkîk*, *teshîl* ve *ibdâl* ile okunmasıyla alakalı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ebussuud Efendi'nin bu konudaki görüşünü aktarmadan önce, âlimlerin bahse konu olan kelimeyle ilgili tespitlerine temas etmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Örneğin Zeccâc, tahkîk ile okunan “أَيُّمَّةٌ” kıraatini izah ederken, bu kelimenin aslının “أَيُّمَّةٌ” olduğunu, nasıl ki “مِثَالٌ” kelimesinin çoğulu “أَمْثِلَةٌ” gelirse bunun da “إِمَامٌ” kelimesinin çoğulu olduğunu belirtmektedir. Zeccâc devamla şöyle der: “İki mim bir araya gelince, birincisi ikincisine idğam edilir ve harekesi ikinci hemzeye verilir. Neticede kelime “أَيُّمَّةٌ” haline dönüşmüş olur. Aynı kelimedeki iki hemzenin bir arada bulunması hoş olmadığından, ikinci hemze meksûr olan yâ harfine (أَيُّمَّةٌ) dönüşmüş olur.”¹³¹⁹

Tefsirinde, söz konusu kelime hakkında değerlendirme yapan Zemahşerî, “أَيُّمَّةٌ” kelimesinin, hemze ile başlayan ve kendisinden sonra yâ ile hemze arası bir hemze bulunan (*teshîl* ile okunan) bir lafız olduğunu, Basralılara göre makbul olmasa da, tahkîk ile okumanın meşhur bir kıraat olduğunu, ancak, ikinci hemzeyi açık bir yâ ile okumanın ise meşhur bir kıraat olmadığını ifade etmektedir. Daha da ileriye giderek açık yâ ile okumanın câiz olmadığını söyleyen Zemahşerî, böyle okuyan kimsenin kıraatte hataya düştüğünü ve lafzı tahrif ettiğini iddia etmektedir.¹³²⁰ Beyzâvî de, yâ harfini açıktan okumanın hata olduğunu söyleyerek bu konuda Zemahşerî'ye katılmaktadır.¹³²¹

Tefsirinde, söz konusu kelimenin her üç kıraatine de değinen Ebussuud Efendi, “أَيُّمَّةٌ” kelimesinin, iki hemzenin de aslı üzere bırakılarak tahkîk ile okunduğunu, en fasih olanın ise ikinci hemzeyi *teshîl* ile okumak olduğunu beyan etmektedir. “أَيُّمَّةٌ” şeklinde, yâ harfinin açıktan okunduğu kıraati de nakleden

¹³¹⁹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 434-435. Ayrıca bk. İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, s. 173; İbn Zencele, *Hucetü'l-Kirâât*, s. 315.

¹³²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 18.

¹³²¹ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 397.

müellif, böyle okumanın, Ferrâ'ya göre¹³²² açık bir hata olduğunu zikretmektedir.¹³²³ Sahih bir kıraatin Arap dili açısından hatalı olduğunu ifade eden müellifin, Zemahşerî ve onu takip eden Beyzâvî'nin tespitleri istikametinde görüş beyan ettiği görülmektedir. Her ne kadar Ebussuud, adı geçen müfessirlerin tespitlerinden hareketle, hâlis yâ ile okunan kıraatin açık bir hata (لحنٌ ظَاهِرٌ) olduğunu beyan etse de, bu tespitin Ferrâ'ya göre olduğunu nakletmekle, sahih olarak gelen bir kıraat karşısında temkini de elden bırakmadığı izlenimini vermektedir. Müellifin, sahih kıraatleri tenkit ettiği yerlerde, sadece o kıraatin zayıf veya hatalı olduğunu ifade etmekle yetinmesi ve Zemahşerî'nin eleştirdiği birçok sahih kıraat hakkında görüş beyan etmemesi bu kanaatimizi desteklemektedir.¹³²⁴

Yukarıdaki örneklerden hareketle Ebussuud Efendinin, kıraatleri, Arap dili açısından değerlendirmeye tabi tuttuğu; neticede daha belîğ ve fasih bulduğu kıraati tercih ettiği; bazen de kıraatlere eleştirel yaklaşım tenkit ettiği görülmektedir. Aslında onun bu yaklaşımı, kıraat tasavvurunu yansıtmaması ve Arap diline verdiği önemi ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

3. 3. 3. Kıraatleri Çeşitli Delillerle Desteklemesi

Kıraat ve tefsir âlimleri, naklettikleri kıraatleri desteklemek maksadıyla bir takım delillere başvurmuşlardır. *İhticâc* kavramıyla ifade edilen bu hususa, neredeyse kıraatlerin nakledildiği eserlerin tamamında rastlamak mümkündür. Hatta konuyla ilgili kaleme alınan müstakil hüccet kitapları da mevcuttur.¹³²⁵

¹³²² Tarafımızdan yapılan araştırmalar neticesinde, bu görüşün Ferrâ'ya ait olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

¹³²³ Ebussuud, *İrşâd*, IV, 75.

¹³²⁴ Zemahşerî, tefsirinde yirmiye yakın yerde sahih kıraatlere eleştirel yaklaşmaktadır. Bilgi için bk. Kılıç, *Kıraat Tefsir İlişkisi-Zemahşeri Örneği*, ss. 334-344. Ebussuud Efendi ise dört yerde kendisine muvafakat etmektedir. Bk. Ebussuud, *İrşâd*, I, 515, 589; IV, 75; VII, 136.

¹³²⁵ Bu konuyla ilgili telif edilen çalışmalara örnek olarak şu eserler verilebilir: İbn Hâleveyh, *el-Hüccetü fi'l-Kirââtî's-Seb'*; Fârisî, *el-Hüccetü li'l-Kurrâî's-Seb'*; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kirâât*; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kirââtî's-Seb'* ve *İlelihâ ve Hicecihâ*. Ayrıca, Mehmet Dağ tarafından yapılan, *İhticac Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* adlı doktora tezi, bu konuda yapılmış akademik çalışmalardandır.

Kaynaklarda yer alan kıraat vecihlerinin pek çoğunu tefsirinde nakleden Ebussuud Efendi, aktardığı bazı kıraat vecihleri için ya başka bir ayeti¹³²⁶ ya da farklı bir kıraati¹³²⁷ veya rivâyet edilen bir hadis-i şerifi¹³²⁸ yahut Arap dilindeki bir kullanımı¹³²⁹ delil olarak ileri sürmekte ve ele aldığı kıraat vechini bu şekilde desteklemektedir.¹³³⁰ Aslında çalışmamız esnasında değerlendirmeye tabi tuttuğumuz kıraat vecihlerinin birçoğunda bu duruma işaret eden örnekler bulunmaktadır. Bununla birlikte konu, bir bütünlük arz etmesi bakımından seçilen bazı örnekler üzerinden izah edilmeye çalışılacaktır.

3. 3. 3. 1. Arap Şiirinden Delil Getirmesi

Lokmân sûresinde geçen *يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ حَرْدَلٍ* “*Yavrucuğum! Yaptığın iş, bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa...*”¹³³¹ ayetindeki “*مِثْقَالَ*” kelimesi, kıraat imamlarının çoğu tarafından metinde geçtiği gibi, Nâfi ve Ebû Ca’fer tarafından “*مِثْقَالٌ*” şeklinde okunmuştur.¹³³²

Müfessir, söz konusu ayetin tevcihini yaparken, “*مِثْقَالٌ*” lafzının ref ile “*مِثْقَالٌ*” şeklinde okunduğunu, “*يَنَّهَا*” daki “*هـ*” zamirinin kıssa için olduğunu ve “*كان*” nin de *tam fiil* olduğunu ifade etmektedir. “*كان*” nin müennes olmasını, “*مِثْقَالٌ*” nin “*حَبَّةٍ*” lafzına muzaf olmasına bağlayan müfessir, bu duruma misal olarak Arap şiirinden şu beyti getirmektedir: *كَمَا شَرِثْتُ صَدْرُ الْقَنَاتِ مِنَ الدَّمِ* “*(Söylediğim söz*

¹³²⁶ Konuya örnek olabilecek ayetlerin bir kısmı için bk. Fâtiha 1/4; Bakara 2/20, 233, 285; Âl-i İmrân 3/122; Nisâ 4/140; Mâide 5/114; En’âm 6/109; A’râf 7/3, 41; Enfâl 8/11, 41; Tevbe 9/42; İbrahim 14/22; Kehf 18/47; Tâhâ 20/64, 77; Mü’minûn 23/116; Şu’arâ 26/198; Ahzâb 33/26; Zuhruf 43/35; İnşikâk 84/12.

¹³²⁷ Örnek için bk. Bakara 2/61, 204, 253; Âl-i İmrân 3/121, 175; Nisâ 4/3, 19, 98, 145; Mâide 5/27, 57, 105; En’âm 6/27, 59, 109, 140, 154; A’râf 7/145; Tevbe 9/17, 19, 81; Hûd 11/57; İsrâ 17/33, 101; Meryem 19/32; Tâhâ 20/97; Enbiyâ 21/87; Ahzâb 33/40; Yâsîn 36/56; Hâkka 69/9; Me’âric 70/1

¹³²⁸ Örnek için bk. Bakara 2/31; Mâide 5/45; İsrâ 17/16; Ra’d 13/24; Kamer 54/45; Felâk 113/4.

¹³²⁹ Konuya örnek olabilecek ayetlerin bir kısmı için bk. Bakara 2/4, 25, 46, 117, 133, 143; Âl-i İmrân 3/117, 169; Nisâ 4/100; En’âm 6/86; A’râf 7/73, 74, 105; Enfâl 8/67; Tevbe 9/63, 111; Yûnus 10/90; Hûd 11/15, 16, 89; Yûsuf 12/31, 51; Nahl 16/78; İsrâ 17/41, 80; Meryem 19/82; Hac 22/36; Mü’minûn 23/1, 20; Nûr 24/55; Furkân 25/10, 61; Neml 27/25; Kasas 28/28; Lokmân 31/16; Sebe’ 34/52; Yâsîn 36/29; Sâffât 37/55; Sâd 38/3; Ahkâf 56/15; Kâf 50/22; Rahmân 55/24, 37; Mülk 67/11; Müddessir 74/6; Nebe’ 78/28.

¹³³⁰ Konuyla ilgili müellifin tefsirinde geçen bazı örneklerin değerlendirmesi için bk. Duheysât, *et-Tevcihu’n-Nahvî*, ss. 28-36.

¹³³¹ Lokmân 31/16.

¹³³² İbn Mücâhid, *es-Seb’â*, s. 429; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 363; Dimyâtî, *İthâf*, II, 264-265.

3. 3. 3. 2. Farklı Bir Kıraatten Delil Getirmesi

Müellifin kıraatleri naklederken müracaat ettiği ihticâc şekillerinden birisi de, o kıraat hakkında başka bir kıraatten delil getirmesidir. Meryem sûresinde geçen *وَبِئْرًا بِوَالِدَيْهِ* “*Beni anama itaatkâr kıldı.*”¹³³⁸ ayetini konuya örnek olarak verebiliriz. Söz konusu ayetteki “وَبِئْرًا” lafzı, şâz olarak “وَبِئْرًا”¹³³⁹ ve “وَبِئْرًا”¹³⁴⁰ şeklinde kıraat edilmiştir.

Tefsirinde bahse konu olan kıraat vecihlerine değinen müellif, *وَبِئْرًا بِوَالِدَيْهِ* lafzının, bir önceki ayette geçen “مُبَارَكًا” kelimesine atfen “جَعَلَنِي بَارًا بِمَا” takdirinde olduğunu söyledikten sonra kesra ile “وَبِئْرًا” şeklinde okunduğunu nakletmektedir ki anlamda mübalağa için masterla nitelendirilmiş olur. Ya da “وَكَعَلَنِي بَارًا” anlamında, önceki ayette geçen “وَأَوْصَانِي” nin delalet ettiği gizli bir fiille mansub olur. Bu izahtan sonra “بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ” kelimesine atfen kesra ve cer ile okunan “وَبِئْرًا” şeklindeki kıraati nakleden müellif, bu kıraatin, “وَبِئْرًا” kıraatini desteklediğini ifade etmektedir.¹³⁴¹ Görüldüğü üzere müfessir, yukarıdaki ayette geçen “وَبِئْرًا” kelimesiyle ilgili iki şâz kıraat nekletmekte ve ikinci kıraatin öncekini teyid ettiğini belirtmektedir.

3. 3. 3. 3. Ayetten Delil Getirmesi

Müellifin, naklettiği kıraatleri desteklemek için bazen başka bir ayeti delil olarak getirdiği de müşahede edilmektedir. Her ne kadar bu çalışmada, değişik vesilelerle konuyla ilgili örneklere yer verilse de, burada tekrar bir örnekle bu hususa temas etmek yerinde olacaktır.

¹³³⁸ Meryem 19/32.

¹³³⁹ Bu kıraat Hasan-ı Basrî, Ebû Ca’fer ve Ebû Nehk’e (ö. 101-110/720-729) aittir. Bilgi için bk. İbn Hâleveyh, *Şevâzî l-Kur’ân*, s. 87; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 42; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 19; İbn Atıyye, *el-Muharraru l-Vecîz*, IV, 18; Ukberî, *et-Tibyân*, II, 873; Ebû Hayyân, *el-Bahru l-muhît*, VI, 177; Dimyâtî, *İthâf*, II, 234; Hatîb, *Mu’cemu l-Kırâât*, V, 363.

¹³⁴⁰ İbn Atıyye, *el-Muharraru l-Vecîz*, IV, 18; Ukberî, *et-Tibyân*, II, 874; Ebû Hayyân, *el-Bahru l-muhît*, VI, 177; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü l-Mesûn*, VII, 597; Hatîb, *Mu’cemu l-Kırâât*, V, 364.

¹³⁴¹ Ebussuud, *İrşâd*, V, 363.

Söz konusu uygulamaya, وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ “Ondan başka dostlara tabi olmayın.”¹³⁴² ayetinde işaret eden müellif, “وَلَا تَتَّبِعُوا” lafzının bir kıraate göre “Aramayın” şeklinde okunduğunu¹³⁴³ naklettikten sonra, وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا “Kim İslâm’dan başka bir din ararsa”¹³⁴⁴ ayetini zikretmiş, bu sûretle, mezkûr kıraati desteklemek için farklı bir ayeti delil olarak getirmiş olmaktadır.¹³⁴⁵

3. 3. 3. 4. Hadisten Delil Getirmesi

Müellifin, naklettiği kıraatleri desteklemek için başvurduğu hüccetlerden birisi de hadistir. Hadisleri delil olarak kullanan âlimler, kıraatin, ya Hz. Peygamber’den öğrenildiği, duyulduğu veya okunduğuna dair bir bilgiye vurgu yapmakta, ya da kıraati destekleyen lafzın yer aldığı bir rivâyete yer vermek sûretiyle naklettikleri kıraati destekleme yoluna gitmektedirler.¹³⁴⁶

Üzerinde durulan konu, Ebussuud Efendi’nin tefsirinde yer alan bir örnek üzerinden izah edilmeye çalışılacaktır. Mâide sûresi رِسَالَتَهُ “Eğer bunu yapmazsan, O’nun risâletini tebliğ etmemiş olursun.”¹³⁴⁷ ayetinde yer alan “رِسَالَتَهُ” kelimesi, kurrâ tarafından müfred ve cem‘ olarak iki şekilde kıraat edilmiştir. Söz konusu kelimeyi Nâfi, İbn Âmir, Âsım’dan rivâyetle Şu‘be, Ya‘kûb ve Ebû Ca‘fer “رِسَالَاتِي” şeklinde; diğerleri ise metinde geçtiği gibi “رِسَالَتَهُ” şeklinde okumuşlardır.¹³⁴⁸

Müellif, bahse konu olan ayetin tefsirinde, ilâhî mesajın kapsayıcılığına vurgu yaparak ayeti şöyle tevil etmektedir: “Şüphesiz bir şey, tamamıyla tebliğ edilmemişse, o tebliğ edilmemiş ve bir şeyin tamamına iman edilmemişse ona iman edilmemiş sayılır. Zira emirlerin bir kısmının tebliğ edilmemesi, umumî

¹³⁴² A‘râf 7/3.

¹³⁴³ Bu kıraat, Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748’den önce), Mücâhid ve Âsım el Cahderî’ye aittir. Bilgi için bk. İbn Hâleveyh, *Şevâzî’l-Kur’ân*, s. 47; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 422; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II, 437; Kurtubî, *el-Câmi’*, VII, 162; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 268; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, V, 246; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, III, 4.

¹³⁴⁴ Âl-i İmrân 3/85.

¹³⁴⁵ Ebussuud, *İrşâd*, III, 354.

¹³⁴⁶ Dağ, *İhticâc*, s. 409.

¹³⁴⁷ Mâide 5/67.

¹³⁴⁸ İbn Mücâhid, *es-Seb‘a*, s. 246; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 288; Dimyâtî, *İthâf*, I, 540; Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, II, 319.

davete halel getirir.” Bu ifade tarzının, فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا “(Her kim haksız yere bir kimseyi öldürürse) Sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur.”¹³⁴⁹ ayetindeki mâna ile benzerliğine dikkat çeken müellif, bu yorumuyla, müfred olarak gelen “رِسَالَتُهُ” kelimesinin, çoğul anlamına da vurgu yapmış olmaktadır.¹³⁵⁰

Bu izahtan sonra “رِسَالَاتِي” şeklindeki kıraati nakleden Ebussuud Efendi, bu kıraate örnek olarak İbn Abbâs’ın bu ayeti, *إِنْ كَتَمْتَ آيَةً لَّمْ تُبَلِّغْ رِسَالَاتِي* “Eğer bir ayeti gizlersen, risâletimi tebliğ etmemiş olursun.”¹³⁵¹ şeklinde okuduğunu belirterek Hz. Peygamber’den rivâyet edilen şu hadise yer vermektedir: *بَعَثَنِي اللَّهُ بِرِسَالَاتِهِ فَصَفَّتُ بِهَا* “Allah beni risâletiyle gönderdi. Ben ise kendimi buna muktedir görmedim. Bunun üzerine Allah bana vahiy buyurdu ki, eğer benim risâletimi tebliğ etmezsen, sana azap edeceğim. Ve Allah beni koruyacağını garanti etti. Bu şekilde kuvvet buldum.”¹³⁵² Örnekte görüldüğü üzere müfessir, naklettiği sahih kıraati, önce İbn Abbâs’ın ayet hakkında yaptığı bir yorumdan, sonra da hadis metninde geçen bir kullanımdan delil getirmek sûretiyle desteklemektedir.

Velhasıl Ebussuud Efendi, ister sahih olsun, ister sahih olmayan bir senedle rivâyet edilsin, naklettiği kıraatleri Arap dili açısından değerlendirmeye tabi tutmuş; yer yer tercihini ortaya koymuş; kimi zaman da eleştirel bir tutum sergilemiştir. Kıraatleri çeşitli delillerle desteklediği durumlarda en çok Arap şiiirinden istifade etmiştir. Tefsirinde kıraatleri aktarırken, sened/rivâyet ve Mushaf hattını dikkate alması, özellikle de Arap dili kurallarını etkin ve belirleyici

¹³⁴⁹ Mâide 5/32.

¹³⁵⁰ Ebussuud, *İrşâd*, III, 112.

¹³⁵¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, X, 468; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 270; Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 242.

¹³⁵² Ebussuud, *İrşâd*, III, 112-113. Hadis için bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Tahrîcu’l-ehâdis ve’l-asâri’l-vakia fi tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemahşerî*, thk. Abdullah b. Abdurrahmân es-Sa’d, Riyâd: Dâru’n-Neşr, 1414, I, 413, (Hadis nr. 425). *Keşşâf* ta geçen hadislerin tahririni yapan Zeylâî (ö. 762/1360), bu hadisin, İshâk b. Râhûye’nin (ö. 238/853) Müsned’inde geçtiğini belirtmektedir. Fakat İbn Râhûye’nin Müsned’inde hadis metninin şu şekilde olduğunu tespit ettik: “إِنَّ اللَّهَ أَرْسَلَنِي بِرِسَالَةٍ فَصَفَّتْ بِهَا ذُرْعًا وَعَلِمْتُ أَنَّ النَّاسَ مَكْذِبِي فَأَوْعَدْتِي أَنْ أُبَلِّغَهَا أَوْ يَعْذِبَنِي” bk. İshâk b. İbrahim b. Mahled b. Râhûye el-Hanzalî, *Müsned*, thk. Abdülğafûr b. Abdülhak, Medîne: Mektebetü’l-İmân, 1991, I, 402, (Hadis nr. 443). Ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 270; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 276; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, III, 116-117.

bir tarzda kullanması, müellifin kıraat tasavvurunu yansıması bakımından ciddi önemi haizdir.

SONUÇ

Ebussuud Efendi, Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı döneminde 896/1490-982/1574 yılları arasında yaşamış, Şeyhülislâmlık vazifesinde iken yirmi küsur yılda tefsirini kaleme almış, fetvaları kadar tefsiriyle de islâm âleminin dikkatini çekmiş önemli bir âlimdir.

Tefsirinde, kıraat vecihlerine yoğun bir şekilde yer veren Ebussuud Efendi'nin, kıraat ilmini kimden aldığına dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat kendi ifadesiyle uzun yıllar Osmanlı medreselerinde Zemahşerî ve Beyzâvî tefsirlerini okutan müellifin, naklettiği kıraatler için, adı geçen tefsirler yanında, önceki diğer tefsirlerden ve pekçok kıraat kaynağından istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Müfessirlerin kıraatlere yaklaşımı ile kıraat âlimlerinin yaklaşımı birbirinden farklıdır. Zira kıraat âlimlerinin gayesi, kıraatlerin sıhhatini tespit iken; tefsir âlimlerinin gayesi kıraatlerden hareketle ayetin muhtemel mânalarını ortaya çıkarmaktır. Ebussuud Efendi de, kıraatlerden istifade eden diğer müfessirler gibi bu gayeyi gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Ebussuud Efendi'nin naklettiği kıraatlerle ilgili temel hedefi, kıraatleri, tefsir ve Arap diliyle ilişkisi bağlamında ele almaktır. Bu yüzden sahih kıraatler yanında şâz kıraatleri de nakletmiş, kıraatlerin muhtemel anlamlarını tespit etmenin gayreti içinde olmuştur. Kıraat birikimi içerisinde önemli bir yekün oluşturan ve genelde anlama etki etmeyen usûl farklılıklarına (idğam, izhâr, imâle, işmâm vb.) da temas etmiş, fakat geniş izahata girmemiştir.

Kıraatleri naklederken malûm ve meçhûl ifade kalıplarını kullanmıştır. Malûm kalıp olarak “قرأ” ifadesini kullandığı yerlerde genelde kârî ismi zikretmekte, meçhûl olarak “قرئ” ifadesini kullandığı durumlarda ise neredeyse hiçbir isme atıfta bulunmamaktadır. Genel durum böyle olmakla birlikte, kıraat literatüründe sahih olmayan kıraatleri ifade etmek için kullanılan “قرئ” tabirinin, müellif tarafından böyle bir gaye güdülmeden kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira malûm ifade kalıbıyla şâz bir kıraati, meçhûl ifade kalıbıyla ise sahih bir kıraati

naklettiği örneklerin sayısı çoktur. Bunun yanında sahabî Mushaflarında yer alan bir kıraati aktarırken genelde o sahabînin ismini zikrettiği, sahih veya şâz kıraatleri naklederken de kıraat imamlarının isimlerini belirttiği olmuştur. Neticede müellifin genelde “قرئ” ifadesini tercih edip kurrâ’nın isimlerini zikermekten imtina etmesini, tefsirini ihtisâr gayesine mâtuf bir tutum ve müfessirlerin uyguladığı bir yöntemi takip etmeye yönelik bir tavır olarak değerlendirebiliriz.

Ebussuud Efendi, naklettiği kıraatleri Arap dili açısından değerlendirirken Arap kabilelerinin lehçelerine vurgu yapmaktadır. Müellifin kıraatleri gerek lehçe, gerek sarf ve nahiv boyutuyla ele alması ve aralarındaki anlam ilişkisine temas etmesi, müellifin tefsirinin, dirâyet yanında dilbilimsel tefsirler arasında değerlendirilmesinde etkili olmuştur.

Âlimler tarafından sahih kıraatlerin tespiti için ileri sürülen, *muttasıl bir sened, resm-i hatta muvafakat ve Arap diline uygunluk* esaslarının Ebussuud tarafından da benimsendiği ve tefsirine yansıtıldığı müşahede edilmektedir. Söz konusu esaslar hakkında müstakil bir açıklama yapmayan müellifin, konu hakkındaki tavrı, çeşitli vesilelerle yaptığı değerlendirmeler neticesinde tespit edilebilmektedir. Bu bağlamda Ebussuud, nakledilen bir kıraatin sahih kabul edilebilmesi için en temel esas olarak rivâyet/sened kriterine vurgu yapmaktadır. Ayrıca birçok yerde Mushaftaki yazım şekline dikkat çektiği ve Mushaf hattını referans olarak gösterdiği, hatta Mushaf hattına uyulması gerektiğine işaret ettiği görülmektedir. Müellifin, söz konusu kriterlerden Arap diline uygunluk esasına daha çok vurgu yaptığı söylenebilir. Bunu yaparken nakledilen vecihler arasından en belîğ, en fasih ve cumhurun kıraati ile örtüşen vechi seçtiği, bu konudaki tercihlerinin genelde Âsım’ın râvisi Hafs’ın kıraati ile örtüştüğü anlaşılmaktadır.

Ebussuud Efendi’nin, kıraatleri Arap dili açısından değerlendirirken bazen eleştiriye tabi tuttuğu da olmuştur. Fakat bu eleştirilerinde dil âlimlerinin ve özellikle Zemahşerî’nin tespitlerinden -doğal olarak- etkilenmiştir. Müellif her ne kadar söz konusu âlimlerin tespitlerinden hareketle sahih kıraatlere karşı eleştirel bir tavır sergilese de, eleştirilerinde daha temkinli bir yol izlediği dikkatlerden kaçmamaktadır. Tefsirde Zemahşerî’nin takipçisi olduğu müşahede edilen

Ebussuud'un, sahih kıraatlere eleştiri noktasında birçok yerde Zemahşerî'ye katılmaması, muvafakat ettiği yerlerde ise kıraatin sadece hatalı veya zayıf olduğunu ifade etmekle yetinmesi, bu husustaki tavrını göstermesi bakımından önemlidir. Müellifin, sahih kıraatleri dil yönünden eleştirirken itidali elden bırakmamasında, tefsirini telif ettiği dönemin genel kabullerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü o, kıraat-i aşere sisteminin, İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ile yerleşmesi ve Anadolu'ya yayılmasından sonra tefsirini yazmıştır. Buna rağmen Arap dili açısından kıraatlerin tahlilini yaptığı yerlerde, nadiren de olsa bazı sahih kıraatleri tenkit etmesi, kıraatlerin mezkûr esaslarını kabul etmediğinden değil, kıraatlere dilbilimsel açıdan yaklaşmasından ve tabii olduğu dil âlimlerinin konuyla ilgili yorumlarından kaynaklanmaktadır.

Ebussuud Efendi, kıraatleri değerlendirirken, yaptığı yorumları desteklemek için çeşitli delillere başvurmuştur. Bu minvalde, naklettiği bir kıraati, ya başka bir kıraatten, ya diğer bir ayete atıf yapmak sûretiyle, ya rivâyet edilen bir hadisten veyahut Arap şiiirinden ve Arap dilindeki bir kullanımdan istişhadda bulunarak desteklemiştir. Tefsirlerin bir kısmında ve özellikle hüccet kaynaklarında yer alan bu ihticâc olgusunun, Ebussuud Efendi tarafından da etkin bir şekilde uygulandığı müşahede edilmektedir.

Tefsirinde sahih ve şâz olmak üzere dört bine yakın kıraat rivâyetine yer veren müfessirin, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan kıraat lafızlarının bir kısmına hiç değinmediği, bir kısmına ise tüm vecihleriyle beraber işaret ettiği, bazen de ele aldığı kelimenin farklı vecihlerinden bir iki tanesini zikrettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca müellifin, naklettiği her kıraat için yorum yapmadığı ve sadece kıraat ihtilâfına konu olan kelimenin okunuşunu belirtmekle yetindiği görülmektedir. Aynı şekilde bir kelime Kur'ân'da birden çok yerde geçiyorsa, genelde ilk geçtiği yerde kelimeyle ilgili kıraati naklettiği, diğer yerlerde ise yorum yapmadığı müşahede edilmektedir. Kıraatlerin değerlendirmesini yaptığı yerlerde ise, konuyla ilgili olarak, dil âlimlerinin, hüccet, kıraat ve tefsir kaynaklarının görüşlerini ustaca yansıttığı, adeta kaynaklardaki görüşlerin özetini sunduğu gözlenmektedir.

Tarihin seyri içerisinde kıraat ilminin yaşadığı değişimin müfessirleri etkilemesi ve bu etkileşimin kıraat tasavvuruna yansması gayet tabîdir. Bu mânada İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) sahih kıraatleri yedi kıraat imamının okuyuşuna indirgemesiyle, İbnü'l-Cezerî'nin bu sayıya üç imamı daha ilave ederek kıraat-i aşere sistemini yerleştirmesi, kıraatler açısından bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Özellikle İbn Mücâhid baz alınarak, önceki ve sonraki döneme ait genel kabullerin kıraat tasavvuruna ve Kur'ân tefsirine yansımalarının mukayeseli olarak çalışılmasının bu alana katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdülazîz, Muhammed Hasan, *el-Kiyâs fi'l-Lügâti'l-Arabiyye*, Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1995.
- Adıgüzel, Mehmet, *Kıraatler Açısından Fahreddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Ahfeş, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşif el-Belhî el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a, Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1990, I-II.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I-VI.
- ....., "Ebussuud Efendi", *DİA*, X, ss. 365-371.
- ....., "Fetâvâ-yı Ebussuud", *DİA*, XII, ss. 441-443.
- ....., "Ma'rûzât", *DİA*, XXVIII, ss. 72-73.
- ....., *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul, 1992, I-IX.
- Âl-i Ğanîm, Sâliha Râşid Ğanîm, *el-Lehecât fi'l-Kitâbi li-Sîbeveyh esvâten ve bünyeten*, Mekke: Camiatü Ümmi'l-Kurâ, 1402.
- Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, XX, ss. 551-557.
- ....., "İkrime el-Berberî", *DİA*, XXII, ss. 40-42.
- ....., "Ya'kûb el-Hadramî", *DİA*, XLIII, ss. 282-284.
- ....., "Zehebî", *DİA*, XLIV, ss.180-188.
- ....., "İnceleme", *Hz. Osman'a İzâfe Edilen Mushaf-ı Şerîf*, İstanbul: IRCICA, 2007.
- Altundağ, Mustafa, "Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 20 (2001), ss. 23-48.
- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd, *Rûhu'l-Me'âni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts., I-XXX.

- Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi (el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît)*, İstanbul: Matbaa-i Bahriyye, 1305, I-IV.
- Aşıkkutlu, Emin, “Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb‘a Hadisi” (Tahriç ve Değerlendirilmesi), *Kur‘ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Atâî, Nevîzâde, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şakâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı yayınları, 1989, I-II.
- Ateş, Süleyman, “İrşâdü'l-akli's-selîm”, *DİA*, XXII, ss. 456-458.
- Atik, M. Kemal, *Karşılaştırmalı Kur‘ân Tarihi*, İstanbul: MS Yayınları, 2012.
- Atsız, Hüseyin Nihal, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- Aydemir, Abdullah, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Aydın, Cengiz, “Ali Kuşçu”, *DİA*, II, ss. 408-410.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955, I-II.
- Baysun, M. Cavid, “Ebussuud Efendi”, *İA*, IV, ss. 92-99.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes‘ûd el-Ferrâ, *Me‘âlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur‘ân*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420, I-V.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsıruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, I-II.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974, I-II.
- ....., *Hukûki İslâmiye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1986, I-VIII.
- Birişik, Abdülhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Bursa: Emin Yayınları, 2004.
- ....., “Katâde b. Diâme”, *DİA*, XXV, ss. 22-23.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı

- Yayınları, 1992, I-VIII.
- ....., *et-Târîhu'l-Kebîr*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts. I-XII.
- Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I-III.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1996, I-II.
- ....., “Ebu’s-Suûd ve Tefsiri”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. 13, sy. 4, (1974), ss. 195-203.
- ....., “Atâ b. Ebî Rebâh”, *DİA*, IV, ss. 35-36.
- ....., “Kelbî”, *DİA*, XXV, 205.
- ....., “Süddî”, *DİA*, XXXVIII, 17.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rîfât*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Çetin, Abdurrahman, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, İstanbul: EnsarYayınları, 2012.
- ....., *Kur'ân Okuma Esasları*, Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- ....., *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- ....., “Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 1/3 (1987), ss. 71-88.
- ....., “İzhar”, *DİA*, XXIII, 506.
- Çollak, Fatih, “Revm”, *DİA*, XXXV, 31-32.
- Çörtü, Mustafa Meral, *Sarf-Nahiv Edatlar*, İstanbul: MÜİFVY., 2010.
- Dağ, Mehmet, *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Dânî, Ebü Amr Osman b. Saîd, *et-Teysîr fi'l-Kirââti's-Seb'*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1984.
- Dekar, Abdülğani, *Mu'cemü'l-kavâ'idi'l-Arabiyye fi'n-nahvi ve't-tasrîf*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1986.

- Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MÜİFVY., 2011
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbe'ate Aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâîl, Beyrût: 'Alemü'l-Kütüb, 1987.
- Duheysât, Hâlid Hacîl Ahmed, *et-Tevcîhu'n-Nahvî li'l-Kıraati'l-Kur'âniyye fi Tefsîri Ebussuud el-Îmâdî*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ürdün: Mu'teh Üniversitesi, 2011
- Durmuş, İsmail, "İnşâ", *DİA*, XXII, ss. 334-337.
- ....., "İltifât" *DİA*, XXII, ss. 152-153.
- ....., "Harf", *DİA*, XVI, ss. 158-163.
- ....., "Meânî", *DİA*, XXVIII, ss. 204-206.
- ....., "Müberred", *DİA*, XXXI, ss. 432-434.
- ....., "Nahiv", *DİA*, XXXII, ss. 300-306.
- Döndüren, Hamdi, "Bir Fakih Olarak Ebussuud", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler Sempozyumu*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1972.
- Düzenli, Pehlul, *Osmanlı Hukukçusu Seyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- ....., "Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sy. 5, (2005), ss. 441-475.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I-V.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, I-VIII.

- Ebussuud, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010, I-VIII.
- Ebû Şâme, el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, Ankara: TDVY., 1407/1986.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş, Muhammed Mısrî, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1998,
- Efendioğlu, Mehmet, “Sâid b. Cübeyr”, *DİA*, XXXV, ss. 552-554.
- Elmalî, Hüseyin, “Mufaddal ed-Dabbî”, *DİA*, XXX, 364.
- Enîs, İbrahim, *Fi'l-lehecâti'l-Arabiyyeti*, Kahire: Mektebe Encelû, 2003.
- Eroğlu, Muhammed, “Dahhâk b. Müzâhim”, *DİA*, VIII, ss. 410-411.
- Erul, Bünyamin, “Übey b. Kâ'b”, *DİA*, XLII, ss. 272-274.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1983, I-III.
- Fârisî, Ebû Ali el-Hasen b. Abdi'l-Ğaffâr, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'*, thk. Bedreddîn Kahvecî, Beşîr Cuvîcâtî, Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1991, I-VII.
- Fidan, Yılmaz, *Ebussuud'un Fikhî Meseleleri Çözümündeki Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Güler, Zekeriya, “Tufeyl b. Amr”, *DİA*, XLI, ss. 323-324.
- Ğalâyînî, Mustafa, *Câmi'u'd-durûsi'l-Arabiyye*, thk. Abdülmün'im Halîl İbrahim, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, I-III.
- Hanay, Necattin, *Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği*, (Yayımlanmamış Doktor Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Hatîb, Abdüllatîf, *Mu'cemu'l-Kırâât*, Dımeşk: Dâru Sa'deddîn, 2000, I-XI.

- Hindî, Alâüddîn Ali b. Hüsâmeddîn el- Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, thk, Bekrî Hayyânî, Safvet es-Sekkâ, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1981, I-XVI.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk, Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1993, I-V.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâât ve'l-Îzâhi anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsif, Abdülhalîm en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâ'il Şiblî, Kahire: Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994, I-II.
- ....., *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, ts. I-III.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekir Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, nşr. Muhibbuddîn Abdüssübân Vâiz, Buyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002, I-II.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed, *es-Sâhibî fî fikhi'l-luġati'l-Arabiyyeti ve mesâilihâ ve süneni'l-Arabi fî kelâmiyhâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1418.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed, *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- ....., *el-Hücce fî'l-Kırââti's-Seb'*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem, Beyrût: Dâru's-Şurûk, 1979.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1412, I-VIII.
- ....., *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, ys., ts., I-IX.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî, *Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr*, thk. Maufred Fleischhammer, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1959.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Kasr, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîdel-Kazvinî, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992, I-II.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrût: Dâru'l-İhyâ, 1995, I-XVIII.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Musa b. el-Abbâs et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb' fî'l-Kırâât*, thk. Şevkî Dayf, Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1980.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbâs, Beyrût: Dâru Sadr, 1968, I-VIII.
- İbn Sa'du'l-İyâf, Abdullah b. Abdurrahman, *el-Lehecâtü'l-Arabiyyeti fî kitâbi Sibeveyhi –dirâse nahviyye-*, Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 2002.
- İbn Râhûye, İshâk b. İbrahim b. Mahled el-Hanzalî, *Müsned*, thk. Abdülğafûr b. Abdülhak, Medîne: Mektebetü'l-Îmân, 1991, I-V.
- İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed, *Hüccetü'l-Kırâât*, thk. Saîd el-Efğânî, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrût: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1422, I-IV.
- İbnü'l- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*, nşr. Muhammed Ali Beydûn, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- ....., *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser, Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, I-II.
- ....., *en-Neşr fî'l-kıraati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts, I-II.

- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydillâh, *el-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân*, thk. Tâhâ Abdülhamîd, Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1980, I-II.
- İlhan, İhsan, *Kurtubî Tefsiri'nde Kıraat Olgusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- İşler, Emrullah, "Zeccâc", *DİA*, XLIV, ss. 173-174.
- Irmak, Mustafa, *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Itr, Hasan Ziyâuddin, *el-Ahrufu's-Seb'a ve menziletü'l-kirâati minhâ*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.
- Kallek, Cengiz, "Yahyâ b. Âdem", *DİA*, XLIII, ss. 234-237.
- Kandemir, M. Yaşar, "Kâ'b el-Ahbâr", *DİA*, XXIV, ss. 1-3.
- Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İstanbul: MÜİFVY.,1996.
- ....., *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati*, İstanbul: MÜİFVY.,1995.
- ....., *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul: MÜİFVY., 2010.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Kattân, Mennâ', *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrût: Muessestu'r-Risâle, 1993/1414.
- ....., *Nuzûlü'l-Kur'ân 'alâ seb'ati ahruf*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1991.
- Kâtip Çelebî, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992, I-VII.
- Kâri, Abdulaziz, *Hadisü'l-ahrufi's-seb'a*, Beyrut: Müessese Risâle, 2002.
- Kazvîni, Ebü'l-Meâlî Celaleddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer, *el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, thk. Behîç Ğazâvî, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1998.
- Kesler, Muhammet Fatih, "Mücâhid b. Cebr", *DİA*, XXXI, ss. 442-443.

- Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1994.
- Kisâî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullah, *Me'âni'l-Kur'ân*, nşr. Îsâ Şehhâte Îsâ, Kâhire: Dâru Kabbâ, 1998.
- Kılıç, Mustafa, *Kıraat Tefsir İlişkisi-Zemahşerî Örneği*, İstanbul: MÜİFVY., 2015.
- Kırca, Celal, "İbn Ya'mer", *DİA*, XX, ss. 447-448.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî, Riyâd: Dâru'l-Âlemü'l-Kütüb, 2003, I-XX.
- Koçak, İnci, "Ahfeş el-Evsat", *DİA*, I, s. 526.
- Leknevî, Muhammed b. Abdülhayy, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrût: Dâru'l-Mâriفة, 1324.
- Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*, Ankara: AÜİFVY., 1969.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Bâsellûm, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, I-XV.
- Matrûdî, Abdurrahman b. İbrahim, *el-Ahrufü'l-Kur'âniyyetü's-seb'a*, Riyâd: Âlemü'l-Kütüb, 1991.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve'l-'Uyûn/Tefsîru'l-Mâverdî*, thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992, I-VI.
- Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kıraat*, thk. Abdulfettâh İsmâil Şelebî, Mısır: Dâru Nehdati, ts.
- ....., *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kirâati's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hicecihâ*, thk. Muhyiddîn Ramadân, Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1997, I-II.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *The Art of İltifat (Switching) in The Holy Qur'an*, *Hamdart Islamicus*, c. XXVI, sy. 4 (Delhi, Ekim-Aralık 2003), s. 7-14.

- Muhammed, Ahmed Sa'd, *et-Tevcîhü'l-belâğî li'l-kırâati'l-Kur'ânî*, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2000.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-Muktebes mine'l-lehecâti'l-Arabiyye ve'l-Kur'âniyye*, Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1978.
- ....., *el-Kırâât ve eseruhâ fî ulûmi'l-Arabiyye*, Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Eseriyye, 1984, I-II.
- ....., *el-Mühezzeb fî'l-kırâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîki tayyibeti'n-neşr*, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 1997, I-II.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: ÇağrıYayınları, 1992, I-III.
- M. Çetin, Nihad, "Arap", *DİA*, III, ss. 272-309.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl, *İ'râbu'l-Kur'ân*, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenu Nesâî*, İstanbul: ÇağrıYayınları, 1992, I-VIII.
- Neşşâr, Ebû Hafis Sirâceddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed en-Neşşâr el-Ensârî, *el-Büdûru'z-Zâhire fî Kırâati'l-'Aşri'l-Mütevâtire*, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Din ve Düşünce", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1998, I-II.
- Öğmüş, Harun, "Yedi Harf Meselesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 24, 2010, ss. 1-23.
- Öz, Mustafa, "Kurrâ", *DİA*, XXVI, ss. 445-446.
- Özbalıkçı, M. Reşit, "Sîbeveyhi" *DİA*, XXXVII, ss. 130-134.
- Özel, Ahmet, "Bezzâzî", *DİA*, VI, ss. 113-114.
- Özen, Şükrü, "Nehâî", *DİA*, XXXII, ss. 535-538.
- Pâlûvî, Abdülfettâh, *Zübdetü'l-İrfân*, İstanbul, ts.

- Peçevî, İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, I-II.
- Râcihî, Abduh, *el-Lehecâtü'l-Arabiyye fi'l-Kirâati'l-Kur'âniyye*, Mısır: Dâru'l-Ma'rife, 1996.
- Râğıb, Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- ....., *Tefsîru Râğıb el-İsfehânî*, thk. Muhammed Abdülazîz, Mısır: Külliyyetü'l-Âdâb, 1999, I-V.
- Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1981, I-XXXII.
- Ebû Amr er-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî el-Basrî, *el-Câmiü's-sahih müsnedü'l-İmam er-Rebi' b. Habib*, thk. Muhammed İdris, Aşur b. Yusuf, Beyrut: Dâru'l-Hikme, 1415.
- Sâlih, Subhi, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrût, ts.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002, I-X.
- Sarı, Mehmet Ali, "İdğam", *DİA*, XXI, ss. 471-472.
- ....., "İmâle", *DİA*, XXII, s. 177.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrahim, *ed-Dürü'l-Mesûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1986, I-XI.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988, I-IV.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Merkezü'd-Dirasati'l-Kur'âniyye, Medîne: Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbbâti'l-Mushafî's-Şerif, ts., I-VII.
- ....., *Buğyetü'l-Vuât fi Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nühât*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979, I-II.

- ....., *İktirâh fî 'ilmi usûli'n-nahv*, Tanta: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 2006.
- ....., *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1993, I-VIII.
- Şevkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414, I-VI.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî, Medine: Mektebetü'l-Ulûm, 1983, I-XX.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, 2000, I-XXIV.
- Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd Istilahları*, İstanbul: MÜİFVY., 2013.
- Tetik, Necati, *Kıraat İlminin Ta'limi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Tirmizî, Ebû Mûsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre es-Sülemî, *Sünenu Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I-V.
- Turan, Şerafettin, "Kemalpaşazâde", *DİA*, XXV, ss. 238-240.
- Tüccâr, Zülfikar, "Dahîl", *DİA*, VIII, 412-413.
- ....., "Ferrâ", *DİA*, XII, ss. 406-408.
- ....., "Ebû Ubeyd", *DİA*, X, ss. 244-246.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, XV, ss. 309-312.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah, *Î'râbu'l-Kırâati'ş-Şevâz*, thk. Muhammed es-Seyyid 'Azzûz, Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1996, I-II.
- ....., *et-Tibyân fî Î'râbi'l-Kur'an*, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1987, I-II.
- Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Fecr Yayınları, 2005.

- Yavuz, Mehmet, “İbn Cinnî” *DİA*, XIX, ss. 397-400.
- Yavuz, Yûsuf Şevki, “Haber”, *DİA*, XIV, ss. 346-349.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, 1971, I-IX.
- Yıldırım Mustafa, *Kırâat İlmîne Giriş*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2013.
- Yıldırım, Suat, “el-Ahrufü’s-Seb‘a”, *DİA*, II, ss. 175-177.
- Yerinde, Adem, “Ebussuûd Efendi’nin İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerim Adlı Tefsirinin Müellif Nüshası”, *Osmanlı Toplumunda Kur’ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-II*, ed. Bilal Gökçür vd., Ankara: İlim Yayma Vakfı, 2013.
- Yüksel, Ali Osman, “Kıraat-ı Aşere”, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1990.
- ....., *İbn Cezerî ve Tayyibetu’n-Neşr*, İstanbul: MÜİFVY., 1996.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl, *Me‘âni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, Beyrût: Âlemü’l-Kütüb, 1988, I-V.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Ma’rifetu’l-Kurrâi’l-Kibâr ‘ala’t-Tabakâti ve’l-A’sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, İstanbul: İSAM, 1995, I-IV.
- ....., *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhîr ve’l-A‘lâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrût: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1993, I-LII.
- ....., *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 1413, I-XXIII.
- ....., *Mîzânu’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995, I-VIII.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts., I-II.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf ‘an Hâkâiki Ğavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Riyâd: Mektebetü’l-Ubeykân, 1998, I-VI.

Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Şemseddîn, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1988, I-II.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1391/1972, I-IV.

Zeylâî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Tahrîcu'l-ehâdis ve'l-asâri'l-vakia fî tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, thk. Abdullâh b. Abdurrahmân es-Sa'd, Riyâd: Dâru'n-Neşr, 1414, I-IV.

ÖZET

Tezin adı: Ebussuud Efendi'nin *İrşâdü'l-Akli's-Selîm* Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu.

Yazar: Kadir TAŞPINAR, Doktora Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.

Danışman: Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU.

Murâd-ı ilâhîyi ortaya koyma gayretinde olan müfessirler, bunun için sahih ve şâz vecihleriyle kıraatlerden istifade etme yoluna gitmişlerdir. Bu araştırmada, sahih kıraatler yanında birçok şâz kıraatten yararlanarak *İrşâdü'l-'akli's-selîm*'i kaleme alan Ebussuud Efendi'nin, tefsirindeki kıraat olgusu ortaya konacaktır.

Girişten sonra üç bölüm ve sonuç kısmından oluşan çalışmanın birinci bölümünde, Ebussuud'un hayatı ve ilmi kişiliği, kıraat ilminin tarihi serecamı ve müellifin kıraatteki kaynakları ile kıraatleri ifadelendirme biçimi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise kıraat-Arap dili ve kıraat-tefsir ilişkisi bağlamında kıraat vecihlerinin sistematik tasnifi yapılmış, konu, Arap lehçeleri ve sarf-nahiv kuralları bağlamında incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise sahih kıraat kriterleri çerçevesinde müellifin kıraat tasavvuru ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ele alınan örneklerin, konuyu her açıdan temsil etmesine özen gösterilmiş, konular, birçok kaynaktan yararlanmak sûretiyle izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebussuud, tefsir, kıraat, sahih, şâz.

ABSTRACT

Thesis Name: The Phenomenon of Qiraat in Ebusuud Efendi's Irshad al Aql al Salim

Author: Kadir TAŞPINAR, Doctoral Thesis, Department of Basic Islamic Sciences.

Supervisor: Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU, Rize 2016.

Mufasssirs have tried to make use o verified and unverified Quran recitations with their proof to exhibit the will of Allah. In this study, the recitation fact in tafsir of Ebu's-Su'ud, who wrote 'Irshād al-‘aql al-salīm ilá mazāyā al-Kitāb al-karīm' by using verified recitations as well as a number of unverified recitations.

The study consists of introduction, three main parts and conclusion. The first part is on the life of Ebu's-Su'ud, his status in religious sciences, the history of Quran recitation, his references for recitation and his method to interpret recitations. In the second part, the systematic classification of Quran recitations is done in the context of recitation-Arabic language and recitation-tafsir; the subject is studied in the context Arabic dialects and morphology-grammar rules. In the third part, the writer's envision on recitation is determined in the framework of authentic recitation.

The samples were chosen carefully to give clues on every aspect and the topic is tried to be explained in detail using a number of sources.

Key Words: Ebu's-su'ūd, tafsir, recitation, verified, unverified.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı : Kadir TAŞPINAR
Cinsiyet : Bay
Doğum Tarihi : 24/10/1973
Medeni Durum : Evli
Uyruk : T.C.
Askerlik Durumu : Yaptı

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Cep Tel : (537) 584 81 13
E-posta : kadir.taspinar@erdogan.edu.tr

EĞİTİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans (Tezli)	Rize Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri (Tasavvuf)
Lisans	KTÜ İlahiyat Fakültesi
Lise	Rize İmam Hatip Lisesi

İŞ DENEYİMİ

2011-	RTE Üniversitesi (Öğretim Görevlisi) - Devam ediyor.
1997-2011	Diyanet İşleri Başkanlığı (İmam-Hatip)